

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Josef Miškovský

REGIONÁLNÍ IDENTITA A REGIONÁLNÍ DIFERENCIACE POBALTSKÝCH ZEMÍ

Dizertační práce

Praha 2012

Vedoucí práce: RNDr. Tomáš Havlíček, Ph.D.

Konzultant: doc. RNDr. Ivan Bičík, CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předloženou dizertační práci vypracoval samostatně s použitím citovaných zdrojů. Dále prohlašuji, že dizertační práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání stejného nebo jiného vysokoškolského titulu.

V Praze dne 27. července 2012

.....

Josef Miškovský

Poděkování

Za pomoc při vzniku této práce bych chtěl poděkovat několika osobám. Můj největší dík patří vedoucímu dizertační práce RNDr. Tomáši Havlíčkovi, Ph.D. za čas věnovaný odbornému vedení práce, především pak za podnětné rady týkající se jejího celkového pojetí, teoretického zarámování a členění. Děkuji také Doc. RNDr. Ivanu Bičíkovi, CSc. za prvotní impulz k napsání práce a za její odborné vedení v prvních letech mého nekonečného studia a dále Prof. Petru Dostálovi, M.A., Ph.D. za dílčí náměty a doporučení a poskytnutí cenných informačních zdrojů. Za formování svého geografického já děkuji všem pracovníkům někdejšího pracoviště KSGRR Na Slupi, za formování svého pobaltského já pak přátelům a kolegům z česko-pobaltských zájmových sdružení. Za pomoc při korektuře a překladech anglických textů chci poděkovat Honzovi Rauscherovi a za pomoc s německými texty své sestře Soně. Velký dík za trpělivost a podporu patří mým rodičům, manželce Kristině, synovi Marečkovi a také mým spolupracovníkům.

Abstrakt

Práce se zabývá regionální identitou pobaltských zemí (Estonska, Lotyšska a Litvy) na různých měřítkových úrovních. Teoretickým východiskem práce jsou dynamické koncepty institucionalizace regionů a jejich formování, zániku a obnovy. Tento abstraktní pohled na utváření regionální identity vychází z teorií sociální identity a sociální reprezentace. V práci je hodnocena zejména „makroidentita“ pobaltských států, tedy jejich formování v prostoru mezi evropskou a ruskou sférou a v rámci nadřazených regionů severní, východní a střední Evropy. Diskutovány jsou koncepty těchto regionů a následně jejich vliv na územní identitu pobaltských států. V další části jsou hodnoceny prvky vnitřní identity jednotlivých pobaltských států, podle nichž lze Pobaltí považovat za svébytný region v rámci konceptu severovýchodní Evropy. Pozornost je věnována také vnitřní soudržnosti regionu Pobaltí a prvkům, které tento region integrují či naopak dezintegrují. V závěrečné části práce je analyzována a hodnocena regionální diferenciací uvnitř jednotlivých pobaltských států jako důsledek a současně i předpoklad formování jejich identity.

Název práce: Regionální identita a regionální diferenciací pobaltských zemí

Autor: Josef Miškovský

Klíčová slova: regionální identita, regionální diferenciací, pobaltské státy, Estonsko, Lotyšsko, Litva

Abstract

The thesis deals with the regional identity of the Baltic countries (Estonia, Latvia and Lithuania) at different scale levels. The theoretical baselines of the thesis are the dynamic concepts of institutionalization of the regions and their formation, disappearance and restoration. This abstract view on the formation of regional identity is based on theories of social identity and social representation. In the thesis, mainly the „macroidentity“ of the Baltic States, i.e. their formation in the space between the European and the Russian spheres and within the superior regions of northern, eastern and central Europe is evaluated. The concepts of these regions and subsequently their influence on the territorial identity of the Baltic States are discussed. The elements of internal identity of individual Baltic States, according to which the Baltic region can be considered a distinctive region within the concept of northeastern Europe, are discussed in later section of the thesis. Attention is also paid to the internal coherence of the Baltic region and the elements that integrate or disintegrate this region. The final part of the thesis concentrates on the analysis and evaluation of regional differentiation within individual Baltic States as a consequence of and also as a prerequisite for the formation of their identity.

Title: Regional Identity and Regional Differentiation of the Baltic Countries

Author: Josef Miškovský

Key words: regional identity, regional differentiation, Baltic States, Estonia, Latvia, Lithuania

Obsah

1	Úvod	1
1.1	Pobaltí jako objekt zkoumání územních identit.....	1
1.2	Vnitřní členění práce	5
2	Cíle, předpoklady a metodika	7
2.1	Cíle práce a výzkumné otázky.....	7
2.2	Hypotézy.....	8
2.3	Metodika práce.....	9
2.3.1	Kvalitativní metody.....	9
2.3.2	Kvantitativní metody	10
2.3.3	Kartografické metody	14
3	Regionální identita a regionální diferenciaci – obecná diskuse přístupů	15
3.1	Sociální identita	15
3.1.1	Sociální identita v hierarchii potřeb	15
3.1.2	Sociální identita jedince a společnosti jako dynamický proces.....	16
3.1.3	Faktory ovlivňující přijetí a užívání sociální identity.....	19
3.2	Místo, region a institucionalizace regionu.....	20
3.2.1	Regionální identita jako dynamický geografický proces	20
3.2.2	Abstraktní pojetí místa a regionu.....	21
3.2.3	Struktury očekávání.....	23
3.2.4	Formování (institucionalizace) regionu.....	24
3.2.5	Prostorový obraz regionu.....	28
3.2.6	Diskuse konceptů prostorového obrazu a institucionalizace regionu	29
3.3	Koncept regionální identity.....	29
3.3.1	Identita regionu a regionální identita jeho obyvatel.....	30
3.3.2	Regionální identita jako institucionalizace regionů v prostoru a čase	32
3.3.3	Regionální identita a územní identity	33
3.4	Aplikace konceptu regionální identity	33
3.4.1	Regionální identita jako nástroj mobilizace sociálně-ekonomického potenciálu	34
3.4.2	Regionální a etnická identita jako politická strategie.....	35
3.5	Pobaltí jako objekt územních identit – východiska zkoumání.....	41
3.5.1	Proces formování územních identit v Pobaltí.....	41
3.5.2	Sociální kapitál regionů v Pobaltí.....	43
3.5.3	Formování etnické identity v Pobaltí	43
4	Pobaltí jako rozhraní dvou zájmových sfér	45
4.1	Hraniční pásmo bez vlastní identity, nebo součást okolních regionů?.....	47
4.2	Geostrategická a geopolitická hranice.....	49

4.3	Prostor mezi dvěma zájmovými sférami – nutná podmínka „přežití“?	53
4.4	Kulturní a institucionální hranice	54
4.5	Shrnutí	57
5	Pobaltí v rámci severní Evropy a regionu Baltského moře	58
5.1	Pobaltí jako součást Fennoskandie a Baltoskandie	58
5.2	Pobaltí jako součást regionu Baltského moře	69
5.3	Shrnutí	78
6	Pobaltí v rámci východní Evropy	81
6.1	Pobaltské gubernie 19. století a vliv ruské identity na Pobaltí	83
6.2	Sovětské Pobaltí	89
6.3	Postsovětské Pobaltí jako součást „blízkého zahraničí“	103
6.4	Shrnutí	115
7	Pobaltí v rámci střední Evropy	118
7.1	Pobaltí jako součást „mostu“ a „Mezievropy“	121
7.2	Pobaltí jako součást „mostu“ v polském pojetí	124
7.3	Pobaltí jako součást německého konceptu <i>Mittleurop</i>	134
7.4	Pobaltí jako součást středovýchodní Evropy	148
7.5	Vliv českých a moravských bratrů a ochranovského hnutí v Pobaltí	151
7.6	Shrnutí	154
8	Souhrnné zhodnocení vnějších vazeb a paralel územní identity Pobaltí	157
8.1	Hospodářské vazby	158
8.2	Dopravní a turistické vazby	167
8.3	Etnokulturní a politické vazby	178
8.4	Souhrnná diskuse	191
9	Identita pobaltských států, nebo pobaltská identita?	196
9.1	Severovýchodní Evropa – historický koncept Pobaltí	196
9.2	Název regionu: baltský, pobaltský, baltický	198
9.3	Specifika identity Pobaltí a jednotlivých pobaltských států	202
9.3.1	Období formování, zániku a obnovy identity	203
9.3.2	Územní rozměr	205
9.3.3	Symbolika a instituce	208
9.4	Existuje „pobaltská identita“?	216
9.4.1	Integroující faktory	217
9.4.2	Dezintegroující faktory	219
9.4.3	Shrnutí	221
10	Regionální diferenciacce jako důsledek a předpoklad formování identit regionů uvnitř pobaltských států	224

10.1	Obecné předpoklady vývoje regionální diferenciaci v pobaltských zemích.....	226
10.1.1	Sovětské období.....	226
10.1.2	Období obnovené nezávislosti.....	228
10.2	Analýza regionální diferenciaci uvnitř pobaltských států.....	228
10.2.1	Vývoj věkové skladby obyvatelstva.....	229
10.2.2	Vývoj vzdělanostní úrovně obyvatelstva.....	230
10.2.3	Vývoj etnické skladby obyvatelstva.....	231
10.2.4	Vývoj religiozční skladby obyvatelstva.....	232
10.2.5	Vývoj odvětvové skladby regionálních ekonomik.....	233
10.2.6	Shrnutí hlavních rozdílů mezi regiony.....	235
11	Závěr.....	248
11.1	Východiska a cíle práce.....	248
11.2	Další zjištění.....	251
11.3	Další možné směry zkoumání.....	252
12	Použitá literatura.....	253
12.1	Tištěné a internetové publikace a články.....	253
12.2	Filmy.....	264
12.3	Tištěné a internetové statistické zdroje.....	264

Seznam tabulek, grafů, map a obrázků

Tabulka 1: Zkoumané aspekty regionální identity Pobaltí na jednotlivých měřítkových úrovních.....	4
Obrázek 1: Maslowova pyramida potřeb.....	16
Obrázek 2: Proces vystavení identitě prostřednictvím sociálních reprezentací a jejich přijetí a užívání jedinci.....	18
Obrázek 3: Vztah mezi regionem a místem	22
Tabulka 2: Stádia formování (institucionalizace) regionu.....	25
Obrázek 4: Proces formování regionu	27
Obrázek 5: Dimenze regionální identity	31
Tabulka 3: Regionální identita jako institucionalizace regionů v prostoru a čase	32
Tabulka 4: Úrovně zkoumání regionální identity na příkladech pobaltských zemí	42
Obrázek 6: Dominující síly v pobaltském regionu od 9. do 20. století	46
Obrázek 7: Pozice Pobaltí jako rozhraní mezi dvěma sférami	48
Obrázek 8: Řeka Narva rozdělující estonskou Narvu a ruský Ivangorod a tvořící po staletí hranici mezi evropskou a ruskou sférou	50
Obrázek 9: Jazykové skupiny v Evropě mezi roky 1000 – 1500 a šíření křesťanství	54
Obrázek 10: Uspořádání světových civilizací podle konfliktnosti vztahů mezi nimi.....	57
Mapa 1: De Geerovo vymezení Baltoskandie na základě kartografické syntézy	60
Tabulka 5: Platnost vybraných společných rysů Baltoskandie pro jednotlivé pobaltské státy..	62
Tabulka 6: Text finské a estonské národní hymny se společnou melodií.....	63
Obrázek 11: Státní znak Estonské republiky.....	63
Obrázek 12: Přístav v Tallinnu zajišťující lodní spojení s Helsinkami	64
Obrázek 13: Vlajka středověké Kalmarské unie	66
Mapa 2: Územní rozsah Hanzy kolem roku 1400	70
Obrázek 14: Architektura v bývalém hanzovním městě Kuldīga v Kuronsku (západní Lotyšsko)	71
Mapa 3: Evropský makroregion Baltského moře	75
Obrázek 15: Baltoskandie jako řetězec států a závislých území	79
Obrázek 16: Pravoslavné kostely z druhé poloviny 19. století v Pobaltí	87
Obrázek 17: Sovětské památníky v Estonsku	92
Obrázek 18: Město Visaginas na severovýchodě Litvy založené v roce 1975.....	94
Tabulka 7: Počet a etnické složení členů komunistických stran v pobaltských státech	95
Obrázek 19: Proces vyšší míry identitární rezistence udržující reprodukci územní identity během sovětského období	96
Tabulka 8: Znalost ruštiny a titulárních jazyků mezi hlavními etniky v Pobaltí v roce 1989	97

Obrázek 20: Proces nižší míry identitární rezistence oslabující reprodukci územní identity během sovětského období	98
Tabulka 9: Vývoj počtu Estonců a ruskojazyčných menšin v Estonsku v letech 1934–2011 ..	99
Tabulka 10: Vývoj počtu Lotyšů a ruskojazyčných menšin v Lotyšsku v letech 1935–2011....	99
Tabulka 11: Vývoj počtu Litevců a ruskojazyčných menšin v Litvě v letech 1923–2011.....	99
Obrázek 21: Vlajky nezávislých pobaltských států a pobaltských sovětských republik.....	100
Obrázek 22: Demonstrace ruskojazyčných obyvatel před budovou parlamentu v Tallinnu ..	107
Tabulka 12: Hodnocení hospodářských systémů ze strany etnických Rusů v Pobaltí.....	107
Tabulka 13: Postup naturalizace v Estonsku a Lotyšsku.....	109
Tabulka 14: Mateřský jazyk podle etnické příslušnosti v Pobaltí v roce 2000/2001.....	110
Obrázek 23: Tabulka na dveřích obchodu v Chabarovsku.....	112
Obrázek 24: Sovětský „zábavní park“ park v litevské vesnici Grūtas	114
Tabulka 15: Platnost vybraných společných rysů východní Evropy pro pobaltské státy	117
Obrázek 25: Geografický střed Evropy poblíž Vilniusu	119
Mapa 4: „Mezievropa“ podle A. Pencka.....	122
Mapa 5: Polsko-litevský stát v době svého největšího územního rozmachu na konci 16. století.	125
Obrázek 26: Pomník Adama Mickiewicze v centru Vilniusu	127
Graf 1: Vývoj počtu a podílu Poláků na území Litvy.....	129
Obrázek 27: Kulturní oblasti Lotyšska.....	130
Obrázek 28: Krajina Latgalské jezerní plošiny.....	131
Tabulka 16: Užívání latgalštiny v Lotyšsku v roce 2011	131
Obrázek 29: Římskokatolická bazilika v Agloně	132
Tabulka 17: Náboženské složení obyvatel Latgale v letech 1930 a 2005 (%).....	133
Graf 2: Vývoj národnostního složení oblasti Latgale v letech 1930 – 2009 (%).....	133
Mapa 6: Varianty vymezení střední Evropy před založením německé říše v roce 1870.....	136
Mapa 7: Von Traitteurova představa rozdělení Evropy	137
Mapa 8: Mitteleuropa podle A. Kirchhoffa a J. Partsche	138
Mapa 9: Území livonské konfederace ve 13. století	140
Obrázek 30: Dům v centru litevské Klaipėdy (dříve součást Východního Pruska)	141
Obrázek 31: Zřícenina hradu Toolse na severním pobřeží Estonska	143
Mapa 10: Symbolika na kostelních věžích na území někdejšího livonského státu	144
Tabulka 18: Zastoupení německé národnosti v některých lotyšských a estonských městech v letech 1930/1934.....	146
Obrázek 32: Někdejší německobaltské šlechtické sídlo v severoestonském Palmse	147
Mapa 11: Středovýchodní a jihovýchodní Evropa 90. let 20. století	149
Graf 3: Vývoj hrubého domácího produktu ve státech středovýchodní Evropy v letech 1995–2011	150

Tabulka 19: Míra negramotnosti ve Vidzeme (lotyšské části Livonska) v meziválečném období	153
Tabulka 20: Česká a lotyšská verze písně „Tancuj tancuj vykrúcaj“	153
Tabulka 21: Platnost vybraných společných rysů střední Evropy pro pobaltské státy	155
Tabulka 22: Intenzita vnějších vazeb pobaltských států v letech 1994–97	157
Tabulka 23: Vývoj zahraničního obchodu Estonska se státy severní, střední a východní Evropy	160
Tabulka 24: Vývoj zahraničního obchodu Lotyšska se státy severní, střední a východní Evropy	162
Tabulka 25: Vývoj zahraničního obchodu Litvy se státy severní, střední a východní Evropy	164
Tabulka 26: Investice do kapitálu společností v Lotyšsku v letech 1992–2010 podle zdrojové země (%)	166
Tabulka 27: Přímé zahraniční investice v Litvě v letech 2008–2011 podle zdrojové země (%)	166
Tabulka 28: Mezinárodní dopravní vazby Estonska v červnu 2012	168
Tabulka 29: Mezinárodní dopravní vazby Lotyšska v červnu 2012	170
Tabulka 30: Mezinárodní dopravní vazby Litvy v červnu 2012	171
Tabulka 31: Příjezdový cestovní ruch v Estonsku podle vybraných zemí původu návštěvníků v letech 1996–2011	172
Tabulka 32: Výjezdový cestovní ruch občanů Estonska do vybraných cílových zemí v letech 2007–2011	173
Tabulka 33: Příjezdový cestovní ruch v Lotyšsku podle vybraných zemí původu návštěvníků v letech 2001–2011	174
Tabulka 34: Výjezdový cestovní ruch občanů Lotyšska podle vybraných cílových zemí v letech 1996–2008	175
Tabulka 35: Příjezdový cestovní ruch v Litvě podle vybraných zemí původu návštěvníků v letech 2001–2011	176
Tabulka 36: Výjezdový cestovní ruch občanů Litvy podle vybraných cílových zemí v letech 2001–2011	177
Tabulka 37: Estonská, lotyšská a litevská diaspora ve vybraných zemích světa	180
Graf 4: Vývoj etnického složení obyvatel Estonska v letech 1934–2011 (%)	181
Graf 5: Vývoj etnického složení obyvatel Lotyšska v letech 1925–2011 (%)	183
Graf 6: Vývoj etnického složení obyvatel Litvy v letech 1923 – 2011 (%)	184
Tabulka 38: Obyvatelé Estonska, Lotyšska a Litvy podle národnosti a mateřského jazyka (%)	185
Graf 7: Vývoj náboženského složení obyvatel pobaltských zemí	186
Tabulka 39: Výsledky vybraných referend v Estonsku, Lotyšsku a Litvě v letech 2003–2012	189
Tabulka 40: Souhrnné hodnocení formování územní identity Pobaltí v rámci nadřazených regionů	195
Obrázek 33: Termíny související s pobaltským prostorem, jejich geneze a územní rozměr... ..	199

Tabulka 41: Terminologie pobaltského regionu v některých cizích jazycích	202
Obrázek 34: Generalizovaný pohled na období reprodukce, zániku a obnovy územní identity pobaltských států a Pobaltí.....	204
Mapa 12: Území osídlené baltskými kmeny koncem 1. tisíciletí n. l.....	205
Mapa 13: Vývoj hranic pobaltských států ve 20. století.....	207
Obrázek 35: Livský národní dům v Mazirbe (severozápadní Lotyšsko) s informační tabulí..	210
Obrázek 36: Ostrovní hrad Trakai.....	211
Obrázek 37: Svátky písní v lotyšské Rize v roce 2008.....	213
Obrázek 38: Svátky písní v estonském Tallinnu v roce 2009	213
Tabulka 42: Státní svátky v pobaltských zemích.....	215
Obrázek 39: Vzdalování Estonska od Lotyšska a Litvy	219
Graf 8: Vývoj zahraničního obchodu mezi pobaltskými státy.....	222
Tabulka 43: Pozice pobaltských států podle vybraných ukazatelů mezinárodních vztahů Estonska, Lotyšska a Litvy.....	223
Mapa 14: Stáří obyvatel v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01....	237
Mapa 15: Vzdělanost / gramotnost obyvatel v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01	238
Mapa 16: Podíl titulární národnosti v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01 (%)	239
Mapa 17: Podíl ruské národnosti v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01 (%)	240
Mapa 18: Podíl polské národnosti v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01 (%)	241
Mapa 19: Podíl evangelicko-luteránského vyznání mezi obyvateli v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34 a 2000/01/05 (%).....	242
Mapa 20: Podíl římskokatolického vyznání mezi obyvateli v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34 a 2000/01/05 (%).....	243
Mapa 21: Podíl ortodoxních vyznání mezi obyvateli v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34 a 2000/01/05 (%).....	244
Mapa 22: Podíl primárního sektoru na zaměstnanosti obyvatel v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01 (%).....	245
Mapa 23: Podíl sekundárního sektoru na zaměstnanosti obyvatel v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01 (%)	246
Mapa 24: Podíl terciárního sektoru na zaměstnanosti obyvatel v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01 (%).....	247

1 Úvod

Předkládaná práce se zabývá regionální identitou a regionální diferenciací pobaltských zemí, tedy Litvy, Lotyšska a Estonska. Pobaltí je regionem fyzicky i mentálně blízkým severní i východní Evropě, ale také Evropě střední, tedy i Česku. Mezi Českem na straně jedné a každou ze tří pobaltských zemí či Pobaltím jako celkem na straně druhé existuje řada historických vazeb a paralel. Ve vztahu k těmto skutečnostem je Pobaltí v české geografii i v sociálních vědách pozoruhodně málo častým objektem zájmu a ty práce, které existují, se povětšinou věnují jen několika tématům, např. mezietnickým vztahům, dílčím historickým epochám nebo kulturním či literárněvědným aspektům. Slabý zájem se netýká jen odborné veřejnosti, ale i mediální sféry, z níž o Pobaltí pronikají k širší veřejnosti zpravidla jen útržkovité informace. Pobaltské státy tak představují region blízký i vzdálený, povědomý, a současně tajuplný, a to i pro ty, kteří tuto oblast znají, navštívili ji nebo ji dokonce navštěvují pravidelně. Autor této práce proto vedle výzkumných cílů hodlá také naplnit dva cíle osobní:

- rozšířit povědomí o Pobaltí směrem k české veřejnosti,
- vnést do svých znalostí a vztahu k Pobaltí řád.

1.1 Pobaltí jako objekt zkoumání územních identit

Územní identita pobaltských států se skládá z mnoha prvků a může být vnímána různě, jedno je však velmi podstatné: vlivem turbulentní historie regionu se jedná o identitu nejasnou, rozostřenou, přechodovou, diskontinuální, plnou nejrůznějších vnějších vlivů. Tuto identitární nejistotu a „rozostřenost“ dokládá již samotný název regionu Pobaltí, který nejenže je poměrně nový, ale během poměrně krátké doby své existence byl postupně používán jako souhrnné označení pro různé skupiny států. V průběhu 20. století se víceméně ustálil význam pojmu Pobaltí jako souhrnného označení pro Estonsko, Lotyšsko a Litvu, paradoxně také vlivem sovětské okupace těchto tří států, což může být pro další osud tohoto regionálního konceptu nepříznivé. Geografický název „Pobaltí“ vzbuzuje na různých místech různé konotace. Evropa vnímala a vnímá Pobaltí z kulturního pohledu jako svou nejvýchodnější část (Cole 1996, Huntington 2001, Madeley 2003, Rokkan 1987 a 1999), z hlediska politicko-strategického dokonce jako součást „nárazníkové zóny“ mezi sebou a ruskou sférou (Mackinder 1904 a 1919, Švec, Macura a Štoll 1996). Tradiční ruský pohled je víceméně opačný a považuje Pobaltí za své „okno do Evropy“ (Abyzov 2002, Berg a Oras 2000, Furman 2002, Lehti 1998, Švec 1998, Vaitekūnas 1992). Toto „bipolární“ chápání je příznačné zejména pro oblast geopolitiky a geoeconomiky. Oba pohledy přitom spojuje pohled na Pobaltí jako na vnitřně homogenní, a tedy zformovaný region. Samotní obyvatelé Pobaltí se však s „pobaltskou identitou“ ztotožňují jen okrajově (Berg a Oras 2000) a většina z nich vidí pro svou zemi jako zásadní vazby na jiné státy než na zbývající dva pobaltské, nejsou-li však jejich vlastní státy a kultury v situaci ohrožení. V těchto obdobích se zvláště v posledních dvou

staletích uplatňovala soudržnost pobaltských etnik a států. Naopak v dosud krátkých obdobích nezávislosti převažují spíše tendence každého pobaltského státu o vlastní „individualizaci“.

Podobně nové jako termín Pobaltí jsou i jednotlivé pobaltské státy. Zatímco v případě Litvy existuje přinejmenším symbolická vazba na středověkou epochu Litevského velkoknížectví, zasazující počátky státnosti do 12. – 13. století, Lotyšsko a Estonsko jsou státy nově vzniklé až po 1. světové válce. Vlivem sovětské a nacistické okupace navíc doba jejich nezávislé existence v součtu nedosahuje ani půl století a v historické perspektivě je tedy dosud jen krátkou epizodou. To přiměřeně platí také o etnické identitě Litevců, Lotyšů a Estonců. Krátká doba existence pobaltských států naznačuje, že jednotlivé části Pobaltí se často formovaly jako kulturně i hospodářsky zcela odlišné regiony, rozdělené také politicky. Historie každého regionu v rámci Pobaltí v sobě nese zcela jinou paměť. Také proto se pobaltské státy vyznačují silnou vnitřní diferenciací z hlediska kulturního, sociálního i hospodářského. Identita jednotlivých regionů v Pobaltí se formovala dlouhodobě a v odlišných politických, sociálních a hospodářských podmínkách. Naopak identita na úrovni států se začala formovat později. Identity regionů v rámci Pobaltí tak vykazují dlouhodobější kontinuitu a pravděpodobně i vyšší stabilitu v čase než identity států.

I v souvislosti s uvedenými historickými proměnami a zvraty patří pobaltské státy k zemím s tradičně velmi různorodými kulturními vlivy a s tím souvisejícím pestrým (a navíc proměnlivým) národnostním složením. Tradiční a silný byl vliv okolních kultur germánských (německá, dánská, švédská), slovanských (ruská, polská a také sovětská, lze-li ji označit za svébytnou kulturu), případně ugrofinských, ale také kultur vzdálenějších. Z nich je nejvýznamnější židovská, zejména v případě Litvy se však uplatňovaly i kultury poměrně exotické (tatarská, karaimská). Jednotlivé kultury ovlivňovaly různé části Pobaltí po různě dlouhou dobu a různým způsobem, čímž formovaly místní prostředí a identitu a vytvořily tak jedinečná „multikulturní společenství“. Etnicita a s ní související kulturní okruhy proto představují další důležitý atribut při zkoumání identity Pobaltí.

Z uvedených důvodů představuje Pobaltí velmi pestrý, vnitřně diferencovaný objekt zkoumání územních identit a regionální diferenciace. Regionální identita jako teoretický koncept představuje rámec, pomocí něhož je možné diskutovat a analyzovat specifika a rozměry identity jednotlivých regionů. Lze jej uplatnit na různých řádovostních úrovních. V případě Pobaltí má smysl zabývat se těmito pěti úrovněmi:

1. Makroidentita Pobaltí: Důležitý je především územní rozměr identity v podobě pozice Pobaltí vůči nadřazeným celkům (tedy identita Pobaltí směrem „ven“).
2. Nadstátní/nadnárodní (společná) identita Pobaltí: Důležitý je především symbolický a institucionální rozměr identity, tedy hledání společných a rozdílných znaků a společných a rozdílných formálních i neformálních institucí identity jednotlivých pobaltských států (tedy identita Pobaltí jako celku směrem „dovnitř“).
3. Státní/národní identita každého ze tří pobaltských států: Důležitý je především proces formování státní/národní identity Litvy, Lotyšska a Estonska. Lze identifikovat a

analyzovat několik cyklů formování, částečného zániku a obnovení identity, které se u všech tří států zčásti shodují, ale vykazují také řadu rozdílů.

4. Identita regionů uvnitř pobaltských států: V první fázi je zásadní analýza rozdílů mezi jednotlivými (kulturními, správními, historickými) regiony jako předpokladu pro formování územních identit jednotlivých regionů. Následně je možné zabývat se podrobným rozbohem územní identity každého z těchto regionů.
5. Identita lokalit uvnitř pobaltských států: V tomto případě je důležitá identita jednotlivých lokalit jako výsledku působení místního prostředí (abstraktivní pojetí „místa“) a vnějšího kulturně-historického kontextu (abstraktivní pojetí „regionu“).

Předkládaná práce se orientuje na analýzu, zkoumání a hodnocení prvních tří úrovní územní identity a zčásti i úrovně čtvrté. Tabulka 1 přehledně ukazuje aspekty regionální identity pobaltských států podle Paasiho (1986, 2001), Raagmaa (2002, 2003), Ipsena (1997) a Chromého (2003), jimiž se práce na jednotlivých měřítkových úrovních zabývá.

Tabulka 1: Zkoumané aspekty regionální identity Pobaltí na jednotlivých měřítkových úrovních

Úroveň identity	Institucionalizace regionu (územní, symbolický a institucionální rozměr)	Regionální identita a její kontinuita, komplexita a soudržnost	Převažující metodika
Makroidentita	Identitární rozměry v rámci nadřazených celků (severní, střední a východní Evropa), resp. jako území na rozhraní dvou světových makroregionů	Formování územní identity každého z nadřazených regionů a formování pozice Pobaltí jako součásti těchto regionů, (dis-)kontinuita a vnitřní soudržnost a diferencovanost každé této územní identity	Interpretativní metody, diskuse pramenů, analýza obecných trendů na základě statistických dat
Nadstátní	Rozměry územní identity regionu Pobaltí	Formování územní identity regionu Pobaltí (fáze reprodukce, zániku a obnovy), (dis-)kontinuita této identity, vnitřní soudržnost a diferencovanost Pobaltí	
Státní/národní	Rozměry územní identity každého z pobaltských států	Formování územní identity každého pobaltského státu, (dis-)kontinuita těchto územních identit, vnitřní soudržnost a diferencovanost identity každého ze tří pobaltských států	
Regionální	Práce se orientuje na analýzu a hodnocení regionální diferenciacce a jejího vývoje jako předpokladu pro formování územních identit.		Analýza sociálně-ekonomických charakteristik jednotlivých regionů vč. jejich vývoje v čase.
Lokální	Práce se identitou na této měřítkové úrovni systematicky nezabývá.		

Zdroj: upraveno podle konceptů Paasiho (1986, 2001), Raagmaa (2002), Ipsena (1997) a Chromého (2003)

1.2 Vnitřní členění práce

Je zjevné, že zkoumání územních identit na každé z měřítkových úrovní vyžaduje odlišný přístup a metody. Charakter a rozsah práce přitom neumožňují věnovat se plně všem těmto úrovním. Proto práce zkoumá územní identity a regionální diferenciaci jen na vybraných řádovostních úrovních a pro každou z nich si klade za cíl zodpovězení těch vybraných otázek, které se jeví jako zásadní, sporné či problematické.

Práce se vnitřně člení do několika kapitol. Za touto úvodní kapitolou, vysvětlující kontext a zaměření práce, následuje kapitola 2, která se věnuje cílům, hypotézám a výzkumným otázkám. Kapitola 2 také popisuje a vysvětluje metodiku použitou v různých částech práce. Obě úvodní kapitoly tedy naznačují téma, jímž se práce zabývá, hlavní směry a obsahové členění práce.

Kapitola 3 je věnována obecné teoretické diskusi regionální identity, přístupů k jejímu zkoumání a teorií a konceptů, které výzkum regionální identity systematizují. Práce vychází z teorie regionální identity finského geografa Anssiho Paasiho (Paasi 1986, 2001 a 2003), dále rozpracované estonským geografem Garrim Raagmaa (Raagmaa 2002), a z konceptu prostorových obrazů německého sociologa Detleva Ipsena (Ipsen 1997). V Česku byl koncept regionální identity rozpracován např. Pavlem Chromým (Chromý 2003) a užit byl také při výzkumu územních identit a specifík konkrétních regionů v Česku (viz např. Havlíček, Chromý, Jančák a Marada 2005, Chromý a Skála 2010, Jančák, Chromý, Marada, Havlíček a Vondráčková 2010, Kuldová 2005, Marada 2001, Sarauer 2010, Štětínová 2003). Paasiho teorie regionální identity v obecné rovině vychází z teorií sociální identity a sociální reprezentace, popsaných např. Glynisem M. Breakwellem a Henrim Tajfelem (Breakwell 1993, Tajfel 1978, 1981, 1995).

Následující kapitoly 4–10 tvoří jádro práce. S využitím výše uvedeného teoretického rámce diskutují, analyzují a hodnotí regionální identitu a regionální diferenciaci pobaltských států. Každá z těchto kapitol se zabývá regionální identitou Pobaltí na jiné měřítkové úrovni a v rámci jiného regionálního konceptu. Úměrně tomu zkoumá na každé úrovni odlišné nuance regionální identity a používá jinou metodiku. Kapitoly 4–8 jsou zaměřeny na „makroidentitu“ Pobaltí, tedy na jeho pozici v nadřazeném regionálním systému. V kapitole 4, která se zabývá pozicí Pobaltí na rozhraní evropské a ruské sféry, jsou využity některé teorie a koncepty zabývající se geopolitickým a kulturním členěním světa a Evropy (mj. Berg 2007, Cole 1996, Huntington 2001, Mackinder 1904 a 1919, Madeley 2003, Rokkan 1987 a 1999, Taagepera 2011, Vaitekūnas 1992). V dalších kapitolách jsou pak postupně diskutovány regionální koncepty severní, střední a východní Evropy a pozice Pobaltí v rámci těchto regionů. V případě kapitoly 5, která se zabývá institucionalizací Pobaltí jako součásti severní Evropy a regionu kolem Baltského moře, jsou využity mj. práce De Geera (1928), Haltenbergera (1925 a 1929), Kanta (1934), Lehtiho (1998), Pakštase (1994), Scotta (2002) a Waevera (1997). V kapitole 6 hodnotící pozici Pobaltí v rámci východní Evropy, resp. pod vlivem rusko-sovětské koloniální říše jsou využity například práce Abyzova (2002), Baara (1992), Furmana (2002) a Loebera, Vardyse a Kitchinga (1990). Kapitola 7 diskutuje formování Pobaltí v rámci

střední Evropy prostřednictvím německé a polské identity i prostřednictvím kulturního vlivu českých zemí a to i na základě prací Čedehe a Flecka (1996), Hnízda (2002), Nekrasase (1998), Norkuse (2007), O'Loughlina (2001) či Schultze (1997). Analyzovány jsou procesy jejich formování, zániku a obnovy a dále otázky historické kontinuity a vnitřní soudržnosti těchto regionů. Osmá kapitola je syntézou kapitol předchozích. S využitím jednotlivých regionálních konceptů a vybraných statistických dat souhrnně hodnotí formování „makroidentity“ Pobaltí.

Kapitola 9 diskutuje identitu jednotlivých pobaltských států i regionu Pobaltí v rámci regionálního konceptu severovýchodní Evropy (Hackmann a Schweitzer 2002, Lamoreaux a Galbreath 2008, Mežs, Bunkše a Rasa 1994, Norkus 2007, Veemaa 2010, Zernack 2002). Definuje také význam geografického názvu Pobaltí a souvisejících přídavných jmen baltský, pobaltský a baltický. Zabývá se rovněž vnitřní soudržností Pobaltí a odpovědí na otázku, které faktory Pobaltí integrují a které je dezintegrují. Podstatný je proces formování identity jednotlivých pobaltských států i Pobaltí jako celku, který je možné „rozfázovat“ na období formování, ale také zániku a obnovy jednotlivých atributů jejich identity. Kapitola 10 je zaměřena na identitu regionů uvnitř jednotlivých pobaltských států, kterou naznačují již závěry předchozích kapitol. Protože charakter a rozsah práce neumožňují analyzovat územní identity na této měřítkové úrovni v celé šíři, omezuje se práce s využitím vybraných statistických údajů na identifikaci, analýzu a hodnocení regionálních rozdílů a jejich vývoje jako důsledku a současně i předpokladu formování identity jednotlivých regionů uvnitř pobaltských států.

Závěrečná kapitola 11 diskutuje perspektivy a budoucí vývoj územní identity Pobaltí. Vychází z informací zjištěných předchozí analýzou, shrnuje podstatné závěry práce a nastiňuje možné směry dalšího zkoumání v návaznosti na zjištěné závěry.

2 Cíle, předpoklady a metodika

Cíle předkládané práce jsou formulovány v souladu s její strukturou a členěním. Studie postupuje od úrovně globální a evropské (pobaltský prostor v evropském, příp. světovém kontextu) přes úroveň národní (pobaltské státy) až po úroveň regionální (vnitřní regionální diferenciaci pobaltských států) a tomu je také přizpůsobeno formulování specifických cílů pro každou jednotlivou úroveň.

2.1 Cíle práce a výzkumné otázky

Regionální identita a regionální diferenciaci představují velmi široké téma, které je možné zkoumat z různých úhlů pohledu a různými metodami. Z tohoto důvodu není možné dané téma obsáhnout zcela v jediné práci. Cíle práce, výzkumné otázky a hypotézy se tudíž na jednotlivých řádovostních úrovních zaměřují na ty aspekty regionální identity a regionální diferenciaci pobaltských států, které jsou nejvíce problémové a aktuální.

Práce si klade jeden obecný cíl a v jeho rámci pak tři cíle specifické. Obecným cílem práce je:

- analyzovat regionální identitu a regionální diferenciaci pobaltských států vč. historických souvislostí a predikce možného budoucího vývoje.

Specifické cíle práce lze shrnout do čtyř bodů:

- diskutovat a analyzovat identitu Pobaltí jako regionu na rozhraní několika nadřazených celků,
- charakterizovat identitu jednotlivých pobaltských států i Pobaltí jako celku,
- analyzovat a vysvětlit vnitřní regionální diferenciaci pobaltských států s důrazem na období obnovené nezávislosti po roce 1991 jako předpokladu pro formování identit regionů uvnitř těchto států,
- zhodnotit dosavadní a možný budoucí vývoj identity pobaltských států v Evropě a jejich vnitřní regionální diferenciaci.

Uvedené cíle implikují řadu výzkumných otázek. Bez ambice sestavit jejich vyčerpávající výčet uvádím v této fázi práce ty zásadní:

- Je Pobaltí svébytným regionem s jasným územním, symbolickým a institucionálním rozměrem, nebo se jedná o prostor mezi dvěma či několika zájmovými sférami? Jak se formuje identita Pobaltí v rámci měřítkově nadřazených celků a co tuto identitu naopak oslabuje? Jsou tyto územní identity v čase kontinuální?
- Existuje jednotná pobaltská identita, nebo se v případě Litvy, Lotyšska a Estonska jedná o skupinu států vykazující některé podobné rysy, ale v zásadě bez společné identity? Pokud společná pobaltská identita existuje, co ji posiluje, a co naopak

oslabuje? V čem spočívá identita jednotlivých pobaltských zemí? Jedná se o časově kontinuální identitu, nebo je možné identifikovat fáze reprodukce, zániku a obnovování této identity?

- Jak silná je regionální diferenciaci jednotlivých pobaltských států a její vývoj v čase? Na čem jsou založena specifika regionů v rámci pobaltských států, představující předpoklady pro formování identity těchto regionů? Kterými faktory je regionální diferenciaci pobaltských států utvářena a jaké předpoklady pro formování identity regionů uvnitř pobaltských států vytváří?

2.2 Hypotézy

S odkazem na uvedené cíle je možné formulovat hlavní předpoklady práce. Hypotézy jsou pro snazší orientaci uvedeny již na tomto místě, přestože se zčásti opírají o informace uvedené v dalším textu. I v tomto případě je nezbytné upozornit na různorodé pojetí hypotéz týkajících se regionální identity a diferenciaci na jednotlivých měřítkových úrovních v Pobaltí. Hlavní hypotézy jsou formulovány takto:

1. Identita Pobaltí jako celku i jednotlivých pobaltských států je v mnoha ohledech nejasná, rozostřená, diskontinuální či neúplná. Identita Pobaltí se v čase formuje od vnitřně nepřilíh soudržného území mezi dvěma sférami (evropská a ruská) k svébytnému regionu s jasnější regionální identitou, jejíž součástí jsou i silné vazby na okolní státy a regionální uskupení.
2. Jednotlivé regiony, k nimž je možné Pobaltí přiřadit, jsou relativně silně zformované. Identita Pobaltí v rámci každého z těchto regionů je naopak ustavena jen zčásti a během historie prošla etapami formování, zániku i obnovování.
3. Vnější subjektivní identita Pobaltí a také vnější faktory a hrozby posilují spolupráci a společnou identitu pobaltských států. Naopak vnitřní faktory vč. vnitřní subjektivní identity Pobaltí podporují individualizaci pobaltských států. Pobaltské státy jsou v posledních desetiletích, příp. staletích v procesu dynamické proměny, tedy vytváření, obnovy a zániku své identity. Společná územní identita Pobaltí se nejvíce formuje v případě Lotyšska, naopak estonská územní identita je orientovaná více na sever Evropy a litevská identita na prostor Evropy střední.
4. Pobaltské státy vykazují značnou vnitřní regionální diferenciaci a polaritu. Identita jednotlivých regionů se po dlouhou dobu formovala diferencovaně v politicky a sociokulturně odlišných prostředích. V obdobích nezávislosti v meziválečném období a po roce 1991 se proto pobaltské státy vyznačovaly silnou (vnitro-)regionální diferenciací. Naopak v sovětském období se vlivem politických zásahů projevila silná nivelizace regionálních rozdílů. Nárůst regionální diferenciaci po roce 1991 byl charakteristický zvláště pro první roky po obnovení nezávislosti, postupně dochází ke

stabilizaci regionální diferenciaci a obnovení tradiční identity jednotlivých regionů, vyplývající z jejich dlouhodobě utvářených sociokulturních specifik.

2.3 Metodika práce

V předkládané práci je užito několika různorodých metod. Téma práce, které je na pomezí kulturní, historické, politické a regionální geografie, předurčuje její orientaci převážně na hodnocení kvalitativních aspektů v souladu s kulturními směry v geografické vědě. Hodnocení územní identity pobaltských zemí a jejího formování je v práci analyzováno na základě interpretace historického a současného vývoje a hledání jeho nových souvislostí. Pozornost je věnována územní identitě v širokém, mnohoznačném, abstraktním pojetí vyjadřujícím „vlastnosti“ předmětného území a dynamiku jeho proměny.

2.3.1 Kvalitativní metody

S ohledem na zaměření práce byly pro její zpracování zvoleny především kvalitativní a interpretativní metody. Vzhledem k nezbytnosti vzájemného porovnání velkého množství dat a informací je významnou metodou rešerše odborné literatury. Hodnoceny byly závěry prací, které se týkají regionální identity a regionální diferenciaci jak obecně, tak i specificky v případě pobaltských zemí. V odborné literatuře, která byla podrobena rešerši, jsou zastoupena díla sociálně- a regionálně-geografická, ale také řada prací historických, sociologických, politologických a ekonomických. Z geografických prací byla využita především díla politických a regionálních geografů mj. z Litvy, Lotyšska, Estonska, Finska, Švédska, Německa, Česka a Ruska, jejichž objektem byl buď přímo pobaltský region, nebo nadřazené okolní regiony, které ovlivňovaly či ovlivňují územní identitu Pobaltí. Tyto práce pocházejí s časopisů a publikací vydaných přímo v Pobaltí nebo v rámci obecně známých geografických periodik a vydavatelství geografické literatury. Z negeografických prací byly využity především vybrané články a publikace z pera pobaltských, střeoevropských, ruských, skandinávských, německých či amerických historiků, politologů a publicistů. Velká část těchto prací byla publikována v časopise *Journal of Baltic Studies*, vydávaném americkou Asociací pro podporu pobaltských studií. Použity byly také informace z některých popularizačních článků v tištěných i elektronických denících a časopisech a také z filmů orientovaných na širší veřejnost.

Poznatky na základě rešerše literatury byly doplněny metodou zúčastněného pozorování. To zahrnovalo větší počet krátkodobých pobytů v různých částech Litvy, Lotyšska a Estonska v letech 1999–2012. Spíše jako obecná inspirace byly využity rozhovory s místními obyvateli, případně se zástupci místní veřejné správy v některých obcích a menších městech. V práci jsou využity také ilustrativní fotografie získané při pobytech v Pobaltí.

2.3.2 Kvantitativní metody

Část informací je v práci doložena také statistickými údaji, zpracovanými pomocí kvantitativních metod. Údaje byly buď převzaty ze zmíněných prací (např. výsledky sociologických šetření), nebo byly získané z výsledků sčítání lidu či jiných dat evidovaných statistickými úřady Litvy, Lotyšska a Estonska. Využita byla také některá specifická data, např. údaje o dopravních spojeních či státním občanství v pobaltských zemích. Statistické metody byly aplikovány zejména ve čtyřech případech:

- při hodnocení specifických aspektů územní identity pobaltských států (např. zastoupení ruskojazyčných menšin a jejich naturalizace, religiózní skladba obyvatel vybraných regionů apod.),
- při analýze vnějších kontaktů a vazeb pobaltských států v rámci regionů severní, východní a střední Evropy,
- při analýze vzájemných kontaktů mezi pobaltskými státy,
- při podrobné analýze vnitřní regionální diferenciace jednotlivých pobaltských států.

Podstatným aspektem zkoumání regionálních rozdílů a jejich vývoje, naznačujícího procesy formování územních identit, je volba hierarchické úrovně. V případě tohoto článku jsou zvoleny dvě hlavní úrovně. První z nich je analýza a srovnání na úrovni jednotlivých pobaltských států, případně i s okolními srovnatelnými státy a nadřazenými regiony. Druhou je pak úroveň regionální. Zde je zkoumán vývoj diferenciace na úrovni správních regionů, která umožňuje dostatečně podrobnou analýzu.

Kvantitativní metody při analýze na úrovni států a celého Pobaltí

Při hodnocení specifických aspektů územní identity pobaltských států byly doplnkově využity vybrané absolutní nebo relativní statistické údaje za jednotlivé pobaltské státy včetně porovnání jejich vývoje v čase. Užití této metody dále rozvíjí informace získané metodami kvalitativními.

Shrnující hodnocení vzájemných vazeb mezi pobaltskými státy a formování pobaltských států v rámci větších celků je naopak na statistické analýze dat do značné míry založeno. Použita byla především data vypovídající o formování identity a vzájemných vazbách týkající se:

- zahraničního obchodu,
- příjezdového a výjezdového cestovního ruchu,
- spojů letecké, lodní a železniční dopravy,
- etnické a religiózní skladby obyvatel,
- výsledků vybraných referend.

Zdrojová statistická data jsou v některých případech vzájemně obtížně srovnatelná. Metodika jejich zjišťování je v každém ze tří pobaltských států mírně odlišná. Zvolena byla taková data,

kteřá popisují intenzitu vazeb mezi státy (např. počet turistických cest mezi dvěma státy) nebo naznačují blízkost územních identit různých států (např. etnická skladba obyvatel), nikoli taková, která se hodí spíše pro detailní analýzu v rámci dílčích sociálně-geografických disciplín (např. počet přenocování nebo útrata návštěvníků využitelná v geografii cestovního ruchu). Z důvodu metodických odlišností jednotlivých údajů byla volena širší škála dat z různých oblastí (národnostní složení, zahraniční obchod, dopravní a turistické vztahy apod.), jejichž kombinací je možné dosáhnout poměrně přesného a věrohodného hodnocení a formulace závěrů. Je-li to možné, jsou údaje uvedeny za všechny státy, které reprezentují územní identitu severní, východní a střední Evropy ve vztahu k Pobaltí. Dílčí hodnoty jsou následně sečteny za každý z těchto tří regionů, díky čemuž je možné hodnotit vazby a paralely jednotlivých pobaltských států vůči nim a jejich vývoj. Data byla volena tak, aby byla pokud možno navzájem alespoň přibližně porovnatelná, ale současně dostatečně podrobná podle zemí a v časových řadách. Přesto v některých případech nejsou data zcela srovnatelná, případně chybějí nebo jsou nedostatečně podrobně členěná. V textu je na takové případy upozorněno. Spolehlivost a vypovídací schopnost dat z hlediska zjištění hlavních závěrů a trendů je však dostatečně vysoká.

Obdobná statistická data jsou použita i při hodnocení vazeb mezi pobaltskými státy a vnitřní soudržnosti Pobaltí. Místo hodnot ukazujících relativní nebo absolutní intenzitu těchto vazeb (např. objem vzájemného zahraničního obchodu, turistických cest a dopravních spojení) jsou použity především údaje o pořadí daného pobaltského státu mezi ostatními státy podle příslušného ukazatele (např. pořadí Litvy a Lotyšska v pořadí zemí podle objemu zahraničního obchodu s Estonskem). Tyto údaje nejpréhledněji vystihují význam vzájemných vazeb mezi pobaltskými státy a tím i vnitřní soudržnost Pobaltí. Procentuální hodnoty jednotlivých ukazatelů lze případně nalézt v kapitole hodnotící vazby pobaltských států v rámci severní, východní a střední Evropy.

Kvantitativní metody při analýze na úrovni regionů uvnitř pobaltských států

Také hodnocení vnitřní regionální diferenciaci pobaltských států je založeno především na statistické analýze dat. Pro analýzu jsou použity údaje ze sčítání lidu, které evidují statistické úřady Litvy, Lotyšska a Estonska. Sčítání lidu v pobaltských zemích probíhají od konce 19. století v přibližně desetiletých intervalech s delší prodlevou v období druhé světové války a po jejím skončení. V analýze je třeba pracovat s daty ze sovětského období i z období meziválečné a současné nezávislosti pobaltských států, což umožňuje potřebné časové srovnání.

Struktura a obsah dat z meziválečného období odpovídají tehdejším požadavkům a umožňují konstruovat ukazatele, které kvalitně vypovídají o tehdejších regionálních rozdílech uvnitř pobaltských států a tedy i naznačují specifika územních identit jednotlivých regionů. Sociodemografické údaje reprezentují především data o skladbě obyvatel dle věku, gramotnosti, vzdělání a etnické, případně i náboženské příslušnosti, ekonomické údaje pak data o odvětvové struktuře zaměstnanosti. Údaje jsou dobře využitelné také vzhledem k jejich

dostatečně podrobnému regionálnímu členění. Využita jsou převážně data ze sčítání lidu z let 1923 (Litva), 1930 (Lotyšsko) a 1934 (Estonsko).

V sovětském období některé údaje na regionální úrovni chybí nebo jsou pro potřeby identifikace specifík územní identity regionů zcela nevhodně členěné. To se týká především údajů z let 1959 (první sovětský census v Pobaltí), 1970 a 1979. Naopak nabídka dat z roku 1989 (poslední sovětský census) je relativně široká. Sociodemografické údaje z roku 1989 zastupují data o skladbě obyvatel dle věku, vzdělání a etnické příslušnosti¹, ekonomické údaje opět data odvětvové struktury zaměstnanosti (ta však není v regionálním členění k dispozici za Litvu). Z censů let 1959, 1970 a 1979 je k dispozici jen malá část těchto údajů a proto nejsou v této části práce využity.

Z období po obnovení nezávislosti pobaltských států je k dispozici pestrá nabídka údajů. Data z censů uskutečněných v roce 2000 v Lotyšsku a Estonsku a v roce 2001 v Litvě zahrnují opět mj. skladbu obyvatel dle věku², vzdělání, etnické a náboženské příslušnosti³. Z dat o hospodářské skladbě regionů je zásadní i v tomto případě především regionální odvětvová struktura zaměstnanosti.

Je zjevné, že data z různých období vykazují částečnou nekompatibilitu. Avšak vzhledem k tomu, že cílem práce není detailní rozbor ukazatelů, ale nalezení a vyhodnocení obecnějších trendů a souvislostí formování územních identit, je tento problém překonatelný. Problém nekompatibility dat je vždy vysvětlen a zohledněn na příslušném místě textu. Data zvolená pro analýzu zastupují (při zohlednění jejich dostupnosti) tyto časové horizonty:

- meziválečné období, přičemž s přihlédnutím k dostupnosti a podrobnosti dat byly preferovány údaje z pozdějších let, které umožňují lépe identifikovat změny během sovětského režimu;
- období před zánikem Sovětského svazu, tedy rok 1989, kdy proběhlo poslední sovětské sčítání lidu, z něhož jsou často k dispozici jediná relativně podrobná data ze sovětských dob i na regionální úrovni uvnitř jednotlivých republik;
- období po obnovení nezávislosti pobaltských států, v němž první sčítání lidu proběhla v letech 2000 (Lotyšsko, Estonsko) a 2001 (Litva).

¹ Údaje o gramotnosti přestaly být vzhledem k jejímu rychlému snižování zjišťovány a pro měření regionálních rozdílů jsou v dnešní době ve většině evropských států bezpředmětné. Údaje o náboženské skladbě obyvatel v jednotlivých sovětských censech nebyly zjišťovány, případně nebyly publikovány.

² Data o věkové struktuře obyvatel postupem času ztrácejí vypovídací schopnost o povaze územních identit. Hlavním důvodem je skutečnost, že např. vyšší zastoupení staršího obyvatelstva a nízká míra porodnosti mohou indikovat jak socioekonomické zaostávání, perifernost či vylidňování území, tak i pokročilou modernizaci společnosti projevující se nástupem tzv. druhého demografického přechodu.

³ Údaje o náboženské příslušnosti obyvatel k roku 2000/01 jsou k dispozici pouze za Litvu a Estonsko. V případě Lotyšska byly proto nahrazeny výsledky sociologického šetření, které jsou však pouze v hrubém regionálním členění na čtyři hlavní kulturní oblasti Lotyšska a Rigu.

Data ze sčítání lidu v roce 2011 na regionální úrovni dosud nejsou zveřejněna nebo jsou provizorní a neúplná. Z tohoto důvodu nejsou do analýzy zahrnuta, případně jsou obsažena jen ve slovním komentáři.

Metodickým problémem v souvislosti se statistickou analýzou dat jsou změny územně-správního členění a dokonce státních hranic všech tří pobaltských zemí a také skutečnost, že územně-správní členění není vždy zcela vhodné pro geografickou analýzu. Některá data bylo tudíž nutné revidovat za účelem zvýšení jejich objektivity a vypovídací schopnosti. V případě, že centra jednotlivých regionů (např. hlavní a statutární města) jsou pro statistické účely oddělena od svého zázemí, jsou v této práci centra a zázemí naopak důsledně sloučena tak, aby jednotlivé regiony byly z funkčního hlediska organické a porovnatelné.

V případě Estonska je srovnávanou úrovní území okresů (est. *maakond*), kterých bylo mezi světovými válkami 11, před sovětskou územně-správní reformou (rok 1963) v různých letech 13–26, od roku 1963 pak 15 (po přiřazení Tallinnu k regionu Harjumaa, které v některých zdrojích není důsledné).

V Lotyšsku lze analýzu provést v případě meziválečného období na 19 okresech (*apgabals*), v sovětském Lotyšsku před rokem 1963 na úrovni 17–58 okresů (*apgabals*, později *aprinkis*, ještě později *rajons*), po územně-správní reformě pak na úrovni 33 rajonů (*rajons*). Po sloučení Rigy a Jūrmaly s okresem Rīga a statutárních měst Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Rēzekne a Ventspils se přílehlými venkovskými okresy se počet analyzovaných jednotek sníží na 26.

U Litvy představuje analyzovanou úroveň mezi válkami 23 okresů (*apskerytis*; bez území obsazeného Polskem), za sovětského období pak po většinu období 55 okresů (*apskerytis*, později *rajonas*), dnes s drobnými územními změnami 60 samosprávných okresů (*savivaldybė*). Je však opět nutné sloučit městské rajony se svými zázemími, tj. k roku 1989 města Vilnius, Kaunas, Šiauliai, Panevėžys, Alytus a Marijampolė s přílehlými venkovskými okresy, Klaipėdu a Neringu s okresem Klapėda, Palangu s okresem Kretinga, Druskininkai s okresem Varėna a Birštonas s okresem Prienai a k roku 2001 také město Visaginas s okresem Zarasai, čímž dostaneme 44 srovnatelných jednotek v sovětském období a 49 jednotek v roce 2001.

Současná podoba hranic pobaltských států vychází ze sovětského období, během něhož byly Ruskem (resp. tehdejší Ruskou SFSR) obsazeny příhraniční regiony Lotyšska (oblast Abrene, dnešního Pytalova) a Estonska (část oblasti Setumaa kolem města Petseri, rusky Pečory, a východní břeh řeky Narvy). Tyto regiony byly součástí meziválečného Lotyšska a Estonska. To je při srovnání vývoje regionálních rozdílů v obou zemích nutno brát v potaz přinejmenším při interpretaci zjištěných závěrů.

Podstatnějším metodickým nesouladem je změna hranic v případě Litvy. Plocha jejího meziválečného území byla v důsledku obsazení východní části země včetně hlavního města Vilniusu Polskem ve srovnání se sovětskou i současnou Litvou menší o více než třetinu. Polskem obsazené území bylo samozřejmě funkční součástí jiné země a údaje o něm tudíž nelze použít pro porovnávání vývoje regionální diferenciace Litvy, tím spíše, že jeho územně-správní členění vedlo napříč současnými hranicemi Polska, Litvy a Běloruska. Totéž platí i o oblasti Klaipėdy, která byla v době sčítání lidu v roce 1923 součástí Litvy teprve krátce a

údaje za pozdější okresy Klaipėda, Pagėgiai a Šilutė tudíž nejsou ve výsledcích sčítání k dispozici. V důsledku toho, že Litvě v době sčítání lidu 1923 chyběly dvě ze tří hlavních metropolitních oblastí, indikují údaje za Litvu celkově ještě nižší modernizaci litevského území, než kdyby tyto metropolitní oblasti byly součástí Litvy. Údaje jsou mírně zkresleny také tím, že některé správní okresy (např. Trakai a Seinai/Sejny) měly své centra na území okupovaném Polskem, v důsledku čehož nejsou jejich části, které „zbyly“ na litevském území, funkčně organickými jednotkami (nemají své původní hlavní středisko).

2.3.3 Kartografické metody

Při interpretaci zmíněných statistických údajů na úrovni regionů v rámci pobaltských států jsou použity také kartografické výstupy. Z důvodu přehledného porovnání jednotlivých dat je zvolena metoda kartogramu pro každý jednotlivý ukazatel. Kartogramy jsou v závislosti na dostupnosti dat na regionální úrovni zpracovány ve třech časových horizontech (meziválečné období, rok 1989 a rok 2000/2001). Kvůli snadnějšímu porovnání regionů v rámci celého Pobaltí jsou kartogramy zpracovány vždy pro území všech tří pobaltských států současně.

3 Regionální identita a regionální diferenciaci – obecná diskuse přístupů

Zkoumání regionů jako základních objektů zájmu geografie je založeno na různorodých přístupech. Vlivem rostoucího prolínání sociální a regionální geografie s ostatními společenskými vědami a konstituování nových vědních oborů stojících na pomezí oborů „tradičních“ obecně dochází také k prolínání jednotlivých teoretických a metodologických přístupů. Do geografického výzkumu tak pronikají teoretické přístupy a koncepty z jiných oborů. Jedním z takových přístupů je koncept regionální identity vycházející z konceptu identity sociální. Sílicí roli regionální či lokální identity lze považovat za jeden z důsledků globalizace, která na jedné straně sice integruje společnost na globální úrovni a stírání tak rozdíly mezi jednotlivými kulturami, ale na straně druhé vyvolává v lidech pocit nezbytné diversity místních a regionálních specifik a nárůst zájmu o lokální tradice, kulturu a historii (Giddens 1994, cit. v Dostál 1999). Z metodologického hlediska je koncept regionální identity reakcí na tradiční hodnocení regionů jako statických, přesně změřitelných jednotek. Region naopak chápe jako dynamický, v čase se proměňující produkt sociokulturních interakcí, jehož stav je v každém okamžiku časoprostorově specifickou kombinací důsledků těchto interakcí (Pred 1984, cit. v Chromý 2003).

3.1 Sociální identita

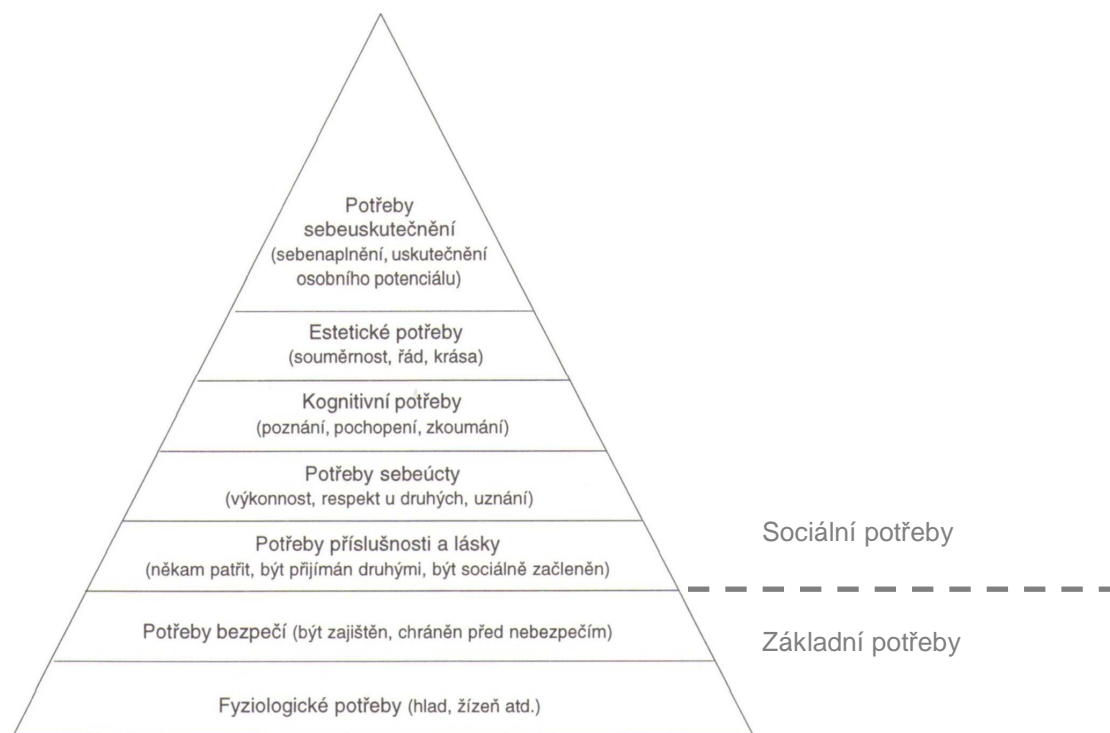
Koncept regionální identity je „prostorovou analogií“ k teorii sociální identity, která je starší a v sociologii, psychologii a dalších sociálních vědách patří ke standardním přístupům. Vychází z teorie strukturace A. Giddense (1984, 2000), která je založena na vztahu mezi jedincem (*aktérem*) a společností (*strukturou*), jenž formuje společenské prostředí. Jedinec je záměrně považován za *aktéra*, protože sice na jedné straně je ovlivněn prostředím (*strukturou*) a může v důsledku toho měnit své vlastnosti, ale současně jedná do značné míry autonomně a naopak se aktivně podílí na formování a pozměňování prostředí. Teorie strukturace přitom explicitně zohledňuje prostorové a časoprostorové aspekty vztahů mezi jedincem a strukturou.

3.1.1 Sociální identita v hierarchii potřeb

Existence identity je dána jejím významem v hierarchii potřeb v lidském životě. Maslowova teorie motivace pracuje s hierarchií lidských potřeb podle toho, nakolik je jejich naplnění z pohledu jedince nezbytné (Maslow 1987, Fürst 1997, Fontana 1997). Maslowova „pyramida potřeb“ (viz obrázek 1) seřazuje lidské potřeby do 5–7 kategorií od nejnižších (základních, fyzických) po nejvyšší (sociální, rozumové). Osobní potřeby, umístěné v základně pyramidy, jsou převážně vrozené, zatímco vyšší potřeby jsou propojené s naučenými odezvami. Každé vyšší úrovni potřeb lze věnovat patřičnou pozornost pouze tehdy, jsou-li uspokojeny potřeby

nižší. Dvě nejnižší úrovně (fyziologické potřeby a potřeby bezpečí) jsou zařazeny mezi potřeby základní, zbývající mezi potřeby vyšší, sociální. Potřeba vlastní identity, resp. příslušnosti („někam patřit“) je podle této teorie nejsilnější sociální potřebou. Vědomí „kdo jsem“ a „kam patřím“ je tedy nezbytným předpokladem pro realizaci dalších sociálních potřeb.

Obrázek 1: Maslowova pyramida potřeb

Zdroj: Fontana (1997), upraveno

Teorie sociální identity (*social identity theory*) rozpracovaná H. Tajfelem (Tajfel 1978, 1981 a 1995) usiluje o vysvětlení vztahů mezi skupinami na základě těch individuálních potřeb a motivací, které v Maslowově hierarchii představují nejsilnější sociální potřeby. Klade si tedy otázky typu „kdo jsem a kam patřím“, „kdo jsme my“ a „kdo jsou ostatní, kam patří a proč nepatří mezi nás“. Oproti tradičnímu strukturnímu pojetí vycházejícího z principu (neměnné) sociální stratifikace zkoumá teorie sociální identity reálné vztahy mezi skupinami (Bottero a Prandy 2003, cit. ve Vojtíšková 2008).

3.1.2 Sociální identita jedince a společnosti jako dynamický proces

Původní definice sociální identity dle Tajfela (1978 a 1981, cit. v Breakwell 1993) považovala sociální identitu za koncept jedince, který je předem daný, tj. odvozený od jeho zařazení do skupiny. Tento přístup k chápání identity jedince je tedy značně deterministický. Původní teorie sociální identity vlastně představuje pouze zvláštní případ formování sociální identity, a to prostřednictvím zařazení jedince ve skupině. G. M. Breakwell (1993) proto rozpracoval

komplexní model identitárního procesu (*identity process model*) kombinující teorie sociální identity (*social identity*) s teorií sociálních reprezentací (*social representations*).⁴ Hlavním předmětem tohoto modelu není jen identita samotná, ale především proces jejího formování, jehož součástí je přijímání sociálních reprezentací. Podle Castellse (1997) je totiž pro formování identity jedince nezbytné okolí, které jej ovlivňuje a bez něhož nemůže žádný jedinec svou identitu zformovat a „najít“. Interakce mezi jedincem a společností je dynamický proces, při němž se na straně společnosti jednáním jedinců reprodukuje společenské struktury a na straně jedinců naopak dochází vlivem těchto struktur ke změně jejich chování a pozice (Chromý 2003, 164). Identita jedince je v tomto pojetí dynamickým produktem interakcí paměti a vědomí jedince na jedné straně a fyzickými a společenskými strukturami na straně druhé (Breakwell 1993, 7–10). Identitární struktura jedince je determinována dvěma typy procesů:

- (převážně nevědomé) přizpůsobení (*assimilation*) paměti a vědomí jedince absorbováním jednotlivých prvků osobních (hodnoty, postoje) a sociálních (příslušnost ke skupinám, sítě mezilidských kontaktů) vedoucí k přijetí existující struktury,
- (převážně vědomé) ocenění hodnot (*evaluation*) znamenající uvědomění struktury hodnot a postojů a jejich rozdělení na dílčí prvky identity.

Identitární struktura společnosti je podmíněna komplexněji. Do hry totiž vstupují nejen psychologické vlastnosti jedinců, kteří společnost tvoří, ale i vztahy mezi těmito jedinci, které mohou mít různou podobu (osobní kontakty, společenské instituce, střetávání politických zájmů apod.). Sociální identita je tedy výsledkem spontánních i řízených (vyvolaných) procesů ve společnosti. Formování identity společnosti může mít různé motivace (Castells 1997, cit. v Raagmaa 2002):

1. Formování identity generující/reprodukující občanskou společnost (*identity generating a civil society*): Zahrnuje spektrum organizací, institucí a sociálních aktérů, kteří reprodukují identitu. Jedná se o proces spontánní, vždy a všude přítomný.
2. Formování identity na základě odporu (*identity for resistance*): Zahrnuje různé typy protestních hnutí, která formují a reprodukují identitu založenou na odporu proti sociálnímu systému, politickému zřízení apod. Jedná se o proces zčásti spontánní a zčásti řízený.
3. Formování nové identity (*construction of a new identity*): Představuje nové sociální struktury vzniklé na základě záměru či plánování. Jedná se o proces řízený, který zdaleka nemusí být všudypřítomný.

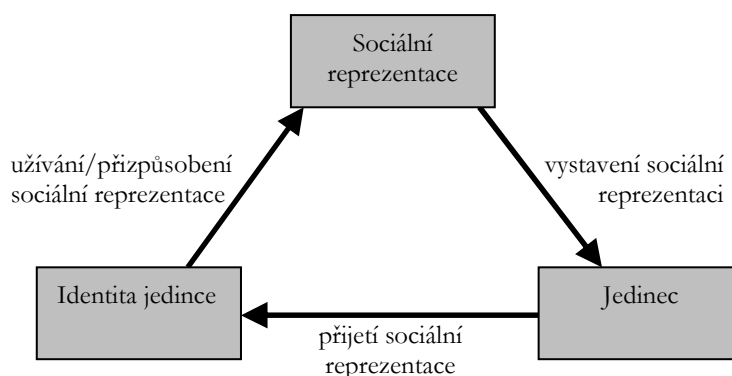
Integrací procesů formování identity jedince a struktury docházíme ke způsobům, jimiž může identita ovlivňovat vztahy jedince ke struktuře. Při formování identity jedince dochází postupně (Breakwell 1993, 9–10; viz obrázek 2):

⁴ „Sociální reprezentace“ je definována jako zastoupení, vnější projev identity. Skládá se z prvků či projevů zpodobňujících a zastupujících identitu.

- k vystavení (*exposure*) jedince konkrétním sociálním reprezentacím sociální identity,
- k přijetí (*acceptance*), příp. odmítnutí sociálních reprezentací sociální identity,
- k užívání (*use*) sociálních reprezentací, které je dané frekvencí, s jakou jsou sociální reprezentace komunikovány vůči ostatním a s jakou slouží jako „záchytný bod“ při rozhodování, přijímání informací apod. identity daného jedince.

Uvedené „rozfázování“ formování identity se váže pouze k jednotlivým prvkům (znakům), které identitu zpodobňují. Dynamická povaha Breakwellova pojetí sociální identity však naznačuje, že proces vystavení sociální reprezentaci dané identity, jejího přijetí a užívání je nutné chápat jako proces časově neuzavřený, nepřetržitý, příp. cyklický či epizodický. Jedinec může být souběžně vystavován některým reprezentacím, zatímco v případě reprezentací jiných již došlo k jejich přijetí či užívání ze strany tohoto jedince.

Obrázek 2: Proces vystavení identitě prostřednictvím sociálních reprezentací a jejich přijetí a užívání jedinci

Zdroj: vlastní zpracování podle Breakwella (1993)

Zatímco vystavení sociální identitě je všem jedincům společné, resp. míra vystavení nezávisí na jedinci, ale na objektivních faktorech jako je prostor nebo čas (tj. „blízkost“ a doba působení dané identity), v přijetí a užívání jakékoli reprezentace dané sociální identity existují individuální rozdíly. Sociální reprezentace se „nezdají být sdílené v celé své šíři, dokonce ani uvnitř relativně homogenních vzorků populace. Jedinci si přizpůsobují sociální reprezentace tak, aby vyhovovaly jejich osobním cílům“ (Breakwell 1993, 10).

Udržení sociální identity je podle teorie sociální identity (Tajfel 1978, 1981) snadnější a pravděpodobnější v případě skupin s vyšším statusem a podílem na moci (např. statutárních etnických skupin). Podřízené skupiny (s nižším statusem a podílem na moci, často např. etnické menšiny) mají tendence ke změně sociální identity. Podstatná je v tomto směru propustnost hranic mezi sociálními skupinami. V případě, kdy jsou hranice mezi jednotlivými sociálními skupinami propustné, dochází podle Ehalý a Zabrodské (2011, 214–215) ze strany jedince k pozvolnému přijetí identity skupiny s vyšším statusem a podílem na moci, tedy k individuální sociální mobilitě (*social mobility*). Tento proces trvá delší dobu a zahrnuje období několika generací. Jsou-li hranice mezi skupinami nepropustné, je kolektivní snahou podřízené

skupiny dosažení sociální změny (*social change*), tedy přeskupení existujících pozic jednotlivých skupin (Ehala a Zabrodskaja 2011, 215). Sociální změny (např. v důsledku veřejných intervencí, politických zvrátů či revolucí) jsou záležitostí kratšího období několika let.

3.1.3 Faktory ovlivňující přijetí a užívání sociální identity

Vystavení sociální reprezentaci, její přijetí a užívání je procesem platným pro formování každé konkrétní identity. Ve skutečnosti je však tento proces ovlivněn existencí různých identit a jejich reprezentací. Tyto reprezentace se vzájemně ovlivňují s tím, jak jsou různí jedinci vystaveni působení různých reprezentací jednotlivých identit, jak tyto identity přijímají, užívají a přizpůsobují a jak tedy danou identitu zpětně ovlivňují. Breakwell (1993, 10–17) diskutuje rozličné faktory sociální identity jedinců v identitárním procesu, ovlivňující pravděpodobnost a intenzitu, s jakou jsou (mohou být) sociální reprezentace jednotlivých identit přijaty a užity jedincem. Jednou z nich je častá *nekonzistentnost* či *nestabilita* přijatých sociálních reprezentací jednotlivých identit. Je empiricky prokázáno, že jen malá část jedinců přijala a užívá sociální reprezentace (např. hodnotový systém), který lze považovat za konzistentní politickou či ekonomickou ideologii. Většina naproti tomu reálně nepřijala a nevyužívá žádnou takovou ideologii, ale fragmenty několika v zásadě neslučitelných či přímo protichůdných sociálních reprezentací různých ideologií.

Většina jedinců tedy není pevně identitárně zakotvena, ale ztotožňuje se s prvky různých, často i protichůdných identit, a to nejen v průběhu celého života, ale i v jednom okamžiku (*vícerozměrnost* identit). Jednotlivé sociální identity tedy neexistují odděleně, ale jsou vícerozměrné, tedy se prolínají a vzájemně ovlivňují, a to jak na úrovni jejich sociální reprezentace, tak i na úrovni jednání jedinců (Breakwell 1993, 10–12). Toto jednání je proto vždy „vícerozměrné“ s tím, jak se jedinec ztotožňuje s reprezentacemi různorodých identit.

V nestabilitě a „vícerozměrnosti“ identit je důležité, která z nich je pro daného jedince ústřední. *Ústřednost* vyjadřuje pozici dané identity v množství ostatních identit, kterým je jedinec prostřednictvím sociálních reprezentací vystaven a které přijímá či užívá (Breakwell 1993, 10–14). Čím více je daná identita pro jedince ústřední, tím více motivuje jedince aktivně vyhledávat sociální reprezentace této identity a vystavovat se jim. Pravděpodobnost centrality dané identity u každého jedince tedy roste s tím, jak je této identitě jedinec vystaven a jak ji následně přijímá a užívá.

Podstatnou složkou formování identity jsou *povahové rysy* (*traits*) jedince. Jedná se o dlouhodobé psychologické vlastnosti jedince, které přímo nesouvisí s procesem formování sociální identity, ale které mohou mít vliv na přijetí/nepřijetí a následné užití dané identity. Rysy jako psychologické stavy formují vystavení jedince vůči dané sociální reprezentaci. Některé rysy osobnosti (např. plachost, zvidavost, odvážnost apod.) zvyšují či naopak snižují pravděpodobnost, že daný jedinec bude působení sociálních reprezentací vůbec vystaven. Další povahové rysy pak ovlivňují přijetí či užití sociální reprezentace. Povahovými rysy jsou však ovlivněny nejen vystavení, přijetí a užívání sociální reprezentace, ale i připravenost na to být vystaven a následně přijmout/odmítnout či užít danou reprezentaci. Breakwell (1993, 14–

16) například uvádí, že nízká *účinnost (efficacy)* v jednání jedince (tedy je-li schopen dosahovat cílů, jednat s lidmi a řešit problémy) a naopak silný pocit *odcizení (estrangement)*, tedy pocit zbytečnosti a bezmocnosti) a nedostatek sebedůvěry vedou k většímu zájmu o názory ostatních a menší ochotě odmítat silné sociální reprezentace. Vysoká „sebeúčinnost“ v jednání jedince rovněž vede k lepší připravenosti zapojit se do politického života od účasti ve volbách po participaci v neziskovém sektoru. Je tedy možné konstatovat, že „sebeúčinnost“ a pocit sebeodcizení predisponují přijetí či nepřijetí určitých politických a sociálních reprezentací, které zase formují jednání jedince v důsledku zkušeností“ (Breakwell 1993, 15).

Uvedené procesy formující a ovlivňující sociální identitu se vždy odehrávají v určitém čase a prostoru. Prostorovým rozměrem sociální identity je identita určitého území, tj. *územní identita*. Koncept územních identit vychází z teorie regionální identity (Paasi 1986, 2001 a 2003, Raagmaa 2000 a 2002). V této oblasti přispívá do výzkumu i teoretické diskuse nad identitou jedince a struktury také geografie. Teoretické přístupy k formování regionální identity jsou diskutovány v následujících podkapitolách.

3.2 Místo, region a institucionalizace regionu

Zájem geografie o identitu obyvatel různých regionů i o identitu regionů samotných souvisí s tzv. kulturním obratem (*cultural turn*) v geografii (Blotevogel 2003). Kulturní obrat navazuje na proměny ve většině sociálních věd (sociologie, etnologie, kulturní antropologie, filologie atd., poněkud méně ekonomie či politologie) od 70. do 90. let 20. století, které přinesly také zvýšený zájem o výzkum sociální identity (viz předchozí kapitola 3.1). Správněji by možná bylo použít termínu *kulturní obraty*, protože se jedná o několik procesů proměňujících předmět zájmu geografie, výzkumné problémy a otázky, metodiku a přístup ke zkoumání geografické reality. Ta je zkoumána nezávisle na člověku (vědci) a usiluje o reinterpretaci skutečností, které byly člověkem již interpretované. Větší pozornost je věnována kultuře v širokém, mnohoznačném pojetí, tedy nikoli jako předmětu, ale jako procesu formování různých sociálních skupin v území. S tím souvisí odklon od kvantitativních metod k metodám kvalitativním, např. interpretativním a hermeneutickým (Blotevogel 2003). V anglosaské geografii se kulturní obrat objevuje od 70. let 20. století, do české geografie silněji proniká od 90. let 20. století. Jednou z podstatných „větví“ kulturního obratu je zájem o výzkum a hodnocení regionální identity včetně rozpracování příslušných teoretických konceptů a modelů. Zatímco teoretické koncepty se zabývají *regionální* identitou jako obecnou teorií či modelem, v případě její aplikace v konkrétním regionu či území je přesnější užívat termín *územní* identita (viz diskuse v kapitole 3.3.3).

3.2.1 Regionální identita jako dynamický geografický proces

Koncept regionální identity využívá některých analogií se sociální identitou a vychází z moderních sociologických teorií (Chromý 2003, 164). Zatímco vzájemné ovlivňování jedince

a společnosti formuje sociální identitu, vzájemné ovlivňování regionu a místa představuje proces formování identity regionální. Koncept regionální identity nenahlíží na region jako na jednotku, která je statická, resp. kterou lze zkoumat v konkrétním okamžiku bez pohledu do minulosti. Region v pojetí tohoto konceptu představuje dynamicky se vyvíjející objekt, který je charakterizován svou (kulturní, politickou, hospodářskou atd.) historií a který se setrvale formuje a proměňuje. Dochází tak ke kontinuální reinterpetaci a reprodukci regionu (Urry 1995, cit. v Raagmaa 2002).

Chromý (2003) na základě přístupů Breakwella (1993) a Gustafsona (2001) uvádí následující principy identity jedince v prostoru:

1. Odlišení sebe sama od ostatních na základě místa, kde žijeme.
2. Vědomí kontinuity vlastního života, který se odehrává v daném místě.
3. Princip sebeúcty (*self-esteem*), tedy pocit pýchy na místo, kde žijeme.
4. Princip sebeúčinnosti (*self-efficacy*), tedy usnadnění vlastních aktivit díky žití v daném místě, případně princip sebeodcizení (*self-estrangement*), tedy znesnadnění vlastních aktivit v důsledku žití v daném místě (viz též charakteristika účinnosti a odcizení v předchozí kapitole 3.1).

Při procesu formování regionální identity se uplatňují sociální procesy, které jsou vždy realizované v prostoru. Nelze tedy zvláště zkoumat prostor a sociální procesy (vč. procesů kulturních, ekonomických atd.), protože prostor a společnost jsou neoddelitelné entity (Castells 1983, cit. v Raagmaa 2002). Regionální identita je „fenomémem, při němž se lidé identifikují se sociálním systémem příslušného regionu“ (Häusler a Frey 1987, cit. v Raagmaa 2002), resp. je výrazem společné sociální či politické kultury daného území (Hnízdo 2002). Jedná se tedy o syntézu společnosti a prostoru, která představuje nejkomplexnější možný identitární koncept.

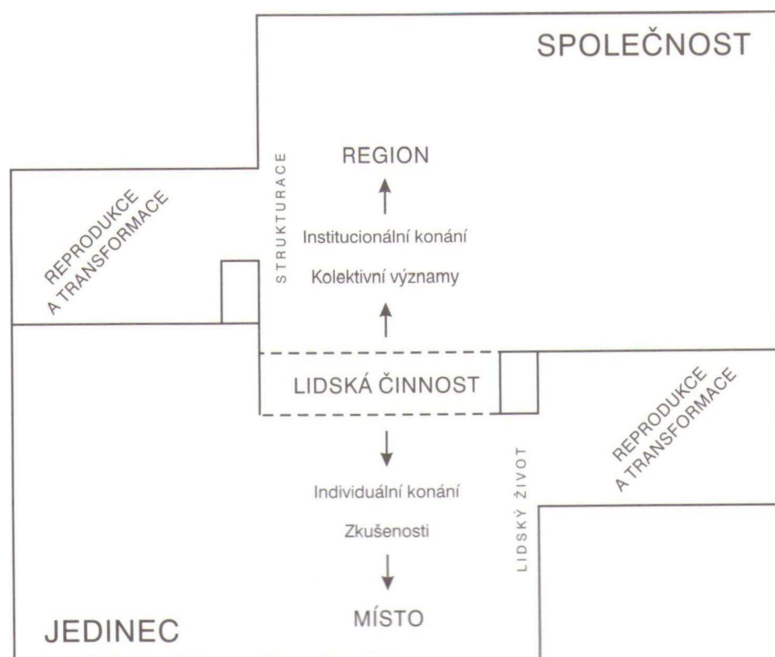
3.2.2 Abstraktní pojetí místa a regionu

Prostor je tradičně chápán jako fyzická kategorie a zdůrazňována je jeho konkrétní, tedy fyzická a materiální dimenze. Taktéž *místo* i *region* jsou tradičně konstruovány jako konkrétní pojmy: Jde o jasně vymezené, v čase v zásadě neměnné části území (Pred 1984, cit. v Chromý 2003), jejichž hlavní rozdíl spočívá především v prostorové (plošné) velikosti a vzájemné skladebnosti. Několik vzájemně souvisejících míst vytváří homogenní či funkční region podle toho, zda se jedná o druhovou příbuznost, nebo funkční provázanost míst. V konceptu regionální identity je naproti tomu prostor (vč. svých fyzických prvků, symboliky a institucí) sociální kategorií, odrážející vývoj společnosti (Paasi 1986, Lehti 1998, Chromý 2003), resp. je sociálním produktem prostoru (Soja 1996, cit. v Paasi 2003). Tento přístup má základy v „tradiční“ regionální geografii v pojetí P. Vidala de la Blache (1911, cit. v Johnston a kol. 1994), kde region představuje kolektivní organizaci prostoru, která se reprodukuje prostřednictvím historie a přírodního i sociokulturního prostředí.

Region je v konceptu regionální identity chápán jako kolektivní prostor (struktura), který je vytvářen „řadou různých, vzájemně propojených interaktivních prvků, včetně skutečnosti (a to je podstatné), že v regionu žijí lidé a existuje tedy i vzájemný vztah mezi regionem/místem a jeho obyvateli“ (Chromý 2003, 164). Region tedy není statickou entitou, ale prostorem (strukturou), který ovlivňuje místní obyvatele a je jimi rovněž zpětně ovlivňován, resp. formován. Region představuje vyjádření specifických časoprostorových vztahů zformovaných vývojem společnosti v daném prostoru (Paasi 1986 a 2003).

Také *místo* je v konceptu regionální identity abstraktním pojmem, který představuje „místo člověka v prostoru“, tedy prostorové vyjádření intelektuální i fyzické činnosti jednotlivce. Jedná se vlastně o osobní interpretaci prostoru vyplývající ze specifických časoprostorových situací v každodenním životě (Paasi 1986). V životě jedince mohou jeho místo vytvářet různé regiony a lokality. Rozdíl mezi definicí regionu a místa tedy není (nemusí být) dán měřítkem ani plošnou velikostí obou těchto jednotek, ale jejich vztahem ke každodennímu životu jednotlivce (Chromý 2003, 164–166).

Obrázek 3: Vztah mezi regionem a místem

Zdroj: převzato z Chromý (2003) podle Paasi (1986, s. 115)

Podle A. Paasiho (1986, 2003) a P. Chromého (2003) lze tedy region a místo definovat takto (viz také obrázek 3):

- *Region* je kolektivní prostor vzniklý „historií struktury“ a „kolektivní zkušeností“, tedy institucionalizací lidské činnosti, resp. její strukturací. Region není chápán staticky jako územní jednotka mající určité vlastnosti, ale jako kolektivní prostorová struktura společnosti. Je tedy dynamicky se proměňující geografickou entitou, do níž se průběžně „zapisuje“ institucionální konání. V každém čase tedy aktuální podoba

regionu odráží specifickou časoprostorovou situaci spojenou s kulturní a historickou fází vývoje daného prostoru.

- *Místo* je naproti tomu individuální prostor vzniklý „historií jedince“ a „individuální zkušeností“, tedy individualizací lidské činnosti. Je chápáno jako prostorové vyjádření života jedince. Ani místo tedy nelze považovat za statické „bydliště“, ale za prostorovou entitu formovanou existencí jedince, který má vztah k různým lokalitám a svým individuálním chováním je ovlivňuje.

3.2.3 Struktury očekávání

V souladu s teoriemi strukturace (Giddens 1984 a 2000), sociální reprezentace a sociální identity (Breakwell 1993), které se zabývají vztahem mezi společností a jedincem, je regionální identita formována vzájemným vztahem mezi regionem, který je prostorovým vyjádřením společnosti, a místem, jež představuje prostorové vyjádření jedince. Podle Paasiho (1986 a 2003) jsou pro pochopení regionální identity podstatné struktury očekávání (*structures of expectations*). Těmi jsou myšleny procesy, jimiž se prostřednictvím sdílené zkušenosti formuje světový názor (a identita) lidí, kteří pak vlastní interpretací identity vytvářejí zkušenosti nové. Tyto procesy reprodukují vnímání, představy a jednání mezi jedincem (místem) a společností (regionem). Jedná se o reprodukci obdobnou vystavení, přijetí a užívání sociální identity v Breakwellově pojetí (Breakwell 1993, 9–10; viz kapitola 3.1). Struktury očekávání jsou pro vývoj regionu a regionální identity zásadní ze dvou důvodů (Paasi 1986):

1. Vyjadřují kolektivní prostorové vnímání založené na společné znalosti, zkušenosti a důvěře, která se ve společnosti reprodukuje (prostřednictvím médií, vzdělávacích institucí apod.). Kolektivní prostorové vnímání umožňuje transformovat existenci regionu do jednotlivých míst, která jsou pocíťována jako součást regionu, tj. časoprostorově specifické „referenční jednotky“.
2. Při reprodukci vnímání a „paměti“ regionu je jeho minulost a budoucnost mezi obyvateli regionu chápána jako samozřejmá, což představuje nejsilněji etablovanou formu regionální identity.

Porozumění setrvalému procesu obnovování struktur očekávání je zásadní pro pochopení regionu jako výsledku (produktu) historického procesu. Přijmeme-li toto pojetí regionu, pak region není zmíněnou statickou *jednotkou*, ale setrvalým, živým *procesem*, jehož prostřednictvím můžeme zkoumat „vlastnosti“ regionu, tedy regionální identitu. Koncept regionální identity se přitom neomezuje jen na nehmotné atributy regionu a sociální a psychologické stavy jedinců, kteří region formují. Naopak integruje hmotné, resp. přesně lokalizovatelné součásti regionu (fyzické prvky v krajině, hranice regionů, hmotné symboly apod.) se sociokulturními, převážně nehmotnými aspekty (chování jeho obyvatel, instituce či tvář regionu, souhrnně struktury očekávání; viz Paasi 1986).

3.2.4 Formování (institucionalizace) regionu

Region jako dynamická entita odráží specifickou situaci spojenou s kulturní a historickou fází svého vývoje. Paasi (1984 a 2003) a po něm také Raagmaa (2000, 2002) a Chromý (2003) rozlišují několik stádií vývoje regionů. Protože s tím, jak regiony procházejí jednotlivými stádii, se upevňuje jejich institucionální zakotvení v regionálním systému, označuje se tento proces jako *formování* či *institucionalizace regionů*. Rozlišit lze čtyři stadia, při nichž region postupně získává své „rozměry“ či „tvar“ (viz též tabulka 2):

1. Získávání územního rozměru (*territorial shape*) regionu: region získává územní hranici, a je tedy jednotkou územní struktury. Hranice může být přesná (např. administrativní hranice), nebo naopak velmi vágní (např. kulturní hranice či hranice vymezující regionální trh) nebo se může jednat o hranici mentální. Významem hranice při institucionalizaci regionu je jeho fyzické i mentální vymezení, které je základním požadavkem pro vznik regionu a regionálního vědomí.
2. Vznik symbolického rozměru (*symbolic shape*) regionu: region získává regionální symboliku a atributy, které mohou být hmotné i nehmotné, živé i neživé (např. krajina, jazyk, vlajka, historická budova, folklorní zvyk, významná postava nebo jiný subjekt z oblasti kultury, sportu či vědy apod.). Specifickou součástí symbolického rozměru regionu je jeho název. Symboly představují rámec, na němž jsou založeny a reprodukovány struktury očekávání. Významem symbolů při institucionalizaci regionu je především jeho odlišení od regionů ostatních.
3. Formování institucionálního rozměru (*institutional shape*) regionu: v regionu se ustavují instituce zcela či převážně formální (úřady, samospráva, neziskové organizace, školy, firmy, spolky apod.), ale i instituce neformální (způsob života, přátelství, zvyklosti v lokální politické a ekonomické sféře apod.), které vytvářejí tvář (*image*) regionu, jsou podmíněny aktivitou obyvatel a současně tyto aktivity zpětně ovlivňují či umožňují. Význam institucí při institucionalizaci regionů spočívá především v reprodukci a udržení tváře (*image*) regionu a tím i identity jeho obyvatel.
4. Zformování identity: Region je díky kontinuálnímu procesu své institucionalizace ustaven jako součást regionálního systému a regionálního vědomí obyvatel. Je formálně uznán a/nebo neformálně respektován uvnitř i vně svých hranic, např. okolními státy, médii, ale i obyvateli daného regionu i regionů okolních. Zásadní je především vědomí obyvatel daného regionu, že region existuje, že jsou jeho obyvateli a že jde o „jejich“ region.

Tabulka 2: Stádia formování (institucionalizace) regionu

Stádium	Definice	Příklady	Význam
Územní rozměr	Územní hranice vymezující region jako jednotku v prostoru	Administrativní, kulturní či mentální hranice	Fyzické a mentální vymezení regionu
Symbolický rozměr	Regionální symbolika a atributy	Jazyk, budova, zvyky, osobnosti, název regionu	Odlišení od ostatních regionů
Institucionální rozměr	Ustavení formálních a neformálních institucí	Úřady, spolky, firmy, způsob života	Reprodukce a udržení tváře regionu
Zformování identity	Ustavení regionu v regionálním systému a regionálním vědomí	Formální uznání a neformální respektování regionu	Vědomí obyvatel o existenci, minulosti a budoucnosti regionu

Zdroj: vlastní zpracování podle Paasiho (1986, 2003) a Chromého (2003)

Pro každé stádium jsou charakteristické jiné prvky regionu, které formují jeho příslušný rozměr. Rozměry lze považovat za *reprezentaci regionu*, tedy za obdobu *sociální reprezentace* (Breakwell 1993, 7–10; viz kapitola 3.1). Ve skutečnosti je uvedené členění spíše analytickým modelem, protože hranice mezi jednotlivými stádii nejsou ostré, a to přinejmenším ze čtyř důvodů:

- Na některé prvky formující rozměr regionů může být nahlíženo různě, a tudíž mohou být zařazeny do různých stádií. Zejména stádia formování symbolického a institucionálního rozměru jsou často souběžnými, vzájemně ovlivněnými procesy. Například existence významného aktéra v oblasti kultury může jako formovat symbolický rozměr regionu, ale také může být významnou institucí ovlivňující identitu regionu a jeho obyvatel.
- Některé prvky formující rozměr regionů mohou být nejednoznačné. Regiony mohou mít například různou mentální, kulturní a administrativní hranici, a přitom se ve vnímání obyvatel jedná o tentýž region. Rovněž některé symboly či instituce se mohou nacházet mimo vlastní region (např. krajanské komunity v zahraničí, národ s příbuznou kulturou či jazykem, a tedy také s příbuznou identitou). Fyzický územní tvar regionu se tudíž nemusí překrývat s rozmístěním symbolů a institucí.
- Časová posloupnost jednotlivých stádií není jednoznačná. Některá stádia mohou probíhat zcela nebo částečně souběžně či v jiném než uvedeném pořadí (Paasi 1986).
- Některé regiony nemusí být zformované úplně a nemusí se v nich v jednom čase uplatňovat všechna čtyři stádia. Některé stádium u daného regionu vůbec nenastane nebo jeho prvky postupem času zaniknou. Neúplně zformovaný region je buď v procesu svého formování, nebo naopak zániku (Raagmaa 2002, 58–60). V některých případech může být vytvořen územní, symbolický i institucionální rozměr, ale region přesto není zformován a zakotven v regionálním vědomí jeho obyvatel a není jimi neformálně respektován. Příkladem mohou být euroregiony, které od svého založení existují dosud krátkou dobu a kde je přeshraniční regionální vědomí obyvatel zformováno dosud málo (na příkladu euroregionu Šumava viz Sarauer 2010, obecně v českém pohraničí Zich 2003, cit. v Sarauer 2010).

Institucionalizace regionu je kreativní proces, který je částečně ovlivněný politickými intervencemi. Například symbolický rozměr regionu může být určen existujícím charakterem krajiny nebo jazykem, ale také nově vytvořenými prvky hmotnými (např. budovami) či nehmotnými (např. logy a znaky) nebo osobnostmi politiků. Ještě zřetelnější je formování institucionálního rozměru, které je politicky ovlivnitelné prostřednictvím vzdělávacího systému či zřizováním specializovaných organizací (regionální či národní instituty, kulturní centra apod.). Specifickým prvkem formujícím symbolický rozměr regionu je jeho název. Ten spojuje region s jeho minulostí, protože se používá i při označování daného území v minulých dobách, kdy region ještě nebyl zformován (Chromý 2003) nebo naopak pokrýval rozsáhlejší území.

U regionu v pojetí jeho institucionalizace není podstatná jeho plošná či populační velikost. Region se může institucionalizovat na různé řádovostní úrovni od lokální komunity typu obce přes různé úrovně uvnitř států a státy samotné až po úroveň světových makroregionů. Velikost navíc může být i u regionů stejné řádovostní úrovně velmi rozdílná. Příkladem je rozdílná velikost států světa nebo kulturních i administrativních regionů uvnitř některých zemí (např. spolkových zemí v Německu). I v konceptu regionální identity existuje „měkká“ obdoba hierarchické skladebnosti regionů. Např. se státní symbolikou se ztotožňují i regiony uvnitř tohoto státu a regionální úroveň rovněž ovlivňují jeho instituce. Každá řádovostní úroveň se vyznačuje jinými projevy a odlišným smyslem územního, symbolického a institucionálního rozměru regionů.

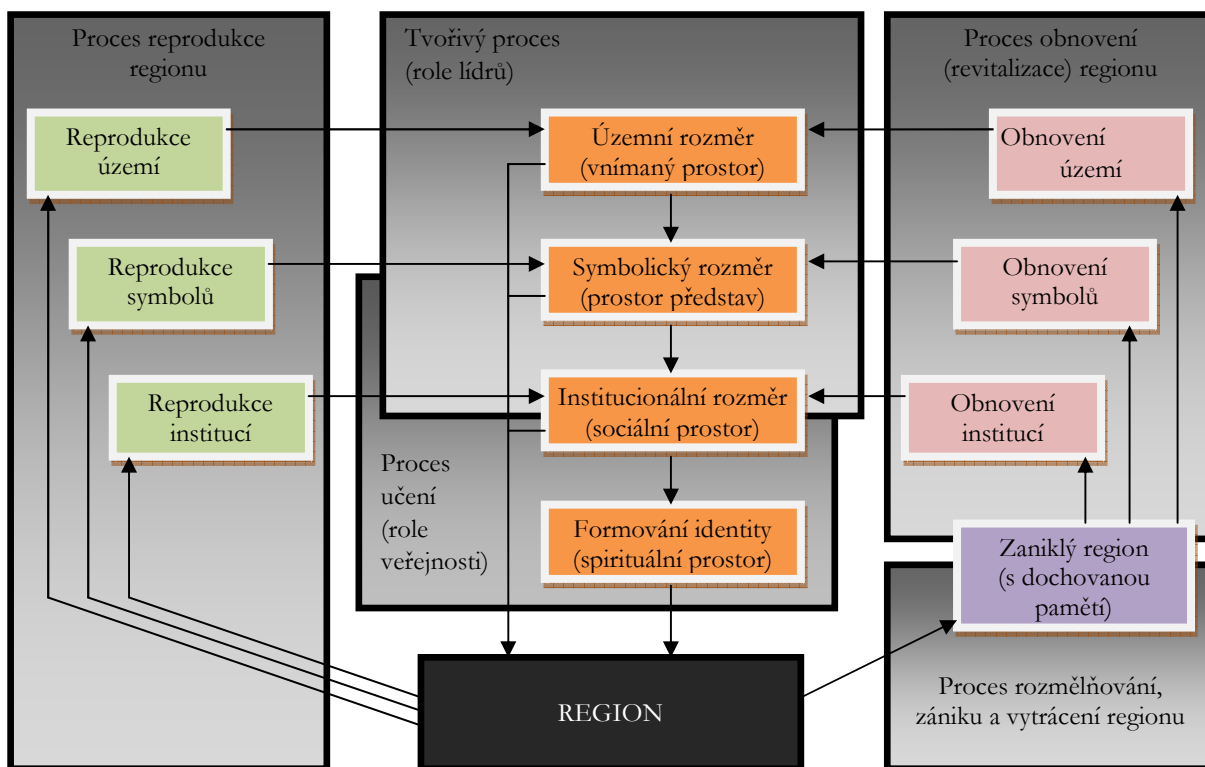
Na základě Paasiho institucionalizace regionů, při níž dochází k formování regionální identity (Paasi 1986), rozpracoval G. Raagmaa (2002) komplexní model formování regionu (viz obrázek 4). Tento model pracuje nejen s procesem institucionalizace, resp. formování regionu, ale i s jeho obnovováním (reprodukcí) a rozměňováním či zánikem. Rozlišuje regiony, které se právě formují nebo jsou zformované, ale také regiony zaniklé, přičemž připouští i obnovu zaniklých regionů. Regiony, které už jednou vznikly, se tedy buď mohou kontinuálně reprodukovat, nebo mohou zaniknout a následně se zčásti nebo zcela obnovit díky opětovnému etablování územního, symbolického a/nebo institucionálního rozměru.

Proces reprodukce regionu nelze chápat jako nepřetržité přetrvávání „původních“ rozměrů regionu. Naopak se jedná o proces velmi pestrý a dynamický, při němž se jednotlivé rozměry regionu proměňují pod vlivem vnějších i vnitřních faktorů. Při reprodukci regionu se tedy mohou proměňovat jeho hranice (ať již fyzická nebo mentální), symboly i instituce, a přitom se stále jedná o tentýž region. Klíčová pro formování regionu je totiž právě jeho identita (spirituální prostor) daná „pamětí“ a historickou kontinuitou.

V případě, kdy region existuje bez vlivů vnějšího prostředí (např. dávná izolovaná kmenová společenství či kultury), dochází vždy k procesu reprodukce regionu, byť – jak je uvedeno výše – může jít o reprodukci proměnlivou. Reprodukce regionu je totiž vždy záležitostí vytváření paměti regionu a průběžného „předávání“ identity regionu mezi jeho obyvateli (nosiči identity) dalším generacím. Identita může být v čase proměnlivá, ale bez vnějšího vlivu nemůže být „zrušena“, jinými slovy každý region má v každém čase nějakou identitu.

K zániku regionu může dojít pouze v případě, kde je identita daného regionu vystavena vnějším vlivům. Těmi mohou být vnější intervence různého rozsahu od zřízení specifických institucí (správních, vzdělávacích apod.) přes změny územně-správního členění po integraci do nadřazených struktur, ale také okupace území či válečný konflikt.

Obrázek 4: Proces formování regionu

Zdroj: vlastní zpracování podle Raagmaa (2002)

Pozn.: Jednotlivé menší rámečky představují dílčí složky nebo dílčí procesy. Větší, stínované rámečky označují komplexní procesy či skupiny procesů.

V procesu formování regionu je zásadní poslední fáze, kdy dochází ke zformování identity, tedy „spirituálního prostoru“ či *genia loci*, který fixuje regionální vědomí hluboko v myšlení lidí a vytváří v nich regionální vědomí či patriotismus. Jedná se o velmi hluboký, trvalý a mnohvrstevnatý vztah k regionu, který nemusí být opřen o racionální argumenty a tvrzení. Spirituální prostor regionu má proto řadu podob: přírodní i sociální, fyzickou i mentální, vnímanou a představovanou, instinktivní i racionální (Raagmaa 2002, 59). Podle způsobu, jímž regiony dosáhnou své identity, je na příkladě Česka rozdělil Chromý (2003, 172–174) do tří až čtyř skupin:

1. Regiony, které dosáhly nejprve politické suverenity, a teprve následně se formuje jejich identita. Příkladem mohou být některé kraje v Česku (Vysočina či Moravskoslezský kraj) rozdělené tradiční identitou s historickými zeměmi, která ve vědomí obyvatel přetrvává. Současně se formuje nová identita, která je zprvu založena institucionálně (resp. administrativně) a postupně získává další rozměry.

2. Regiony institucionalizované za parciálním účelem, např. správou území, získávání finančních zdrojů apod., u nichž se neformuje a v budoucnu se pravděpodobně ani nebude formovat jejich identita. Mohou být přiřazené k první skupině. Některé z těchto regionů využívají obnovené identity dřívějších regionů, ale v jiném než původním významu (v Česku např. Podblanicko, Podřipsko, Horácko, Posázaví).
3. Regiony s dlouhodobou tradiční identitou, jejichž institucionalizace však dosud není završena získáním politické suverenity. Příkladem jsou tradiční „kulturní oblasti“, v Česku např. Slovácko nebo Chodsko.
4. Regiony se „ztracenou“ identitou, a to buď v důsledku ztráty své dominantní ideové funkce spjaté s určitou dobou (v Česku např. opět Podblanicko či Podřipsko v době národnostního uvědomění), nebo v důsledku vysídlování a tedy ztráty nositelů identity (v Česku např. pohraniční oblasti). U těchto regionů zůstává zachován územní rozměr, mění se však rozměr symbolický a institucionální.

Je tedy zřejmé, že stádia institucionalizace regionů (Paasi 1986, Raagmaa 2002) nemusejí probíhat ve stejném pořadí a že jednotlivé regiony mohou mít vybudovanou silnou identitu bez potřebného institucionálního rozměru, a naopak. Regiony se ztracenou identitou mohou být obnovené jen na základě některého „rozměru“ (např. území nebo symboliky), přičemž ostatní rozměry se neobnovují nebo se obnovují v jiném než původním významu.

Z konceptu institucionalizace regionů mj. vyplývá, že silnou regionální identitu mají regiony s obyvatelstvem vykazujícím silnou sociální soudržnost a sounáležitost s regionální komunitou (Ipsen 1997). Obyvatelstvo totiž představuje nezbytnou součást mechanismu reprodukce regionu. V případě silné sounáležitosti s regionem je tato reprodukce silná, spontánní a samozřejmá. Naopak v regionech s obyvatelstvem bez vazeb na regionální komunitu je uvedený mechanismus slabý, resp. narušený a regionu tak hrozí ztráta identity, která může způsobit zánik regionu jako sociální kategorie (dle Paasi 1986, 2003, Raagmaa 2002, Chromý 2003). Podstatným předpokladem sounáležitosti obyvatel s územím je délka jejich pobytu v tomto území (Marada 2001, Kuldová 2005).

3.2.5 Prostorový obraz regionu

Abstraktní pojetí regionu naznačuje, že každý region má kvality, které mohou být různými jedinci vnímány různě. Interakcí těchto kvalit vzniká podle Ipsena (1997) tzv. prostorový obraz (*spatial image, Raumbild*) regionu. Prostorový obraz regionu je stejně jako v Paasiho pojetí (Paasi 1986) mentálním produktem a výsledkem interakce těchto kvalit (Ipsen 1997):

- obrys regionu,
- komplexita regionu,
- soudržnost regionu.

Obrys regionu představuje jeho odlišení od regionů ostatních, obdobně jako rozměry regionu, (zejména územní a symbolický) dle Paasiho (1986). Určuje, zda region jako územní entita

disponuje fenomény (jazyk, charakter krajiny, způsob života, hospodářství apod.), které definují jeho hlavní „vlastnosti“. Komplexita je dána množstvím různorodých lokalit a prostředí uvnitř regionu. Indikuje komplexnost identity daného regionu. Soudržnost je určena intenzitou společných zájmů a společného vnímání mezi subjekty v regionu a ukazuje, zda je region soudržnou „sociální jednotkou“.

3.2.6 Diskuse konceptů prostorového obrazu a institucionalizace regionu

Prostorový obraz regionu (Ipsen 1997) je stejně jako institucionalizace regionu (Paasi 1986, Raagmaa 2002) dynamickým konceptem. Institucionalizace regionu je pojmána více analyticky a časové hledisko v ní hraje zásadní roli. Koncept tak pracuje nejen s procesem formování regionu a průběžnou reprodukcí jeho rozměrů, ale i s možností zániku regionu. Region v procesu institucionalizace sestává z různých atributů či složek, které soustavnou reprodukcí upevňují jeho identitu a pozici, nebo se naopak rozměňují a pozice regionu tím slábne. Přestože je region dlouhodobě etablován jako součást regionálního systému a regionálního povědomí, jeho jednotlivé rozměry regionu mohou být v jednom čase v různé vývojové fázi, mohou být dočasně rozmělněny a následně opět upevněny.

Komplexněji konstruovaný obraz regionu se skládá z několika synteticky pojatých rozměrů („kvalit“). Ty charakterizují region „důkladněji“ než je tomu v konceptu institucionalizace regionů. Jednotlivé rozměry regionů (dle Paasiho 1986) představují jednu z kvalit, a to obrys regionu (dle Ipsena 1997). Zbývající dvě kvality regionu vyjadřují jiné abstraktní rozměry regionu (soudržnost a komplexitu). Každý existující region disponuje jinými „kvalitami“, žádná z nich však nemůže být nepřítomná. Koncept obrazu regionu tedy explicitně nerozpracovává proces formování či zániku regionu. Dynamičnost konceptu spočívá „pouze“ v časoprostorově specifické interakci jednotlivých kvalit, které určují prostorový obraz regionu, a tím i jeho pozici.

3.3 Koncept regionální identity

Při studiu sociální či regionální identity jsou charakteristické otázky, s čím se jedinec ztotožňuje (kdo jsme „my“), jak se vymezuje vůči jiným (kdo jsou „oni“), jak vnímá svou existenci atd. (Castells 1997). Bez vymezení vlastní pozice vůči okolí nemůže být identita jedince formována. V případě regionální identity je hlavním rozměrem studia prostor. Regionální identitu tudíž můžeme definovat jako způsob ztotožnění jedince s určitým územím (regionem), a to prostřednictvím jeho dimenze objektivní (hranice, příroda, kultura, symboly) i subjektivní (individuální a sociální reprezentace). Pro toto ztotožnění jedince s regionem je zásadní „vědomí“ či „smysl“ (*sense*; Paasi 1986 a 2003), resp. spirituální rozměr (Raagmaa 2002) daného regionu, jehož nezbytným předpokladem je zformování územního, symbolického a institucionálního rozměru tohoto regionu.

3.3.1 Identita regionu a regionální identita jeho obyvatel

Regionální identita zahrnuje několik dílčích konceptů rozpracovaných různými autory. Důležité je zejména rozlišení těchto dvou konceptů (Paasi 1986 a 2003, Raagmaa 2002, Ipsen 1997, Chromý 2003):

- regionální identita či regionální vědomí obyvatel,
- identita či identitární obraz regionu.

Regionální vědomí obyvatel

Regionální identita či *regionální vědomí obyvatel* znamená jejich identifikaci s regionem, tedy jednak identifikaci s regionální komunitou, a jednak s pozicí regionu v regionálním vědomí obyvatel. Je vázána na jedince, kteří žijí v území, a je tedy prostorovým vyjádřením identity jedince v pojetí Breakwella (1993). Jedná se tudíž o relativně parciální charakteristiku daného regionu, stejně jako jí jsou například ekonomická či demografická struktura regionu. Regionální identitu obyvatel lze rozdělit na skutečnou a ideální (Paasi 2003, Chromý 2003). Těmito kategoriím lze přiřadit odpovědi na otázky „kdo jsem a kam patřím“, resp. „kdo bych chtěl být a kam bych chtěl patřit“. Skutečná identita se tedy projevuje reálnými vazbami obyvatel na daný region. Tyto vazby mohou mít podobu účasti v regionálních sdruženích nebo na událostech spojených s regionem, ale také například rodinných či pracovních vazeb na region. Ideální identita naproti tomu vyjadřuje deklarované, žádoucí vazby obyvatele na region, které nemusí odpovídat skutečnosti. Může mít podobu např. hlasování ve volbách či referendech nebo deklarovaného ztotožnění se symboly regionu.

Specifickou vazbu jedince na region definuje územní příslušnost (*territoriality*) jedince. Tato územní příslušnost má 6 dimenzí (Forsberg 1996, 359–361):

- *existenciální* územní příslušnost vyjadřující samozřejmou skutečnost, že jedinec musí někde žít;
- *biologická* územní příslušnost vycházející ze skutečnosti, že i člověk je živočich hájící své území (má blízko k darwinismu, v sociálních vědách hraje nepodstatnou roli);
- *ekologická* územní příslušnost určující zdroje svázané s územím;
- *operační* územní příslušnost ovlivňující možnosti jedince, jeho chování a jednání (blízká tradiční geopolitice a geografickému determinismu);
- *psychologická* územní příslušnost vyjadřující emoční a spirituální vztah jedince k území;
- *politická* územní příslušnost vyjadřující zařazení jedince pod územní jednotku organizované moci (např. stát).

Pro formování regionální identity jedince má význam každá z uvedených dimenzí. Zásadní jsou však politická, psychologická, operační, příp. také ekologická územní příslušnost formující jako regionální vědomí jedince, tak i identitární obraz regionu.

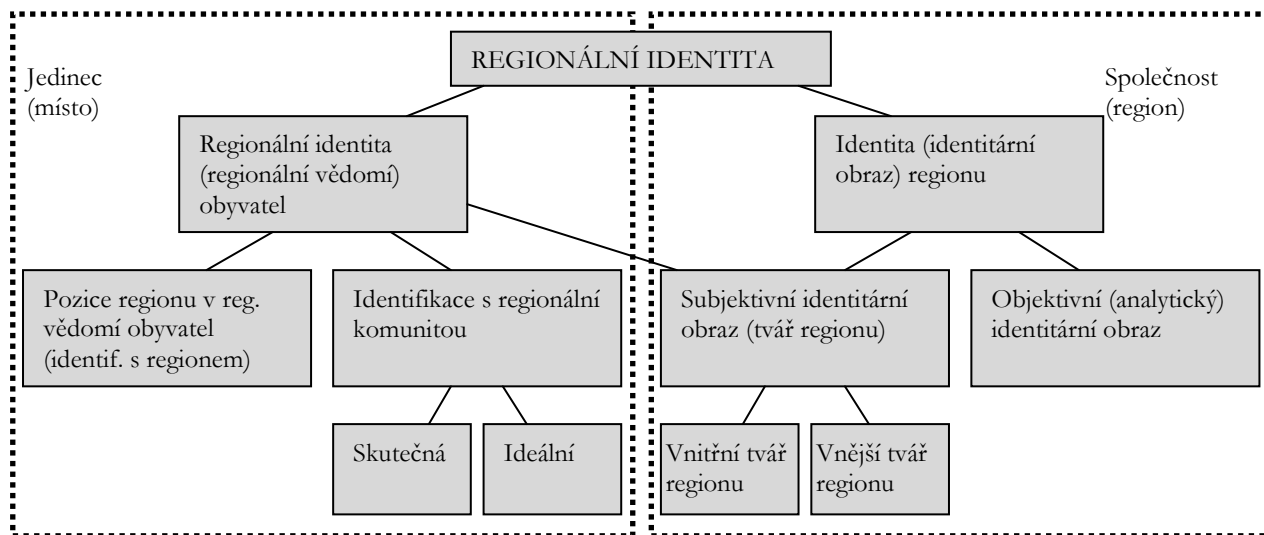
Identita regionu

Identita regionu, či možná lépe *identitární obraz regionu* je abstraktnějším pojmem. Jedná se o souhrn atributů vztahených k danému regionu, obdobně jako je tomu v konceptu sociální identity struktury (Castells 1997, cit. v Raagmaa 2002). S využitím sociologické terminologie (Breakwell 1993) lze tyto atributy označit za *regionální reprezentace*. Identita regionu se nevztahuje k jeho obyvatelům, ale k regionu samotnému, a představuje tedy nejkomplexnější možnou identitární charakteristiku regionu. Paasi (1986, 131–133) rozděluje identitární obraz regionu na subjektivní a objektivní. Subjektivní identitární obraz je součástí regionálního vědomí a je kolektivním vyjádřením regionální identity obyvatel. Nositeli subjektivní identity jsou jedinci žijící v daném regionu (*vnitřní tvář* či *vnitřní image* regionu), ale i mimo něj (*vnější tvář* či *vnější image* regionu). Vnější tvář regionu představuje jeho „výkladní skříň“ a je obvykle dlouhodobě stabilní, může však být ovlivněna institucionálně (médií, politickými představiteli apod.). Například tvář regionu vůči jeho návštěvníkům může být záměrně ovlivněna tak, aby region „vypadal dobře“ navenek. Objektivní identitární obraz naproti tomu představuje analytickou klasifikaci založenou na hodnocení fyzického a sociálního prostředí daného regionu podle stanovených kritérií.

Dimenze a proměny regionální identity

Uvedené dimenze regionální identity, diskutované Paasim (1986 a 2003), Chromým (2003) a Štětínovou (2003), schematicky shrnuje obrázek 5.

Obrázek 5: Dimenze regionální identity

Zdroj: upraveno podle Paasiho (1986), Štětínové (2003) a Chromého (2003)

Koncept regionální identity samozřejmě předpokládá vzájemný vliv jednotlivých regionů, a tedy i pestrou mozaiku vzájemně se ovlivňujících identit majících též různou měřítkovou úroveň. Jedinec se tak může identifikovat s větším počtem územních identit. Regionální identita jedince se může v průběhu života proměňovat. Identifikovat lze dva základní způsoby

proměny regionální identity: *regionální mobilita* (uskutečněná migrací) a *regionální změna* (uskutečněná změnami v regionálním systému; analogie k modelu sociální mobility a sociální změny, viz Tajfel 1978 a 1981, Ehala a Zabrodskaja 2011). *Regionální mobilita* je individuální záležitostí. Jedinec se rozhodne změnit lokalitu, v níž žije, pracuje apod., a postupně se tím mění jeho regionální identita, tedy se identifikuje s jinou regionální komunitou a mění se pozice regionů v jeho vědomí. *Regionální změna* je naproti tomu kolektivní a týká se proměny (zejména objektivního) identitárního obrazu regionu. Mění se jeho pozice v regionálním systému, a to v důsledku mobilizace jeho vnitřních zdrojů nebo změn v redistribuci zdrojů mezi regiony (např. v důsledku regionální politiky, ale také politických změn, konfliktů apod.).

3.3.2 Regionální identita jako institucionalizace regionů v prostoru a čase

Regionální identita jako časoprostorový koncept pracuje s jedinečností, resp. specifičností regionu v prostoru i čase. Tyto dva rozměry, tedy vazba regionu na dané území (důležitá zejména ve stádiu formování územního tvaru regionu) a na určitou dobu (důležitá ve všech stádiích institucionalizace regionu), jsou podstatou regionální identity (Paasi 2001, Chromý 2003). Propojení těchto rozměrů regionální identity s jednotlivými stádii institucionalizace regionů naznačuje tabulka 3.

Tabulka 3: Regionální identita jako institucionalizace regionů v prostoru a čase

Stádium	Vazba na dané území	Vazba na určitou dobu
Územní rozměr	Územní tvar je základním rozměrem regionálního vědomí a možností, jak rozlišit mezi identitou „nás“ a „jich“. Fyzická a mentální hranice regionu se přitom může lišit.	Územní tvar je v čase proměnlivý, přičemž aktuální územní tvar je často projektován do minulosti („zlatá éra“ územního rozsahu státu apod.) či budoucnosti (geopolitické vize a doktríny).
Symbolický rozměr	Na území jsou viditelně vázány hmotné symboly (krajina, budovy apod.) a také např. historické osobnosti. Nehmotné symboly (jazyk, zvyky apod.) jsou s územím svázané méně viditelně. Všechny symboly pak mohou formovat tvář regionu uvnitř (vnitřní tvář regionu), ale i navenek (vnější tvář regionu).	Některé symboly jsou v čase proměnlivé a/nebo měnitelné. Týká se to zejména symbolů hmotných, které mohou být užívány krátkodobě, jednorázově či účelově. Naopak nehmotné symboly vykazují velkou stabilitu v čase a symbolický rozměr regionu tedy formují dlouhodobě.
Institucionální rozměr	Vazba institucionálního rozměru regionu na území je relativně slabší. Institucionální tvar se může uplatňovat i mimo dané území, zejména při formování vnější tváře regionu (např. jazykovým, areálovým a geografickým vzděláváním na univerzitách, regionálním marketingem apod.).	Instituce (zvláště neformální) jsou v čase stabilní. Naopak formální instituce mohou existovat krátkodobě i dlouhodobě. Časový rozměr institucí spočívá i v jejich roli při interpretaci minulosti regionu i při reprodukci regionu do budoucnosti.
Ustavení regionu	Ustavený region se stává součástí regionálního systému a má tedy nejen jasnou vazbu na konkrétní území, ale i zřetelné vazby na ostatní regiony.	Při ustavení regionu má zásadní roli jeho reprodukce v čase.

Zdroj: vlastní zpracování s využitím některých závěrů Raagmaa (2002) a Chromého (2003)

3.3.3 Regionální identita a územní identity

V případě pojmu *regionální identita* je na místě upozornit na určitou významovou mnohoznačnost související s jeho možným použitím na různých hierarchických úrovních. Pojem regionální identita je vedle obecného názvu konceptu užíván také pro označení specifické identity některého území. Takto chápaný termín je však sémanticky poněkud nejasný, protože máme tendenci jej vztahovat pouze těm geografickým entitám, které označujeme jako regiony v užším smyslu.

Nejčastěji může zahrnovat identitu homogenního či funkčního regionu v rámci státu (viz např. analýzy identity regionální identity regionů zpracované Hudcem 2011, Chromým 2003, Raagmaa 2002 nebo Štětínovou 2003). Někteří autoři však pojem regionální identita užívají i pro analýzu identity regionálního uskupení několika zemí (Berg 2007, Jones 2005, Zájedová 2006), případně pro identitu státu (na příkladě jednotlivých pobaltských států Berg a Oras 2000, Feldman 2000, Klumbyté 2010, Liubinienė 1997, Pridham 2009, Směkens 2010).

Užití termínu regionální identita pro specifické označení identity některého území je tedy zavádějící a chaotické, protože jej lze mj. těžko použít například pro identitu státní či národní. Protože se identita může vztahovat k jakémukoli geograficky relevantnímu útvaru od plošně velmi malých lokalit (identita obce, části města apod.) až po rozsáhlé útvary (identita světového makroregionu, kontinentu apod., viz mj. Cole 1996, De Blij a Muller 2002, Huntington 1996 a 2001), je na místě spíše spojení *územní identita*, které používají například Chromý a Skála (2010) při analýze identity Sušicka.

Jako vhodné východisko se jeví užívat zavedené slovní spojení *regionální identita* pro obecné označení konceptu a jeho teoretickou diskusi. Spojení *územní identita*, resp. *územní identity* je pak vhodné používat při analýze identit jednotlivých území. Tímto způsobem jsou oba pojmy užívány také v dalším textu.

3.4 Aplikace konceptu regionální identity

Předešlý text charakterizuje možné teoretické přístupy při zkoumání regionální identity. Vedle teoretického rámce je podstatná také aplikace tohoto konceptu při realizaci sociální a regionální politiky a dalších veřejných intervencích. Aplikace vychází z obecného předpokladu, že regionální identita představuje silný nástroj pro mobilizaci vnitřních zdrojů daného regionu. Tuto mobilizaci zdrojů lze chápat přinejmenším dvojím způsobem:

- mobilizace sociálně-ekonomického potenciálu jako nástroje sociálně-ekonomického rozvoje regionu,
- mobilizace vnitřních zdrojů jako nástroj politické strategie.

Oba možné způsoby využití regionální identity jsou stručně charakterizovány v následujícím textu.

3.4.1 Regionální identita jako nástroj mobilizace sociálně-ekonomického potenciálu

Regionální identita představuje důležitou součást mobilizace vnitřních zdrojů regionu. Ta zahrnuje jak zdroje finanční a materiální, tak (především) zdroje lidské a v současném pojetí regionálního rozvoje a regionální politiky je chápána jako zásadní rozvojový stimul (Blažek a Uhlíř 2002). Důraz na stimulaci vnějších zdrojů v podobě zahraničních investic či regionálních politik realizovaných z hierarchicky nadřazené úrovně (stát, EU) postupně střídá zaměření na rozvoj zdrojů vnitřních v podobě mobilizace místních aktérů (formálních i neformálních institucí) a zvyšování kvality lidských zdrojů (Chromý a Skála 2010, 225–226). Tyto zdroje, nazývané jako sociální potenciál či *sociální kapitál* regionu (Jančák, Chromý, Marada, Havlíček a Vondráčková 2010), ovlivňují sociokulturní rozvoj regionu v širokém smyslu. Do popředí zájmu se tak dostává i sociální potenciál nejen jako „měkký“ nástroj podpory úzce vymezené sociální sféry, ale i jako faktor zprostředkovaně ovlivňující sféru ekonomickou vč. podnikatelského prostředí, ale také ekonomický význam hodnot obyvatel daného regionu (Thrift 1983, cit. v Chromý a Skála 2010). Např. v případě Česka se ukazuje, že socioekonomický rozvoj periferních regionů je čím dál méně ovlivňován ryze ekonomickými faktory rozvoje a čím dále více souvisí (vedle silného vlivu pozice v sídelní hierarchii) s dlouhodoběji vytvářeným sociokulturním prostředím (Havlíček, Chromý, Jančák a Marada 2005, Jančák 2001, Jančák, Chromý, Marada, Havlíček a Vondráčková 2010).

Regiony se silnou identitou, tedy se silnou sounáležitostí obyvatel s územím a zřetelným, dlouhodobě reprodukováným územním, symbolickým a institucionálním rozměrem, mají lepší předpoklady pro sociálně-ekonomický rozvoj v širokém smyslu. V případě hospodářského poklesu nebo změny hospodářské struktury regionu vykazují stabilitu obyvatel projevující se mj. slabšími sklony k emigraci. Raagmaa (2000, 2002) v této souvislosti zmiňuje regionální identitu jako *migrační bariéru*, projevující se i v případě regionů periferních, hospodářsky slabých v případě, kdy je jejich sociokulturní prostředí kontinuální, struktura obyvatel stabilizovaná, a regionální identita tudíž silná (Chromý a Skála 2010, 229–230).

Naopak regiony s narušenou nebo nejasnou identitou sice mohou dosáhnout rozvoje díky vnějším impulzům (regionální politika, zahraniční investice apod.), později však mohou čelit silným problémům v důsledku vysokého podílu lidí bez vazby na území, absence místní komunity a slabé lokální angažovanosti (Raagmaa 2002, 60–62; Jančák, Chromý, Marada, Havlíček a Vondráčková 2010, 212–218). Příkladem regionů s narušenou identitou jsou dosídlované oblasti, např. české pohraničí po roce 1945, které se v důsledku regionální politiky v socialistickém období rychle rozvíjely, v 90. letech 20. století po zásadním obratu této politiky začaly upadat jak v důsledku sociálně-ekonomických problémů těchto regionů (Blažek 1996, Hampl 2005), tak i narušené identity vč. sociálního vyloučení velké části jejich obyvatel (Jančák, Chromý, Marada, Havlíček a Vondráčková 2010), kterou lze souhrnně označit jako *sociokulturní diskontinuitu* (Chromý a Skála 2010). Obdobným vývojem prošly regiony či lokality v bývalých sovětských republikách, které byly během socialistického režimu dosídlované

slovanskými imigranty z utilitárních důvodů v rámci politiky rusianizace⁵, často navázané na socialistickou industrializaci a urbanizaci (na příkladu regionů a lokalit v pobaltských státech viz Baubinas, Burneika a Daugidas 2002, Raagmaa 2002, Smith 2002). Sociálně-ekonomické problémy těchto oblastí, způsobené zánikem původních motivů imigrace, pak vedou k jejich úpadku, který silně souvisí s narušenou sociokulturní kontinuitou. Vedle problematické sociálně-ekonomické struktury se v těchto regionech objevuje také sociální vyloučení velké části jejich obyvatel (jednotlivců). Sociální vyloučenost obyvatel snižuje jejich participaci na veřejném dění, což zpětně posiluje jejich sociální vyloučení (Raagmaa 2002, Jančák, Chromý, Marada, Havlíček a Vondráčková 2010).

3.4.2 Regionální a etnická identita jako politická strategie

Regionální identita představuje nástroj mobilizace vnitřních zdrojů regionu jak ve smyslu jeho rozvoje, tak i ve smyslu politickém, a může být tedy nástrojem politické strategie. Velmi silně se projevuje především na úrovni etnických regionů či států. V moderních státech dochází k nárůstu etnické identity, která je účinným nástrojem politické mobilizace. Modernizace společnosti totiž podporuje snižování disparit a „smazávání“ rozdílů mezi etniky, která se tudíž dostávají do konkurenční pozice při využívání stejných ekonomických zdrojů a politických kompetencí (Dostál 1999).

Vedle modernizace jako faktoru podporujícího etnickou identitu je pro Evropu na přelomu 20. a 21. století charakteristický mj. nárůst zájmu lidí o lokální, regionální a národní specifika, který je zčásti důsledkem politických změn v postsocialistických zemích, ale hlavně reakcí na integrující se Evropu a globalizující se svět. Liberální tendenci směrem k tolerantnosti a důraz na lidská práva menšin využily mnohé z nich při obnovování vlastní identity. Pohled na identitu menšinových etnik a kultur se posunul od pohledu na ně jako na „problém“ přes „právo“ až k současné představě „zdroje“ či „kulturního bohatství“ (Šatava 2005 a 2009), což souvisí také s vývojem politických strategií menšinových etnik.

Státy a etnika jsou tedy vystaveny jednak procesu integrace do nadstátních uskupení (EU, ale také menší regionální aliance a sdružení), a jednak posilování pozice regionů (vč. regionů etnických), budujících či obnovujících svou identitu a hájících své zájmy v rámci daného státu. V tomto kontextu není v západní i postsocialistické Evropě příliš překvapivý nárůst autonomistických a separatistických tendencí stejně jako posilování pozice etnického nacionalismu a politické mobilizace založené na etnickém principu (Dostál 1999, 46). Raagmaa (2002) uvádí příklady silné regionální identity založené na etnickém principu v případě Skotska, Walesu a Severního Irsku, která vedla k opětovnému vytvoření národních struktur. V oblasti etnicko-jazykové obnovy identity dokládá Šatava (2005) příklady Katalánska,

⁵ Dostál (1996) a Vojtěch (2011) rozlišují dva odlišné pojmy související s kontaktem ruských a neruských etnik. *Rusianizací* se rozumí proces vystavení neruských národů ruské identitě (projevující se například znalostí ruštiny jako druhého jazyka), *rusifikací* pak stav přijetí ruské identity původně neruskými obyvateli (například přijetím ruštiny jako hlavního dorozumívacího jazyka).

Baskicka či sámského hnutí v severských státech. Obdobné zkušenosti zaznamenaly evropské postsocialistické státy na konci 20. století. Zde však byla příčinou rostoucí etnické identity a nacionalismu předchozí okupace řady menších států Sovětským svazem (Vojtěch 2010, 135), který do těchto států importoval komunistickou ideologii a také ruskou, resp. sovětskou kulturu. Odmítnutí marxistické ideologie bylo bezprostřední příčinou expanze nacionalismu v 90. letech 20. století ve státech bývalého Sovětského svazu a Jugoslávie, samozřejmě především v těch, které jsou etnicky heterogenní (Vojtěch 2010).

Mezietnické vztahy

Jak vyplývá z předchozího textu, regionální identita jako součást politické strategie je často využívána na etnické či státní úrovni. Dostál (1999, 45–47) uvádí čtyři reálně existující typy mezietnických vztahů při formování národů, resp. států:

- *konsociální* či *integrační*, kdy vedle sebe existují různá rovnocenná etnika přejímající prvky společné, např. státní identity (např. ve Švýcarsku),
- *asimilační*, kdy se etnikum menšinové (či v podřízeném postavení) vzdává své identity a přejímá prvky identity většinové, v nadřízeném postavení (např. ve Francově Španělsku),
- *separatistické*, kdy menšinové etnikum v podřízeném postavení usiluje o obnovu a rozvoj vlastní identity díky posílení vlastní symboliky a institucí (např. při rozpadu Sovětského svazu),
- *válečným konfliktem řízené*, kdy se jednotlivá etnika snaží posílit svou identitu za pomoci násilí (např. v zemích někdejší Jugoslávie v 90. letech 20. století).

Při soužití dvou či více etnik se střetávají dva zásadní koncepty: dualistický (polarizační) a liberální (multikulturalistický). Šatava (2005 a 2009) tyto dva přístupy charakterizuje slovy „buď – anebo“ (dualistický koncept), resp. „nejen – ale i“ (liberální přístup). Oba přístupy se liší takto:

1. *Dualistický přístup* vychází z herderovských⁶ představ o národě jako uzavřené komunitě, kterou spojuje společný jazyk a kultura, jež národ odlišuje od všech kultur jiných (Šatava 2005 a 2009). Důraz klade na konkurenční postavení národů. Tento zdánlivě již překonaný koncept nabyl opět na významu koncem 20. století při rozpadu Sovětského svazu a částečně také Jugoslávie⁷, založeném především na etnopolitickém principu (podstatná byla politická dimenze národa ve srovnání s dimenzí kulturní či jazykovou). Dualistický koncept však nemusí být chápán jen takto fundamentalisticky,

⁶ Podle Johanna Gottfrieda Herdera (1744–1803), německého spisovatele, filosofa a protestantského kazatele. Jeho pojetí národa jako skupiny lidí spojených jazykem a kulturou, která jej odlišuje od všech národů ostatních, ovlivnilo proces národnostního uvědomění malých národů střední a východní Evropy.

⁷ V případě rozpadu Jugoslávie byly etnopolitické příčiny umocněny náboženskou heterogenitou jejího území (Henkel 2009).

ale také jako „všední nacionalismus“ (Šatava 2005) umožňující kontinuální, spontánní a nevědomou reprodukci regionální či etnické identity (viz Raagmaa 2002). Chápeme-li jednotlivé kultury jako „zdroj“ či „bohatství“, pak je tento koncept potřebný a účelný při zachování etnik a kultur. Šatava (2005) uvádí, že dualistický přístup je stále poměrně silný ve východní Evropě, kde je stále pocíťováno „osudové sepětí jazyka, kultury a národní příslušnosti“, mající kořeny již v procesech národnostní emancipace v 19. století (Vojtěch 2010, 135–136).

2. *Liberální přístup* klade důraz na kooperativní soužití a postavení národů. Jednotlivé národy a kultury chápe jako součást společného bohatství společnosti (Šatava 2005). Upřednostněna je jazyková či kulturní dimenze před etnickou identitou v úzkém smyslu. Jednotlivé kultury a jazyky „jsou si rovny“ (ve smyslu občanské rovnosti) a smysl jejich existence spočívá ve vzájemném obohacování, rozmanitosti a pestrosti. Tento přístup se uplatňuje v rámci EU, zejména v zemích západní Evropy, kde je pojem „národ“ chápán státně-občansky (Šatava 2005). Liberální přístup lze v krajní variantě označit za „anti-etnický“ koncept, kde etnicita přestává být politikum. Na jedné straně se tak snižuje „konfliktní“ význam etnicity, na straně druhé se vytrácí podstatný rozměr etnické identity, což vede k jejímu oslabování, asimilaci a zániku etnik a transformaci etnicity do inscenované roviny „kulturní zajímavosti pro zájemce“. Dochází tak k narušení kontinuální reprodukce etnické identity mezigeneračním předáváním jazyka, zvyklostí, institucí apod. Reprodukce či revitalizace etnické identity jiným způsobem je pak pouze „neustálým huštěním prasklé pneumatiky“ (Fishman 1999, cit. v Šatava 2005).

Souvislost etnické mobilizace a modernizace

Otázkou je, zda v případě států a společenství zahrnujících více etnik dochází v souvislosti s uvedenými přístupy k nárůstu významu etnické identity, nebo k jeho poklesu. Dostál (1999, 47–51) se zabývá vztahem mezi *modernizací* a *etnopolitickou mobilizací* daného státu. Ten lze popsat třemi obecnými modely:

- asimilační model,
- kolonizační model,
- model mezietnické soutěže.

Asimilační model předpokládá, že význam etnické identity se snižuje s šířením modernizace napříč etnicky heterogenní populací. Tuto tezi předpokládaly tradiční modernizační teorie západního typu, podle nichž šíření modernizace zabezpečí volný trh (viz např. Deutsch 1966), i marxistické přístupy uplatňované v Sovětském svazu a dalších socialistických zemích, předpokládající centrálně řízenou modernizaci (viz např. Fuchs a Demko 1978, Vojtěch 2010). Na příkladě rozpadu Sovětského svazu se ukázalo, že asimilační model nedokáže roli etnopolitické mobilizace popsat dostatečně či dokonce nefunguje vůbec (Dostál 1999, 48).

Kolonizační model pracuje s polaritou centrum–periferie založenou na etnickém principu. Na příkladě keltských etnik ve Velké Británii jej rozpracoval Hechter (1975, cit. v Dostál 1999).

Centrum obývá dominující etnická skupina, periferii jiné etnické skupiny. Sociální, etnická a regionální polarita se tedy překrývají a tento stav je interpretován jako diskriminující (Kovács 1998). Dominující etnická skupina tedy obsazuje vyšší pozice a ovládá politické a ekonomické zdroje (vč. dělby práce), zatímco ostatní etnické skupiny jsou v podřízeném postavení. V periferii, usilující o zeslabení ekonomické exploatace ze strany centra, se i v moderních společnostech udržuje silná etnická pospolitost a solidarita, která je tím vyšší, čím je výraznější ekonomické znevýhodnění periferie. Kolonizační model vychází z jednoduchých předpokladů a jevy jím popisované existovaly jak ve zmíněné Velké Británii, tak např. v někdejší carské Rusku, Sovětském svazu, státech bývalé Jugoslávie nebo v současném Pobaltí (Vojtěch 2010). Přesto tento model popisuje etnopolitickou mobilizaci v těchto státech jen částečně (Dostál 1999, 48). Nezabývá se například územní koncentrací příslušníků etnik v podřízeném postavení, které přitom výrazně ovlivňuje podobu mezietnických vztahů a nacionalismu (Vojtěch 2010).

Komplexněji charakterizuje etnopolitickou mobilizaci *model mezietnické soutěže*. Etnopolitická mobilizace podle tohoto modelu sice rovněž vychází ze soudržnosti etnik v podřízeném postavení, oproti kolonizačnímu modelu se však šíří z nejvyspělejších regionů obývaných těmito etniky. Dostál (1999, 49–50) uvádí příklady různých výzkumů v zemích bývalého Sovětského svazu, Jugoslávie, Československa, a dokonce i Španělska v době konce Francovy diktatury, které potvrzují vznik etnopolitických aspirací podřízených etnik v ekonomicky vyspělých regionech státu, v nichž tato podřízená etnika žijí, odkud se difúzně šířily do periferií. Neplatí tudíž výchozí předpoklad asimilačního modelu, podle něhož snižování ekonomických rozdílů a šíření modernizace oslabuje význam etnické identity. Podle modelu mezietnické soutěže je naopak význam etnické identity velmi silným nástrojem politické mobilizace především ve společnostech s vysokou úrovní modernizace v politickém i ekonomickém smyslu (Dostál 1999, Tesař 2007 cit. ve Vojtěch 2010). Etnické regiony s vysokým stupněm modernizace mají tendenci prosazovat vlastní autonomii či suverenitu jako první. Příklady nalezneme podle Dostála (1999, 51) v případě Sovětského svazu (jako první požadovaly autonomii či nezávislost relativně vyspělé svazové republiky: Estonsko, Lotyšsko, Litva, Gruzie či Arménie), Jugoslávie (Slovinsko, Chorvatsko) i Francova Španělska (Baskicko, Katalánsko). Výjimkou jsou v bývalém Sovětském svazu Rusko, Bělorusko a Ukrajina a v rámci bývalého Československa také Česko, kde však Rusové a Češi představovali de facto titulární etnickou skupinu a Bělorusové a Ukrajinci byli přinejmenším jazykově výrazně asimilováni (Dostál 1999, 51).

Někteří další autoři nabízejí jiný, „dějinný“ pohled na etnopolitickou mobilizaci. Huntington (2001) předpokládá nárůst konfliktů mezi hlavními kulturními makroregiony světa („civilizacemi“) po skončení studené války. Hlavním faktorem odlišujícím kulturní makroregiony je náboženství. Řada současných konfliktů však tuto předpověď popírá, protože se jedná o konflikty ryze etnické či „historické“, např. konflikt mezi pobaltskými národy a pobaltskými Rusy či mezi Rumuny a Maďary v Transylvánii (Vojtěch 2010, 141). Podle Fukuyamovského „konce dějin“ (Fukuyama 2002) je naopak západní demokracie konečným

stádiem vývoje společnosti a etnopolitická mobilizace a konflikty jsou jen epizodickými záchvěvy na cestě k dosažení tohoto stádia.

Uvedené modely etnopolitické mobilizace ústí v několik územně-politických systémů (viz Dostál 1999):

1. *Centralismus*: Jedná se o situaci, kdy v unitárním státu nejsou kolektivní práva etnických menšin garantována na územním principu, např. v případě, kdy jsou tyto menšiny územně dekoncentrované. Uplatňuje se pak jeden ze dvou přístupů:
 - *konsociální přístup* založený na širokých parlamentních koalicích, vzájemném právu veta proti majorizaci, proporčnost ve volebním systému a alokaci zdrojů a/nebo autonomii jednotlivých etnických skupin (jednotlivé etnické skupiny tedy žijí relativně odděleně, systém je založený na proporčnosti a vyváženosti, čímž garantuje práva menšinám),
 - *integrační přístup* zahrnující opatření pro sdílení moci jednotlivými etniky (integrovány do jediné „multietnické společnosti“), zejména rozptýlení a přesun moci (a tím i mezietnické soutěže) na regionální a lokální úroveň a redistribuci zdrojů a redukci disparit mezi etniky (Dostál 1999, 51–54).
2. *Regionalismus*: Jedná se o různé formy regionální autonomie na principu přenesení pravomocí a prostředků z centra do etnických regionů. Centrální vláda však má možnost tuto distribuci pravomocí omezit a systém centralizovat.
3. *Federalismus*: Situace územně koncentrovaných etnických územních celků, kterým je poskytnuta autonomie v podobě federálního uspořádání. Tato autonomie je dlouhodobá, zakotvená formálně i neformálně.
4. *Konfederace*: Volný svazek územně koncentrovaných etnických svrchovaných států, který je podložený mezinárodní smlouvou. Legislativa členů konfederace není podřízena legislativě celé konfederace.
5. *Ochrana menšin*: Jedná se o ochranu početně marginálních menšin v demokratickém systému v podobě zastoupení v centrálních orgánech a/nebo vytvoření speciálních institucí. Příkladem jsou Lužičtí Srbové v Německu nebo Lívové v Lotyšsku.

Etnická identita a nacionalismus

V případě regionu, který je dominantně osídlen jedním etnikem, se jeho identita silně váže na identitu tohoto etnika. Také etnická identita je osvojeným, hluboce prožívaným obrazem v lidské mysli (Vojtěch 2010) mající svůj „spirituální rozměr“ (Raagmaa 2002). Smith (1998, cit. ve Vojtěch 2010) uvádí pět základních rysů etnicity (tj. etnické identity), které danému etniku dávají „smysl jedinečnosti“ a odlišují je od ostatních etnik:

1. Území obývané daným etnikem, s nímž se toto etnikum ztotožňuje (tj. územní rozměr identity dle Paasiho 1986 a Raagmaa 2002)

2. Sdílené kulturní komponenty a symboly jako např. jazyk, zvyky, hymna, posvátná místa apod. (tj. symbolický, příp. institucionální rozměr identity dle Paasiho 1896 a Raagmaa 2002)
3. Název etnika (v pojetí Paasiho 1986 a Raagmaa 2002 se jedná o součást symbolického rozměru identity)
4. Sdílené mýty o kolektivním původu (tj. spirituální rozměr identity dle Paasiho 1986 a Raagmaa 2002)
5. Pocit vzájemné solidarity a soudržnosti s příslušníky stejného etnika (tj. soudržnost regionu dle Ipsena 1997)

Také v případě etnické identity lze podle Smithe (1998, cit. ve Vojtěch 2010) rozlišit její objektivní a subjektivní dimenzi. Objektivní dimenze zahrnuje zejména jazyk, náboženství a území, subjektivní pak emoční a psychologické aspekty, kolektivní solidaritu apod. (viz předchozí body).

Někteří další autoři dle Vojtěcha (2010, 139–140) vyzdvihují některé atributy etnické identity, např. jazyk a náboženství (např. Krejčí 2002, Tesař 2007), které však nemusí být (zejména v případě náboženství) pro dané etnikum jedinečné. Role náboženství při formování etnické identity je nejsilnější především v blízkosti hranic jednotlivých civilizačních okruhů (Huntington 2001).

Důležitou formou projevu územní identity na národní úrovni je nacionalismus, tj. strategie usilující o sloučení etnické a politické entity. Nacionalismus obecně vychází z místní lidové kultury (obvykle transformované a institucionalizované do kultury „vyšší“) a projevuje se v situacích, kdy je tato kultura ohrožena. Např. procesy národnostního uvědomění v 19. století byly důsledkem ohrožení kultur příslušných národů (Vojtěch 2010). „Běžné“ projevy nacionalismu v podobě identifikace s danou kulturou a reprodukce této identity představují *všední nacionalismus (banal nationalism)*, který je automatickým modelem každodenního života většiny populace (Šatava 2005).

Nacionalismus může být vázán k etniku (etnický či kulturní nacionalismus) nebo ke státu (občanský nacionalismus; blíže viz Vojtěch 2010, 142–143). *Etnický (kulturní) nacionalismus* představuje ztotožnění s národem zděděné od předků bez ohledu na státní příslušnost. Důležitou roli hraje kultura daného etnika vč. jazyka, příp. náboženství. Na úrovni státu je nositelem identity v tomto případě titulární národnost s tím, že tato většina respektuje etnické menšiny. Militantní podoby etnického nacionalismu jsou časté u etnik v podřízeném postavení (viz kolonizační model, Dostál 1999) v případech, kdy je toto etnikum v rámci státu územně koncentrované, případně je rozdělené mezi dva státy (např. v případě Basků, Kurdů, Albánců apod., Vojtěch 2010, 142). *Občanský nacionalismus* naproti tomu představuje projevy územní identity na státní úrovni, tj. ztotožňování s určitými hodnotami, symboly a institucemi daného státu napříč etniky, která jej obývají. Identifikace se státem („státní příslušnost“) je v tomto případě důležitější než identifikace s etnikem („národnost“). Smith (1998, cit. ve Vojtěch 2010)

uvádí, že obnovení etnického nacionalismu (např. v SSSR a Jugoslávii na přelomu 80. a 90. let 20. století) je důsledkem oslabování či úpadku nacionalismu občanského.

3.5 Pobaltí jako objekt územních identit – východiska zkoumání

Teoretické přístupy k regionální identitě, jimiž se zabývají kapitoly 3.2 až 3.4, lze přiměřeně aplikovat při zkoumání územních identit konkrétních regionů. Záleží na typu regionu, jeho velikosti, řádovostní úrovni atd., které rozměry regionální identity jsou významné a zajímavé natolik, že má smysl se jimi zabývat. Region Pobaltí představuje pro aplikaci konceptu regionální identity velmi příhodné modelové území. Vedle výše zmíněné identitární rozostřenosti, nejasnosti a proměnlivosti (viz úvodní kapitola 1.1), která sama o sobě činí z Pobaltí objekt zkoumání identity v rozmanitých perspektivách, lze v případě Pobaltí dobře zkoumat, analyzovat a hodnotit zejména tyto rozměry regionální identity charakterizované v předcházejícím textu:

- samotný proces formování územních identit na různých řádovostních úrovních (zejména na úrovni národní a nadnárodní), zahrnující také dílčí procesy reprodukce, zániku a obnovy územních identit, případně jejich jednotlivých rozměrů (viz kapitoly 3.2 a 3.3);
- souvislosti územních identit a sociálního kapitálu či potenciálu příslušných regionů (zejména na regionální a místní úrovni), např. v souvislosti s kontinuitou či diskontinuitou dané územní identity (viz kapitola 3.4.1);
- souvislosti územních identit s formováním etnické identity a s etnickou mobilizací (zejména na národní úrovni; viz kapitola 3.4.2).

Východiska pro zkoumání těchto dílčích témat jsou uvedena v následujících podkapitolách.

3.5.1 Proces formování územních identit v Pobaltí

Formování územních identit v Pobaltí je velmi pestrým předmětem zkoumání. Formování identity v pojetí A. Paasiho (1986 a 2001) a G. Raagmaa (2002) je možné v Pobaltí dobře identifikovat a analyzovat z několika důvodů. Formování územní identity Pobaltí jako celku i jednotlivých pobaltských států má zřetelné fáze a cykly, dané událostmi a změnami zvláště během posledních přibližně 150 let. V případě všech tří států jsou to zejména etapa národnostního uvědomění v 19. století završená vznikem států a meziválečným obdobím jejich nezávislosti, etapa nacistické a sovětské okupace a období obnovené nezávislosti po roce 1991. V případě Litvy lze formování územní (méně pak etnické) identity registrovat již od středověku, na území dnešního Lotyšska a Estonska se naopak proces formování územní i etnické identity rozbíhá až v 19. století. V případě Pobaltí jako celku lze identifikovat jeden až dva cykly formování společné identity, které v různých obměnách provázely období národních obrození i sovětskou a nacistickou okupaci a mají „otevřený konec“ v podobě obnovení

nezávislosti pobaltských států a snad i určité „mezidobí“ v meziválečné době. Hovoříme-li o územních identitách v Pobaltí, pak je rovněž nutné zdůraznit více než jinde jejich dynamické, až turbulentní formování a s ní související časovou neukončenost. Analýzou formování, zániku a obnovy identity pobaltských států i Pobaltí jako celku je možné potvrdit platnost konceptu regionální identity i jeho dílčích složek.

Formování územní identity je možné sledovat na různých řádovostních úrovních. Region Pobaltí představuje v tomto směru velmi „pestrou“ oblast. Při zkoumání územní identity lze v případě Pobaltí identifikovat přinejmenším pět řádovostních úrovní, kterými má smysl se zabývat (viz tabulka 4 a rovněž úvodní kapitola 1.1):

1. Makroidentita v rámci větších nadstátních útvarů (makroregionů), do nichž lze Pobaltí zařadit
2. Identita nadstátní/nadnárodní, tj. pobaltská
3. Identita každého ze tří pobaltských států/etnik
4. Identita regionů uvnitř každého z pobaltských států
5. Identita lokalit uvnitř regionů každého z pobaltských států

Tabulka 4: Úrovně zkoumání regionální identity na příkladě pobaltských zemí

Úroveň identity	Obecná definice	Vztažené území
Makroidentita (1)	Společná identita/rysy identity v rámci většího, nadstátního útvaru	severní Evropa, východní Evropa, střední Evropa, region Baltského moře, Evropa
Nadstátní/nadnárodní (2)	Společná identita/rysy identity uskupení několika států či národů	Pobaltí, příp. severovýchodní Evropa
Státní/etnická (3)	Společná identita v rámci jednoho státu nebo u příslušníků jednoho národa	Litva, Lotyšsko, Estonsko / Litevci, Lotyši, Estonci
Regionální (4)	Společná identita v rámci jednoho regionu (kulturního, historického, správního apod.)	jednotlivé regiony Litvy, Lotyšska a Estonska
Lokální (5)	Společná identita v rámci jedné lokality (obec, skupina obcí apod.)	jednotlivá města, obce či jiné lokality v Litvě, Lotyšsku a Estonsku

Každá z těchto řádovostních úrovní je přitom dostatečně „nosná“ a představuje vhodný objekt zkoumání, přičemž je nutné využít odlišný přístup a metody. Makroidentita určuje pozici Pobaltí v rámci nadřazených celků, což je v případě území, které bylo po většinu historie od středověku po současnost pod vlivem či nadvládou okolních států, zcela zásadní. Pobaltí v různých fázích vývoje vykazovalo či vyazuje znaky společné identity se severní, východní i střední/středovýchodní Evropou, ale také s prostorem Baltského moře a samozřejmě s Evropou jako celkem.

Při rozboru nadstátní, příp. nadnárodní identity je v případě Pobaltí nezbytné vypořádat se s otázkou, zda se jedná o (dlouhodobě) vnitřně soudržný region nebo spíše o skupinu států vykazující určité podobnosti, ale v zásadě bez společné identity. Státní, příp. etnická identita

každého ze tří pobaltských států/etnik představuje zdánlivě samozřejmý koncept, avšak i zde se setkáváme s faktory, které tuto identitu rozměňují či oslabují. Především je to dlouhodobá (a pravděpodobně nezbytná) tendence být součástí některé z okolních sfér vlivu, ať již z vlastní vůle, či nedobrovolně, a tedy silný vliv okolních kultur na identitu pobaltských států a etnik, u každého z nich v jiném poměru a kvalitě. Územní identity na úrovni státu či titulárních etnik se tedy v Pobaltí formují poměrně krátkou dobu a tento proces není kontinuální, protože byl přinejmenším jednou narušen sovětskou a nacistickou okupací.

Teprve na úrovni regionů a lokalit uvnitř pobaltských států nalezneme jednoznačnější a dlouhodobější identitární ukotvení. I v tomto případě však najdeme regiony, které jsou v rámci Evropy výrazně specifické např. svou etnickou, jazykovou, náboženskou či hospodářskou strukturou a kulturně-historickými odlišnostmi (všechny tyto podmínky splňuje například Latgale na východě Lotyšska) či relativní izolovaností (případ estonských ostrovů).

3.5.2 Sociální kapitál regionů v Pobaltí

Rozmanitost, proměnlivost i určitá „multikulturalita“ územních identit v Pobaltí (na různé řádovostní úrovni) s sebou nese i značnou územní diferenciaci sociálního kapitálu těchto regionů. Rozdíly v sociálním kapitálu regionů a s nimi spojené rozdílné sociokulturní, politické i ekonomické prostředí zásadně ovlivňují chování regionálních aktérů (vč. jednotlivých obyvatel), a tedy i možnost mobilizace vnitřních zdrojů těchto regionů. Platí to zvláště o regionech periferních, jejichž rozvoj velmi silně ovlivňuje jejich dlouhodobě vytvářené sociokulturní prostředí (viz Havlíček, Chromý, Jančák a Marada 2005, Jančák 2001, Jančák, Chromý, Marada, Halvíček a Vondráčková 2010). V sociálně i prostorově silně diferencovaných, až polarizovaných pobaltských státech zahrnují periferní regiony plošně i populačně rozsáhlá území. Jejich periferní poloha však neimplikuje podobnost z hlediska územní identity a sociálního kapitálu těchto regionů. Jednotlivé periferní regiony v Pobaltí se vyznačují odlišným prostředím z hlediska etnického a religiozního, z pohledu ekonomické struktury i stability obyvatelstva. Územně velmi diferencovaná je také kontinuita tohoto prostředí, což má zásadní, reálné dopady na identitu regionů a možnosti mobilizace jejich vnitřních zdrojů. Příkladem mohou být regiony s narušenou kontinuitou, silně ovlivněné imigrací ruskojazyčných obyvatel a související industrializací během sovětské okupace, které vykazují odlišný sociální kapitál v porovnání s regiony populačně a ekonomicky stabilizovanými.

3.5.3 Formování etnické identity v Pobaltí

Formování regionální identity je v případě pobaltských států ovlivněno formováním identity etnické. Identita pobaltských etnik byla v důsledku geografické polohy dlouhodobě ovlivňována okolními kulturami, a to jak ve smyslu přirozeného šíření kulturních prvků z okolního, kulturně velmi diverzifikovaného území, tak také jejich přímou implantací prostřednictvím politické nadvlády okolních mocností nad pobaltským územím. Pobaltí leží na

rozhraní dvou světových makroregionů a jeho identita je tedy výsledkem působení obou kulturních okruhů. Na nižší řádovostní úrovni pak bylo Pobaltí vystaveno vlivu kultur okolních národů. To má z hlediska identity pobaltských etnik dva zásadní důsledky:

1. Identita každého z nich v sobě skrývá řadu vlivů okolních kultur (německé, švédské, ruské, polské atd.), ale také kultur a náboženství vzdálenějších, např. židovské kultury a judaismu.
2. Projevy etnické identity a nacionalismu zahrnovaly období expanze v souvislosti s odmítáním více či méně umělé nebo násilné implantace cizích kulturních prvků, např. německých v době pozdního středověku, ruských v 19. století a sovětských ve druhé polovině 20. století, a období relativního útlumu.

Z uvedených důvodů je nezbytné při sledování územní identity pobaltských států a regionů brát v potaz také identitu titulárních národností i etnických menšin. Složitě mezietnické vztahy s prvky asimilace, separatismu i integrace ovlivňují identitu tří hlavních pobaltských etnik (dříve v podřízeném postavení, nyní titulárních) i etnik menšinových, vč. velmi specifického postavení ruskojazyčných obyvatel (dříve v nadřízeném postavení, nyní zástupců etnické menšiny). Přístup pobaltských států k mezietnickému soužití dosud akcentuje spíše dualistický přístup a princip etnického nacionalismu (dle Šatavy 2005 a 2009 a Vojtěcha 2010, viz kapitola 3.4.2) vycházející z enormního úsilí o ochranu vlastních kultur, vázaných na identitu titulární národnosti, méně pak na identitu státní. Tento přístup se uplatňuje přinejmenším od 19. století, kdy pobaltská etnika prošla procesem národnostního uvědomění. Naopak principy občanského nacionalismu a liberální přístupy, akcentující kooperativní a vzájemně inspirativní soužití etnik, se v Pobaltí uplatňují méně. Integraci pobaltského regionu do euroatlantských struktur se tyto principy začínají objevovat pravděpodobně prvně v jeho historii.

V mezietnických vztazích v Pobaltí bylo a je možné najít prvky různých modelů etnické identity a mobilizace. Během sovětského období bylo Pobaltí de facto okupováno a stalo se svazovou periferií v politickém smyslu, zatímco z hlediska ekonomického patřilo i nadále k nejvyspělejším a nejmodernizovanějším částem Sovětského svazu. Politická perifernost a závislost na Moskvě přinesly v souladu s kolonizačním modelem (Dostál 1999) nárůst etnické pospolitosti a soudržnosti. Sovětská politika přitom naopak vycházela z asimilačního modelu, kdy měla být centrálně řízenou postupující modernizací „distribuována“ ruská, resp. sovětská kultura do ostatních svazových republik vč. pobaltských. Výsledkem však bylo naopak vzepětí etnopolitické mobilizace. Pobaltí představovalo jednu z nejvyspělejších, resp. nejmodernizovanějších částí někdejšího Sovětského svazu a současně také oblast, kde se etnopolitická mobilizace projevila jako první v celosvazovém měřítku, což naopak odpovídá modelu mezietnické soutěže (viz Dostál 1999).

4 Pobaltí jako rozhraní dvou zájmových sfér

V případě zkoumání identity regionu tvořeného jedním nebo několika státy je důležité jeho vymezení a zejména začlenění do hierarchicky vyšších geografických celků. Nadřazený geografický celek formuje územní, symbolický a (zejména neformální) institucionální rozměr regionu. Pobaltí je regionem, pro něž je vliv hierarchicky vyšších geografických celků zásadní. Tradiční pojetí prostoru oscilace mezi rusko-sovětskou a evropskou sférou řadí Pobaltí do pásma, přes které se hranice mezi oběma kulturně a politicky odlišnými sférami posouvají tam a zpět. Méně výrazná, ale dlouhodobě poměrně stabilní a tedy rovněž neopomenutelná je kulturní hranice mezi jižní, katolickou Evropou a severní Evropou protestantskou (Madeley 2003), procházející rovněž napříč Pobaltím. Jiné, především geopolitické a geoeconomické přístupy zdůrazňují Pobaltí jako region, který je více či méně integrální součástí některého z okolních regionů. Existují také regionální koncepty zdůrazňující svébytnost Pobaltí jako území s natolik svébytnou identitou, že v zásadě není zařaditelný do žádného z okolních regionů. Smyslem této kapitoly a kapitol následujících je proto diskuse definice, vymezení a pozice Pobaltí v rámci širšího prostoru.

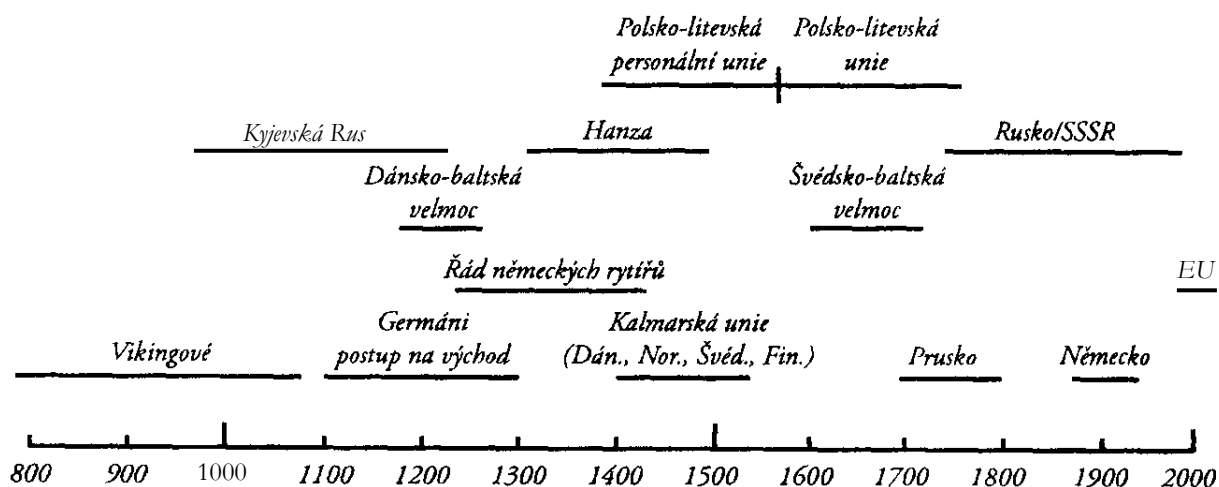
Pro územní identitu Pobaltí je charakteristická tradiční otevřenost vůči vnějším vlivům. Ta má v některých případech původ záměrný (například vstřícná politika litevských velkoknížat vůči „obyvatelům všech národností a vyznání“ přicházejících do Litvy nebo současná integrace do EU), jindy nezáměrný (germanizace, rusianizace nebo sovětizace Pobaltí). Díky této otevřenosti a také v důsledku polohy Pobaltí na hranici kulturních makroregionů Evropy a světa se v této oblasti zformovaly svérázné regiony, jejichž identita byla ovlivněna řadou různorodých kulturních prvků. Analýza těchto vlivů je proto pro hodnocení identity pobaltských států zásadní.

Během středověké a novověké historie (přibližně od 11. - 13. století) bylo území dnešních pobaltských států, resp. území obývané dnešními pobaltskými etniky téměř po celou dobu pod nadvládou či vlivem některého z okolních státních útvarů. Jedinou delší etapou politického rozmachu některého z pobaltských států, resp. etnik je období Litevského velkoknížectví (přibližně od poloviny 13. století do konce 16. století), jehož vliv pak v rámci Polsko-litevské unie postupně slábl. Současné období nezávislosti a integrace do Evropské unie je z dlouhodobého pohledu zatím (i při zohlednění období nezávislosti v období mezi světovými válkami) jen krátkou epizodou v dějinách střídání nadvlád nad prostorem, který pobaltské státy dnes pokrývají. Tyto skutečnosti se silně odrážejí také v současné pozici Pobaltí. Maciejewski (2002, cit. v Zájedová 2006) uvádí generalizovaný schematický přehled dominujících sil v pobaltském prostoru od 9. do 20. století s využitím časové osy (viz obrázek 6).

Pobaltí se nachází na rozhraní mezi východem, severem a západem Evropy v oblasti, kde nezamrzá Baltské moře, což z něj činilo strategické území pro expanzi okolních mocností. Litevský politický geograf Kazys Pakštas (1893–1960) považoval z tohoto důvodu území Litvy a celého Pobaltí za „abnormálně nebezpečné“ (Vaitekūnas 1992). Jedním z prvních faktorů

společné „pobaltské identity“ (blíže viz kapitola 9), projevujícího se ještě před institucionalizací jednotlivých pobaltských států, tedy byla skutečnost, že se jednalo o území, které okolní mocnosti (Německo, Švédsko, Rusko, Polsko) v různých obměnách považovaly či považují za prostor pro svou geopolitickou a kulturně-politickou expanzi. Vliv jednotlivých státních útvarů, resp. sil na pobaltský region se uplatňoval různě dlouhou dobu, měl různou intenzitu a charakter, a má tedy i různý dopad na současné pobaltské státy a jejich pozici v Evropě a jejich identitu. Připustíme-li naopak, že Pobaltí není jen „územím“ či „prostorem“, ale svébytným „regionem“, zmíněný vliv okolních mocností se bezpochyby odrazil ve formování národní či státní identity každého z pobaltských států, resp. národů.

Obrázek 6: Dominující síly v pobaltském regionu od 9. do 20. století

Zdroj: převzato ze Zájedová (2006, 125) podle Maciejewski (2002, 78) a mírně upraveno

Chápání pozice Pobaltí lze v tomto směru v různých konceptech rozdělit do tří skupin:

1. Pobaltí jako prostor mezi dvěma sférami vlivu, resp. makroregiony (Evropa/EU a Rusko/Sovětský svaz), či jako rozhraní těchto dvou makroregionů, přičemž charakter tohoto pojetí pobaltského regionu opravňuje hovořit o Pobaltí spíše jako o hranici, „pásmu“ či „prostoru“ než o identitárně zformovaném regionu;
2. Pobaltí jako více či méně svébytný region, který je ovlivňován několika okolními regionálními uskupeními (tj. především Ruskem/Sovětským svazem, severní Evropou, střední či středovýchodní Evropou a Evropou jako celkem) a ke každému z těchto uskupení je pojí některé prvky územní identity;
3. Pobaltí jako identitárně svébytná geografická entita, která je v zásadě nezařaditelná do žádného u okolních uskupení, byť je jimi silně ovlivněná.

Podle Berga a Orase (2000, 614–618) lze geopolitickou pozici Estonska (ale i celého Pobaltí) chápat obdobným způsobem:

- jako hraniční stát (*frontier state*), tj. podle konceptu regionální identity jako území pod vlivem identit okolních celků, na jejichž hranici se nachází;

- jako zprostředkující stát či „vstupní brána“ (*gateway state*), tj. území, jehož identita vykazuje některé společné rysy s okolními celky a pro každý z nich představuje „vstupní bránu“ směrem okolním celkům ostatním;
- jako „náš vlastní prostor“ (*our own space*), tj. území se svébytnou identitou, které není v důsledku toho možné zařadit do celků jiných.

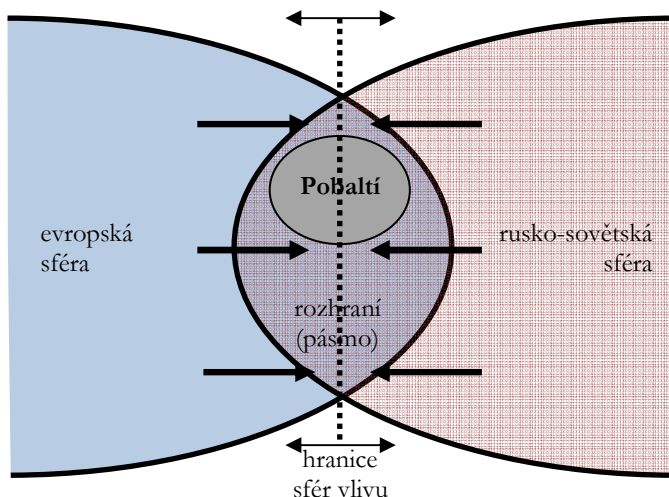
Obdobnou pozici lze najít také u jiných evropských regionálních uskupení (např. Alpy či Benelux). Egli a Messerli (2003, cit. v Havlíček 2005) klasifikují geopolitickou funkci alpského prostoru, kde třem výše uvedeným přístupům odpovídá funkce Alp jako „hranice“, „mostu“ a „ostrova“. Jones (2005) diskutuje pozici Beneluxu jako území, jehož identita a zájmy jsou výrazně ovlivněné okolními velkými státy (Německem, Francií, částečně Spojeným královstvím).

4.1 Hraniční pásmo bez vlastní identity, nebo součást okolních regionů?

Některé geopolitické, kulturní a historické koncepty nahlízejí na Pobaltí jako na rozhraní mezi dvěma sférami vlivu. Těmito sférami vlivu jsou Evropa, v minulosti reprezentovaná například Dánskem, Řádem německých rytířů, Hanzou, Švédskem, Polskem a nyní Evropskou unií, a rusko-sovětská sféra (v různých pojetích též východní Evropa a Rusko, severní Eurasie, pravoslavný svět apod.), v minulosti reprezentovaná i jinými státními útvary, např. Kyjevskou Rusí, Ruskou říší či Sovětským svazem (Baar 1992). Toto pojetí se překrývá s vymezením sociogeografických makroregionů světa (viz např. Bičík 1997, Cole 1996, De Blij a Muller 2002, Havlíček 2003, Havlíček a Bičík 2009, Jackson a Hudman 1990), založeným na jejich vnitřní kulturní, religiózní, příp. také politické homogenitě. Tento generalizující pohled počítá s několika hlavními světovými sférami (v pojetí De Blije a Mullera 2002 *realms*). Pobaltí se nachází na hranici dvou z těchto sfér. Spíše než o *region* je tato hranice *pásmem*, které podle těchto konceptů nemá vlastní identitu (Daniel a Durkošová 2012) a které leží podél hranice, jež se v čase posouvá tam a zpět (viz obrázek 7).

Podstatná je hranice mezi oběma sférami, nikoli hranice Pobaltí samotného. Tento přístup tedy neumožňuje pracovat s územní identitou jednotlivých pobaltských států či Pobaltí jako svébytným regionem, případně tuto identitu zakládá pouze na faktu existence hranice mezi většími sférami (identitami), která snad může vytvářet podmínky pro formování územní identity Pobaltí založené právě na jeho oscilaci a „přechodovosti“. Generalizované pojetí prostoru při hranici mezi oběma sférami se opírá o řadu odlišností mezi oběma makroregiony (ekonomická vyspělost a organizace, kulturní a religiózní aspekty, politický systém apod.). Charakteristické je, že zatímco makroregion Rusko reprezentovaly v minulosti státy víceméně spjaté s dnešním Ruskem, v případě Evropy se v různých historických etapách jednalo o několik různých geopolitických entit, které spojovaly obecné principy společné evropskému kulturnímu okruhu, který je podstatou nynější evropské integrace.

Obrázek 7: Pozice Pobaltí jako rozhraní mezi dvěma sférami

Pobaltské státy patří v rámci Evropy k poměrně mladým zemím. Litevská státnost sice částečně navazuje na středověkou historii nezávislého státu, který dokonce ve 14. a 15. století patřil k evropským velmocím (blíže viz Švec, Macura a Štoll 1996, 49–76), jedná se však o vazbu spíše symbolickou, protože byla na dlouhá staletí přerušena érou polsko-litevského státu, carskou a sovětskou nadvládou. Se získáním nezávislosti v roce 1918 tak pobaltské národy získaly prvně v novodobé historii politickou nezávislost a zásadním způsobem tak posílily svou identitu v institucionálním smyslu. Se vznikem nových, malých států na mapě Evropy po 1. světové válce se rozšířila diskuse, do kterých větších celků tyto nově vzniklé státy patří. Jednotlivé koncepty se opíraly o rozličné geografické, kulturní, politické i hospodářské vazby včetně – pro Pobaltí tak příznačných – mocenských vztahů a střídavého ovládnutí tohoto regionu během historie. Jednotlivé regionální koncepty zdůrazňují vždy část těchto tradičních vazeb, hledají společné prvky identity mezi Pobaltím a některým z okolních celků a řadí podle nich Pobaltí k některému z nich. Podle jednotlivých konceptů je možné Pobaltí chápat jako součást:

- severní Evropy, resp. tzv. Baltoskandie, případně území kolem Baltského moře, přičemž oba koncepty se od sebe liší zdůrazňováním sjednocující „severské identity“ na straně jedné a jednotícího prvku Baltského moře na straně druhé;
- východní Evropy, resp. ruského či (post)sovětského okruhu, kde je pozice Pobaltí více než v případě ostatních konceptů nevyvážená ve vztahu k regionální mocnosti (v daném případě Rusku či Sovětskému svazu) a je určena především jejím politickým zájmem, nikoli např. kulturní blízkostí;
- střední či středovýchodní Evropy podle toho, zda zdůrazňujeme kulturní blízkost (střední Evropa), nebo politickou a ekonomickou příbuznost ve specifické době přelomu 20. a 21. století (středovýchodní Evropa).

Pobaltí je jediným regionem v Evropě, který je zařaditelný do všech uvedených celků. Tato skutečnost na jedné straně rozměňuje symbolický a institucionální rozměr jeho identity

(působením nesourodých prvků identity jednotlivých celků). Na straně druhé to však vlivem střídání jednotlivých kulturních vlivů pravděpodobně umožnilo pobaltským národům vyhnout se úplné asimilaci a identitu si vůbec uchovat (Taagepera 2011, blíže viz kapitola 4.3). Zařaditelnost Pobaltí do výše uvedených celků je také společným prvkem identity všech tří pobaltských států/národů a posiluje tedy společnou „pobaltskou identitu“ (viz kapitola 8).

Podrobnější diskuse jednotlivých pojetí Pobaltí v rámci rozhraní dvou zájmových sfér je předmětem následujícího textu. Formování Pobaltí jako součásti okolních regionů severní, východní a střední Evropy je pak hodnoceno v kapitolách 5–8, jako svébytného regionu v rámci konceptu středovýchodní Evropy pak v kapitole 9.

4.2 Geostrategická a geopolitická hranice

Pozice Pobaltí jako rozhraní mezi evropskou a ruskou sférou má příčiny daleko v historii. Okolní mocnosti z ruské i evropské strany měly od středověku (přibližně od 9. – 10. století) snahu strategické území Pobaltí ovládat, ale na druhou stranu si byly vždy vědomy toho, že jeho příslušnost ke kterékoli z nich je nestabilní a nejistá. Již christianizace Pobaltí Řádem německých rytířů (od počátku 13. století) v sobě nesla znatelnou dimenzi německo-ruského soupeření (Švec, Macura a Štoll 1996, 35). V roce 1242 se uskutečnila na zamrzlé hladině Čudského jezera tzv. ledová bitva. Novgorodské vojsko pod vedením knížete Alexandra Něvského v ní porazilo livonský řád, který při své expanzi do Pobaltí usiloval o proniknutí dále na východ. Porážka expanzi řádu zastavila a stabilizovala řeku Narvu, Čudské jezero a přibližnou linii dnešní východní hranice Lotyšska a Estonska jako hranici mezi evropskou a ruskou sférou vlivu s drobnými změnami až do moderní doby (viz obrázek 8).

Také ve středověké Litvě se ve stejné době odehrávaly události, které zásadně ovlivnily podobu hranice mezi evropskou a ruskou sférou do dnešní doby. Litevská velkoknížata při obraně území před náporem řádového státu usilovala o přijetí křtu jako ideologického prostředku k eliminaci argumentů ospravedlňujících křížáckou expanzi (Švec, Macura a Štoll 1996, Beresnevičiūtė-Nosálová 2006). Současně potřebovala získat strategické spojence buď v pravoslavné Moskvě, nebo v katolickém Polsku. Velkokníže Jogaila (Vladislav II. Jagello) se rozhodl pro latinský ritus, v roce 1385 přijal křest a sňatkem s dědičkou polského trůnu Jadwigou byl korunován polským králem a vtělil tak Litvu do polského státu. Tím došlo také v případě Litvy k zařazení k evropskému kulturnímu okruhu. Jogailovi předchůdci se přitom příbuzenskými vztahy sblížovali i s ruskými knížaty, někteří také přijali pravoslavný křest a k zařazení Litvy do ruského kulturního okruhu tedy měli blízko.

Obrázek 8: Řeka Narva rozdělující estonskou Narvu a ruský Ivangorod a tvořící po staletí hranici mezi evropskou a ruskou sférou

Foto: autor

Jak s mírnou nadsázkou komentuje Furman (2002), pobaltské národy vlivem středověkých událostí „měly štěstí, že se ocitly pod ‚kulturními‘ vládci respektujícími právo, nikoli pod ‚asiatským a despotickým‘ Ruskem“. Stabilizace hranice mezi evropským a ruským kulturním okruhem na východní hranici dnešního Pobaltí však byla relativní. Všem mocnostem, které území na východním břehu Baltu od středověku ovládaly, byla společná značná nejistota budoucího vlivu v této oblasti. Estonci a další národy žijící na východním břehu Baltského moře, slovy estonského básníka Gustava Suitse (1883–1956), obývají „větrnou zemi“, kde vítr vane „proměnlivým směrem“ (Taagepera 2011, 128–131). Friedrich Ratzel i další němečtí političtí geografové přisuzovali východnímu břehu Baltu, zejména pak území dolní Litvy při ústí řeky Nemunas (Němen) takový význam, že podle Ratzela ani „desetkrát větší území v přílehlém vnitrozemí s ním není srovnatelné“ (Ratzel 1923, cit. ve Vaitekūnas 1992). Až do 2. světové války bylo toto území součástí německého Východního Pruska, přičemž po 1. světové válce připadl pravý břeh Nemunasu Litvě. Po 2. světové válce se stalo součástí Sovětského svazu, tedy Kaliningradské oblasti v rámci Ruské SFRS a Litevské SSR (blíže k dějinám a současnosti Kaliningradské oblasti viz Smith 1993, Abramov, Borovskaja, Martyňuk a Jafasov 2002). Dnes částečně patří Litvě a částečně Kaliningradské oblasti, která se stala ruskou exklávou (mezi světovými válkami byla naopak díky zřízení tzv. polského koridoru exklávou německou), což nejistou pozici tohoto území dále podtrhuje. Také Petr I.

Veliký při zakládání Petrohradu jako „ruského okna do Evropy“ záměrně zvolil nepřívětivou, bažinatou, ale zato geopoliticky stabilnější lokalitu ústí Něvy na východním konci Finského zálivu (Abyzov 2002, Vaitekūnas 1992). Kdyby bylo Pobaltí pro Rusko stabilnější, pravděpodobně by ruské „okno do Evropy“ bylo z důvodu příznivějších přírodních podmínek i menší vzdálenosti od Evropy založeno právě tam.

Považujeme-li Pobaltí za území prolínání či střetu dvou světů, je nasnadě, že se z kulturního i geopolitického hlediska jedná o periferii každého z těchto území. Pobaltí nejenže bylo pro každou z vládnoucích mocností periferií z územního hlediska, ale bylo v pozici periferie dále fixováno. Obě geopolitické a kulturní sféry (evropská, reprezentovaná především Německem, a ruská) chápaly Pobaltí jako svou periferii „vystavenou“ vlivům sféry sousední. Například Německo v moderních dějinách před 1. světovou válkou považovalo Pobaltí za ruské gubernie u Baltského moře (jehož německý název *Ostsee* symbolizuje jeho polohu z pohledu Německa i západní Evropy). Dle pojetí F. Ratzela (Johnston a kol. 1994) jsou součástí německého „místa výskytu“ či „životního prostoru“ (*Lebensraum*), tedy oblasti, do níž se během historie šířily prvky německé kultury a kde žijí německé menšiny.⁸ Také název *Estonsko* pravděpodobně pochází ze slova *Aesti* použitého již římským historikem Publiem Cornelium Tacitem (1. stol. n. l.), které pravděpodobně souhrnně označovalo obyvatele východního břehu Baltského moře (www.wikipedia.org). Staré skandinávské ságy pak hovoří o zemi *Eistland*. Etymologie obou slov pravděpodobně souvisí s protoindoevropským slovem *aus-* (východ), které se v pozmeněné podobě udrželo např. v germánských jazycích dodnes. *Aesti* tedy bylo pro Evropany *Východní zemi*. Název regionu *Latgale* (dnešní východní část Lotyšska) je pak pravděpodobně odvozen od některého z baltských hydronym *Let-*, *Liet-*, zatímco *-gale* pochází z baltského základu označujícího „hraniční zemi“.

Analogií k německému „životnímu prostoru“ je ruský koncept „blízkého zahraničí“, který se objevil po rozpadu Sovětského svazu, ale vychází z tradičního chápání sféry „ruského vlivu“ či „ruské odpovědnosti“. Rusové na Pobaltí tradičně nahlíželi jako na své provincie u Baltského moře, které jsou historicky ovlivněny evropskou, především německou kulturou (Abyzov 2002, Švec 1998, Vaitekūnas 1992). Tento koncept byl uplatňován jak za carského Ruska, tak v éře Sovětského svazu. Ugrofinské národy obývající dnešní území Finska, Estonska a Karélie byly ve starých ruských kronikách (např. v Něstorově kronice napsané kolem roku 1100) původně označovány jako *Čudové*, což může souviset s původním slovanským slovem podivný (v dnešní ruštině *чудной*). Slované tedy pravděpodobně označovali obyvatele žijící za Čudským jezerem⁹ za „Podivíny“ v důsledku jiné kultury a zvyklostí a dobře si tak byli vědomi jinakosti této oblasti, o jejíž ovládnutí usilovali. V případě Sovětského svazu pak Pobaltí pro ostatní sovětské národy představovalo Sovětský Západ (*Советская Западня*; Berg a Oras 2000, Loeber,

⁸ Ratzelův koncept „místa výskytu“ či „životního prostoru“ (*Lebensraum*) primárně nebyl militaristický, expanzivní ani nacistický. Jednalo se o analýzu dobového politického rozdělení světa mezi jednotlivými velkými státy, která byla ve 30. letech 20. století zneužita nacistickou geopolitickou doktrínou.

⁹ Název Čudské jezero používají pouze slovanské jazyky. Estonci je nazývají *Peipsi järv* (jezero Peipsi).

Vardys a Kitching 1990), což opět symbolizuje pozici Pobaltí z ruského pohledu jako regionu se silnou tradicí západního křesťanství a kulturních hodnot. Také představitelé pobaltských států si vždy uvědomovali svou pozici na rozhraní Ruska a Evropy. V době revolučních změn v carském Rusku v roce 1905, tedy ještě před založením nezávislého Estonska a Lotyšska a obnovením státnosti litevské, uvedl estonský politik a pozdější předseda estonské vlády Jaan Tõnisson, že Lotyšsko a Estonsko jsou „živou hranicí Ruska vůči Západu“, estonský lingvista a folklorista Jakob Hurt pak zdůrazňoval, že Estonci a Lotyši jsou pobřežními národy na okraji kontinentální Ruské říše (Lehti 1998). V téže době přitom stále platilo, že v pobaltských provinciích carského Ruska tvořili rozhodující část státní správy, důstojnictva a statkářů baltští Němci, potomci středověkých německých kolonistů a šlechty (obývající hlavně města), což dokládá přetrvávající „exponovanost“ pobaltského prostoru vůči Německu a Evropě.

Koncepty zabývající se geopolitickými souvislostmi a interakcí sfér vlivu Ruska a Evropy našly svůj odraz při aplikaci do mezinárodní politiky 20. století. Po skončení 1. světové války byl pro toto území uplatňován koncept „sanitárního kordonu“. Slovní spojení sanitární kordon (z franc. *cordon sanitaire*) je původně medicínským označením bariéry či ochranného pásma proti šíření nemocí. V geopolitice se tento koncept objevil po skončení 1. světové války, kdy vlna vzniku nových či staronových, převážně malých států právě v pásmu mezi Evropou a nově založeným Sovětským svazem měla jako jeden z cílů zamezit šíření „nemoci komunismu“ do Evropy (O'Loughlin 2001, Švec, Macura a Štoll 1996, 197–209; Zájedová 2006, 28). První užití termínu *cordon sanitaire* v politickém smyslu je připisováno francouzskému premiérovi Georgesu B. Clemenceauovi v roce 1919, pro sanitární kordon se však užívalo také obecnější označení nárazníkové pásmo (viz např. Vaitekūnas 1992, 10–11). Sanitární kordon tvořily tzv. hraniční státy: Finsko, Estonsko, Lotyšsko, Litva, Polsko a Rumunsko, před sovětskou okupací také Bělorusko a Ukrajina. Sanitární kordon představoval překážku pro šíření politické doktríny nejen Sovětského svazu, ale i výmarského Německa. Naopak Francie a Velká Británie projevovaly velký zájem o jeho udržení. Skutečně pevný sanitární kordon se v oblasti Pobaltí uskutečnit nepodařilo, protože tento koncept narážel jak na kroky sovětské a německé diplomacie, tak i na potřebu pobaltských států mít elementární dobré vztahy s Ruskem, zejména v hospodářské oblasti. „Širší verzi“ sanitárního kordonu byl ve stejné době koncept „Mezievropy“ (*Zwischeneuropa*) německého geografa A. Pencka (1915, cit. v Čede a Fleck 1996, viz kapitola 7.1).

Někteří historici jako například A. Fontaine (1983) dokládají, že realizace konceptu sanitárního kordonu de facto zahájila studenou válku. Spojení „studená válka“ sice použil prvně anglický spisovatel a novinář G. Orwell až v roce 1945, ale jednalo se vlastně o popis stavu majícího kořeny již v meziválečném období. Zatímco koncept sanitárního kordonu po 1. světové válce představoval *nástroj* pro oddělení obou sfér vlivu, jehož aplikace pravděpodobně přispěla k posílení dlouhodobého geopolitického rozdělení Evropy, příp. světa, studená válka byla vyjádřením *stavu* po skončení druhé světové války. Pro oba případy je však společné to, že jejich podstatou je geopolitická polarita mezi „Západem“ a „Východem“. V případě studené války měla tato polarita dokonce celosvětové měřítko a východní či středovýchodní Evropa vč. Pobaltí tedy patřila do prostoru hlavního geopolitického rozhraní světa.

Koncept sanitárního kordonu v obecné rovině vychází z teorie *Heartlandu*, kterou rozpracoval H. J. Mackinder (1904). Podle této teorie je podstatou geopolitické budoucnosti ovládnání pevninského světa.¹⁰ Jeho největším kompaktním celkem je území tzv. *Heartlandu* či „Pivotní oblasti“ (přibližně dnešní Rusko), součást největší světové pevniny (Eurasie a Afriky, tzv. Světového ostrova). Má zásoby nerostných zdrojů, je obtížně vojensky ovládnutelná a má proto klíčový význam pro vliv nad světem. Po 1. světové válce přikládal Mackinder zásadní význam kontrole východní Evropy: „Kdo vládne východní Evropě, ovládá *Heartland*. Kdo vládne *Heartlandu*, ovládá Světový ostrov. Kdo vládne Světovému ostrovu, kontroluje svět.“ (Mackinder 1919).

V současné době po skončení studené války je snahou EU, NATO i samotných pobaltských států, aby Pobaltí plnilo funkci zóny soudržnosti, která se identifikuje s Evropou, ale také zprostředkovává vztahy s Ruskem a dalšími východoevropskými státy (Berg a Oras 2000). Do popředí se vedle do té doby dominantních geopolitických a geostrategických zájmů mnohem více dostávají zájmy kulturního a ekonomického zprostředkování. Berg (2007) uvádí, že Pobaltí plní funkci zprostředkovatele mezi Západem (Evropa) a Východem (postsovětský prostor) ve třech oblastech: jako území, kde se setkávají kultury, jako vstupní brána v hospodářské oblasti (tj. podnikání, investice, tranzitní infrastruktura atd.) a jako politický zprostředkovatel.

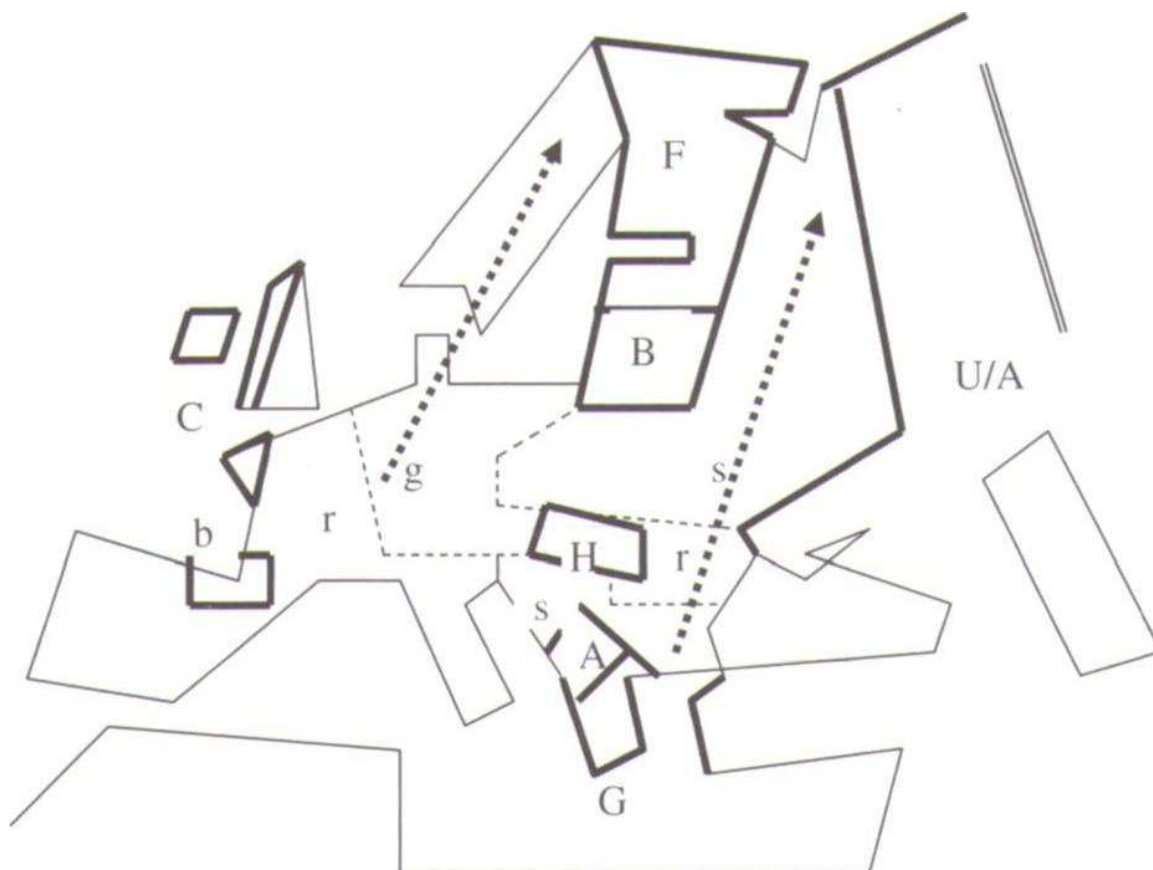
4.3 Prostor mezi dvěma zájmovými sférami – nutná podmínka „přežití“?

V tradičním náhledu pobaltských národů na svou geografickou polohu na rozhraní zájmových sfér a na jednotlivé éry nadvlád okolních mocností převládá pocit útlaku a nemožnosti získat politickou autonomii. Estonský politolog Rein Taagepera (2011, 128–133) však uvádí, že pro přežití kulturní či jazykové oblasti je sice nejprůhodnější politická nezávislost, ale druhou nejprůhodnější možností je situace, kdy se nad územím střídá nadvláda okolních mocností. Žádná z těchto mocností pak neovládá tuto kulturní či jazykovou oblast dostatečně dlouho na to, aby ji asimilovala. Střídání nadvlády ruských knížat, německého řádového státu, Švédů a následně opět carského Ruska nad Pobaltím bylo natolik časté, že podle Taagepery (2011) paradoxně umožnilo pobaltským národům (zejména Lotyšům a Estoncům) přežít. Zatímco malé národy na západní, přímořské periferii Evropy (Baskové, keltské národy) i na východní, vnitrozemské periferii východně od Volhy (západní okraj areálu uralských národů) ztratily v posledních staletích své postavení vlivem asimilace, národy na rozhraní ruské a evropské sféry (Finové, Estonci, Lotyši, Litevci, ale také Maďaři, Albánci a Řekové) si svoje postavení udrželi (viz obrázek 9). Taagepera (2011) uvádí také opačné příklady ugrofinských Votů, dnes

¹⁰ Na rozdíl od pojetí A. Mahana nebo F. Ratzela, podle nichž byly největšími světovými velmocemi ty státy, které ovládaly světový oceán a mořeplavbu (Tomeš 2000).

malého národa čítajícího několik desítek příslušníků, kteří byli postupně asimilováni ruským živlem, a baltických Prusů, asimilovaných v 16.–17. století Němci. V případě obou těchto národů nedocházelo k „dostatečně častému“ střídání nadvlády.

Obrázek 9: Jazykové skupiny v Evropě mezi roky 1000 – 1500 a šíření křesťanství

Zdroj: převzato z Taagepera (2011, 129)

Pozn.: Šípky naznačují šíření křesťanství do severní Evropy podél slovanské a germánské osy. Silnou čarou jsou označeny areály malých jazyků a jazykových skupin (tedy nikoli slovanských, germánských a románských): A = albánština, B = baltické, b = baskičtina, C = keltské, F = baltofinské, G = řečtina, g = germánské, H = maďarština, r = románské, s = slovanské, U/A = uralské (mimo baltofinské) a altajské.

4.4 Kulturní a institucionální hranice

Vedle „tvrdých“, geopolitických a geostrategických rozhraní mezi evropskou a ruskou sférou lze identifikovat i rozhraní „měkká“, jež jsou daná odlišnou kulturou a institucemi. Prvky určující kulturní a institucionální odlišnost mezi makroregiony Evropy a Ruska se podílejí na formování identit každého z těchto regionů. Zásadní příčiny symbolických a institucionálních rozdílů obou sfér spočívají v jejich religiозní odlišnosti, která má dopady na kulturu a neformální institucionální prostředí i na některé symboly (např. rozdílnou psanou podobu abecedy), a v odlišném způsobu formování politického prostředí.

Geopolitickou diferenciací Evropy a především jejích periferií, konstruovanou však na základě kulturních odlišností, se v některých svých dílech zabýval norský politolog a sociolog S. Rokkan (1987, 1999; viz také Hloušek 2004). Své teoretické koncepty formování center a periferií umístil v čase a prostoru do tzv. konceptuálních map Evropy. První z nich dělí Evropu v období před vrcholným středověkem podle západovýchodní a severojižní dimenze, přičemž dělicími liniemi jsou migrační vlny zalidňující Evropu od doby železné po vrcholný středověk (Rokkan 1987, cit. v Hloušek 2004). Severojižní dimenze dělí Evropu podle míry ovlivnění Římskou říší na středomořská území, severní území Římské říše a území za hranicemi Římské říše. Západovýchodní dimenze dělí Evropu na atlantickou periferii, pobřežní roviny, centrální roviny a Alpy a území obrácená k vnitrozemí. Baltové a Finové (lze k nim zařadit také Estonce) jsou zařazeni do území za hranicemi Římské říše a obrácené k vnitrozemí. Tato skutečnost v sobě implicitně obsahuje přiřazení území dnešního Pobaltí k evropské periferii.

Druhá Rokkanova konceptuální mapa Evropy zahrnuje období 16. – 18. století (Rokkan 1999, cit. v Hloušek 2004). Také zde používá Rokkan severojižní a západovýchodní dimenzi. Severojižní „státně-kulturní“ dimenze vyjadřuje rychlost kulturní integrace a formování států a dělí Evropu na katolické, nábožensky smíšené a protestantské území (zčásti následuje předchozí rozdělení Evropy podle rozsahu vlivu Římské říše). Západovýchodní, „státně-ekonomická“ dimenze pak vyjadřuje ekonomické zdroje a formování států a dělí Evropu na přímořské periferie, přímořská impéria, Evropu městských států, kontinentální impéria a kontinentální periferie (náravníkové státy). Pobaltí je nábožensky smíšeným územím s tím, že i v rámci něj od jihu k severu klesá význam katolictví (dominujícího v Litvě a ve východolotyšském regionu Latgale) a roste význam protestantství (dominujícího ve zbývajících částech Lotyšska a v Estonsku). Pobaltí spolu s Finskem se jako jediná část Evropy nachází na její kontinentální periferii. Z toho, že tato periferie tvořená Pobaltím a Finskem podle Rokkana (1999) představuje „náravníkovou zónu“, je zřetelná pozice Pobaltí nejen na evropské periferii, ale i v pásmu na rozhraní evropské sféry vlivu a vnějším světem reprezentovaným v tomto případě Ruskem. Mimoto z Rokkanovy kulturně-politické diferenciacie Evropy vyplývá hraniční poloha pobaltských států nejen v západovýchodním směru (Evropa vs. Rusko), ale i ve směru severojižním (katolický vs. protestantský svět).

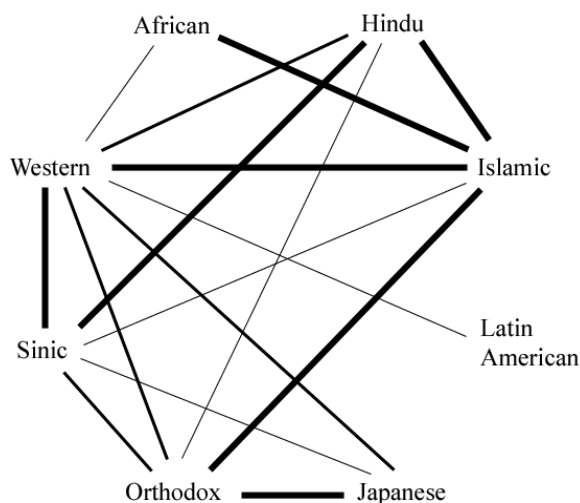
Rokkanovo dělení Evropy upravil Madeley (2003), který Rokkanovu „státně-ekonomickou“ dimenzi nahradil dimenzí konfesní, jež určuje kulturní a politický systém v různých částech Evropy. Do Evropy zařadil nejen západní, ale i východní Evropu, což mu umožnilo rozdělit tento světadíl do tří bloků (luteránské severní Evropy, katolické Evropy jižní a pravoslavné Evropy východní) a dvou multikonfesních pásů, které křížují Evropu od severozápadu k jihovýchodu (SZ–JV) a od severovýchodu k jihovýchodu (SV–JV). SZ–JV pás sleduje přibližně osu Britské ostrovy – Nizozemsko – Švýcarsko – Německo – Česko – Maďarsko, kde se prolíná katolictví a různé protestantské církve. SV–JV pás sleduje přibližně východní hranici Finska a pobaltských států, východní Polsko, západní Ukrajinu a Balkánský poloostrov. V této oblasti se prolíná pravoslaví s jinými směry křesťanství (katolictví i různé protestantské směry). Madeleyovo i Rokkanovo dělení Evropy shodně zařazuje Pobaltí na rozhraní Evropy a

Ruska (Rokkan 1999), resp. západní, severní a východní Evropy či do multikonfesního pásu (Madeley 2003). Pozoruhodné je, že právě Pobaltí je vlivem neobyčejně turbulentních dějin a prolínání různých identit tím místem, kde se setkává západoevropský katolický, severoevropský luteránský i východoevropský pravoslavný svět. V každé části Pobaltí přirozeně dominuje jedna, případně dvě z těchto sfér. Všechny tři sféry se pak prolínají především v Lotyšsku, jehož východní část Latgale je pravděpodobně z etnického a religiozního pohledu vůbec nejpestřejším regionem v Evropě. Je-li Králický Sněžník na rozhraní Čech, Moravy a Kladska hydrografickou „střechou Evropy“, kde se stýká úmoří Severního, Baltského a Černého moře, pak je kulturně-konfesní „střechou Evropy“ právě Latgale (za předpokladu, že do Evropy řadíme v souladu s Madeleyem i její východní část).

Rokkanovy konceptuální mapy Evropy, Madeleyovo členění Evropy podle konfesí i Mackinderovu teorii Heartlandu můžeme řadit k „velkým“ geopolitickým a kulturně-politickým konceptům, protože se zabývají uspořádáním geopolitické reality v celoevropském, případně světovém měřítku. Dalším z těchto konceptů je teorie střetu civilizací, vycházející hlavně z kulturní a religiozní geopolitiky. Tento koncept, často popularizovaný a medializovaný, rozpracoval americký politolog S. Huntington (1996, 2001). Podle tohoto konceptu existuje ve světě osm kulturních okruhů, které Huntington nazývá civilizacemi. Tyto civilizace se v mnoha ohledech překrývají s geografickými makroregiony světa v pojetí Cola (1996), Jacksona a Hudmana (1990), De Blije a Mullera (2002) či Havlíčka (2003) a v případě Evropy i s Rokkanovým (1999) pohledem. Základním principem střetu civilizací jsou (budoucí) konflikty při hranicích mezi civilizacemi, zatímco zmíněné koncepty jsou založeny na hodnocení současných a historických odlišností mezi kulturami (tj. civilizacemi) samotnými. Budoucí konflikty podle Huntingtona nebudou konflikty mezistátními, ale mezikulturními a „mezicivilizačními“, a budou se tudíž odehrávat především podél hranic mezi nimi (zlomových linií). Na rozdíl od Rokkana (1999), Mackindera (1904) i pojetí sanitárního kordonu, kde představuje oblast na rozhraní evropské a ruské sféry podstatnou, unikátní součást vlastního konceptu, v Huntingtonově případě jsou objektem zájmu rozhraní v celosvětovém měřítku.

Potenciální střet mezi evropskou (dle Huntingtona západní) a ruskou (dle Huntingtona pravoslavnou) sférou řadí Huntington mezi střety středně závažné (viz obrázek 10). Aktuálně jej reprezentují existující či latentní konflikty v oblasti Balkánského poloostrova a také Ukrajiny či pobaltských států, přičemž mezikulturní hranice probíhá napříč státními hranicemi. V Pobaltí je příkladem těchto konfliktů pozice ruskojazyčné menšiny v Lotyšsku a Estonsku, napjaté zahraničně-politické vztahy mezi pobaltskými státy a Ruskem či napětí vyplývající ze specifické pozice Kaliningradské oblasti Ruska i dřívějších státních útvarů na jejím území (viz Abramov, Borovskaja, Martyňuk a Jafasov 2002, Nieto 2011, Smith 1993).

Obrázek 10: Uspořádání světových civilizací podle konfliktnosti vztahů mezi nimi

Zdroj: převzato z Huntington (1996)

Pozn.: Čím silnější linie, tím silnější konfliktnost vztahu mezi danou dvojicí civilizací.

4.5 Shrnutí

Z uvedených informací je zřejmá dlouhodobá kulturní orientace Pobaltí spíše směrem k Evropě (Západu) a pozice její periferie, „nejvýchodnější výspy“ či „náravníkové zóny“ vůči rusko-sovětské sféře. V tomto duchu se vyjadřuje většina citovaných autorů (mj. Cole 1996, De Blij a Muller 2002, Jackson a Hudman 1990, Huntington 2001, Mackinder 1904, Madeley 2003, Rokkan 1999, Vaitekūnas 1992). Je však zřetelné, že některé prvky identity pobaltských států a jejich regionů vykazují také blízkost ruskému kulturnímu okruhu. Platí to především zvláště o regionech při východní hranici Estonska, Lotyšska a částečně i Litvy, které v důsledku silného zastoupení ruskojazyčných menšin, pravoslaví a kulturních vazeb na Rusko (blíže viz kapitola 6) mohou být vnímány již jako součásti ruské sféry. Toto vnímání bylo v moderních dějinách přirozeně nejsilnější v 19. století, kdy bylo Pobaltí součástí Ruské říše, a v době sovětské okupace Pobaltí. V těchto dobách to byly zejména geopolitické, ale také hospodářské i některé kulturní aspekty, které z Pobaltí naopak činily „ruské okno do Evropy“ či „živou hranici Ruska vůči Západu“ či „Sovětský Západ“ (Abyzov 2002, Berg a Oras 2000, Lehti 1998, Loeber, Vardys a Kitching 1990, Švec 1998, Vaitekūnas 1992). Z dlouhodobého hlediska se však u pobaltských národů ve spirituální rovině silněji formuje identita evropská (daná zejména religiozní a kulturní blízkostí), která se nevytratila ani během ruské a sovětské vlády nad Pobaltím a je silná hlavně v rovině vnitřní subjektivní identity obyvatel pobaltských států, resp. národů.

Na Pobaltí lze však nahlížet i jinak než jako území tvořící rozhraní dvou světů. V rámci severní, východní i střední Evropy existují regionální uskupení se svěbytnými identitami, v rámci nichž se v různých historických obdobích formovala a formuje také identita pobaltských států. Následující kapitoly analyzují identitu těchto uskupení a pozici Pobaltí v rámci nich.

5 Pobaltí v rámci severní Evropy a regionu Baltského moře

Existence Baltského moře představuje pro okolí státy nejen bariéru, ale také prvek zprostředkování kontaktů a integrace těchto států. Baltské moře je navíc vnitřním mořem, má de facto vnitrozemský charakter a představuje silný sjednocující prvek a současně „spojení s Evropou“ především pro severské státy (mezi něž se obvykle řadí Norsko, Švédsko, Finsko, Dánsko a Island) a státy pobaltské (Litva, Lotyšsko, Estonsko). Také proto jsou regionální koncepty severní Evropy a území kolem Baltského moře z velké části podobné, byť každý z nich zdůrazňuje jednotlivé identitární prvky tohoto území v různé míře. Koncept severní Evropy je založen na regionální příbuznosti celých států a postrádá výraznější prvky formální institucionální spolupráce. Naopak koncept území kolem Baltského moře, jehož územní rozměr zcela nekoresponduje s hranicemi států a zahrnuje jen části Německa, Polska či Ruska, se během historie vyznačoval a vyznačuje silným formálním institucionálním ukotvením.

5.1 Pobaltí jako součást Fennoskandie a Baltoskandie

Geologickou a geomorfologickou příbuzností severní Evropy se zabýval finský geolog Wilhelm Ramsay (1865–1928), který zavedl v roce 1898 označení *Fennoskandie* (též Baltický štít) pro nejstarší geologický útvar pevninské Evropy složený z krystalinických hornin prekambriického stáří. Fennoskandie zahrnuje Skandinávii, Finsko, Karélii, poloostrov Kola a podloží Baltského moře (Netopil a Skokan 1989, Netopil, Bičík a Brinke 1989).

Termín Fennoskandie postupně našel svůj odraz také v kulturní geografii, kde označuje oblast osídlenou Nory, Švédy, Finy, Sámy, Karely a dalšími menšími národy. Není náhoda, že se tento koncept, oddělující Finsko od Ruska a dávající územní rozměr jeho vazbám na Skandinávii, ustavil na konci 19. a počátku 20. století během carské nadvlády (Lehti 1998). V roce 1917 přednesl myšlenku úzké spolupráce Estonska se severskými státy a vytvoření baltoskandinávské unie estonský politik Jaan Tõnisson. Po 1. světové válce, kdy vznikly nebo byly obnoveny Finsko, Estonsko, Lotyšsko a Litva, rostla potřeba těchto států a národů územně se identifikovat s jiným uskupením než s Ruskem nebo s východní Evropou. Pojem Fennoskandie v tomto kontextu inspiroval některé pobaltské a skandinávské politické geografy a politiky k úsilí o posílení společné identity malých národů na severu Evropy a kolem Baltu. Otázkou, zda Pobaltí patří do severní, východní, nebo střední Evropy, se v meziválečném období zabývali mj. estonští geografové M. Haltenberger a E. Kant (Haltenberger 1925 a 1929, Kant 1934 a 1999). Haltenberger označoval názvem Pobaltí pouze Estonsko a Lotyšsko, zatímco Kant do tohoto regionu řadil i Litvu, přičemž Estonsko a Lotyšsko označoval jako *malé Pobaltí*, jemuž analogicky ke Skandinávii přisuzoval (ne zcela správně) poloostrovní polohu (část pevniny patřící k Estonsku a Lotyšsku vybíhá do Baltského moře kolem Rižského zálivu a jižně od zálivu Finského). Oba autoři docházejí

k závěru, že Pobaltí vykazuje nejvíce shodných rysů se severní Evropou, přičemž Litva vykazuje také řadu znaků s Evropou střední, resp. kontinentální.

Švédský geograf Sten De Geer (1928) doložil devět geologických a fyzicko- i sociogeografických prvků platných pro různě velkou část Fennoskandie¹¹:

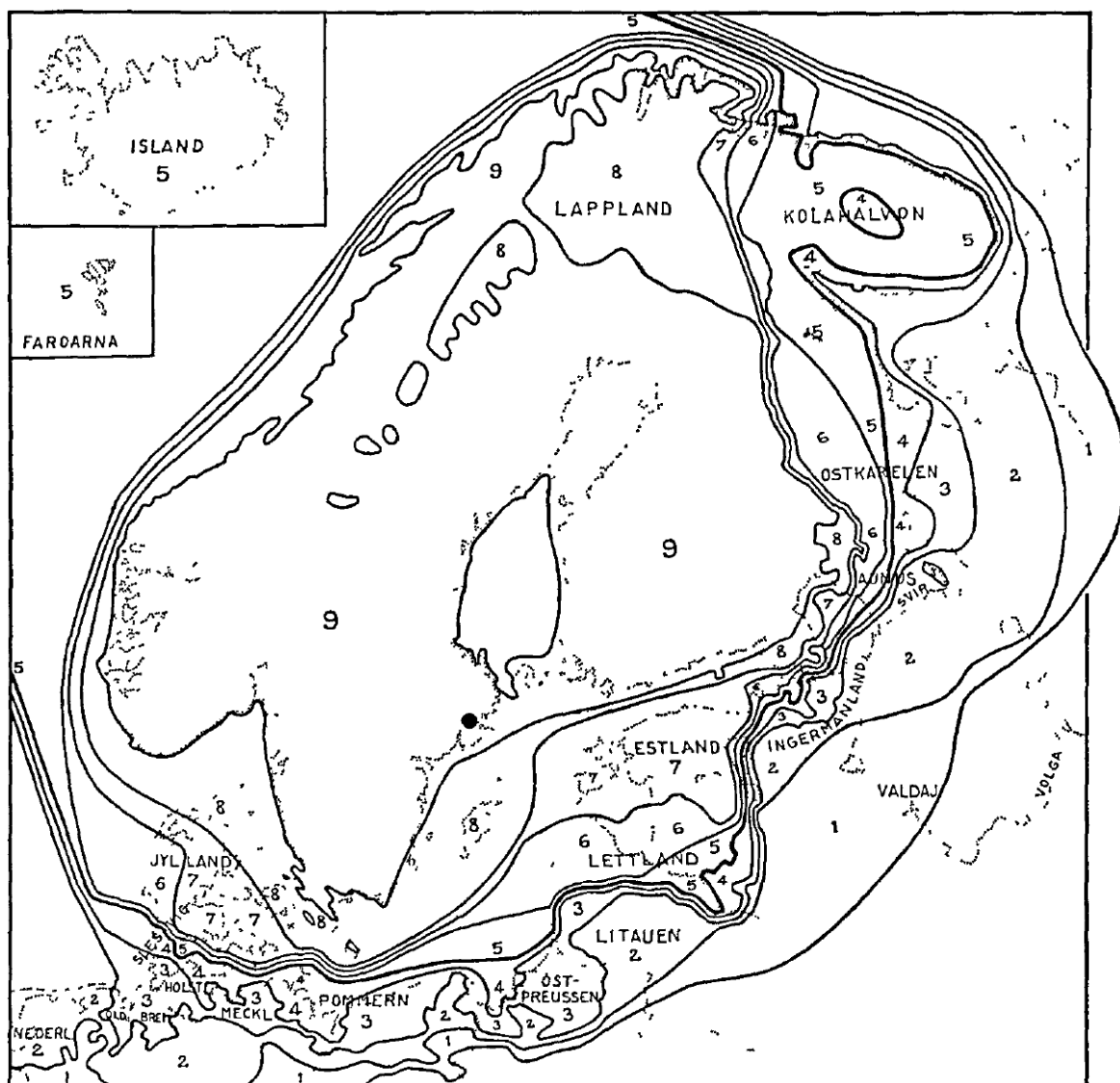
1. Prvohorní a předprvohorní stáří Fennoskandie
2. Poloostrovní země severní Evropy
3. Fennoskandie se svou okrajovou zónou vyznačující se morénovým reliéfem
4. Fennoskandická oblast postglaciálního výzdvihu po ústupu zalednění
5. Jádrová oblast nordického antropologického typu („rasy“) obyvatel
6. Území obou fennoskandických jazykových oblastí (severogermánská skupina indoevropských jazyků a baltofinská skupina uralských jazyků)
7. Oblast s rozšířením protestantského směru křesťanství
8. Sféra vlivu soudobých severských států
9. Oblast maximálního územního rozmachu dvou tisíciletých severských státností (švédské a dánské) v průběhu novější doby

Podstata De Geerova konceptu nespočívá v definici faktorů¹², ale ve vymezení oblasti, kde tyto faktory dominují a kterou tudíž lze považovat za Fennoskandii. Podle uvedených devíti faktorů vytvořil De Geer kartografickou syntézu, v níž s pomocí izolinií vyjadřujících počet faktorů, které dané místo splňuje, vymezil region Fennoskandie v komplexním geografickém smyslu (viz mapa 1). Došel k překvapivému zjištění, že zahrnuje širší oblast, než odpovídá vžitě představě, tedy subjektivnímu územnímu rozměru „severské identity“. Pátá syntetická izolinie je „prostřední a z devíti linií nejvhodnější pro geografický celek severní Evropy. Oblast by měla být nazývána raději jako skandinávsko-baltská oblast nebo jednoduše Baltoskandie“ (De Geer 1928, 135).

¹¹ Některé faktory nejsou zcela přesně definované nebo definovatelné. Např. definice nordické rasy obyvatel je poplatná dobovým rasovým teoriím, které v současné vědě nejsou obecně přijímané, mj. protože je dokázáno, že mezi jedinci z téže rasy jsou často větší biologické rozdíly než ty, které odlišují jednotlivé rasy mezi sebou (Malina 2008).

¹² Některé faktory samy o sobě působí uměle. De Geer například uspokojivě nezduvodňuje výběr dvou jazykových oblastí (severogermánské a baltofinské), z nichž má každá blíže k jiným jazykovým skupinám než vůči sobě navzájem, ani výběr dvou tradičních státností (dánské s švédské).

Mapa 1: De Geerovo vymezení Baltoskandie na základě kartografické syntézy

Zdroj: Převzato z De Geer (1928)

Pozn.: Izolinie vyjadřují počet faktorů, které dané území splňuje z hlediska zařazení do Baltoskandie (max. 9 autorem definovaných faktorů).

Sten De Geer tedy zavedl jako analogii ke geologickému termínu Fennoskandie souhrnný geografický termín Baltoskandie, který díky zohlednění nejen geologických a fyzikogeografických, ale i sociálněgeografických aspektů zahrnuje širší území. Pátá izolinie řadí do Baltoskandie mj. také Island, Dánsko, Estonsko a Lotyšsko (bez východní oblasti Latgale), které podle De Geera (1928) „musí být zařazeny do Baltoskandie“, čímž potvrzuje Haltenbergerovu argumentaci (Haltenberger 1925). De Geerovu syntézu doplnil Kant (1934) o další faktory zdůrazňující vnitřní integritu Baltoskandie (např. klima, význam a typ zemědělské výroby). Kantovu argumentaci je však třeba považovat spíše za výchozí bod k diskusi o pozici nových malých států na mapě Evropy a za projev *subjektivní* regionální identity ze strany (některých) Estonců než za analýzu relativně *objektivní* regionální identity, kterou nabízí De Geer.

Obdobným směrem jako E. Kant uvažoval v meziválečném období také litevský geograf Kazys Pakštas, který rozpracoval možnou aplikaci konceptu Baltoskandie do mezinárodní politiky (Pakštas 1994¹³). Navrhl (jistě i pod vlivem hrozby sílícího německého nacismu a sovětského komunismu) institucionální spolupráci baltoskandických států v rovině kulturní, ekonomické, politické i vojenské a vytvoření Baltoskandinávské konfederace. Faktorů sjednocujících Baltoskandii je podle něj šest a všechny zařazují do Baltoskandie také „sporné“ území Litvy (Pakštas 1994, Lehti 1998):

1. Homogenní přírodní prostředí (morény, podmínky pro farmaření a chov dobytka)
2. Národy převážně severského charakteru a identity
3. Sedm malých jazyků (dánština, švédština, norština, finština, estonština, lotyšština, litevština)
4. Západní křesťanství
5. Útvar severských států obklopujících Baltské moře (obdoba Středomoří)
6. Malé národy se společnými kulturními a politickými zájmy a vzájemnými sympatiemi

Na první pohled je zřejmé, že Pakštas klade silný důraz na kulturní faktory. V Pakštasově vymezení Baltoskandie je zřetelná jistá „účelovost“ vyplývající z duplicity některých faktorů i jejich nejasného významu (např. u faktoru „sedmi malých jazyků“ nedokládá přesvědčivě, proč volí právě těchto sedm). Stejně jako Kant tedy i Pakštas definuje především *subjektivní* identitu Baltoskandie, v tomto případě z pohledu litevských zájmů.

Subjektivní povaha baltoskandické identity z pobaltského pohledu (tedy odpověď na otázku „kam bychom chtěli patřit“ spíše než na otázku „kam opravdu patříme“) však má také svou objektivizovanou podobu. De Geer, Kant i Pakštas ji dokládají několika argumenty, které jsou pro pobaltské státy, resp. národy platné v různé míře. Jak ukazuje tabulka 5, nejvíce společných rysů se severskými státy má v rámci Baltoskandie Estonsko a nejméně Litva. Každý z pobaltských států má k identitě Baltoskandie jinak blízko či daleko jak z objektivních důvodů, tak také vnímáním severské či „baltoskandické“ identity ze strany severských zemí, což územní rozměr konceptu Baltoskandie rozměňuje.

¹³ Prvně publikováno v roce 1942.

Tabulka 5: Platnost vybraných společných rysů Baltoskandie pro jednotlivé pobaltské státy

Faktor	Estonsko	Lotyšsko	Litva
Geologické stáří oblasti (Baltský štít)	Ne	Ne	Ne
Glaciální reliéf (ledovcem vyhloubené sníženiny, morény apod. jako významný krajinný prvek)	Ano	Ano	Ano
Fennoskandická oblast postglaciálního výzdvihu po ústupu zalednění	Ano	Ano	Ano
Poloostrovní poloha	Ne	Ne	Ne
Severské klima	Ne	Ne	Ne
Poloha na pobřeží Baltského moře	Ano	Ano	Ano
Území baltoskandické jazykové oblasti (severogemmánské, baltské a baltofinské jazyky) vykazující některé společné prvky	Ano	Ano	Ano
Oblast s dominancí protestantského směru křesťanství	Ano*	Převážně ano*	Ne
Oblast s dominancí západního křesťanství	Ano*	Ano*	Ano*
Relativně silná role předkřesťanských tradic	Ano****	Ano****	Ano****
Oblast maximálního územního rozmachu dvou tisíciletých severských státností (švédské a dánské) v průběhu novější doby	Ano	Částečně ano**	Ne
Převažující charakter venkovského osídlení (roztroušené samoty a malá venkovská sídla)	Ano	Převážně ano	Převážně ne
Převaha extenzivního zemědělského hospodaření	Ano	Částečně ano	Ne
Malé národy se společnými kulturními a politickými zájmy	Ano	Ano	Ano
Tradice monarchistického zřízení	Ne	Ne	Ne
Dlouhá tradice demokratického parlamentarismu	Ne	Ne	Ne
Zapojení a členství v regionálních organizacích	Spíše ne***	Spíše ne***	Spíše ne***

Zdroj: Vlastní zpracování podle De Geera (1928), Kanta (1934) a Pakštase (1994). Vybrány byly pouze objektivně zdůvodnitelné faktory.

Poznámky:

- * Platí pro většinu území každého státu s výjimkou regionů při východní hranici (mj. oblasti Setu v Estonsku a Latgale v Lotyšsku se specifickými dialekty a silným zastoupením pravoslaví, v případě Latgale také katolictví).
- ** Platí jen pro region Vidzeme, součást historického Livonska.
- *** Pobaltské státy jsou zapojené jen v některých regionálních institucích.
- **** Předkřesťanské tradice naopak mají v Pobaltí (zejména v Litvě a Lotyšsku) pravděpodobně silnější pozici než v severských státech.

Zjevně nejbližší Baltoskandii má Estonsko, a to především díky četným současným i minulým kulturním a hospodářským vazbám na Finsko, částečně i na Švédsko. Kulturní blízkost mezi Estonskem a Finskem je dána především jazykovou blízkostí (např. přibližně 60 % slov v obou jazycích je stejných nebo podobných). Estonština i finština jsou z hlediska počtu mluvčích nejvýznamnějšími baltofinskými jazyky a po maďarštině jsou druhým a třetím nejvýznamnějším jazykem také v rámci celé uralské jazykové rodiny. Předpokládá se, že Finové jsou potomky emigrantů, kteří se stěhovali z území dnešního Estonska dále na sever. Společný původ obou národů vede k jejich velmi silné spjatosti. Ta byla posílena souběžným procesem národnostního uvědomění v 19. století, kdy bylo území dnešního Finska i Estonska součástí carského Ruska. Blízkost obou národů v tomto období dokládá společná melodie národní hymny Finska i Estonska (liší se pouze slova, i ta však mají podobný smysl, viz tabulka 6), která je výrazným společným symbolem. Původní finská hymna z roku 1843 byla

nejprve opatřena švédským a později finským textem a s estonským textem měla premiéru v roce 1869 při prvních celonárodních písňových svátcích (viz kapitola 9.3.3). V době sovětské okupace, kdy byla estonská hymna zakázána, bylo možné její melodii v Estonsku slyšet díky vysílání finské televize a rozhlasu, které bylo možné zachytit na severu Estonska. Po roce 1991 proto hledalo opětovně nezávislé Estonsko přirozeného zahraničního partnera především ve Finsku. Na tradici kulturní spolupráce Finska a Estonska navázaly četné vzájemné hospodářské kontakty, projevující se provázaností mezinárodního obchodu (viz tabulka 23), investicemi plynoucími z Finska (a rovněž Švédska) do Estonska, pracovní migrací Estonců do Finska nebo silnou turistickou výměnou (Finové tvoří každoročně více než polovinu zahraničních návštěvníků Estonska). Berg (2007) v této souvislosti píše o estonském „*Drang nach Norden*“. Velmi silná je hospodářská provázanost hlavních měst Helsinek a Tallinnu především prostřednictvím lodní dopravy (viz obrázek 12), kterou oba státy hodlají podpořit také výstavbou podmořského tunelu, jenž se v případě realizace tohoto společného projektu stane dalším významným společným symbolem. Kořeny formování územní identity jako součásti severní Evropy lze však hledat již ve 13. století, kdy bylo území severního Estonska pod dánskou správou. Z této doby se dochovalo několik symbolů, například součástí státního znaku současné Estonské republiky (viz obrázek 11) jsou tři lvi z erbu dánského krále Valdemara II., který v roce 1219 založil Tallinn. Také současný název estonského hlavního města vznikl z estonského *Taani linn*, tedy „Dánské město“.

Tabulka 6: Text finské a estonské národní hymny se společnou melodií

	Finská národní hymna	Estonská národní hymna
Originální verze	Oi maamme, Suomi, synnyinmaa, soi, sana kultainen! Ei laaksoa, ei kukkulaa, ei vettä, rantaa rakkaampaa, kuin kotimaa tää pohjoinen, maa kallis isien.	Mu isamaa, mu õnn ja rõõm, kui kaunis oled sa! Ei leia mina üal teal, see suure, laia ilma peal, mis mul nii armas oleks ka, kui sa, mu isamaa!
Český překlad	Ó naše země, Finsko, rodná zemi, zní slovo zlaté! Není údolí, není kopce, není jezera, břehu dražšího, jako domov tento severní, země drahá našich otců.	Má vlasti, mé štěstí a radosti, jak jsi krásná! Nenajdu nikdy tady, na tom velkém, širém světě, co bylo by mi milé tak, jako ty, má vlasti!

Zdroj: www.cs.wikipedia.org

Obrázek 11: Státní znak Estonské republiky

Obrázek 12: Přístav v Tallinnu zajišťující lodní spojení s Helsinkami

Foto: autor

Také Lotyšsko vykazuje řadu prvků baltoskandické identity. Příkladem je dominance protestantského směru křesťanství nebo období švédské nadvlády, které je v Lotyšsku a Estonsku všeobecně mytizováno a považováno za období rozkvětu a které objektivně přiblížilo toto území severní Evropě (Švec a kol. 1996, Lehti 1998). Také v objemu lotyšského mezinárodního obchodu a zahraničních investic plynoucích do Lotyšska mají severské (zejména Dánsko a Švédsko) i zbývající dva pobaltské státy důležitou roli. Z pobaltských států je baltoskandická identita nejvzdálenější Litvě. Litevská identita je silně ovlivněna několika staletími společného polsko-litevského státu, která toto území přiblížila střední Evropě. Litva je jediným státem v rámci Baltoskandie, kde dominuje katolická víra, a nikdy nebyla pod nadvládou severských mocností. Naopak byla součástí státu, k němuž v různých historických etapách patřily rozsáhlé části střední Evropy, mj. Čechy, Uhry nebo Halič. Orientace na střední Evropu je pro Litvu příznačná také dnes. Vedle severských zemí, které se po roce 1991 staly „advokátem“ začleňování pobaltských států do evropských struktur, sehrálo v případě Litvy obdobnou roli také Polsko. Objem investic severských států byl po roce 1991 v Litvě poměrně malý stejně jako jejich zastoupení v litevském zahraničním obchodu, významnější byly v tomto ohledu například Německo či Polsko, ale také USA (viz kapitola 8,1).

Je zřejmé, že řada faktorů sjednocujících severské státy není platná pro žádný ze států pobaltských, byť existují i takové, které naopak spojují všechny pobaltské státy a jen část států severských (např. poloha u Baltského moře). Identita pobaltských států tedy vykazuje méně „baltoskandických prvků“, než je tomu u jakéhokoli státu severského, navíc ne všechny sjednocující faktory lze vztáhnout na celé jejich území. Vedle Litvy tak má do Baltoskandie „nejdále“ oblast Latgale na východě Lotyšska, dlouhodobě formovaná pod vlivem polsko-litevského státu, v důsledku něhož se zde zachovala převaha katolické víry a také latgalský dialekt s řadou archaismů a prvků podobných litevštině.

Společné prvky Baltoskandie se formují poměrně dlouho, institucionalizace regionu jako vědomé entity však probíhá krátkou dobu. Pro formování identity regionu je podstatná již jeho prostá geografická poloha na poloostrovech a ostrovech na severu Evropy a s ní související klima. Názvy „Baltoskandie“, případně „severské státy“ odkazují především právě na geografickou polohu regionu. Formování regionu dále vychází především z kulturní a fyzicko-geografické příbuznosti těchto států. Většina společných fyzicko-geografických prvků je důsledkem posledního čtvrtohorního zalednění a jeho ústupu (vznik současného Baltského moře, postglaciální výzdvih, glaciální reliéf, jezera apod.), tedy událostí starých přibližně 10–20 tisíc let.

Společné kulturní podmínky se přirozeně formují kratší dobu, ale ve srovnání s jinými evropskými regiony se jedná o relativně dlouhé období. Charakter osídlení, částečně související s fyzicko-geografickou blízkostí, se v Pobaltí (zejména v Estonsku a na velké části Lotyšska) podobá charakteru osídlení v severských státech, stejně jako prostá hustota zalidnění. Lidé tak v severských státech a z velké části také ve státech pobaltských žili spíše v malých sídelních jednotkách, které musely být v zásadních ohledech soběstačné, což formovalo mentalitu a identitu pobaltských i severských obyvatel. Jazykový areál severogermánských, baltských (obojí v rámci indoevropské jazykové rodiny) i baltofinských (v rámci uralské jazykové rodiny) jazyků patří k nejstarším v Evropě. Předkové dnešních baltoskandických národů žijí na území severní Evropy již cca 4 – 5 tisíc let, vůbec nejdéle pak baltofinské národy (Švec a kol. 1996, 7–19). Vlivem dlouhodobé koexistence vykazují tyto jazyky některé společné prvky gramatické i lexikální (Erhart 1984, 14–16), byť se jedná spíše o vzdálené paralely a každá z uvedených jazykových skupin má i jiné, bližší příbuzné jazyky. Oblíbeným prvkem dokládajícím spjatost uvedených skupin jazyků je slovo *pivo*, které má ve všech těchto jazycích stejný slovní základ.¹⁴ Severogermánské, baltofinské i baltské národy spojují také některé kulturní prvky, především některé předkřesťanské tradice dochované až do současnosti. Příkladem jsou svátky letního slunovratu, křesťanstvím transformované do podoby svatojánských svátků, avšak se zachováním některých původních zvyků (např. zapalování ohňů, zpěv písní). Svatojánské svátky jsou ve všech pobaltských a severských státech druhým nejvýznamnějším svátkem v roce po Vánocích. Jiné prvky kulturní blízkosti baltoskandické oblasti jsou novějšího data, např. převládající protestantský směr křesťanství formující se přibližně posledních 400–500 let.

Další prvky formující společnou identitu Baltoskandie nemají stejnou platnost pro její jednotlivé části. Zejména Pobaltí figuruje a v minulosti figurovalo více či méně na okraji Baltoskandie a jeho formování v rámci Baltoskandie bylo velmi často přerušeno či rozmělněno především obdobími, kdy bylo Pobaltí nebo jeho části pod vlivem jiných mocností, např. livonského řádu, Polska, Ruska či Sovětského svazu. Rozdíl mezi pobaltskými a severskými státy najdeme v oblasti kulturní (mytologie apod.), ekonomické (dlouhodobě rozdílná úroveň

¹⁴ V litevštině a lotyštině *alus*, v estonštině *õlu*, ve finštině *olut*, ve švédštině a islandštině *öl* (v islandštině označuje pouze jeden z druhů piva, česky nazývaný *ale*), v dánštině a norštině *øl*.

hospodářské vyspělosti), politické i sociální (rozdílná role veřejného sektoru, odlišná úroveň modernizace společnosti). Identitu severských států spojuje nad rámec vazeb s pobaltskými státy mj.:

- tradice severské kultury (mytologie, zvyky apod.), vycházející z germánské mytologie a společné vikinské minulosti,
- silnější jazyková spřízněnost,
- politické zřízení (tradice demokratického parlamentarismu v rámci konstitučních monarchií i republik a silná role veřejného sektoru),
- model sociálního státu založený na principu solidarity, silném sociálním akcentu, genderové rovnosti či vyšší daňové zátěži,
- vzájemné mírové vztahy po celou dobu moderní historie,
- meziválečná i poválečná mezinárodně-politická neutralita (byť tato pozice byla aplikována i v meziválečném Pobaltí, zejména pak těsně před začátkem druhé světové války),
- hospodářský vývoj v industriálním a postindustriálním období (viz např. Zájedová 2006, 96–99),
- symbolika jednotlivých států (zejména tzv. skandinávský kříž indikující propojení státu a církve v severských státech, který je společný vlajkám Dánska, Švédska, Norska, Islandu, Finska i Faerských ostrovů a Ålandů; o jeho variantě v černo-modro-bílém provedení se uvažovalo v roce 1918 jako o možné státní vlajce Estonska, zvítězila však původní verze vlajky se třemi podélnými pruhy týchž barev).

Formování regionu Baltoskandie zahrnujícího severské i pobaltské státy dlouhodobě zůstává v rovině dílčích prvků a symbolů, avšak bez významnější historické či současné formalizované institucionální spolupráce, která je naopak typická pro území kolem Baltského moře (viz kapitola 5.2). Institucionální spolupráce je naopak dlouhodobě formalizovaná v rámci severských států. Již středověká Kalmarská unie sjednocovala jednotlivé severské státy (Dánsko, Norsko vč. Islandu, Švédsko vč. Finska; s vůdčím postavením dánské šlechty) v letech 1397–1523 a byla koncipována jako dlouhodobá mezinárodně-politická platforma. Na vlajce měla jednu z variant skandinávského kříže (viz obrázek 13).

Obrázek 13: Vlajka středověké Kalmarské unie

Zdroj: www.wikipedia.org

V 19. století a na počátku 20. století se severská spolupráce rozvíjela především na akademické půdě. Meziválečné období bylo charakteristické založením Severské asociace existující od roku 1919 do současnosti a rozvíjející spolupráci mezi uvedenou pětici severských států a třemi severskými závislými územími (Grónsko, Faerské ostrovy a Ålandy) v oblasti občanské společnosti a trhu práce. O členství v této asociaci žádaly v roce 1928 neúspěšně Lotyšsko i Estonsko, přičemž proti rozšíření asociace bylo především „nebaltské“ Norsko, byť se některých jednání a vědeckých konferencí zaštitěných Severskou asociací následně Lotyšsko a Estonsko účastnily (Lehti 1998). Severské státy však poskytovaly pobaltským státům v prvních letech nezávislosti po 1. světové válce hospodářskou a vojenskou pomoc.

Meziválečná neutralita severských států byla inspirací pro pobaltské politiky hlavně na konci 30. let 20. století, kdy suverenitu Litvy, Lotyšska a Estonska začal ohrožovat Sovětský svaz i hitlerovské Německo. Úsilí o rozšíření neutrální zóny o Pobaltí však nebylo úspěšné hlavně kvůli nezájmu severských států a jejich obav o to, že by tím byly vtaženy do obtíží, nebo dokonce do válečného konfliktu (Švec, Macura a Štoll 1996, 212–213). V období sovětské okupace však byly severské státy nejbližšími spojenci Pobaltí ze svobodného světa, přičemž např. Dánsko, Norsko a Island sovětskou anexi Pobaltí nikdy neuznaly (Lehti 1998, Zájedová 2005) a Island byl prvním státem, který v roce 1991 explicitně uznal obnovenou nezávislost Litvy.

Na Severskou asociaci v roce 1952 navázala v zahraničně-politické oblasti Severská rada. Ta je organizací usilující o prohloubení kooperace těžce skupiny států a závislých území na parlamentní a ministerské úrovni. V roce 1991 se jednání Severské rady v Kodani prvně účastnili také zástupci pobaltských států, jimž se ze strany severských států dostalo také silné diplomatické podpory a zviditelnění při rozpadu Sovětského svazu. Pobaltské státy však ani dnes nejsou přímo zastoupeny ve volených orgánech, prezídiu či výborech Severské rady.

Instituce zahrnující severské i pobaltské státy existují, jejich význam a reálný dopad jejich fungování je však spíše malý. Od roku 1992 existovaly dohody o volném obchodu mezi pobaltskými a severskými státy, jednalo se však o dvoustranné mezinárodní dohody, nikoli o vícestrannou dohodu na úrovni celého regionu. Navíc tyto dohody byly motivovány také utilitárními důvody (např. přesouvání podniků do Pobaltí umožnilo vyhnout se některým kvótám a omezením v rámci EU, např. v oblasti textilního průmyslu, viz Zájedová 2005). Přesto tím byla nesporně urychlena a usnadněna hospodářská transformace Estonska, Lotyšska a Litvy. Význam volného obchodu mezi pobaltskými a severskými státy pominul s východním rozšířením EU v roce 2004. Od roku 1994 se konají pravidelná setkání resortních ministrů severských a pobaltských států v rámci „Skupiny 5+3“, na parlamentní úrovni pak setkání Pobaltského shromáždění a Severské rady. I na bázi této spolupráce se pobaltským státům po roce 1991 dostávalo značné podpory při začleňování do evropských struktur především od Finska, Švédska a Dánska, obdobně jako tomu bylo v případě podpory začleňování států visegrádských ze strany Německa. Jejich role „advokátů“ pobaltských států byla jednoznačně klíčovým prvkem vzájemné spolupráce se zásadním dopadem v podobě vstupu pobaltských států do EU v roce 2004.

Přes nesporný význam tohoto procesu završeného integrací Litvy, Lotyšska a Estonska do EU, která má značné hospodářské a mezinárodně-politické důsledky, je však třeba podotknout, že uvedené formy hospodářské i politické spolupráce zároveň ilustrují její značnou nevyváženost. Pro pobaltské státy jsou vztahy se severskými státy v politické či hospodářské oblasti zcela zásadní mezinárodně-politickou prioritou, bez níž může být snadno ohrožena jejich pozice a identita (přes severské státy vede jejich „cesta do Evropy“). Pro severské státy se jedná o jednu z mnoha priorit. Institucionální spolupráce se severskými státy a značný zájem na jejím posilování tedy pro Litvu, Lotyšsko a Estonsko představuje spíše velmi důležitý nástroj udržení vlastní svrchovanosti a identity než způsob, jímž by se formovala společná „baltoskandická identita“. Ta je naopak upevňována četnými neformálními institucemi v hospodářské i kulturní rovině, jež posilují také emigranti z pobaltských států, kteří se na začátku sovětské okupace Pobaltí ve 40. letech 20. století usídlili zvláště ve Švédsku, a jejich potomci. Vzájemné obchodní vazby mezi jednotlivými státy byly silné jak v meziválečném období (Kukk 2000), tak zejména po obnovení nezávislosti pobaltských států v roce 1991. Hospodářská spolupráce po roce 1991 se odráží mj. v podobě zahraničních investic plynoucích po roce 1991 zejména ze Švédska a Finska, dále také z Dánska či Norska, a to nejvíce do Estonska a relativně nejméně do Litvy (opět se však jedná spíše o množství dvoustranných vztahů než o vztah vícestranný). Obdobné mezinárodní vazby ilustruje také vzájemný objem zahraničního obchodu, jehož růstová dynamika po roce 1991 byla obrovská (viz kapitola 8.1). I v hospodářské oblasti však platí tvrzení o nevyváženosti vzájemných vztahů. Zahraniční investice plynoucí ze severských do pobaltských států jsou řádově vyšší než v opačném směru (i pokud je jejich objem vztažen na počet obyvatel „investující“ země). A zatímco podle absolutního objemu zahraničního obchodu pobaltských států zauímají severské státy čelní příčky v pořadí, pro severské státy je zahraniční obchod s Pobaltím méně významný ve srovnání s objemem obchodu, který je uskutečňován s Německem a dalšími významnými evropskými i mimoevropskými státy.

Pobaltští politici po obnovení nezávislosti pobaltských států několikrát diskutovali otázku obnovení konceptu Baltoskandie v mezinárodní politice přelomu 20. a 21. století. Idea Baltoskandie představuje významný prvek subjektivní identity každého z pobaltských států a projevuje se nejen v jejich zahraniční, ale i domácí politice. Jak bylo uvedeno výše, chybějí těmto snahám reálně existující symboly a společné instituce, které by podpořily formování tohoto regionu. Dokladem úsilí o „budování baltoskandické identity“ v duchu Pakštasových úvah (Pakštas 1994) byly snahy o vytvoření Baltoskandické akademie. Ta byla založena v roce 1991 v litevském Panevěžysu (z iniciativy Litvy, která má k Baltoskandii „nejdále“). Měla se zabývat výzkumem pobaltských a skandinávských politických, kulturních (zejména literárních) a historických vazeb. Cílem Akademie bylo vedle provádění výzkumné činnosti (konference, semináře, publikace) a navazování kulturních a vědeckých kontaktů mezi severskými i pobaltskými subjekty také vytvoření baltoskandického archivu, muzea a knihovny jako symbolů Baltoskandie. Akademie byla financována Městem Panevěžys a z finančních důvodů (mj. v důsledku hospodářské recese) byla uzavřena v roce 2009.

5.2 Pobaltí jako součást regionu Baltského moře

Myšlenka Baltského moře, které vedle přirozené bariéry a strategického území představuje také prostor pro spolupráci a zprostředkování kontaktů, se objevuje mnohem dříve než v případě konceptů Fennoskandie a Baltoskandie, jejichž územní rozměr je podobný. Zatímco pro Baltoskandii je příznačný zejména důraz na „severskou identitu“ a Baltské moře představuje jeden z mnoha sjednocujících symbolů (navíc neplatících pro celý region), koncept území kolem Baltského moře je chápáno jako klíčový prvek územního i symbolického rozměru identity tohoto regionu. Zároveň je příznačné, že na rozdíl od konceptu Baltoskandie zahrnuje identita území kolem Baltského moře nejen celé státy (v obvyklém chápání Dánsko, Švédsko, Finsko, Estonsko, Lotyšsko a Litva), ale také části dalších, plošně rozsáhlých států, jejichž „baltská identita“ je jen jednou z mnoha identit, k níž se hlásí (Německo, Polsko, Rusko).

Baltské moře je mladé. V dobách ledových bylo pokryto kontinentálním ledovcem, po jehož ústupu před přibližně 10–17 tisíci lety bylo několikrát mořem i jezerem. I současná podoba vnitřního Baltského moře, odděleného od světového oceánu úzkými průlivy (pravděpodobně „nejvnitřnější“ moře světa, mající de facto charakter jezera), naznačuje, že pro pevninská území obklopující moře ze všech stran má Baltské moře nevyhnutelně zásadní význam jako prostor zprostředkování kontaktů i jako klíčový identitární symbol. Polohu moře z pohledu jednotlivých zemí, které je obklopují, dokládají jeho názvy.¹⁵

Na druhou stranu je nezbytné zdůraznit, že území kolem Baltského moře vykazovalo a vyazuje značnou vnitřní diferenciaci z hlediska kulturního. Územím tradičně prochází hranice mezi katolickým, protestantským a pravoslavným směrem křesťanství, mezi odlišnými etnickými a jazykovými skupinami a rodinami a dříve také mezi třídami obyvatel (švédská aristokracie ve Finsku, polská v Litvě, německá v Lotyšsku a Estonsku). Jednotlivé státy a oblasti kolem Baltského moře jsou dlouhodobě diferencované také z hlediska hospodářské vyspělosti a úrovně modernizace. Spolupráce v území kolem Baltského moře je tedy dlouhodobě vedena spíše utilitárními obchodními, infrastrukturními, environmentálními a politickými zájmy a potřebami než komplexním formováním společné identity.

Myšlenka území Baltského moře jako prostoru spolupráce a zprostředkování kontaktů je starší než De Geerova, Kantova a Pakštasova Baltoskandie. Pobaltí nesporně je a v minulosti bylo součástí tohoto území a jeho identity, na rozdíl od Baltoskandie, k jejíž identitě mají jednotlivé pobaltské státy dále než její „jádro“ v podobě severských států. Ve středověké historii byl prvním momentem, kdy Baltské moře bylo možné chápat jako strategický prostor i jako území zprostředkování kontaktů, období kolonizace východního břehu Baltu Vikingy (koncem 1. tisíciletí n. l.), později Dány či Švédy. Toto období bylo doprovázeno četnými konflikty, ale také transferem kulturních a ekonomických hodnot a založením obchodní sítě na Baltu.

¹⁵ Německý, dánský, švédský a finský název *Ostsee*, *Østersøen*, *Östersjön* a *Itämeri* znamenají „východní moře“, přičemž finský název je kalkem názvu švédského bez ohledu na geografickou polohu moře z finského pohledu. Naopak estonský název *Läänemeri* („západní moře“) geografické poloze odpovídá.

Švédská kolonizace mířila především na dnešní západoestonské pobřeží a ostrovy. Také dodnes dochovaný švédský název *Dagö* pro druhý největší estonský ostrov Hiiumaa symbolizuje období švédské kolonizace. Je pravděpodobně odvozen od švédského *dag* = den a *ö* = ostrov (tedy „Denní ostrov“) a dokládá buď jeho polohu východně (tedy tam, kde vychází Slunce) od švédského Gotlandu, nebo vzdálenost jednoho dne plavby od švédských břehů. Na západním pobřeží Estonska a na estonských ostrovech se dodnes nacházejí vesnice mající názvy švédského původu.

Mapa 2: Územní rozsah Hanzy kolem roku 1400

Zdroj: převzato z www.wikipedia.org podle Helmolt (1902)

Dalším momentem rozvoje spolupráce v území kolem Baltského moře bylo období rozmachu obchodního spolku Hanza ve středověku a raném novověku.¹⁶ Hanza měla monopol na obchod na Baltském, částečně i Severním moři, představovala však i politické a vojenské uskupení hájící společné zájmy území, na němž působila. Spolupráce v rámci Hanzy

¹⁶ Původně byla Hanza ve 12. století společenstvím kupců ze švédského Gotlandu, od 13. století se však začala formovat jako spolek měst v širším regionu, nejprve na jižním břehu Baltu (německé území, kde města Lübeck, Hamburk a Brémy získala vedoucí postavení v tomto obchodním sdružení), později i na východním břehu Baltu (Pobaltí, ale i Novgorod) a rovněž na pobřeží Severního moře (viz mapa 2). V době největšího rozmachu zahrnovala přibližně 80 měst včetně dvanácti na území livonského řádového státu, tj. přibližně dnešního Estonska a Lotyšska (Švec, Macura a Štoll 1996, 41–43), z nichž největší byla Riga, Reval (dnešní Tallinn) a Dorpat (dnešní Tartu). Mezi více než stovkou měst, kde rovněž sídlily obchodní společnosti spolupracující s Hanzou, byly další přibližně dvě desítky měst na území livonského státu (viz obrázek 14), ale i středověké Litvy. Úpadek Hanzy začal koncem 15. století a pokračoval do druhé poloviny 17. století, kdy se uskutečnil poslední hanzovní sněm.

zasahovala i vnitrozemská města, jednalo se tedy o nástroj spolupráce v širším prostoru kolem Baltu (viz mapa 2). Hanza se formovala především na bázi silné obchodní organizace a zmíněného symbolického prvku Baltského moře. Nejednalo se však o region, ale spíše o nesouvislé území působnosti jediného subjektu (Hanzy), jemuž chyběla řada nezbytných atributů. Hanza byla spolkem měst založeným za relativně parciálním účelem (uskutečňování dálkového obchodu a vytváření podmínek pro něj), neměla zřetelný územní rozměr v podobě souvislého území (působila na území několika států) a také další rozměry její územní identity (symbolika, neformální instituce) byly zformovány jen částečně.

Obrázek 14: Architektura v bývalém hanzovním městě Kuldīga v Kuronsku (západní Lotyšsko)

Foto: autor

Kontakty mezi státy a regiony kolem Baltského moře byly v minulosti značně nevyvážené. Oblast východního pobřeží Baltu byla v rámci baltského prostoru tradičně oblastí *ovládanou* (ekonomicky, politicky) a *rozvíjenou*, zatímco jižní a západní pobřežní oblasti byly střídavě prostorem *ovládajícím* a *rozvíjejícím*. Tato skutečnost platí přiměřeně i o době rozkvětu hanzovních měst. Od počátku 20. století se naopak objevují myšlenky sjednocení území na východním, západním a jižním břehu Baltského moře, vedené obdobnými politickými snahami jako myšlenky jednoty svobodných a nezávislých severských a pobaltských národů. Ze strany pobaltských politických představitelů zaznívaly po roce 1917 argumenty, že pro svobodnou spolupráci na území kolem Baltského moře je nezbytným předpokladem svoboda Estonska, Lotyšska a Litvy a že novým kontextem samostatných pobaltských států musí být po skončení 1. světové války Baltské moře, nikoli Ruská říše. Estonský politik a pozdější ministr zahraničních věcí Ants Piip v roce 1918 prohlásil, že „estonská svoboda je svobodou

Baltského moře“ (Piip 1918, cit. v Lehti 1998). Koncept považující jednotlivé státy a regiony kolem Baltského moře za svobodné a rovnocenné a vztahy mezi nimi za vyvážené, byl do praktické politiky prosazován například pozdějším lotyšským diplomatem a ministrem zahraničních věcí Zigfrīdsem A. Meierovicsem, který navrhoval ustavit po skončení první světové války konfederaci malých národů kolem Baltského moře (Lehti 1998, Zájedová 2005).

Zmíněný estonský politik Ants Piip spolu s Karlem Pustou sepsali v roce 1919 memorandum, ve kterém představili společnou vizi Baltské ligy „malých národů“. Podle této vize se mělo jednat o volné společenství tří nezávislých skupin národů: východních baltských národů (Finové, Estonci a Lotyši), skandinávských národů a jižních baltských národů (Litevci, Poláci a Němci). Poslední skupina nebyla považována za „pravé“ baltské národy a pro vytvoření Baltské ligy tak bylo podle Piipa a Pusty nezbytné zapojení prvních dvou skupin (Lehti 1998). Baltská liga měla fungovat jednak jako vojenská aliance, ale zejména jako společenství nezávislých národních států. Z lotyšského a litevského pohledu bylo žádoucí přizvat ke spolupráci také Bělorusko a rozšířit tak baltskou oblast dále za své hranice. Litevský historik a politik Jonas Šliūpas a řada dalších litevských představitelů prosazovali vytvoření litevsko-lotyšského federálního státu, který by byl členem unie národů kolem Baltského moře, která však neměla zahrnovat v té době znepřátelené Polsko¹⁷, a naopak měla vytvořit platformu blízkých států vymezujících se vůči Polsku. Idea spolupráce mezi státy kolem Baltského moře z litevského pohledu byla tedy motivována jinými, parciálnějšími důvody než v případě Estonska a Lotyšska.

Myšlenky na zformování Baltské ligy zůstaly ve formě memorand a vizí pobaltských politiků a intelektuálů a nedošly naplnění z několika důvodů, mj. právě kvůli napětí mezi Polskem a Litvou a kvůli odlišnému chápání cílů a principů, na nichž by měla společná identita Baltské ligy spočívat, mezi Estonskem a Lotyšskem na jedné straně a Litvou na straně druhé. Navíc bylo zjevné, že přes uvedené úsilí o vyváženost a rovnocennost jednotlivých států v rámci Baltské ligy šla i v tomto případě hlavní iniciativa ze strany pobaltských států. Zřetelná tendence nově ustavených pobaltských států přimknout se po 1. světové válce ke státům severským jako nejbližším zemím evropského kulturního okruhu a zajistit především vlastní bezpečnost před (v té době nepřátelskými) Německem, Ruskem (resp. Sovětským svazem), příp. Polskem činila ze založení Baltské ligy výrazně vyšší prioritu pro pobaltské státy než pro ostatní státy kolem Baltu. Navíc to paradoxně byly právě Sovětský svaz a zejména Německo a Polsko, tedy tři největší státy na území kolem Baltského moře, bez jejichž účasti by nedávala idea spolupráce zemí kolem Baltu smysl a postrádala by historickou a hospodářskou územní dimenzi. Případný vznik Baltské ligy byl také na straně pobaltských zemí motivován především bezpečnostními důvody než v případě ostatních států kolem Baltského moře, které

¹⁷ Východní část litevského území včetně hlavního města Vilniusu byla v roce 1919 a poté znovu roku 1920 obsazena polskými vojsky. V letech 1922–1939 byla tato oblast Vilenským vojvodstvím připojeným k Polsku, hlavním městem Litvy byl v této době Kaunas. Až do roku 1938 byly v důsledku toho přerušeny diplomatické styky mezi Litvou a Polskem a Polsko (nikoli tedy jen Německo či Rusko) bylo pro Litevce po 1. světové válce hlavní hrozbou.

mohly přínosy Baltské ligy spatřovat spíše v hospodářské oblasti. Myšlenka Baltské ligy tak byla ze strany ostatních států kolem Baltského moře považována za utopii. Představitelé skandinávských států dokonce zdvořile odmítli účast na společné konferenci pobaltských a severských států a Polska konanou v roce 1920 v lotyšském Bulduri, kde měla být idea Baltské ligy diskutována, a smysl konference označili za směšný (Lehti 1998). Vize Baltské ligy jako politického uskupení tak zůstala spíše „prosbou malých“ bez odezvy na straně těch „větších“, o něž se Baltská liga měla opírat, a v zásadě tak v meziválečném období sdílela osud konceptu Baltoskandie (viz kapitola 5.1).

Na počátku 30. let 20. století byla myšlenka spolupráce států kolem Baltského moře přece jen částečně naplněna alespoň mimo úzce chápanou zahraničně-politickou rovinu. V roce 1933 byla v Lotyšsku založena asociace Baltská unie (L'Union Baltique), jejímž cílem byl rozvoj akademických, literárních a dalších kulturních vztahů mezi zakládajícími státy. Její heslo „Baltské moře nás spojuje a neexistuje nic, co by nás rozdělovalo“ bylo uvedeno v publikacích této asociace v litevštině, lotyštině, estonštině, finštině, švédštině, norštině, dánštině, angličtině a francouzštině (Lehti 1998), tedy v jazycích, které určovaly subjektivní „baltský svět“ tak, jak byl vnímaný severskými a pobaltskými národy („my“). Pro jednotlivé státy více či méně „problémové“ Německo, Polsko a Sovětský svaz byly z tohoto subjektivně chápaného baltského regionu vyloučeny a reprezentovaly dimenzi „oni“, což vzhledem k historickým i dobovým hospodářským vazbám v rámci území kolem Baltského moře ukazuje, že se jednalo především o subjektivní („koho chceme a koho nechceme mezi sebe“) než objektivní („kdo jsme my a kdo jsou oni“) identitární koncept. Jednalo se tedy o organizaci podporující především spolupráci malých států na severu Evropy, jejíž územní rozměr se blížil konceptu Baltoskandie, avšak jejímž hlavním sjednocujícím symbolem bylo Baltské moře. Od roku 1935 byl vydáván mezinárodní vědecký časopis *Baltic Countries*, jehož objektem zájmu byly státy kolem Baltského moře s výjimkou Německa. V posledních letech před 2. světovou válkou vzrostl zájem Polska o spolupráci se státy kolem Baltského moře v souvislosti s rostoucí hrozbou německého nacismu. Přesto však zůstala vize silného politického uskupení států Baltského moře nenaplněna.

Po půlstoletí sovětské a nacistické okupace Pobaltí, během něhož vedla Baltským mořem od jihozápadu k severovýchodu železná opona, se idea obnovené spolupráce zemí kolem Baltského moře objevila na počátku 90. let 20. století. Pobaltské státy po obnovení své nezávislosti hledaly nové regionální uskupení, s nímž bude možné se po rozpadu Sovětského svazu identifikovat. Podobně jako se především v hospodářské rovině nabízelo obnovení baltoskandinávské spolupráce, stalo se politickým cílem opětovné formování spolupráce v rámci území Baltského moře. Ve spirituální rovině vlastní identity nepřestaly být pobaltské národy evropské ani v rámci Sovětského svazu a prostor Baltského moře představoval nástroj, jak tuto evropskou identitu posílit. Řada pobaltských politiků prosazovala zejména na počátku 90. let 20. století zásadu, že Rusko není součástí Evropy a že je tedy nezbytné budovat identitu regionu Baltského moře jako protiváhu vůči Rusku (Lehti 1998), které je v této identitě prvkem „oni“. Pozdější politická prohlášení a zahraničněpolitická doktrína pobaltských států však naopak míří směrem k posílení identity území Baltského moře jako nedělitelného regionu

zahrnujícího všechny státy kolem něj nebo jejich části k Baltskému moři přiléhající, tedy i Ruska jako součásti „nás“ (From a Baltic Point of View 2009). Vtažení Ruska do vzájemné spolupráce je pro ostatní státy kolem Baltu žádoucí a nezbytné přinejmenším v rovině hospodářské a environmentální.

V 90. letech 20. století se však identita území kolem Baltského moře začala vlivem skončení studené války a pádu železné opony formovat nejen zevnitř, ale také zvně. S koncem bipolárního uspořádání světa a Evropy se jednotlivé státy začaly formovat vícevrstevnatě „zdola“ na základě společné identity a zájmů, nikoli na základě vojensko-politické příslušnosti dané „shora“ (Lévai 2003, 17–21). Principy evropské geopolitické strategie se rozšířily z původního zajištění fyzické a vojenské kontroly vlastního území směrem k rozvoji přeshraniční a regionální spolupráce v rámci jednotlivých evropských makroregionů či subregionů¹⁸ (Scott 2002). Tyto makroregiony nejenže jdou napříč někdejší hranicí mezi Západem a Východem, ale dokonce mají překonávat vznikající horizontální a vertikální rozhraní mezi státním a nadstátním, veřejným a soukromým, politickým a administrativním i mezi členskými a nečlenskými státy EU (Berg a Filtenborg 2002). Regionalizační snahy v Evropě jsou také přirozenou reakcí na nastupující globalizaci, která vedle integračních trendů na celosvětové úrovni vyvolává také růst zájmu o regionální a místní specifika a identitu (Giddens 1994, cit. v Dostál 1999). Princip evropského (makro-)regionalismu, vytvářející politicky a ekonomicky hlouběji integrovaná uskupení států, je výsledkem iniciativ „shora“ prostřednictvím strategií rozvoje sítí propojujících jednotlivé evropské regiony (networking) i místních iniciativ formujících identitu těchto regionů „zdola“. Makroregionům, nacházejícím se často v periferní (atlantské pobřeží, Baltské moře, Středomoří) nebo fyzickogeograficky znevýhodněné poloze (Alpy), umožňuje tento princip hájit společné zájmy a snáze se podílet na rozhodování na celoevropské úrovni (Waever 1992).

Evropské makroregiony využívají existujících vazeb dlouhodobě existujících nadstátních územních celků, jejichž společná identita se formuje především na bázi významných fyzickogeografických symbolů. Příkladem jsou Atlantský oblouk (atlantské pobřeží Británie, Irsko, Francie, Španělska a Portugalska) nebo regiony Alp, Dunaje, Středomoří a Baltského moře (Scott 2002, 140). Z iniciativy pobaltských států, jejichž zájem na posílení spolupráce a identity v rámci území kolem Baltského moře je velmi silný, vznikl v roce 2009 koncept evropských makroregionů jako nástroj koordinace rozvoje v rámci regionálních uskupení států prostřednictvím vlastních organizačních struktur, tedy rozhodovacích a výkonných subjektů implementujících vlastní strategie (Stocchiero 2010). Tyto makroregionální organizace se mají stát novou řídicí úrovní mezi národními státy a evropskými strukturami. Spolupráce v rámci těchto makroregionů se odvíjí od společných strategických dokumentů, které prolínají jednotlivými evropskými politikami. Pro makroregion Baltského moře byla zpracována první

¹⁸ Terminologie užívaná v evropské politice pro uskupení několika států není jednoznačná. Pojmy „makroregion“ a „subregion“ mají v tomto kontextu stejný význam a liší se např. od kulturních makroregionů světa.

makroregionální strategie¹⁹, s níž se ztotožňují hlavní aktéři v území (Strategie EU pro region Baltského moře 2009, viz mapa 3) a která je naplňována mozaikou různých politik, mechanismů a nástrojů. Strategie má 4 pilíře (Stocchiero 2010):

1. Environmentálně udržitelné Baltského moře
2. Prosperující region Baltského moře
3. Dostupný a atraktivní region Baltského moře
4. Bezpečnost regionu Baltského moře

Mapa 3: Evropský makroregion Baltského moře

Zdroj: převzato ze Strategie EU pro region Baltského moře (2009)

Příkladem společných velkých projektů a nástrojů spolupráce jsou například:

- projekt Baltský most týkající se urbánního plánování v hlavních konurbacích kolem Baltu;
- infrastrukturní projekt Via Baltica zahrnující posílení dopravní osy Berlín–Varšava–Kaunas–Riga–Tallinn–Helsinky, jež má zabránit politické a hospodářské marginalizaci Pobaltí ve vztahu k jádrovým oblastem regionu Baltského moře;

¹⁹ V roce 2010 byla jako druhá v pořadí zpracována Dunajská makroregionální strategie.

- energetický projekt „Baltic Ring“ zaměřený na zvýšení kapacity energetické přenosové sítě a vytvoření regionální přenosové sítě (viz Zájedová 2006, 135).

Globálním cílem těchto projektů je posílit integraci a společnou identitu makroregionu Baltského moře, což je žádoucí jak z hlediska jednotlivých států, obyvatel a subjektů v nich žijících a působících, tak i z pohledu EU jako celku. To je v podmínkách makroregionu, který je v důsledku vývoje od středověku po období studené války identitárně poněkud heterogenní, velmi ambiciózní. Zatímco západní pobřeží Baltu bylo v 90. letech 20. století postmoderní či postmaterialistické a přesouvalo těžiště své orientace od zajištění bezpečnosti, ochrany hranic a národních ekonomik a kultur směrem k vytváření formálních i neformálních sítí a k deregulaci, státy na východním pobřeží Baltu začaly obnovovat svou státnost a identitu na principu národních států (Waever 1997, cit. v Berg a Filtenborg 2002, 130–131, Dostál 2010, 33–38). Připomenout je třeba také výše uvedené faktory, které makroregion Baltského moře značně diferencují (odlišná etnika, jazyky, náboženství, rozdíly v modernizaci a hospodářské vyspělosti), a také existenci různých zájmů nejen mezi státy, ale často i mezi jednotlivými typy subjektů a iniciativ (např. hospodářské komory, municipality, občanské iniciativy apod.) napříč státy. Přestože se „ostré hrany“ rozdělující region Baltského moře během studené války otupily, sociokulturní rozdělení regionu Baltského moře stále přetrvává (Vanags 2011). Stocchiero (2010) dále upozorňuje, že rozhodování o podobě Strategie pro region Baltského moře zůstává i nadále v kompetenci státních vlád, zatímco zmíněné občanské iniciativy, municipality či hospodářské komory jsou součástí Fóra Baltského moře, který je pouze poradním orgánem. Koncept evropských makroregionů proto přirovnává ke „starému vínu v nové láhvi“.

Makroregion Baltského moře zahrnuje 9–12 států severní, střední a východní Evropy: Dánsko, Švédsko, Finsko, Rusko, Estonsko, Lotyšsko, Litvu, Polsko a část Německa, v širším pojetí i Norsko, Bělorusko a/nebo Island. Sjednocujícími prvky a symboly jsou jednak historické ekonomické a kulturní vazby (Hanza atd., viz výše), ale především opět samotné Baltské moře, které je chápáno jako strategicky významná oblast, důležitá vodní cesta i jako přírodní zdroj, jehož využití i ochranu je nezbytné koordinovat. Impulzem pro vzájemnou spolupráci států kolem Baltského moře bylo také severní a východní rozšíření EU. Díky němu se během několika let podíl členských zemí EU v území kolem Baltu zásadně zvýšil²⁰ a oblast se tak prakticky stala vnitřním územím EU. Při jeho rozvoji a formování jeho společné identity je tak možné plnohodnotně využívat nástroje společných politik EU vč. rozvojových programů a iniciativ (např. Kohezní fond nebo INTERREG a na něj navazující programy Cíle 3). Na rozdíl od meziválečného období se se společnou identitou regionu Baltského moře ztotožňují všechny zmíněné státy (tedy nejen pobaltské, ale i severské a rovněž Německo, Polsko a Rusko), což vytváří podmínky pro její hlubší formování zevnitř i zvně. Poněkud nejasná je v regionu Baltského moře role Ruska, které je integrací všech ostatních států Baltského moře

²⁰ Dnes nejsou členy EU v nejširším vymezení regionu Baltského moře jen Rusko, Bělorusko, Norsko a Island, v nejužším vymezení pak pouze Rusko.

v rámci EU poněkud „vyřazeno ze hry“ a neexistuje jasná představa, jakou pozici má v regionu mít (Vanags 2011).

Koordinací rozvoje makroregionu Baltského moře se od roku 1992 zabývá zejména Rada států Baltského moře. Vedle spolupráce při hospodářském využívání samotného Baltského moře a jeho zdrojů se vzhledem k uvedené asymetrii zaměřuje také na rozvoj demokratických institucí a občanské společnosti, transfer znalostí a know-how i na humanitární, vědeckou, kulturní a environmentální spolupráci států kolem něj. I přes zřetelné výstupy činnosti Rady v oblasti infrastrukturních, environmentálních i sociálně orientovaných projektů trpí tato organizace zmíněnou vnitřní heterogenitou a tím i odlišnými zájmy jednotlivých skupin států (např. ambivalentní vztah pobaltských států vůči Rusku) a přes zřetelné úsilí o zapojení občanského sektoru a nevládních organizací také nedostatečnou spoluprací na neformální úrovni. Spoluprací v prostoru kolem Baltského moře se zabývá také několik dalších organizací, např. Helsinská komise (ochrana životního prostředí Baltského moře), Asociace obchodních komor Baltského moře nebo Svaz baltských měst (Scott 2002). Vzhledem k tomu, že spolupráce v rámci regionu Baltského moře ani v dalších evropských makroregionech není po skončení studené války podmíněna mocensky a nezužuje se na spolupráci čistě na úrovni států, vznikají vhodnější podmínky pro integraci a formování identity tohoto regionu také „zdola“, ze strany občanských iniciativ a nevládního sektoru (viz mj. Waever 1992).

Vedle sjednocujících prvků je však nadále patrná také tradiční nevyváženost v ekonomické vyspělosti a modernizaci jednotlivých území na břehu Baltu, která byla během studené války spíše posílena než oslabena. Scott (2002, 141–143) hovoří o asymetrii a asynchronitě prostoru Baltského moře. Ekonomickou spoluprací států kolem Baltského řídí především vyspělé státy (Německo, Švédsko, Finsko). Pobaltí zůstává spíše v pozici řízeného subregionu a předchozí náznaky ekonomické konvergence států kolem Baltského moře zvrátila globální ekonomická recese, která Litvu, Lotyšsko a částečně i Estonsko zasáhla velmi silně (Vanags 2011).

Zatímco zájem o vytváření společné severské identity či identity prostoru kolem Baltského moře je například v ekonomické a environmentální oblasti společný všem dotčeným státům, z hlediska bezpečnostního a politického byl zájem a motivace pobaltských států pro formování této identity dosud odlišný od zájmu ostatních států kolem Baltu. Integrace států kolem Baltského moře je ve smyslu „tvrdé“ i „měkké“ bezpečnosti pro pobaltské státy od doby jejich vzniku na počátku 20. století i obnovení nezávislosti na jeho konci zásadní a velmi naléhavou bezpečnostní a politickou prioritou (bezprostřední ochrana před ruským/sovětským vlivem, v meziválečném období také hrozbou nacismu, v případě meziválečné Litvy také nástroj k získání politických spojenců proti Polsku) a zásadním nástrojem formování vlastní identity. Pro státy na západním a jižním pobřeží Baltu je tato priorita méně naléhavá a jejich strategií je spíše modernizace a demokratizace společností v jednotlivých státech na východním pobřeží Baltského moře a tím i posun rozhraní evropské

a ruské sféry dále na východ²¹ a zajištění stability celého regionu. Zatímco v meziválečném období se tento rozdílný přístup projevil ve faktickém nenaplnění myšlenek formování regionu Baltského moře, po pádu Sovětského svazu v roce 1991 dochází k formování organizací v území kolem Baltského moře, které dokážou nalézt společné zájmy tohoto makroregionu v rámci EU. Institucionalizace regionu Baltského moře je tedy velmi dynamická shora (implementací strategie regionu Baltského moře na úrovni EU a Evropy) i zdola (vytváření formálních i neformálních vazeb a institucí).

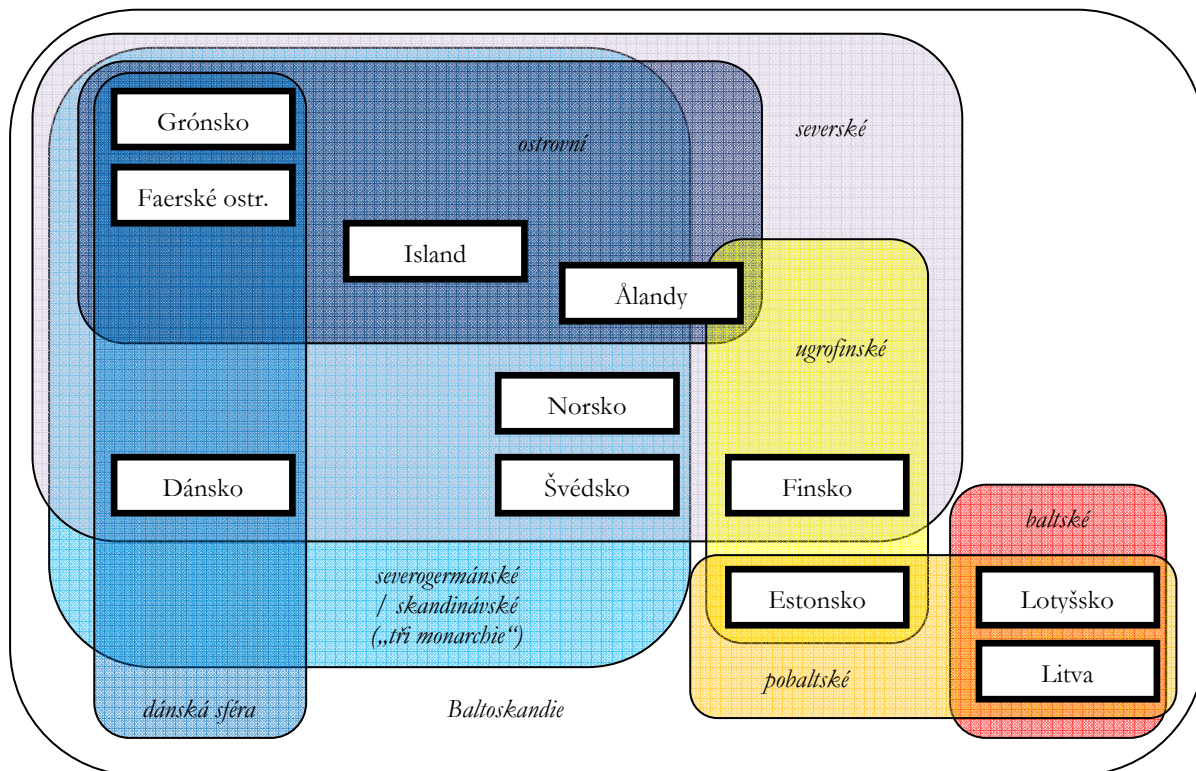
5.3 Shrnutí

Blízkost severských a pobaltských států se opírá o řadu společných rysů nejen v oblasti religiozní, politické a mentální, ale částečně i jazykové. Z hlediska symbolických a institucionálních paralel je územní identita Pobaltí Estonska a částečně Lotyšska nejbližší právě identitě severských států, případně identitě regionu Baltského moře. Baltoskandická identita Pobaltí je přesto jiná než v případě severských států (které lze považovat za „jádro“ jejího formování), je diskontinuální, málo zformovaná a je spíše vnímaná jako „potřebná“ než jako reálně existující. Koncept Baltoskandie či širšího významu označení „severské státy“, zahrnujícího nejen „pravé“ severské, ale i pobaltské státy, tedy byl a je především subjektivním vnitřním identitárním konceptem pobaltských států, zvláště pak jejich politických představitelů a intelektuálů. Měl a má silnou podporu také u značné části politiků v severských státech a pro jeho formování a ustavení existuje řada objektivních prvků především v hospodářské oblasti. Postrádá však významnější společnou symboliku a také jeho institucionální rozměr není zcela zformovaný. Region Baltoskandie, na rozdíl od regionu severských států v užším vymezení, tak není příliš ustaven jako součást regionálního systému a regionálního vědomí jeho obyvatel (zvláště obyvatel severských států), není vnitřně zcela konzistentní a není formálně zakotven ani neformálně respektován uvnitř ani vně svých hranic. Přitom, jak je uvedeno výše, vazby a paralely mezi identitami jednotlivých územně sousedících a kulturně a historicky příbuzných skupinek států v rámci Baltoskandie jsou často velmi silné. Baltoskandii je tady možné spíše než jako „region vedle sebe příbuzných států“ chápat jako „řetězec za sebou provázaných států“, jak ukazuje obrázek 15. Relativně nejsilněji se společná baltoskandická identita formovala ve vikinských dobách a v době dánské a švédské nadvlády v Pobaltí, tedy obecně v obdobích politické nadvlády či expanze některé ze severských mocností do Pobaltí, a dále z iniciativy pobaltských, o něco méně pak severských politiků a intelektuálů 20. století, což však opět ukazuje na nevyváženou roli severských a pobaltských států při reprodukci této společné identity. Nevyváženost naznačuje i směr šíření inovací, kulturní inspirace, investic apod., který je převážně orientován od severských k pobaltským státům, nikoli opačně.

²¹ Dělicí linie mezi evropskou a ruskou sférou probíhá podél východní hranice pobaltských států stejně jako ve 20. a 30. letech 20. století. Podle řady pobaltských a severských politiků tak základní geopolitická hranice Evropy mezi Západem a Východem po pádu železné opony nezmizela, pouze se posunula dále na východ (Lehti 1998).

Integrace severských a pobaltských států také v důsledku oddělení mořem postrádá frekventované příhraniční susedské vazby spojené s dojížděnou za prací a studiem či příhraničním obchodem (snad s výjimkou úzkého sepětí Tallinnu a Helsinek) a je tedy vedena především na úrovni vazeb mezi hlavními centry těchto skupin států.

Obrázek 15: Baltoskandie jako řetězec států a závislých území

Zdroj: vlastní zpracování

Z uvedeného hodnocení vztahů mezi severskými a pobaltskými státy vyplývá, že sice jsou intenzivní a mají tradici, na niž po roce 1991 tyto státy navázaly, ale jedná se především o vztahy dvoustranné a značně nevyvážené. Jejich význam je tudíž důležitý především pro formování identity (a zejména identity subjektivní) a zahraničně-politické směřování každého jednotlivého pobaltského státu, případně Pobaltí jako celku, nikoli však pro formování Baltoskandie či „širší severní Evropy“. Severské státy si udržují vlastní, velmi silnou identitu, s níž má identita pobaltská objektivně mnoho společných prvků. Intenzita vzájemných vazeb v rámci severských států (a tedy stupeň zformování identity tohoto regionu) je však nepoměrně silnější než jejich vazby na státy pobaltské. Současně platí, že pro subjektivní identitu každého pobaltského státu (a zejména Estonska) jsou důležitější vazby na severské státy než vazby na zbývající dva státy pobaltské (viz kapitola 9.4).

Identita dnešního regionu Baltského moře se formuje také díky stabilnímu a zřetelnému územnímu rozměru, přinejmenším v časovém měřítku pozdně-středověkých, novověkých a moderních dějin. Baltské moře přitom dlouhodobě zůstává hlavním prvkem identity v území

kolem Baltského moře, symbolem a současně i nástrojem vzájemné spolupráce. Pokud bychom měli rozhodnout, se kterým řádovostně vyšším územním celkem se Pobaltí jako celek identifikuje subjektivně i objektivně nejvíce, byl by to právě region Baltského moře. Jednotlivé pobaltské státy a regiony uvnitř nich se sice mohou více identifikovat s některými jinými celky (např. Estonsko se severní Evropou, Litva s Evropou střední, lotyšský region Latgale s Evropou východní), územní identita Baltského moře je však pro všechny tři státy společná a přibližně stejně silně zformovaná.

Identita území kolem Baltského moře má v různých částech tohoto regionu různé nuance. Zájmy a potřeby severských, pobaltských i středoevropských států, které se řadí do „baltského prostoru“, byly značně odlišné a nevyvážené v hanzovní době, v meziválečném období a částečně také dnes, což činí z tohoto území spíše platformu pro hájení společných zájmů založenou na symbióze než zformovaný region. Území tradičně bylo a nadále zůstává vnitřně výrazně diferencované. Identita severské, pobaltské, středoevropské a ruské části území kolem Baltského moře je z hlediska symboliky i některých institucí odlišná, často diametrálně. Na druhou stranu se identita regionu Baltského moře poměrně silně reprodukuje jak jako identita vnější (tedy zařazení regionu Baltského moře do regionálního systému a jeho akceptace okolním světem), tak jako identita vnitřní (zřetelný zájem na vzájemné spolupráci ze strany všech jejích účastníků, dlouhodobá reprodukce společných institucí). Míra institucionalizace regionu Baltského moře se tedy zvolna prohlubuje.

6 Pobaltí v rámci východní Evropy

Skutečnost, že Pobaltí je okrajovou částí rozsáhlého kontinentálního území východní Evropy, byla během historie důležitou podmínkou pro formování jeho identity také v rámci tohoto území. Pobaltí je součástí východní Evropy z geologického a geomorfologického hlediska. Jeho příslušnosti ke geologickému útvaru Ruské (Východoevropské) platformy, která je sedimentárním útvarem nad Baltským štítem a zabírá téměř celou východní Evropu (Netopil a Skokan 1989, Netopil, Bičík a Brinke 1989), si byli vědomi i zastánci konceptu Baltoskandie (např. Kant 1934 a 1999, viz kapitola 5.1). Geomorfologicky patří Pobaltí k Ruské (Východoevropské) rovině určující charakter reliéfu a krajiny (rovinatý reliéf, postglaciální útvary, jezerní plošiny atd.) jako důležité dimenze územní identity Pobaltí.

Přestože Baltské moře představuje nejen bariéru, ale i prvek spolupráce a společné identity států kolem něj (viz předchozí kapitola 5), v minulosti (ale i dnes) byly kontakty vždy snadnější a intenzivnější přes suchozemské hranice, která mj. na rozdíl od mořské hranice umožňuje intenzivní, frekventované přeshraniční vazby na krátkou vzdálenost (přeshraniční obchod, dojížděka za prací apod.). Velká část suchozemské hranice Pobaltí přiléhá směrem k východní Evropě, která je od středověku formována jako region pod dlouhodobým vlivem Ruska. Regionální koncepty východní Evropy proto vycházejí z existence rusko-sovětské koloniální říše jako regionální i celosvětové velmoci (Baar 1992), která sice byla během historie reprezentována různými státními útvary pokrývajícími různě velká území, ale jejíž územní, symbolický i institucionální rozměr jsou kontinuální.

Vedle fyzicko-geografických prvků je dalším dlouhodobě existujícím pojítkem mezi identitou Pobaltí a východní Evropou dlouhodobá územní propojenost oblastí osídlených baltskými a baltofinskými kmeny a národy a národy východoslovanskými. Obě oblasti se během historie územně prolínaly. Protohistorické baltské osídlení zasahovalo prakticky celou evropskou část Ruska, což dokládá mj. jazykový areál výskytu hydronym baltského původu, sahající až po linii Moskva–Kursk–Kyjev (Beresnevičiūtė-Nosálová 2006, Erhart 1984, Švec, Macura a Štoll 1996). Naopak období ruské územní expanze provázela vždy migrace Rusů a dalších východních Slovanů do východních částí Pobaltí. Tato skutečnost byla společná územnímu rozmachu Kyjevské Rusi a dalších ruských knížectví v 11. a 12. století, období vlády ruských carů na východním břehu Baltského moře v 18. a 19. století i sovětské okupaci Pobaltí. Územní rozměr identit Pobaltí a Ruska se vlivem těchto událostí a procesů překrývá. Obdobné tvrzení naopak neplatí v případě formování Pobaltí jako součásti ani Severní, ani střední Evropy.

Dlouhodobý vzájemný vliv mezi slovanským a baltským osídlením obecně dokládá také blízkost slovanské a baltské skupiny indoevropských jazyků, vysvětlovaná teoriemi baltoslovanské jazykové jednoty. Tyto teorie vycházejí z lexikální i gramatické blízkosti obou jazykových skupin, která v jiných indoevropských jazycích není doložena, a vysvětlují ji různými existencí společného „prajazyka“, z něhož se vyvinuly baltská a slovanská větev, nebo naopak počátečním samostatným vývojem obou jazykových skupin a jejich následným

sblížením, případně kombinací obou variant (Erhart 1984). Bez ohledu na to, které z těchto vysvětlení je pravdivější, je vzdálená jazyková spřízněnost baltských a slovanských etnik doložena. Protože v protohistorickém období, kdy se tyto jazykové skupiny utvářely, byly rozhodující vazby mezi nimi ve východní části Evropy, lze prvek baltoslovanské jazykové jednoty považovat za faktor podporující formování územní identity Pobaltí v rámci východní Evropy. Ve středověké historii byl pak vzájemný vliv mezi baltskými a slovanskými jazyky zprostředkováván v rámci územně rozsáhlého Litevského velkoknížectví, v jehož identitě se mísily baltské a východoevropské prvky, ač velkoknížetem Jogailou přijalo latinský křesťanský ritus. Hlavním jazykem vládnoucí vrstvy v Litevském velkoknížectví a později v litevské části polsko-litevského státu byla ostatně rutenština (např. staré litevské letopisy z 15.–16. století jsou psané právě tímto jazykem), která byla příbuzná starým východoslovanským jazykům a stala se základem dnešní běloruštiny. Obyvatelé Litevského velkoknížectví žijící na území dnešní Litvy a Běloruska jsou dokonce některými zdroji považováni za jediný politický národ (Martyniuk 2011). Dnešní litevská a běloruská kultura vykazují v důsledku toho některé podobnosti (zvláště pak oblasti Běloruska přiléhající k litevské hranici, které se formovaly jako součást Litevského velkoknížectví, resp. kulturní oblasti Dzūkija) stejně jako slovní zásoba a gramatika litevštiny a běloruštiny.

Určitou roli při formování baltských a východoslovanských jazyků na území východní Evropy měly také jazyky ugrofinské. Jejich mluvčí v minulosti stejně jako Baltové sídlili na rozsáhlých územích zejména v severní polovině východní Evropy. Jejich potomky jsou dnešní malé ugrofinské národy obývající tuto část Ruska a jejich početnější sousedé Finové a Estonci (Finno-Ugric Peoples 2005). Ty slovanské a baltské jazyky, jež byly v kontaktu s ugrofinským jazykovým areálem (mj. ruština a lotyšтина), přejala některé lexikální a gramatické prvky. Příkladem je konstrukce slovesa „mít“ v ruštině, kde se používá vazba „u mě je“ (*у меня есть*), která je pravděpodobně ugrofinského původu. Vliv byl však oboustranný, což dokládá například existence některých estonských slov a gramatických prvků přejatých z ruštiny. Také slovo Rusové a geografický název Rusko jsou ugrofinského původu. Baltofinské kmeny nazývaly v 8.–11. století Vikingy *Ruotsi* („veslaři“) a později toto označení přenesly na své východoslovanské sousedy (Baar 1992).

Vedle uvedených fyzicko-geografických a dávných kulturních paralel se Pobaltí v rámci východní Evropy formovalo také politicky. Období politického formování Pobaltí jako součásti východní Evropy je velmi dlouhé, avšak vykazuje značnou časovou diskontinuitu. Každé období ruského vlivu v Pobaltí formovalo územní identitu Pobaltí zcela odlišně. Formování Pobaltí v rámci východní Evropy je rovněž dlouhodobě založeno na extrémní nevyváženosti jeho politického významu ve srovnání s dávnými i novodobými státními útvary reprezentujícími dnešní Rusko, s čímž souvisí i převážně jednosměrný přenos identitárních prvků směrem z ruské sféry do Pobaltí. Jedinou výjimku tvořil litevský středověký stát, který byl ve své době východoevropskou mocností, a přes svou spíše nízkou vnitřní konsolidovanost byl vnitřně soudržnější a politicky významnější než tehdejší ruská knížectví. Na rozdíl od formování Pobaltí v rámci severní Evropy není vliv východní Evropy na Pobaltí podmíněn kulturní blízkostí a paralelami mezi srovnatelně významnými státy, ale je naopak

silně podmíněn mocensky. Snahou státních útvarů reprezentujících dnešní Rusko bylo během celého 2. tisíciletí n. l. dosažení politického vlivu v Pobaltí nebo jeho ovládnutí. Hlavním strategickým důvodem tohoto úsilí je od středověku po moderní dějiny zajištění přístupu k Baltskému moři a zejména k jeho nezamrzající části. Také nástroje dosažení tohoto cíle byly po celou dobu v zásadě podobné: rozšiřování ruského kulturního a hospodářského okruhu do Pobaltí a kolonizace území ruskými přistěhovalci.

Jak ale uvádějí Abyzov (2002) a Furman (2002), ruští intelektuálové a politici byli a jsou si vědomi faktorů, které identitu Pobaltí od Ruska odlišují. Již za carských dob ruští publicisté poukazovali, že jediné, co má identita pobaltských států a Ruska společného, je příslušnost k jednomu státnímu celku. Okrajové části ruského území při Baltském moři měly a mají výrazně vyšší životní úroveň, gramotnost i úroveň demokracie a lidských práv. Také institucionální prostředí je výrazně odlišné: „rozhodnutí se činí na základě dohody“ a „síla práva zde vládne nad právem síly“ (Abyzov 2002, 421). Furman (2002) považuje úroveň (ekonomické, politické, právní i institucionální) modernizace Pobaltí ve srovnání s Ruskem dlouhodobě za diametrálně vyšší a dochází k závěru, že éry ruské a sovětské vlády nad Pobaltím vlastně neměly tomuto regionu co nabídnout. Jakým způsobem tedy územní identita Ruska, resp. Východní Evropy ovlivňovala a ovlivňuje identitu Pobaltí? Diskusí specifík jednotlivých období formování Pobaltí jako součásti východní Evropy se zabývají následující podkapitoly.

6.1 Pobaltské gubernie 19. století a vliv ruské identity na Pobaltí

Ve středověké historii se první významnější kontakty oblasti dnešního Pobaltí se státními útvary východní Evropy odehrávaly v 11. a 12. století. Po období vikinské kolonizace Pobaltí, která probíhala na konci 1. tisíciletí, usilovala o vládu nad pobaltskými a ugrofinskými kmeny na východním pobřeží Baltského moře ruská knížata z Kyjevské Rusi, Novgorodu, Pskova a Polocku. Tato doba je pro ruskou identitu důležitým symbolem a začátkem formování ruské státnosti a národní identity. Novgorodští panovníci po několik desetiletí ovládali východní části dnešního Estonska a Lotyšska a dálkové obchodní trasy podél toku Daugavy, s kyjevskými vládci se střetávaly baltské kmeny obývající území dnešní Litvy a okolních oblastí (Švec, Macura a Štoll 1996). Již v této době bylo Pobaltí (a zejména pak jeho části od Daugavy na sever) pro ruské panovníky strategickým územím z důvodu ovládnutí obchodních cest k Baltskému moři. Pro formování Pobaltí (ale i jiných oblastí pod ruským vlivem) jako součásti východní Evropy je od této doby charakteristická mocenská podmíněnost a existence ruské územní a etnické entity jako dominující síly, ovládající územní a etnické entity v podřazeném postavení (kolonizační model, viz Dostál 1999, Vojtěch 2010). Vedle vojensko-politického úsilí o ovládnutí Pobaltí ruskými knížaty se jejich vliv uplatňoval dále v oblasti obchodu a hospodářství. Někteří baltští kmenoví vládci se sice nechali pokřtít, ruská knížata však o christianizaci těchto kmenů systematicky neusilovala (Švec, Macura, Štoll 1996).

Kulturně a religiozně se tedy území dnešního Pobaltí s ruskou identitou v této době neztotožňovalo, rozhodující byl naopak politický a ekonomický vliv.

Pro další formování Pobaltí jako území spíše za hranicí východní Evropy (tedy ruského kulturního okruhu) než před ní sehrály důležitou roli některé události ve 13. a 14. století. Expanze řádu mečových rytířů, později sjednoceného livonského řádového státu v této době přinesla do severních částí Pobaltí (přibližně na území dnešního Estonska a Lotyšska) západní křesťanství a také feudální systém. Zastavila se přibližně na etnické hranici oddělující baltská a baltofinská etnika od východoslovanských. Ruská knížectví v té době zápasila mezi sebou, čelila také mongolské invazi a nedokázala tedy zastavit dobývání severních částí Pobaltí řádovým státem a tím ani jeho začlenění do evropského kulturního okruhu s převahou západního křesťanství. Na druhou stranu však dokázala zamezit další expanzi řádového státu na východ, když novgorodský kníže Alexandr Něvský roku 1242 zvítězil nad křižáky v bitvě na Čudském jezeře. Náporu řádového státu čelila ve 13. a 14. století také středověká Litva, jedna z posledních evropských zemí spjatá s pohanskými kultury (Švec, Macura a Štoll 1996). Velkokníže *Jogaila* (Jagello), vládoucí ve 2. polovině 14. století, si uvědomoval potřebnost christianizace, aby otupil politickou argumentaci řádového státu při jeho úsilí o ovládnutí Litvy a současně získal spojence, s nímž by mohl čelit náporu křižáků. Zatímco někteří jeho předchůdci při expanzi litevského státu na území ruských knížectví přijali pravoslavný křest, *Jogaila* se rozhodl nehledat spojence v Moskvě, ale v katolickém Polsku. Uzavřením krevské dohody v roce 1385 a sňatkem s dědičkou polského trůnu Jadwigou přijal křest a stal se polským králem (Beresnevičiūtė-Nosálová 2006). Litva tak byla včleněna do Polska, které se jako jedna z evropských velmocí udrželo až do 18. století, čímž se vliv východní Evropy na formování litevské identity přerušil na několik staletí.

Další podstatnou etapou formování územní identity dnešního Pobaltí pod vlivem východní Evropy je teprve období rozmachu Ruské říše, který byl postaven mj. na územní kompaktnosti a centralizované správě ovládaných území (Baar 1992). Na počátku 18. století byla carem Petrem I. Velikým naplněno mnohasetleté úsilí Ruska o získání přístupu k přístavům na Baltském moři. Pro Rusko byl důležitý především přístup k té části Baltského moře, která v zimě pravidelně nezamrzá, tedy mimo Finský záliv v oblasti dnešních pobaltských států. Protože však tato část baltského pobřeží byla v té době obsazena Švédskem a Polsko-litevskou unií a pro Rusko představovala území ze strategického hlediska velmi nejisté, rozhodl se Petr Veliký založit opěrný bod nejprve v nejvýchodnějším cípu Finského zálivu (Vaitekūnas 1992). V roce 1703 zde založil Sankt Petěrburg, odkud se mu podařilo během severní války postupně ovládnout severní části Pobaltí (ovládané do té doby Švédskem), z nichž vznikla estonská a livonská gubernie. Jeho nástupci pak v roce 1772 při tzv. prvním dělení Polska získali Latgale (dnešní východní Lotyšsko), které se stalo součástí vitebské gubernie. V rámci tzv. Třetího dělení Polska pak Rusku připadlo také Kuronsko, z něhož byla vytvořena kuronská gubernie, a Aukštaitija a Žemaitija (většina dnešního litevského území) ohraničená na jihu a západě tokem řeky Němen (*Nemunas*), z níž se staly vilniuská (tehdy nazývaná jako vilenská) a kaunaská gubernie. Ruské úsilí o zajištění přístupu k Baltskému moři a tím i ke kontaktům se severní a západní Evropou tak bylo naplněno

založením Sankt Petěrburgu, který bývá označován jako „ruské okno do Evropy“, a upevněno ovládnutím pobaltského území. Jedinou částí dnešního Pobaltí, která nebyla v této době pod ruskou správou, byla tzv. Malá Litva, součást německého Východního Pruska, která se formovala pod vlivem německé kultury.

Období ruské vlády je dobou působení pozoruhodné palety několika identit: přetrvávající německobaltské (v případě estonské, livonské a kuronské gubernie) a polské (v případě vilniuské a kaunaské gubernie), nově působící ruské a zvolna se probouzející identity jednotlivých pobaltských národů, do té doby existující pouze jako „lidová kultura“ venkovských oblastí. Přestože během období ruské vlády se územní identita Pobaltí formovala především pod vlivem ruské kultury, přineslo toto období paradoxně také upevnění identity získané během středověkého livonského státu a pozdější švédské nadvlády v severních částech Pobaltí. Již Petr Veliký ustavil estonskou a livonskou gubernii jako správní jednotky s poměrně výraznou autonomií, která sice byla formálně zaštitěna carskými gubernátory, ale reálně byla vykonávána sněmy, v nichž byly zastoupeny především německobaltské šlechtické rody, a jejich zemskými radami (Dejmek 2010, Švec, Macura a Štoll 1996). Německobaltská šlechta byla zastoupena také ve vysokých funkcích v námořnictvu, armádě a diplomacii, a to až do 1. světové války. Etničtí Rusové obsadili jen část těchto postů a města v estonské, livonské a kuronské gubernii tedy byla v této době porušena jen málo. Ponechání pobaltských gubernií v hranicích historických zemí zformovaných v rámci území středověkého livonského státu během švédské nadvlády (Estonsko, Livonsko, Kuronsko) rovněž de facto posílilo kontinuitu územní identity severních částí Pobaltí.

Územní identita Litvy procházela z tohoto pohledu poněkud odlišným vývojem. Územní vymezení kaunaské a vilniuské gubernie nerespektovalo historické ani kulturní regiony. Tamější polonizovaná šlechta ztrácela během 19. století vlivem rusianizačních snah ruských carů své postavení stejně jako polský jazyk a katolictví. Do vysokých úředních, armádních a diplomatických postů byli usazováni ruští šlechtici, úředníci a důstojníci (Švec, Macura a Štoll 1996). Represe byly namířeny proti „všemu polskému i všemu litevskému“ a rusianizace litevských gubernií (stejně tak regionu Latgale v rámci vitebské gubernie) tedy byla silnější než v případě gubernie kuronské, livonské a estonské. Na druhou stranu se však na míře rusifikace litevských gubernií podepsala málo, a to v důsledku relativně silného identitárního ukotvení Litevců a Litvy, spjatého s řadou symbolů litevské státnosti a katolictví. Tato skutečnost se projevila také v silném odporu obyvatel litevských gubernií (včetně etnických Poláků), kde proběhlo v 19. století několik protiruských povstání.

Nevolnické postavení venkovského obyvatelstva sestávajícího především z příslušníků litevského, lotyšského, resp. estonského etnika bylo pod německobaltskou šlechtou velmi tvrdé. Nevolnictví bylo v pobaltských guberniích zrušeno teprve v letech 1816–19 (byť stále v předstihu před ostatními částmi Ruské říše), agrární reformy v Pobaltí (tedy peněžní nájem půdy namísto roboty) se datují až do druhé poloviny 19. století. Na druhou stranu však byla německobaltská šlechta a také městské obyvatelstvo, sestávající ještě v polovině 19. století

opět především z obyvatel německé, případně židovské národnosti²², nositelem vzdělanosti, hospodářského pokroku a inovací (Dejmek 2010). Díky tomu se do formování územní identity estonské, livonské a kuronské gubernie zapojoval také „evropský prvek“.

Pobaltské gubernie byly z hlediska dynamiky hospodářského růstu nebo růstu gramotnosti a vzdělanosti obyvatelstva sice pozadu za severní nebo západní Evropou, ale výrazně napřed ve srovnání s ostatními částmi Ruské říše (Švec, Macura a Štoll 1996). Zejména v pobaltských pobřežních městech v čele s Rigou, která patřila k hlavním přístavům v rámci celé Ruské říše, Liepājou, Tallinnem a Narvou se rychle rozvíjel obchod (mj. vývoz ruského obilí do Evropy) a průmysl (zejména potravinářský, dřevozpracující a textilní). Silná vazba obchodu a průmyslu na ruské zdroje i na ruský trh dále posilovala začlenění pobaltských gubernií do Ruské říše.

Šíření ruské identity na území Pobaltí proto bylo pro ruské cary úkolem dlouhodobým a obtížným. Nástrojem se stala důsledná politika rusianizace, proti níž vypukalo během 19. století několik povstání, která byla rychle potlačena. Nejsilněji se první fáze politiky rusianizace projevovala v reakci na tato povstání, a to nejen tlakem na šíření ruské identity (např. prostřednictvím šíření pravoslavné věrouky, která byla v Ruské říši silně propojena se světskou mocí státu), ale také potíráním symbolů identity území dnešního Pobaltí. Rusianizace 19. století zasáhla nejvíce gubernie na území dnešní Litvy, kde neměla tamější polská šlechta tak silné postavení jako německobaltská šlechta v estonské či livonské gubernii. Z těchto důvodů se na počátku 20. století východoevropské identitě nejvíce přiblížili právě Litevci a území Litvy, byť i v této době přetrvávalo silné sepětí se středoevropským prostorem prostřednictvím katolictví a historických polsko-litevských vazeb. V roce 1832 byla například v reakci na první polsko-litevské povstání zrušena univerzita ve Vilnius a po roce 1863, kdy proběhlo druhé polsko-litevské povstání, byl mj. zakázán tisk litevských knih latinkou (Beresnevičiūtė-Nosálová 2006), která se tak stala symbolem protiruských a národnostně-emancipačních snah (Loeber, Vardys a Kitching 1990). Rusianizace byla prováděna také příslibem výhod (např. přidělení půdy) pro ty rolníky, kteří konvertovali k pravoslaví (Švec, Macura a Štoll 1996, 119–120). Druhá fáze politiky rusianizace byla reakcí na národnostně-emancipační procesy v pobaltských guberniích druhé poloviny 19. století a také na hrozbu rostoucího vlivu sjednocujícího se Německa prostřednictvím pobaltských Němců. Car Alexandr III. zavedl v 80. letech 19. století ruštinu jako jediný úřední jazyk. Její používání bylo povinné také na úrovni policie, univerzit a městských samospráv (Švec, Macura a Štoll 1996, 130–133), kde nahradila němčinu či polštinu, později také na úrovni základního a středního školství.

Období rusianizace v 19. století po sobě v Pobaltí zanechalo některé symboly a instituce, které se udržely do dnešní doby. Příkladem je široký, tzv. sovětský rozchod železnic v celém Pobaltí. Výstavba železnic ve druhé polovině 19. století výrazně podpořila šíření ruské identity do Pobaltí prostřednictvím zesílení obchodních vazeb mezi pobaltskými guberniemi a centrálními částmi Ruska. Převažující široký rozchod železnic byl za sovětského režimu standardizován a

²² Litevské, lotyšské a estonské obyvatelstvo se začalo ve větší míře usazovat ve městech až ve druhé polovině 19. století pod vlivem agrárních reforem a dalších společenských a hospodářských změn.

přetrvává v Pobaltí i dnes. Dalšími symboly rusianizace Pobaltí, které se dochovaly do dnešní doby, jsou pravoslavné kostely. Ty byly často stavěny ve velkolepém provedení a na dobře viditelných místech, kde je vysoká frekvence pohybu obyvatel (např. hlavní třídy nebo vyvýšená místa ve městech apod.), čímž mělo být zabezpečeno jednak šíření pravoslavné věrouky, a jednak vizuální symbolika ruské identity (viz obrázek 16). Část těchto kostelů byla paradoxně za sovětské éry odsvěcena, uzavřena nebo v nich dokonce byla zřízena muzea ateismu, což ukazuje, jak rozdílný byl vliv územní identity východní Evropy na Pobaltí v jednotlivých historických epochách.

Obrázek 16: Pravoslavné kostely z druhé poloviny 19. století v Pobaltí

Pravoslavná katedrála Alexandra Něvského na návrší Toompea v centru Tallinnu
(foto: autor)

Pravoslavná katedrála Narození Krista na třídě Svobody v centru Rigy, za sovětské éry využívána jako Dům vědy a planetárium
(foto: autor)

Éra rusianizace velmi rychle proměňovala symbolický a částečně také institucionální rozměr územní identity tehdejšího Pobaltí, a to nejen v politické, ale i kulturní rovině. Na druhou stranu však odpor vůči rusianizaci stimuloval pod vlivem francouzského osvícenství 18. století a romantismu přelomu 18. a 19. století zájem o kulturu a identitu místních etnik. Nepřímo tak napomohl zahájit proces národnostního uvědomění a emancipace, který pokračoval revolucí v pobaltských guberniích v roce 1905, založením politických hnutí usilujících o politickou emancipaci a autonomii pobaltských národů a vrcholil vyhlášením nezávislých pobaltských států v roce 1918.

Míra rusifikace kultury pobaltských národů a územní identity dnešního Pobaltí byla na konci období pod ruskou vládou relativně silná, a to především v politické rovině. Ani po vlně národnostního uvědomění pobaltských národů ve 2. polovině 19. století neexistovala reálná

domácí politická alternativa formování estonské, lotyšské a litevské identity a státnosti. V 19. století a na počátku 20. století proto zastával hlavní proud estonských, lotyšských a litevských intelektuálů a představitelů národnostního uvědomění názor, že identita těchto tří národů má být utvářena v rámci autonomních jednotek uvnitř Ruska. Ještě v roce 1917 během revolučního jara v Rusku bylo hlavním heslem lotyšských politiků „Svobodné Lotyšsko ve svobodném Rusku“ (Lehti 1998), jistě ovlivněné novou perspektivou „svobodného Ruska“.

Teprve po Říjnové revoluci v roce 1917 se začali političtí představitelé pobaltských národů od této myšlenky odklánět a zastávat názor, že svobody se pobaltským státům dostane jen mimo vznikající Sovětský svaz. Vyhlášení nezávislých pobaltských států pak proces formování územní identity Pobaltí jako součásti východní Evropy přerušilo na dvě desetiletí.

Formování Pobaltí pod vlivem východoevropské či ruské identity bylo v 19. století velmi dynamické, nemělo však zcela jasný územní rozměr. Území pobaltských gubernií se nekrylo s územím s dominancí Litevců, Lotyšů a Estonců ani s územím dnešních pobaltských států. Gubernie nebyly autonomními regiony, ale z dnešního pohledu spíše jednotkami státní správy hájící zájmy Ruské říše v jejich jednotlivých částech. Jednotlivé gubernie se rovněž vyznačovaly odlišným institucionálním prostředím daným jak historií jednotlivých území (ustavení pozice německobaltské šlechty v estonské a livonské gubernii a naopak polské šlechty v guberniích vilenské a kaunaské), tak i odlišným přístupem ruských autorit při jejich správě. Tyto faktory podporovaly spíše vnitřní identitární heterogenitu jednotlivých částí Pobaltí. Na druhou stranu však byly pobaltské gubernie v rámci Ruské říše natolik odlišným (až „cizorodým“) prvkem, že jejich vnější heterogenita byla výrazně silnější než heterogenita vnitřní a prvně v historii se tak začala formovat identita Pobaltí jako celku, byť v té době územně jinak vymezeného.

Poněkud odlišná v jednotlivých pobaltských guberniích byla také politika rusianizace. V Litvě, resp. ve vilenské a kaunaské gubernii byla poměrně silná a výrazně ovlivnila územní identitu prostoru, který byl do té doby utvářen zejména polským, tedy středoevropským vlivem. Územní identita Litvy byla v této době východní Evropě pravděpodobně nejbližší během historie (nepočítáme-li období vlivu ruských knížectví 11. a 12. století). Naopak v guberniích na území dnešního Estonska a části Lotyšska si uchovala na ruské poměry značný vliv a autonomii německobaltská šlechta a rusianizace těchto oblastí byla tudíž relativně slabší. Ve všech guberniích na území dnešního Pobaltí však rusianizace v podobě prosazování ruštiny, pravoslavy a dalších symbolů a institucí spjatých s východní Evropou probíhala a zanechala po sobě stopu i do dnešní doby např. v podobě dalšího rozšíření pravoslavné církve (být' na většině území Pobaltí stále výrazně menšinové) či pravoslavných kostelů.

Rusianizace představuje hlavní proces, jímž se pobaltská územní identita formovala v rámci východní Evropy. Tato skutečnost naznačuje, že přenos prvků východoevropské identity byl v 19. století jednosměrný z Ruské říše na území dnešního Pobaltí. Byl podmíněn spíše jeho politickým ovládnutím než například oboustranně vyváženými mezistátními hospodářskými, kulturními a dalšími kontakty.

Utváření územní identity Pobaltí jako součásti východní Evropy, resp. Ruska probíhalo v 19. století „shora“ prostřednictvím státní politiky. Nejen v této době, ale i v dobách předchozích se však formovalo také zdola prostřednictvím přeshraničních kontaktů a migrace obyvatel, a to zejména ve východních částech dnešního Pobaltí. V této oblasti se východoevropská identita vytvářela pozvolněji, dlouhodoběji a kontinuálněji a je v regionálním vědomí silněji ukotvena v podobě „přechodové identity“. Příkladem jsou například lotyšský region Latgale (Adams, Ezmale, Paalzow 2006, Slišāns 2000, Smagars 2003), oblast Setu na jihovýchodě Estonska nebo některé části západního břehu Čudského jezera (Berg 1997), kde se mísí kultury pobaltských etnik s kulturou východoevropskou, ovlivněnou pravoslavím, případně starověrectvím.

6.2 Sovětské Pobaltí

Sovětské Rusko, resp. Sovětský svaz usiloval o obsazení pobaltských států a jejich začlenění mezi svazové republiky již po první světové válce. V roce 1919 byla většina území Pobaltí nakrátko obsazena Rudou armádou (Švec, Macura a Štoll 1996, Ken a Rupasov 2002). V éře meziválečných pobaltských republik byly ustaveny organizace, které měly šířit sovětskou ideologii do zahraničí (vč. pobaltských států). Příkladem takové organizace byla mezinárodní Komunistická internacionála (Kominternu)²³, jejíhož zakládajícího kongresu v roce 1919 se v Moskvě zúčastnili představitelé komunistických stran z většiny evropských zemí včetně Litvy, Lotyšska a Estonska. Kominternu zřídila speciální, strategicky velmi důležitou sekci podporující činnost komunistických stran ve Finsku, Estonsku, Lotyšsku, Litvě a Polsku (Loeber, Vardys a Kitching 1990). V roce 1924 se tato sekce transformovala do speciální komise a v letech 1926–1935 vznikl polsko-baltský sekretariát Kominterny, který participoval na řízení komunistických stran v pěti uvedených zemích (Zájedová 2006). Pobaltská sekce působila od roku 1921 také v rámci Rudé internacionály odborových organizací (Profinternu) sdružující odborové a profesní organizace v Evropě i mimo ni, která byla rovněž založena v Moskvě. Ken a Rupasov (2002) uvádějí další rozličné způsoby, jimiž Sovětský svaz v meziválečném období ovlivňoval pobaltské státy, např. prostřednictvím svých diplomatů a agentů, kontakty s vydavateli médií, hospodářskými styky či působením představitelů komunistických stran Estonska, Lotyšska a Litvy. Komunistické strany měly v meziválečných pobaltských státech slabou pozici a jejich činnost byla často více či méně ilegální. Hospodářské kontakty se Sovětským svazem byly intenzivní. Pobaltské státy v této době tvořily hospodářský „most“ mezi Sovětským svazem a evropskými státy a v jejich mezinárodním

²³ Kominternu existovala v letech 1919–43 jako mezinárodní organizace sdružující komunistické strany ve většině evropských a některých mimoevropských zemích. Jejím cílem bylo bojovat všemi prostředky, včetně vojenských, o svržení „buržoazních“ vlád a uskutečnění komunistických převratů v jednotlivých státech. Ve 30. letech 20. století pak měla být také bariérou proti šíření nacismu. Za tím účelem se transformovala do tzv. lidových front sdružujících v jednotlivých zemích různé protinacistické politické strany.

obchodě hrál významnou roli tranzit surovin a zboží mezi těmito celky (Entner 1936, Krasts 1930, Kukk 2000).

Události na konci 30. let 20. století a na začátku druhé světové války přinesly konec krátkého období nezávislosti pobaltských států. V březnu 1939 byla nacistickým Německem obsazena oblast litevské Klaipėdy (někdejší součást Východního Pruska) a 23. srpna téhož roku byla mezi Německem a Sovětským svazem podepsána Smlouva o neútočení. V jejím tajném doplňkovém protokolu byla vymezena zájmová sféra Německa, zahrnující mj. Litvu, a zájmová sféra Sovětského svazu, zahrnující mj. Lotyšsko a Estonsko. Datum podpisu této dohody, známé také jako Pakt Molotov-Ribbentrop je v Pobaltí dodnes každoročně připomínaným symbolem mocenské zvůle a začátku sovětské okupace. O měsíc později byla v doplňku Smlouvy o uspořádání hranic a o přátelství mezi Německem a SSSR také většina litevského území zařazena do sovětské zájmové sféry (Švec, Macura a Štoll 1996) a na začátku roku 1941 se Německo na základě finanční náhrady zřeklo i zbývající části Litvy ve prospěch Sovětského svazu. V té době však již bylo Pobaltí obsazeno sovětskou armádou a připojeno k Sovětskému svazu. Po zahájení německého útoku proti Sovětskému svazu byly na podzim roku 1941 pobaltské státy okupovány Německem a v roce 1944 opět Sovětským svazem, tentokrát na téměř 50 let.

Po sovětské anexi pobaltských států v roce 1940 se pro toto území užívalo ruské označení Sovětský Západ (*Советская Западня*), zatímco označení Pobaltí (*Прибалтика*) odvozené od přídavného jména pobaltský (užívaného již koncem 19. století za carského Ruska pro označení gubernií u Baltského moře) se ustálilo až během sovětské okupace. V té době také proniklo do češtiny, zprvu spíše jako „sovětské Pobaltí“.

Koncept sovětského Pobaltí vycházel z identity pobaltských gubernií 19. století spíše v rovině regionálního vědomí „jinakosti“ Pobaltí v rámci celého svazu než přímou návazností na formování regionální identity Pobaltí jako součásti Ruské říše. Územní rozměr identity pobaltských gubernií a sovětského Pobaltí se výrazně lišil. Gubernie nebyly vytvořeny v etnických hranicích (např. livonská gubernie zahrnovala část Estonska a Lotyšska) a šlo spíše o správní jednotky částečně respektující hranice historických zemí. Sovětské pobaltské republiky byly naproti tomu z územního hlediska „potomky“ nezávislých republik z období před druhou světovou válkou, jejichž hranice byly vytvořeny především na etnickém principu. Území sovětských republik se však neshodovalo s územím meziválečných pobaltských států zcela. Sovětská Litva se rozrostla o Polskem okupovanou východní část včetně Vilnius, kterou sovětská okupační správa již na počátku 2. světové války rozdělila mezi Litvu a Bělorusko. Smíšené pocity Litevců z navrácení Vilnius Litvě dokumentuje dobový slogan *Vilnius mūsų, Lietuva rusų* (Vilnius náš, Litva ruská). Naopak sovětské Lotyšsko ztratilo oproti meziválečnému období severovýchodní oblasti kolem města Abrene (rusky Pytalovo) a Estonsko okolí města Petseri (Pečory) a východní břeh řeky Narvy (viz obrázek 8 v kapitole 4.2).

Proměny územní identity Pobaltí směrem k východní Evropě byly na počátku sovětského období posíleny emigrací části Estonců, Lotyšů a Litevců hlavně do Švédska a odtud dále do

západní Evropy a zámoří (odhady současného počtu příslušníků pobaltských národů v zahraničí viz kapitola 8.3). Šlo navíc především o představitele meziválečných republik z řad vysoko postavených úředníků, politiků, důstojníků, vědců apod., tedy o významné nositele národní a územní identity. Ta byla v důsledku toho „rozdělena“. Některé prvky této identity, například vzdělávání a výzkum v oblasti národních kultur, se mohly lépe reprodukovat mezi těmito krajanskými komunitami v zahraničí, kde byl svobodný politický režim, a navíc měly tyto komunity v jistém smyslu pevnější spjatost s meziválečnými republikami než jejich krajané žijící v okupovaném Pobaltí. Příkladem je Asociace pro podporu pobaltských studií (Association for the Advancement of Baltic Studies) založená pobaltskými emigranty v roce 1968 v USA. Asociace vydává různé publikace a od roku 1970 také vědecký časopis *Journal of Baltic Studies*, který byl během sovětského období světově nejvýznamnějším periodikem pobaltských teritoriálních studií publikující práce autorů ze svobodného světa. Tyto práce nebyly zkrácené tak, jako musely být ty, které se vydávaly v sovětském Pobaltí, a zajišťovaly tak jistou časovou kontinuitu litevských, lotyšských a estonských společenskovedních oborů v rámci svobodného světa. Sovětská moc usilovala o minimalizaci kontaktů mezi krajanskými komunitami v zahraničí a domácím obyvatelstvem. Například kontakty na vědecké úrovni se odehrávaly pouze neoficiálně a ve zmíněném časopise *Journal of Baltic Studies* publikovali pouze vědci a výzkumníci ze svobodného světa vč. pobaltských emigrantů.

Výrazně odlišný byl symbolický i institucionální rozměr rusianizace identity pobaltských gubernií v 19. století a sovětských pobaltských republik. Zatímco rusianizace 19. století využívala např. pravoslavné církve nebo velmi tvrdých opatření proti místním jazykům, rusianizace v sovětských dobách, resp. sovětizace využívala především sovětské symboliky a socialistické hospodářské a sociální politiky. Příkladem jsou četné sovětské památníky věnované jednotlivým symbolům sovětské identity, například vítězství komunismu, dělníkům, „práci“ apod. (viz obrázek 17). Některé zůstaly po obnovení nezávislosti v roce 1991 zachovány jako „memento doby“. Příkladem je památník Marjamäe z let 1960–75, věnovaný „osvobození“ Estonska sovětskou armádou v roce 1944.

Velká část těchto památníků však byla po skončení sovětské okupace zničena ve snaze odpoutat se od této éry, většinou bez výraznější odezvy ze strany ruskojazyčných obyvatel či Ruska. Silné protesty však vyvolalo přemístění pomníku sovětského vojáka z roku 1947 v estonském Tallinnu. Z iniciativy estonské vlády a vedení města Tallinn byl tento pomník přemístěn z prostranství před národní knihovnou v části Tõnismägi na tallinnský vojenský hřbitov a původní místo bylo upraveno do podoby parku (blíže viz Ehala 2009). To, že památník nebyl zničen, ale pouze přemístěn, dokládá spíše symbolický charakter tohoto aktu, stejně jako reakce Ruska a představitelů ruskojazyčné menšiny v Estonsku. Ta měla podobu protestních nót ruské vlády, slovních útoků na představitele estonského velvyslanectví v Moskvě, demonstrací organizovaných ruskou etnickou menšinou v Tallinnu či kybernetického útoku na webové stránky estonských ministerstev, politických stran, médií a firem, za nímž pravděpodobně stály skupinky ruských hackerů. Tato skutečnost naznačuje přetrvávající prvky rusko-sovětské identity nejen u obyvatel Ruska, ale i mezi ruskojazyčnými obyvateli Estonska.

Obrázek 17: Sovětské památníky v Estonsku

Válečný památník Marjamäe připomínající „osvobození“ Estonska sovětskou armádou v roce 1944, stojící dodnes na pobřežní promenádě v Tallinnu

(foto: autor, pořízeno v roce 1999)

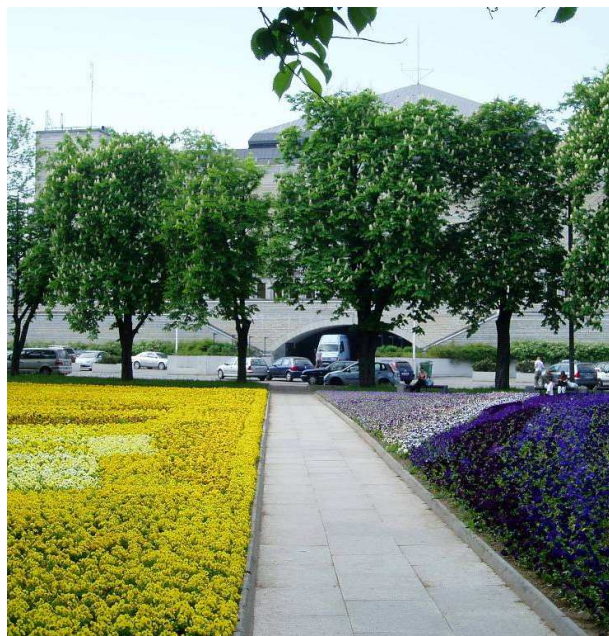
Socha V. I. Lenina, stávající dříve na hlavním náměstí v estonské Narvě, dnes umístěná v nenápadném zákoutí na nádvoří narvské pevnosti

(foto: autor, pořízeno v roce 2004)

Bronzový pomník sovětského vojáka umístěný od roku 1947 na jižním okraji centra Tallinnu a připomínající hrdinství sovětské armády ve druhé světové válce

(foto: www.wikipedia.org)

Místo na jižním okraji centra Tallinnu, kde stál do roku 2007 bronzový pomník sovětského vojáka, po jeho přemístění na vojenský hřbitov

(foto: autor, pořízeno v roce 2008)

Jedním z nástrojů rusianizace byl nový směr hospodářského rozvoje orientovaný na těžký průmysl a energetiku. S industrializací Pobaltí přicházely vlny ruskojazyčných imigrantů z Ruska a dalších sovětských republik, kteří byli zaměstnáváni (vedle armády a státní správy) v nově vzniklých továrnách. Byla to především největší města a průmyslová centra a dále sídla v blízkosti vojenských základen, která zažila během sovětského období největší nárůst ruskojazyčné populace. Některá průmyslová města se v době sovětského Pobaltí rozrostla mnohonásobně nebo byla dokonce založena „na zelené louce“.²⁴

Tato rychle rostoucí či nově vzniklá města jsou jedním ze symbolů sovětského období v Pobaltí a dodnes si uchovávají sovětský ráz, výrazný podíl ruskojazyčných obyvatel atd. Po pádu Sovětského svazu se řada těchto měst potýká se sociálními problémy v důsledku úpadku výroby a vysokého podílu obyvatelstva, které je bez vazeb na příslušné území, má nízký sociální a ekonomický status (Raagmaa 2000 a 2002) a je tedy typickým příkladem lokalit s narušenou kontinuitou územní identity. Postupné uzavření Ignalinské jaderné elektrárny v letech 2004 a 2009²⁵ pak přineslo obrovské problémy městu Visaginas. Přestože jejich řešení bylo připravováno řadu let dopředu (Baubinas a Burneika 2001, Baubinas, Burneika a Daugirdas 2002), jsou sociální dopady tohoto kroku (nárůst nezaměstnanosti, kriminality atd.) obrovské. Na druhou stranu představuje uzavření Ignalinské jaderné elektrárny také konec jednoho ze symbolů sovětské éry v Pobaltí. Skutečnost, že se k tomuto kroku Litva odhodlala i přes hlubokou hospodářskou recesi, již byla v letech 2008–11 zasažena, ukazuje enormní snahu jednak vyhovět mezinárodním dohodám o uzavření elektrárny (mj. se jednalo o jednu z podmínek vstupu Litvy do EU) a jednak se oprostít od sovětského dědictví. Jedním z důsledků uzavření elektrárny je však paradoxně také prohloubení energetické závislosti Litvy, a to především na Rusku.

Poněkud stranou sovětské industrializace a imigrace ruskojazyčných obyvatel zůstaly během sovětského období především periferní oblasti, které byly tradičně osídlené titulárními etniky. Příkladem jsou venkovské části lotyšských regionů Kurzeme a Vidzeme, litevská Žemaitija a zejména estonské ostrovy. Také některé dříve rusianizované periferní oblasti při východní hranici Estonska (oblast Setu a pobřeží Čudského jezera) a Lotyšska (oblast Latgale) zůstávaly stranou hlavního proudu sovětské rusianizace. Územní identita těchto periferních oblastí během předchozích staletí „vstřebala“ některé východoevropské prvky a přes svou hospodářskou zaostalost dnes vykazují tyto regiony díky vyšší identitární kontinuitě stabilnější sociálně-ekonomické prostředí než ta města a regiony, které byly rusianizací zasaženy až během sovětského období (viz kapitola 10.2).

²⁴ Příkladem průmyslových měst s největším populačním nárůstem bylo (vedle největších center Rigy, Tallinnu, Vilniusu, Kaunasu, Liepāji či Daugavpilsu) například estonské Kohtla-Järve a některá menší sídla v jeho okolí (těžba hořlavých břidlic, energetika), litevské Mažeikiai (zpracování ropy) nebo lotyšské Ogre. Zcela nově bylo v roce 1975 v místě, kde se do té doby nacházelo jen několik venkovských osad, založeno město Visaginas na severovýchodě Litvy (viz obrázek 18), které sloužilo zaměstnancům nedaleké Ignalinské jaderné elektrárny.

²⁵ V Ignalinské jaderné elektrárně se nacházejí dva reaktory sovětské konstrukce typu RBMK (tzv. černobylské reaktory).

Obrázek 18: Město Visaginas na severovýchodě Litvy založené v roce 1975

Foto: autor (pořízeno v roce 2008)

Rusianizace a sovětizace Pobaltí byla relativně nejslabší v Litvě, jejíž komunistická strana si dokázala udržet určitou nezávislost na centrálních sovětských autoritách. Zásahu na tom měl především dlouholetý tajemník Litevské komunistické strany Antanas Sniečkus, který byl v prvních letech sovětské okupace zásadovým vykonavatelem stalinistické politiky včetně čistek a deportací, ale během chruščovovské éry dokázal hájit republikové zájmy Litvy před centralizačními snahami Moskvy (Švec, Macura a Štoll 1996, 245). Odmítl také připojení Kaliningradské oblasti k Litevské SSR, a to zejména kvůli její obtížné hospodářské situaci v 50. a 60. letech, podle některých historiků však také kvůli hrozbě skokového zvýšení podílu ruské menšiny v rámci územně rozsáhlejší Litvy. Do Litvy také plynulo hlavně v prvních letech sovětské okupace méně celosvazových investic. Sovětská industrializace zde započala až koncem 50. let 20. století, kdy byl kladen menší důraz na těžký průmysl navázaný na celosvazové hospodářství a naopak byla preferována odvětví s vazbou na místní ekonomiku. S tím souvisel také slabší příliv ruskojazyčných migrantů. Roli nepochybně sehrálo také dlouholeté formování litevské identity pod silným vlivem katolické víry, k níž se před sovětskou okupací i po ní hlásila výrazná většina obyvatel Litvy a jejíž principy byly s formováním sovětské identity v zásadním rozporu. Na rozdíl od 19. století, kdy rusianizace postihla pobaltské gubernie na území dnešní Litvy nejvíce, se tedy rusianizace během sovětského období uplatnila v Litvě naopak v nejmenším rozsahu.

Společné oběma obdobím rusianizace bylo prosazování ruštiny jako dorozumívacího jazyka i jako symbolu rusko-sovětské identity a také migrace ruskojazyčných obyvatel do Pobaltí. Ta však byla během sovětské éry výrazně silnější než v 19. století a zasáhla nejen východní periferní regiony Pobaltí (ty zejména v počátečních letech sovětského období), ale především hlavní průmyslová a administrativní centra. Tento proces velmi účinně narušoval identitu pobaltských etnik i pobaltských států v rovině symbolické i institucionální (rusianizace hlavních měst a klíčových výrobních kapacit, omezený vliv titulárních etnik na zásadní ekonomická a hospodářská rozhodnutí, formování „sovětského člověka“ prostřednictvím zaměstnání atd.). Sovětská politika směřovala ke „sloučení“ etnické a územní identity, kdy například za Lotyšů měl být považován obyvatel Lotyšské SSR (v ruštině *latvijec/латвиец*, nikoli Lotyš etnický (v ruštině *latyš/латыш*). Hlavním nástrojem rusianizace byla ruština, kterou užívali nejen Rusové, ale i příslušníci jiných menšin, např. ukrajinské, běloruské nebo příslušníci pobaltských národností v jiné pobaltské zemi (např. Lotyši v Estonsku apod.). Docházelo tak k neobvyklé situaci, kdy se malé etnické menšiny neztotožňovaly s identitou titulárních etnik, ale s identitou jiné, významnější menšiny.

Rusové a další ruskojazyční obyvatelé tvořili zejména v počáteční fázi sovětské okupace velkou část členů komunistických stran pobaltských sovětských republik (především Lotyšské SSR). Například v roce 1953 bylo pouze 29 % členů Lotyšské komunistické strany lotyšské národnosti (Mežs, Bunkše a Rasa 1994). Teprve později se vstupem většího počtu příslušníků místních etnik do komunistických stran se jejich podíl na řízení strany zvýšil. Nejméně členů komunistické strany (ve vztahu k celkovému počtu obyvatel starších 15 let) bylo na konci sovětského období v Litvě, nejvíce v Estonsku (viz tabulka 7, blíže viz Krupavičius 2002). Litva také vykazovala více než 70% podíl Litevců mezi členy komunistické strany a pouze 17% zastoupení Rusů. V Estonsku tvořili Estonci pouze polovinu členů komunistické strany a v Lotyšsku Lotyši dokonce jen 40 %, což bylo méně než podíl Rusů (43 %).

Tabulka 7: Počet a etnické složení členů komunistických stran v pobaltských státech

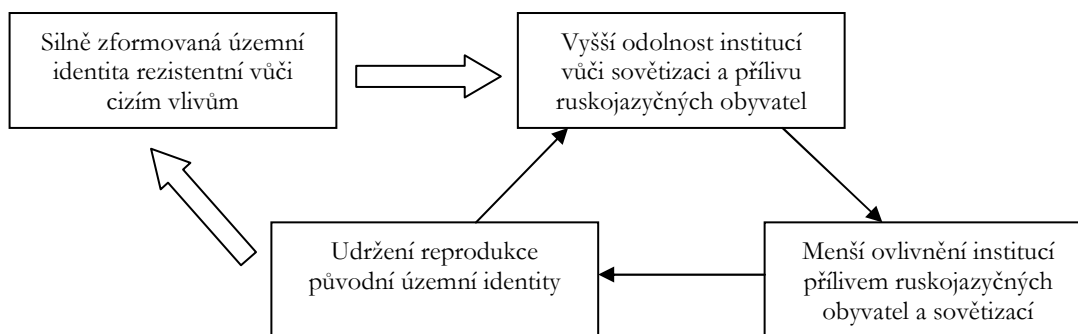
	Estonsko	Lotyšsko	Litva
Počet členů komunistických stran přepočtený na 1000 obyvatel starších 15 let	98	92	78
Podíl zástupců titulární národnosti mezi členy komunistických stran (%)	50	40	71
Podíl zástupců ruské národnosti mezi členy komunistických stran (%)	39	43	17
Podíl zástupců jiných národností mezi členy komunistických stran (%)	11	17	12

Zdroj: převzato z Krupavičius (2002, 342)

Specifickou situaci Litvy lze obecně charakterizovat uzavřeným řetězcem „identitární rezistence“ (viz obrázek 19). Litevská identita byla před obdobím sovětské okupace poměrně silně zformovaná a byla založena na silné identifikaci jejích obyvatel s katolickou vírou (včetně silné pozice katolické církve) a na tradici své státnosti (byť spíše v symbolické rovině). Tato skutečnost pravděpodobně skrytě ovlivňovala i postoje litevských komunistických

představitelů, kteří usilovali o přijatelnější formu rusianizace a sovětizace Litvy. Příliv ruskojazyčných obyvatel během sovětského období i další prvky rusianizace byly tudíž slabší. V důsledku toho neproniklo a ani nemohlo proniknout tolik zástupců ruské národnosti do vedoucích pozic v komunistické straně. Tyto skutečnosti pak zpětně umožňovaly udržovat a formovat litevskou identitu v podobě, která byla více rezistentní vůči sovětizaci a rusianizaci. To ovlivnilo také pozici Litvy ve druhé polovině 80. let minulého století, kdy demokratizační tendence a úsilí o obnovení nezávislosti bylo ze všech pobaltských států nejsilnější a nejradikálnější právě zde. Radikálnější podobu litevského odporu proti sovětskému režimu dokládá a symbolizuje čin litevského studenta Romase Kalanty, který se v roce 1972 v Kaunasu na protest proti sovětizaci Litvy upálil, inspirován také Janem Palachem. Určitou paralelu je možné nalézt v sousedním Polsku, kde byl demokratizační proces v 80. letech 20. století rovněž velmi dynamický a radikální.

Obrázek 19: Proces vyšší míry identitární rezistence udržující reprodukci územní identity během sovětského období

V mnohem více sekularizovaném Estonsku sehrávala během sovětské okupace obdobnou roli silná identifikace se severskou kulturou, kulturně-historické vazby na Finsko a další severské státy. To rovněž zvyšovalo rezistentnost územní identity Estonska vůči sovětizaci a rusianizaci, byť pravděpodobně v menší míře než v Litvě. Určitou roli sehrávala také jazyková vzdálenost ugrofinské estonštiny a slovanské ruštiny. Znalost estonštiny mezi Rusy, ale také ruštiny mezi Estonci byla v Estonsku výrazně nižší a dovednost jejich použití horší než v případě Rusů a příslušníků titulárních národností v Lotyšsku (viz tabulka 8). V důsledku byla územní identita Estonska a zejména etnická identita Estonců na jedné straně rezistentnější vůči rusko-sovětským vlivům, na straně druhé se však v Estonsku během sovětského období zformovaly dvě oddělené komunity (estonská a ruskojazyčná) sdílející dle modelu mezietnické soutěže (Dostál 1999) pouze území, nikoli však média, symboliku, instituce atd.

Tabulka 8: Znalost ruštiny a titulárních jazyků mezi hlavními etniky v Pobaltí v roce 1989

		Rodný jazyk (%)		Druhý jazyk (%)		
		Titulární jazyk	Ruština	Titulární jazyk	Ruština	Žádný
Estonsko	Estonci	99,6	34,6	nej.	nej.	nej.
	Rusové	15,0	99,7	nej.	nej.	nej.
	Bělorusové	6,8	97,0	nej.	nej.	nej.
	Ukrajinci	8,1	94,2	nej.	nej.	nej.
Lotyšsko	Lotyši	97,4	2,6	1,3	65,7	32,6
	Rusové	1,1	98,8	21,1	1,1	76,0
	Bělorusové	2,5	64,8	15,5	29,7	42,7
	Ukrajinci	0,9	49,4	8,9	43,8	32,0
Litva	Litevci	99,6	0,3	0,2	37,4	62,0
	Poláci	5,0	9,3	15,5	57,9	25,2
	Rusové	4,1	95,6	33,4	3,3	61,2
	Bělorusové	2,5	53,3	17,0	34,8	38,0
	Ukrajinci	3,0	45,3	16,8	42,1	29,1

Zdroj: sčítání lidu v Estonské, Lotyšské a Litevské SSR 1989

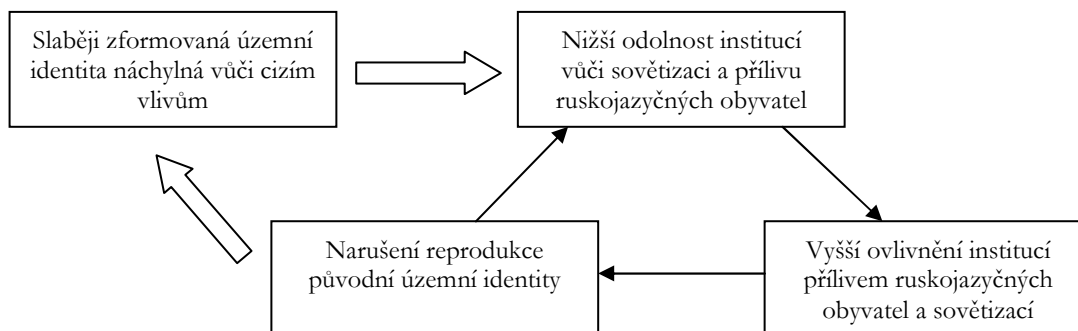
Pozn.: Údaje za Estonsko byly k dispozici jen souhrnně podle jazykové dovednosti příslušníků jednotlivých národností. Z těchto důvodů je ve sloupci „rodný jazyk“ uvedena pouze znalost daného jazyka, nikoli to, zda se jedná o mateřský, nebo druhý jazyk.

Naopak v Lotyšsku byla vybavenost ruskojazyčných etnik lotyštinou i Lotyšů ruštinou obecně vyšší. Zásadní je však skutečnost, že počet Lotyšů ovládajících vedle lotyštiny také ruštinu byl výrazně vyšší než počet ruskojazyčných ovládajících také lotyštinu. Lotyšská společnost byla tudíž více provázaná a etnicky méně rozdělená než společnost estonská (Lotyši a ruskojazyční obyvatelé spolu více komunikovali). Na druhou stranu však byla lotyšská identita rusianizací ovlivněna více než identita estonská, přinejmenším prostřednictvím jazykové vybavenosti obyvatel Lotyšska. Lotyšská identita se tedy během sovětského období ukázala jako nejméně rezistentní. Příslušnost lotyšské identity k některé ze „západních“ územních identit byla mezi pobaltskými státy nejnižší. Také příbuznost lotyštiny se slovanskými jazyky, byť velmi vzdálená, vedla k nižší rezistenci lotyšské územní identity vůči sovětské rusianizaci. Etničtí Lotyši v komunistické straně byli méně „rezistentní“ a méně ochotní čelit rusianizaci. Silný příliv ruskojazyčných imigrantů zvýšil také jejich podíl ve vedoucích pozicích v komunistické straně, což zpětně dále narušovalo lotyšskou identitu a její rezistenci (viz obrázek 20). Lotyšská identita tak byla na počátku 90. let po obnovení nezávislosti méně vnitřně soudržná než v případě Estonska či Litvy.

Litva, přestože je litevština rovněž vzdáleně příbuzná slovanským jazykům, rusianizaci odolala z výše uvedených důvodů velmi dobře, alespoň co se týče jazykové vybavenosti obyvatel. Přesto se i v Litvě, stejně jako v Estonsku a zejména Lotyšsku objevila lepší znalost ruštiny u Litevců než litevštiny u ruskojazyčných obyvatel a také u Poláků, jejichž druhým jazykem byla po polštině nejčastěji opět právě ruština. Tato neobvyklá situace ukazuje, že určité míry rusifikace bylo dosaženo ve všech třech pobaltských státech. Tento závěr potvrzuje také skutečnost, že všechna ostatní významná etnika (Poláci, Bělorusové a Ukrajinci) se ve všech

třech pobaltských státech jazykově více integrovala s ruským prostředím než s prostředím estonským, lotyšským, resp. litevským.

Obrázek 20: Proces nižší míry identitární rezistence oslabující reprodukci územní identity během sovětského období

Odpor proti sovětskému režimu v Pobaltí se odehrával v několika rovinách. Vedle činnosti disentu existovaly i radikálnější podoby odporu. Od roku 1944 přibližně do poloviny 50. let 20. století koordinovali ozbrojený odpor proti sovětské okupaci pobaltských států partyzánské jednotky nazývané ve všech třech zemích „lesní bratři“ (blíže viz Gaškaitė-Žemaitienė 2001, Laar 2001, Strods 2001). Současná symbolizace, až mytizace jejich činů je jedním ze způsobů, jak se identita Litevců, Lotyšů a Estonců odpoutává od sovětského dědictví. Ve druhé polovině 80. let 20. století koordinovaly odpor proti sovětskému režimu napříč politickým spektrem tzv. „lidové fronty“ (v Estonsku *Rahvarinne*, v Lotyšsku *Tautas fronte*, v Litvě *Sajūdis*). Symbolickou podobou jejich činnost dostala 23. srpna 1989 uspořádáním manifestace při příležitosti 50. výročí podpisu Paktu Molotov–Ribbentrop. Zúčastnily se jí odhadem 2 miliony lidí, tedy více než čtvrtina obyvatel Pobaltí, kteří vytvořili lidský řetěz spojující hlavní města Vilnius, Rigu a Tallinn. Důležitým prvkem odporu vůči sovětizaci Pobaltí byly také protesty proti připravovaným velkým, environmentálně rizikovým projektům, např. plánované výstavbě metra v Rize a dalších vodních nádrží na Daugavě nebo chystanému rozšíření Ignalinské jaderné elektrárny v Litvě (Malloy 2009).

Během sovětského období vzrostl podíl etnických Rusů (ale též Ukrajinců a Bělorusů) v Estonsku a Lotyšsku několikanásobně, v Lotyšsku dokonce tvořili etničtí Lotyši v roce 1989 jen těsnou většinu (52 %) obyvatel. Počet ruskojazyčných imigrantů dosahoval v Lotyšsku ročně průměrně 54 tisíc osob. V počáteční fázi sovětské okupace byly tyto hodnoty ještě vyšší, v 70. a 80. letech naopak nižší (Bauls a Krišjāne 2000). V Estonsku dosahoval přírůstek ruskojazyčných obyvatel migrací od 45 tisíc v poválečných letech do 20–30 tisíc v 80. letech (Kulu 2003). Estonsko a Lotyšsko tak dosáhly nejvyššího relativního přírůstku obyvatel migrací v celé poválečné Evropě (Bauls a Krišjāne 2000). Podíl titulární národnosti klesal rychleji v Estonsku, avšak nižších hodnot dosáhl na konci sovětského období v Lotyšsku, a to vlivem nižších počátečních hodnot. Atraktivitu Pobaltí pro ruskojazyčné migranty zvyšovala také vysoká životní úroveň v celosvazovém měřítku (Shafir 1992, 107).

Vzhledem k výše uvedeným důvodům nepostihl masový příliv ruskojazyčných obyvatel Litvy. Od 90. let 20. století podíl ruskojazyčných menšin ve všech třech pobaltských státech dlouhodobě klesá vlivem odchodu menší části z nich na počátku 90. let do své původní vlasti a dále vlivem nižšího přirozeného přírůstku, resp. vyššího úbytku mezi ruskojazyčnými etniky ve srovnání s titulárními národnostmi. Vývoj počtu a podílu titulární národnosti a ruskojazyčných menšin v pobaltských státech od meziválečného období do začátku 21. století přibližují tabulky 9–11.

Tabulka 9: Vývoj počtu Estonců a ruskojazyčných menšin v Estonsku v letech 1934–2011

Rok	1934		1959		1989		2000		2011	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	Počet	%
Estonci	992 520	88,1	892 653	70,8	963 281	61,5	930 219	67,9	924 100	68,9
Rusové	92 656	8,2	240 227	19,1	474 834	30,3	351 178	25,6	341 450	25,5
Bělorusové	nejz.	nejz.	nejz.	nejz.	27 711	1,8	17 241	1,3	15 315	1,1
Ukrajinci	92	0,01	nejz.	nejz.	48 271	3,1	29 012	2,1	27 530	2,1

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 1934, 2000, sčítání lidu v Estonské SSR 1959 a 1989, průběžná evidence obyvatelstva k roku 2011 (Statistický úřad Estonské republiky)

Pozn.: Údaje jsou ovlivněny změnami hranice Estonska na počátku sovětské okupace (připojení oblasti kolem Pečor a východního břehu Narvy k Ruské SFSR). Výsledky sčítání lidu za rok 2011 jsou předběžné a neúplné a byly tedy použity údaje z průběžné evidence obyvatelstva vedené Statistickým úřadem Estonské republiky.

Tabulka 10: Vývoj počtu Lotyšů a ruskojazyčných menšin v Lotyšsku v letech 1935–2011

Rok	1935		1959		1989		2000		2011	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	Počet	%
Lotyši	1 467 035	77,0	1 297 944	62,0	1 387 757	52,0	1 370 703	57,7	1 285 136	62,1
Rusové	168 266	8,8	556 860	26,6	905 515	34,0	703 243	29,6	557 119	26,9
Bělorusové	26 803	1,4	60 710	2,9	119 702	4,5	97 150	4,1	68 202	3,3
Ukrajinci	1 844	0,1	29 308	1,4	92 101	3,5	63 644	2,7	45 798	2,2

Zdroj: sčítání lidu v Lotyšské republice 1935, 2000 a 2011, sčítání lidu v Lotyšské SSR 1959 a 1989

Pozn.: Údaje jsou ovlivněny změnami hranice Lotyšska na počátku sovětské okupace (připojení oblasti kolem Abrene k Ruské SFSR).

Tabulka 11: Vývoj počtu Litevců a ruskojazyčných menšin v Litvě v letech 1923–2011

Rok	1923		1959		1989		2001		2011	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	Počet	%
Litevci	1 701 863	83,9	2 150 767	79,3	2 924 251	79,6	2 907 293	83,5	2 721 500	83,9
Rusové	50 460	2,5	231 014	8,5	344 455	9,4	219 789	6,3	174 900	5,4
Bělorusové	4 421	0,2	230 107	8,5	63 169	1,7	42 866	1,2	41 100	1,3
Ukrajinci	43	0,01	30 256	1,1	44 789	1,2	22 488	0,7	21 100	0,6

Zdroj: sčítání lidu v Litevské republice 1923 a 2001, sčítání lidu v Litevské SSR 1959 a 1989, průběžná evidence obyvatelstva k roku 2011 (Statistický úřad Litevské republiky)

Pozn.: Údaje jsou ovlivněny změnami hranice Litvy na počátku sovětské okupace (připojení oblasti kolem Vilniusu k Litvě) a tím, že sčítání lidu v roce 1923 nezahrnovalo ani oblast Malé Litvy vč. Klaipėdy, která Litvě připadla teprve krátce před datem konání censu. Výsledky sčítání lidu za rok 2011 jsou předběžné a neúplné a byly tedy použity údaje z průběžné evidence obyvatelstva vedené Statistickým úřadem Litevské republiky.

Vedle posilování rusko-sovětské identity Pobaltí prostřednictvím jejího importu v podobě sovětských symbolů a institucí se rusianizace uplatňovala také nepřímou v podobě oslabování územní identity Pobaltí a jednotlivých pobaltských států. Oficiální sovětská historiografie prezentovala meziválečné pobaltské republiky jako buržoazní státy a uměla obratně využít také faktů, že ve všech třech pobaltských státech došlo v období mezi světovými válkami ke státním převratům a nastolení autoritativních režimů. Také skutečnost, že velká část Litevců, Lotyšů a Estonců za druhé světové války bojovala za svobodu svých zemí proti sovětské armádě na německé straně, po prvním roce sovětské okupace v letech 1940–41 doprovázené deportacemi a čistkami vítala příchod Němců jako osvoboditele a někteří z nich dokonce s nacisty kolaborovali, byla využita jako argumentace nezbytnosti „osvobození“ Pobaltí od nacismu a „nacistických živelů“. Výraznou ideologickou proměnou směrem k formování „sovětského člověka“ prošly všechny stupně škol a média (Loeber, Vardys a Kitching 1990). Během celosvazových protináboženských kampaní byly likvidovány církevní symboly, které byly součástí identity pobaltských etnik. Kostely byly přebudovávány na koncertní sítě, kina, muzea a galerie nebo dokonce na obchody či skladiště. Přejmenovány byly také ulice. Původní názvy několika měst byly nahrazeny jmény představitelů republikových komunistických stran symbolizujících sovětskou identitu.²⁶

Obrázek 21: Vlajky nezávislých pobaltských států a pobaltských sovětských republik

Zdroj: www.wikipedia.org

²⁶ Například Kuressaare, hlavní město estonského ostrova Saaremaa, bylo přejmenováno na Kingissepp podle předsedy Estonské komunistické strany z období první světové války, narozeného na Saaremaa. Lotyšské Aizkraukle neslo jméno Stučka podle ruského politika a v letech 1923–32 prvního předsedy Nejvyššího sovětu Ruské SFSR, narozeného v nedalekém lotyšském Koknese. Marijampolė na jihu Litvy dostalo název Kapsukas podle litevského komunistického aktivisty a jednoho ze zakladatelů Litevské SSR existující krátce v letech 1918–19, narozeného na vesnici poblíž Marijampolė.

Symbolika meziválečných republik (mj. státní hymny či vlajky) byla během sovětské éry zakázána a byla nahrazena symbolikou sovětskou (viz obrázek 21). Političtí a armádní představitelé, diplomaté a významní představitelé vědy a kultury nezávislé Litvy, Lotyšska a Estonska před sovětským režimem buď uprchli do západní Evropy a dále do světa, nebo byli sovětskými úřady zavražděni, deportováni či jinak perzekvováni. Řada symbolů meziválečných republik (památníků apod.) byla zničena, případně bylo zakázáno pořádat u nich oslavy související s obdobím nezávislých pobaltských států. Hořká dobová anekdota o Památníku svobody v lotyšské Rize hovoří o tom, že v okolí památníku pracují agenti cestovní kanceláře, kteří každému, kdo k památníku položí květinu, věnují jednosměrnou jízdenku na Sibiř.

V éře Sovětského svazu bylo Pobaltí chápáno v souladu se sovětským pohledem na regionalizaci. V sovětské sociální geografii byla na úrovni sovětských makroregionů (pro potřeby veřejné správy, hospodářského plánování atd.) zdůrazňována jejich vnitřní homogenita a vnější heterogenita před vnitřní funkční provázaností (Bondar 1984, Šušarin 1986, cit. v Zájedová 2006), která naopak hrála rozhodující roli na úrovni mikroregionální. Sociální, ekonomické a kulturní znaky těchto makroregionů byly totiž v důsledku jejich odlišného historického formování často velmi rozdílné. Pobaltí (Litva, Lotyšsko a Estonsko, resp. Litevská, Lotyšská a Estonská SSR, k nimž byla někdy řazena také Kaliningradská oblast) bylo v rámci Sovětského svazu chápáno jako jednolitě území, a to především v důsledku:

- vnitřní homogenity a hlavně výrazné vnější heterogenity v celosvazovém kontextu (sovětská veřejnost často používala velmi hrubé dělení Sovětského svazu na pobaltské, evropské, zakavkazské a středoasijské svazové republiky a ve všedním životě dokonce tři pobaltské svazové republiky a jejich symboliku, např. hlavní města, jazykovou příslušnost apod., často navzájem zaměňovala),
- malé populační a plošné velikosti, která z Pobaltí činila ve svazovém měřítku „nedělitelný“ celek,
- společné ekonomické vyspělosti, vysoké úrovni ekonomické modernizace a podobnou odvětvovou strukturou ekonomik,
- společné kulturní odlišnosti a evropského vlivu činícího z Pobaltí „sovětský Západ“,
- společného pozdějšího připojení pobaltských států k Sovětskému svazu,
- unifikace kultury a identity v rámci Sovětského svazu, v jejímž důsledku byla rozmělněna identita řady menších etnik, kultur a území a naopak byla podporována identita větších celků (pojetí sovětského Pobaltí do tohoto konceptu dobře „zapadlo“).

Uvedené skutečnosti přispívaly k tomu, že v rámci Sovětského svazu sice na jednu stranu docházelo k výraznému rozměňování identity jednotlivých pobaltských států, ale na stranu druhou se dále formovala společná identita Pobaltí jako celku, byť v „sovětském zabarvení“ s jinou symbolikou a institucemi. Posílení společného vědomí a identity Pobaltí jako celku paradoxně napomohla také samotná sovětizace, která zvyšovala pocit sounáležitosti a zintenzivnila neformální kontakty mezi Litevci, Lotyši a Estonci, a tedy i vnitřní integritu Pobaltí z hlediska územní identity (Loeber, Vardys a Kitching 1990).

Svébytnost územní identity Pobaltí byla v Sovětském svazu podpořena nejen jejím odlišným historickým vývojem a obrazem kulturně jiného, „evropanizovaného“ území, který přetrval z carských dob, ale i zřizováním správních a hospodářských organizací pro toto území ze strany centrální vlády. Nejednalo se však o samosprávné, či dokonce o soukromé organizace, ale o subjekty řízené přímo sovětskou mocí, které se tudíž na formování územní identity jednotlivých pobaltských států a Pobaltí jako celku podílely pouze zvně a zcela v „sovětském duchu“. Některé z nich územní rozměr regionu Pobaltí poněkud rozostřily, protože pod ně patřily také některé další části Sovětského svazu. Vedle Kaliningradské oblasti, chápané jako součást Pobaltí běžně, byla některými sovětskými organizacemi do Pobaltí řazena také Karélie, Leningradská oblast či dokonce Běloruská SSR. Litevskou, Lotyšskou a Estonskou SSR a Kaliningradskou oblast zařazovaly do jediného správního celku například správy Pobaltského hospodářského rajonu, Pobaltského vojenského okruhu nebo Pobaltská železniční správa (Zájedová 2006, 35–36). Přestože tedy Kaliningradská oblast byla formálně součástí Ruské SFSR a její obyvatelstvo se během 2. světové války a krátce po ní výrazně proměnilo, příbuznost její územní identity s pobaltskými státy, daná geografickou blízkostí i tradicí německého vlivu, byla v rámci Sovětského svazu v zásadě posilována, byť ve zcela jiném kontextu jako součást identity sovětské. I v období po rozpadu Sovětského svazu je specifická „evropštější“ územní identita Kaliningradské oblasti, což dokládají například volební výsledky, v nichž prezidentští kandidáti a proreformní (ale též nacionalistické) strany získávali pravidelně vyšší podíl hlasů než v rámci celého Ruska a Komunistická strana Ruské federace naopak podílly nižší (Abramov, Borovskaja, Martyňuk a Jafasov 2002).

Přestože Pobaltí bylo v rámci Sovětského svazu chápáno jako jeden homogenní region, nejednalo se o region formovaný vlastní symbolikou a institucemi, ale spíše o „územní jednotku“ Sovětského svazu s výraznou nadřazeností státní identity identitám jednotlivých pobaltských republik. Významná rozhodnutí nečinily komunistické strany a nejvyšší sověty jednotlivých svazových republik, ale centrální orgány. Homogenita pobaltských států tudíž nebyla doprovázena intenzivnějšími kontakty mezi sovětskou Litvou, Lotyšskem a Estonskem navzájem (a pokud ano, pak spíše ve sféře kultury nebo vědy než politiky nebo ekonomiky) a vzájemné kontakty se uskutečňovaly především přes celosvazové instituce. Export a import pobaltských států byl v době sovětské okupace založen na centrálním plánování, nikoli na přirozených vazbách (Kukk 2000).

I pod sovětskou vládou si Litva, Lotyšsko a Estonsko udržovaly na sovětské poměry svébytnou identitu. I sovětské publicisté, intelektuálové a politici si byli po celou dobu sovětské okupace Pobaltí vědomi výrazné odlišnosti Pobaltí od ostatních svazových republik dané formováním jeho identity v odlišných podmínkách západního křesťanství a vyšší úrovni modernizace (Abyzov 2002, Beissinger 2002, Furman 2002). Subjektivní vnímání svébytnosti pobaltské územní identity lze doložit pohledem obyvatel ostatních sovětských republik, kteří Pobaltí často nazývali „sovětský Západ“ (*Советская Западня*, Berg a Oras 2000, Lehti 1998, Vaitekūnas 1992) nebo dokonce „naše zahraničí“ (*наша заграница*; Loeber, Vardys a Kitching 1990). Pobaltská „jinakost“ v rámci Sovětského svazu byla dána řadou faktorů, například:

- jeho pozdějším připojením k Sovětskému svazu (až na počátku 2. světové války),

- přetrvávajícím chápáním Pobaltí jako regionu oddělujícího Rusko od Baltského moře již od carských dob (Abyzov 2002, Furman 2002),
- vědomím odlišného kulturně-historického vývoje s vazbami na severské státy, Německo a Polsko a s ním související jinou kulturou, symbolikou a institucemi,
- vyšší hospodářskou vyspělostí a výkonností a odlišnou sektorovou strukturou hospodářství (přetrvávající opět z dřívějších dob), orientovanou na výrobu spotřebního zboží a na služby.

Také během sovětského období se územní identita Pobaltí jako součásti východní Evropy utvářela především na bázi rusianizace, byť v odlišném zabarvení ve srovnání s obdobím 19. století, kdy se pobaltské gubernie formovaly v rámci Ruské říše. Přenos prvků východoevropské identity do Pobaltí byl v sovětském období podmíněn jeho mocenským ovládnutím. Byl primárně budován „shora“ z centrální celosvazové úrovně a v důsledku toho byl také převážně jednosměrný směrem z Ruska, které tvořilo jádro Sovětského svazu, do Pobaltí. Sekundárně docházelo k rusianizaci a sovětizaci Pobaltí také zdola prostřednictvím ruskojazyčných menšin zastoupených nejen v estonské, lotyšské a částečně i litevské populaci jako celku, ale také v decizní sféře, zvláště v místních komunistických stranách. Jako nejvíce rezistentní vůči sovětizaci se ukázala silně zformovaná územní identita Litvy, naopak nejvíce náchylná vůči sovětizaci byla identita lotyšská.

6.3 Postsovětské Pobaltí jako součást „blízkého zahraničí“

Po roce 1991, kdy pobaltské státy obnovily svou nezávislost, bylo formování jejich identity ze strany Sovětského svazu, resp. Východní Evropy oslabeno. Místo toho Pobaltí začíná plnit roli regionu zprostředkovávajícího hospodářské, kulturní a politické vazby mezi Ruskem a Evropou (Berg 2007, Ehin a Berg 2009). Do popředí se vedle do té doby dominantních geopolitických a geostrategických zájmů mnohem více dostávají zájmy kulturního a ekonomického zprostředkování, a to ve třech oblastech (Berg 2007):

- území setkávání a prolínání ruské a evropské kultury, které se uskutečňuje mj. prostřednictvím regionů, jejichž územní identita byla ovlivněna evropskými i ruskými prvky (např. Latgale na východě Lotyšska nebo oblast Setu na jihovýchodě Estonska);
- vstupní brána evropských investorů v hospodářské oblasti (tj. podnikání, investice atd.) a obousměrný tranzit surovin a zboží mezi Ruskem a Evropou prostřednictvím pobaltských přístavů;
- politický zprostředkovatel kontaktů mezi Ruskem a Evropou a také zprostředkovatel pro šíření demokratizace do dalších postsovětských zemí (Litva zejména pro kontakty v Bělorusku a na Ukrajině, Estonsko pro kontakty v Gruzii).

Odklon od rusko-sovětské sféry vlivu a východoevropské identity přináší řadu konfliktních a problémových situací, vyplývajících z diametrálně odlišné vnitřní (z pohledu pobaltských zemí

a většiny jejich obyvatel) a vnější (z pohledu Ruska a většiny jeho obyvatel) subjektivní územní identity Pobaltí. Relativně nejvíce sporů má Rusko s Lotyšskem a Estonskem, nejméně s Litvou. Vstup pobaltských států do EU považovalo mnoho pozorovatelů a publicistů za příležitost k restrukturalizaci vztahů mezi Pobaltím a Ruskem, negativně ovlivněnými událostmi ve 20. století. Místo toho se ale ukazuje, že sporné body v rusko-pobaltských vztazích přetrvávají i nadále. Podle Ehin a Berga (2007) se napjaté vztahy mezi Ruskem a pobaltskými státy odehrávají na třech úrovních:

- postsovětská identita (vztahy jsou ovlivněné skrytým konfliktem mezi konstrukcí postsovětské identity v Pobaltí a v Rusku daným odlišnou interpretací procesu jejího formování během posledních staletí, zejména pak 20. století),
- národní identita (vztahy reflektují změny v konstrukci národní identity každého ze tří pobaltských národů a její transformaci do podoby identity státní, tedy obnovení státnosti a nezávislosti),
- evropská identita (důležitým dějištěm, kde se odehrávají rusko-pobaltské vztahy, se staly evropské instituce, v rámci nichž se jak Rusko, tak pobaltské státy snaží prosadit svou interpretaci dějin 20. století).

Dlouholeté spory se týkají především pozice ruskojazyčných menšin v Lotyšsku a Estonsku (Dzurák 2009, Ezera 1999, Kirch, Kirch a Tuisk 1993, Rauscherová 2007, Tammaru a Kulu 2003), které jsou jedním z přetrvávajících prvků rusko-sovětské identity v těchto dvou zemích.²⁷ To představuje pro Rusko do budoucna příležitost ovlivňovat prostřednictvím nich politické dění v těchto státech a pro Pobaltí naopak ze stejného důvodu hrozbu. Kovács (1998) dochází k závěru, že z někdejších socialistických zemí, které se později staly členy EU, je nejsložitější „etnické klima“ na Slovensku a dále právě v Litvě, Lotyšsku a Estonsku. Mezi etnické konflikty a postavení ruské menšiny v Lotyšsku a Estonsku mají čistě etnické, nikoli náboženské příčiny (Vojtěch 2010). Diskriminační prvky lotyšského a estonského zákona o státním občanství byly ve druhé polovině 90. let minulého století odstraněny a těžiště sporu se postupně přeneslo od problému diskriminace, naturalizace a udělování státního občanství (Aasland 2002, Kehris 2002, Pabriks 2002) k oblasti identity, kultury, vzdělávání, postavení ruského jazyka a soužití etnických menšin s majoritní populací z hlediska sociopsychologického (Ehala a Zabrodskaja 2011, Klumbyte 2010, Korts 2009, Kruusvall 2000, Mikkel 1999, Pettai 2002, Vihalemm a Masso 2003, Zepa 2004). Ehala (2009) na příkladě Estonska rozlišuje čtyři fáze formování identity titulární národnosti a ruskojazyčných obyvatel v rámci Estonské republiky po obnovení nezávislosti v roce 1991:

- první polovinu 90. let 20. století,

²⁷ Postavení ruské menšiny v Litvě není předmětem sporů a problémů. Rusové, Bělorusové a Ukrajinci tvořili v roce 1989 jen asi 8 % obyvatel Litvy, v roce 2001 pak již jen 7 % obyvatel. Velká část z nich (zejména mezi Bělorusy) jsou navíc potomci obyvatel, kteří v zemi žili ještě před sovětskou okupací. Litva po obnovení nezávislosti udělila státní občanství všem svým obyvatelům bez rozdílu na základě prokázání dlouhodobého pobytu v zemi.

- druhou polovinu 90. let 20. století,
- roky 2000–2004,
- období po roce 2004.

První polovina 90. let 20. století byla charakterizovaná procesy etnicko-sociální změny, tedy přeskupení pozic jednotlivých etnik (Ehala a Zabrodskaja 2011). Z estonské a lotyšské menšiny v rámci Sovětského svazu se staly většiny v nezávislých státech a naopak ruskojazyčné obyvatelstvo, které tvořilo v Sovětském svazu většinu, se stalo v Estonsku a Lotyšsku menšinou. Většina ruskojazyčných obyvatel Estonska (59 % v roce 1993; Kirch a Kirch 1995) se stále považovala za nositele sovětské identity a věřili, že všichni obyvatelé Estonska obdrží státní občanství a v zemi budou úředními jazyky jak estonština, tak ruština. V roce 1990 považovalo jen 30 % ruskojazyčných obyvatel znalost estonštiny za nezbytnou (Vihalemm a Masso 2003), v roce 1993 umělo estonsky dostatečně dobře jen 43 % z nich (Proos 2000, cit. v Ehala 2009) a v témže roce si přálo být občanem Estonské republiky jen 48 % z nich (Pettai 2002), což ukazuje nízký stupeň ztotožnění s územní identitou Estonska. Na druhou stranu však již tehdy většina z nich zastávala pragmatické názory ohledně mezietnických vztahů (tedy nezbytnost soužití obou komunit). Estonci naopak věřili, že se ruskojazyční imigranti ze sovětských dob vrátí zpět do své vlasti, a tento proces podporovali (Ehala 2009, 147–149). Pouze část Estonců zastávala názor, že se ruskojazyčná menšina má integrovat do estonské společnosti (v roce 1995 pouze 26 %; Pettai 2002). Estonsko (obdobně i Lotyšsko) přijalo velmi striktní politiku státního občanství, na základě něhož se bez občanství ocitli všichni, kteří do země přišli po roce 1940.

Druhou polovinu 90. let charakterizoval začátek integrace ruskojazyčných menšin do estonské společnosti. Estonská většina zastávala umírněnější názory, třetina Estonců dokonce v roce 1999 považovala ruskojazyčnou menšinu za kulturní hodnotu (Pettai 2002) a podle odhadů jen asi 10–15 % Estonců zastávalo vůči ruskojazyčné menšině konfrontační postoj (Kruusvall 2000). Odlišný byl však postoj estonské majority k ruskojazyčné menšině ve vztahu k zahraniční politice. V roce 1999, tedy 5 let po odchodu sovětských vojsk z Estonska, však považovalo ještě 63 % Estonců ruskojazyčné obyvatele za hrozbu pro estonský stát (Pettai 2002). Taktéž na straně ruskojazyčných obyvatel začaly převládat integrační postoje. Téměř polovina z nich v roce 2000 uvedla, že se ztotožňuje s estonskou společností, a již v roce 1995 uvedlo 82 % z nich, že pro život v Estonsku je nezbytné umět estonsky (Vihalemm a Masso 2003). V roce 1999 umělo estonsky podle průzkumu dostatečně dobře již 67 % ruskojazyčných obyvatel (Proos 2000, cit. v Ehala 2009) a již 71 % z nich si přálo mít estonské státní občanství (Pettai 2002).

Roky 2000–2004 se vyznačovaly pokročilou fází integrace ruskojazyčných menšin do estonské společnosti, založenou na dynamickém hospodářském rozvoji, z něhož profitovaly všechny skupiny obyvatel. Ehala (2009) se zmiňuje o integraci na základě „konzumního individualismu“. Nad integrací ruskojazyčné menšiny ve smyslu přejímání hodnot a ztotožnění se s územní identitou Estonska převažovala „utilitární integrace“ založená na uspokojení materiálních potřeb. Laitin (2003) uvádí, že 25 % ruskojazyčných rodičů mělo v roce 2002

zájem dát své dítě na základní školu s vyučováním v estonštině a dokonce 72 % žáků posledního ročníku základní školy uvedlo, že by v budoucnu chtěli, aby jejich děti byly alespoň částečně vzdělávány v estonštině. Vstřícnější postoj estonské etnické většiny v Estonsku (též lotyšské v Lotyšsku) byl založen především na prohlubující se integraci do evropských a euroatlantských struktur, završené v roce 2004 vstupem obou zemí do EU i NATO. Tento proces představoval zvýšení bezpečnosti obou zemí, takže v roce 2004 již pouze 16 % Estonců považovalo ruskou menšinu za hrozbu pro estonský stát a národ (Kruusvall 2005, cit. v Ehala 2009). V evropské integraci spatřovali příležitost také ruskojazyční obyvatelé, protože jednou z podmínek členství Estonska a Lotyšska v EU bylo na konci 90. let také odstranění diskriminačních podmínek zákona o státním občanství a zajištění jazykových práv (Berg 2007). Na druhou stranu výsledky referend o vstupu do EU ve všech třech pobaltských státech (vč. Litvy) v roce 2003 prokázaly spíše protievropské (možná též proruské) smýšlení velké části ruskojazyčných obyvatel, zvláště pak v Lotyšsku (Miškovský 2008). Předpoklad Ehaly (2009) o „konzumní podmíněnosti“ integrace ruskojazyčných obyvatel tato referenda částečně potvrdila, protože nejvíce proti vstupu do EU hlasovali obyvatelé v těch regionech s vysokým podílem Rusů, Ukrajinců a Bělorusů, které vykazují hospodářskou zaostalost nebo strukturální hospodářské problémy.

Období po roce 2004 bylo charakterizované nárůstem etnické a jazykové polarizace mezi Lotyši a Estonci na straně jedné a ruskojazyčnými menšinami na straně druhé (Vihalemm a Kalmus 2009). Pocit ohrožení vlastní identity na straně titulárních národností v pobaltských státech i ruskojazyčných menšin vzrostl i na základě odlišné interpretace dějin 20. století. Na počátku 90. let 20. století ještě neexistovaly podrobné analýzy dějin sovětského období v Pobaltí a obecnější zamyšlení nad tímto obdobím byla překryta aktuálními změnami a událostmi a úsilím o integraci pobaltských států do evropských struktur (Ehala 2009). Také politické směřování Ruska v 90. letech 20. století bylo více reformní a otevřenější vůči přiznání historických křivd a zločinů sovětského režimu než putinovská éra po roce 2000. Po roce 2004 tak v Pobaltí na straně titulárních etnik opětovně vzrostl pocit „ruské hrozby“. Tentokrát však nevyplývá primárně z vojensko-politických hrozeb, které jsou neformálním i formálním zapojením pobaltských zemí do evropských struktur pocit'ovány jako eliminované, ale spíše z hlediska hrozeb vůči vlastní kultuře a identitě vlivem odlišného vnímání historie a historické symboliky z jejich strany a ze strany ruskojazyčných menšin a Ruska. V Estonsku vzrostl počet těch Estonců, kteří akceptují ruskojazyčnou menšinu, ale nechťejí s ní mít žádné kontakty, v letech 2002–2007 z 28 % na 40 % (Pettai 2002, Lauristin 2008, cit. v Ehala 2009). Podíl Estonců se vstřícným integrativním přístupem vůči ruskojazyčné menšině se ve stejném období snížil z 53 % na 36 % a stejně tak podíl ruskojazyčných obyvatel ztotožňujících se s estonskou identitou klesl ze 46 % na 27 % (Pettai 2002, Lauristin 2008, cit. v Ehala 2009), stejně jako vnímání nedostatečného vzájemného respektu mezi ruskojazyčnými a estonskými obyvateli (Korts 2009). Spory se týkají také podoby lotyšského a estonského zákona o státním jazyce, který je častým předmětem protestů ze strany lotyšských i estonských Rusů (viz obrázek 22). Události vyvolané přemístěním bronzového pomníku sovětského vojáka v Tallinnu z centrálního prostranství na vojenský hřbitov (viz výše) tento konfrontační vývoj jen potvrdily a ukázaly, že problém integrace ruské menšiny v pobaltských státech přetrvává.

Obrázek 22: Demonstrace ruskojazyčných obyvatel před budovou parlamentu v Tallinnu

Foto: autor (pořízeno v roce 2012)

Tabulka 12: Hodnocení hospodářských systémů ze strany etnických Rusů v Pobaltí

Rok	Hodnocení „hospodářského systému“	Rusové v Estonsku	Rusové v Lotyšsku	Rusové v Litvě
1993	Předchozí (sovětský)	+63	+59	+74
	Současný	-3	-38	-19
	Budoucí	+62	+41	+57
2000	Předchozí (sovětský)	+77	+75	+84
	Současný	+33	-31	-49
	Budoucí	+62	+3	-5

Zdroj: převzato z Gaidis (2002, 404)

Pozn.: Údaje v tabulce ukazují rozdíl mezi počtem pozitivních (+) a negativních (-) hodnocení mezi respondenty reprezentativního průzkumu mezi etnickými Rusy v každé ze tří pobaltských zemí v daném roce.

Tvrzení o integraci Rusů v estonské společnosti prostřednictvím hospodářského vývoje dokládá také vývoj hodnocení předchozího (sovětského), současného a pravděpodobného budoucího hospodářského systému z jejich strany (viz tabulka 12, blíže Gaidis 2002). Mezi estonskými Rusy na jedné straně převládala a v čase narůstala identifikace se sovětským hospodářským systémem. Na druhou stranu se ve sledovaných letech 1993–2000 výrazně změnilo hodnocení současného systému, a to pozitivním směrem. U estonských Rusů na rozdíl od Rusů lotyšských i litevských také přetrvává víra v příznivý budoucí hospodářský

vývoj. Naopak integrace Rusů do lotyšské, ale i do litevské společnosti prostřednictvím identifikace se současným hospodářským systémem je výrazně nižší. Zjevně zde hrají hlavní roli celkový vývoj a výsledky hospodářské transformace Lotyšska a Litvy, které jsou například podle vývoje HDP či průměrných mezd shodně méně příznivé než v Estonsku, bez ohledu na reálný vývoj integrace ruské menšiny, který je v obou státech rozdílný. Rusové v Lotyšsku i Litvě shodně hodnotí sovětský hospodářský systém kladně a současný systém záporně. Společný je také skeptický pohled na budoucí hospodářský vývoj.

Integrace ruskojazyčných menšin v Lotyšsku a Estonsku a jejich identifikace s těmito státy dosud není plně realizována ani prostřednictvím jejich naturalizace. Oba státy obecně udělily na počátku 90. let státní občanství pouze těm osobám, které byly občany Lotyšska, resp. Estonska do roku 1940 (začátek sovětské okupace), a jejich potomkům. V 90. letech představovaly bariéru naturalizace některé diskriminační prvky zákonů o státním občanství (Dzurák 2009, Rauscherová 2007). I v souvislosti s podmínkami integrace obou států do EU však byly tyto zákony uvedeny do souladu s evropským právem. Současný stav, kdy v obou státech stále existuje významná část obyvatelstva bez státního občanství, tak dokládá spíše nízký stupeň přijetí územní identity těchto států. Pro obyvatele bez státního občanství se v Lotyšsku užívá termínu „neobčan“ (*nepilsonis*) a v Estonsku termínu „osoba bez občanství“ (*kodakondsuseta isik*).

Ekonomický a politický status ruskojazyčných neobčanů je ve většině oblastí života stejný jako status občanů. Jediným významnějším zásahem do jejich statusu je nemožnost volit a kandidovat ve volbách. Aasland (2002) zkoumal dopady neobčanství v různých oblastech života v Lotyšsku a Estonsku. Dochází k závěru, že občané i neobčané jsou přibližně ve stejné míře zapojeni do sociálních sítí v příslušné zemi. Také na pracovním trhu v Lotyšsku neexistovaly mezi občany a neobčany např. z hlediska míry nezaměstnanosti a možnosti najít si práci signifikantní rozdíly. Naopak v Estonsku a zvláště v oblasti Ida-Virumaa, kde je podíl ruskojazyčných obyvatel nejvyšší, jejich velká část jsou dělníci a kde se kumulují strukturální ekonomické problémy v důsledku útlumu těžby a těžkého průmyslu, byla pozice neobčanů na pracovním trhu horší než v případě občanů. Taktéž podíl těch, kteří podle vlastního názoru trpí nedostatkem ekonomických zdrojů, je v Estonsku vyšší u neobčanů než u občanů. V Lotyšsku, kde největší část Rusů žije v Rize a dalších velkých městech, nedochází k jejich vyřazení z pracovního trhu díky obecně vysoké životní úrovni a nízké míře nezaměstnanosti. Lotyšští neobčané dokonce ze stejného důvodu méně často uvádějí obavy z chudoby a nedostatku ekonomických zdrojů ve srovnání s lotyšskými občany, kteří žijí častěji v hospodářsky zaostávajících venkovských oblastech a jsou také častěji zaměstnáni v hůře prosperujících odvětvích. Naopak obavy ze ztráty zaměstnání byly obecně vyšší u lotyšských než u estonských neobčanů. Z hlediska zapojení do spolkového života a občanské společnosti dochází Aasland (2002) k překvapivému závěru, že neobčané v Lotyšsku a Estonsku jsou častěji členy spolků, sdružení a politických organizací než občané. Důvodem je hlavně časté členství neobčanů v odborech, které má tradici ještě v sovětských dobách. Celkově je možné konstatovat, že postavení neobčanů ve srovnání s občany je v Estonsku mírně horší, zatímco v Lotyšsku neexistují mezi oběma skupinami významné rozdíly. O sociálním a ekonomickém

statusu obyvatel Lotyšska i Estonska shodně platí, že jej výrazněji ovlivňují jiné faktory než státní občanství, zejména pak dosažené vzdělání a místo bydliště, např. rozdíl mezi městem a venkovem (Aasland 2002). Aidis, Mickiewicz a Sauka (2011) dále na základě průzkumu mezi lotyšskými podnikateli dokládají nezávislost úspěšnosti jejich hospodářské činnosti na skutečnosti, zda jsou nebo nejsou občany Lotyšska. Podnikatelé ruské národnosti vykazují obecně spíše vyšší odvahu a sebedůvěru a těží z vazeb na jiné podnikatele ruské národnosti. Uvedené zdroje dokládají nízkou roli občanství obyvatel Estonska a zvláště Lotyšska z hlediska jejich politického a ekonomického statusu. V případě obou států pak potvrzují existenci paralelních, vzájemně relativně nezávislých a oddělených identit příslušníků titulární národnosti na jedné straně a ruskojazyčných obyvatel na straně druhé.

Podle průzkumu Lotyšského naturalizačního úřadu z roku 2003 uvádějí lotyšští neobčané nejčastěji tyto důvody, proč dosud nevyužili možnost stát se lotyšským občanem: přesvědčení, že by měli občanství obdržet automaticky (34,2 %), problémy se znalostí lotyštiny (23,2 %), nutnost zkoušky z lotyšské historie (20,5 %) a nutnost žádat poté při cestách do Ruska a dalších zemí o vízum (20,2 %). Ukazuje se tedy, že silnou roli hraje nejen faktická nižší identifikace s lotyšskou kulturou (tj. znalosti historie a jazyka), ale také utilitární důvody (nutnost žádat jako lotyšský občan při cestě do států SNS o vízum, u mladých mužů též např. povinnost základní vojenské služby) i přesvědčení o tom, že naturalizace je z podstaty nesprávná či nespravedlivá.

Tabulka 13: Postup naturalizace v Estonsku a Lotyšsku

Rok	Estonsko				Lotyšsko			
	obyvatel celkem	občané Estonska	bez občanství	občanství jiných států	obyvatel celkem	občané Lotyšska	bez občanství	občanství jiných států
2000	1 370 052	80,0	12,4	7,6	2 377 383	74,5	21,2	4,3
2011	1 360 560	84,3	6,8	8,9	2 067 887	83,8	14,1	2,1

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 2000 a 2011, sčítání lidu v Lotyšské republice 2000 a 2011

Od konce roku 1995, kdy v Lotyšsku začal proces naturalizace, do konce roku 2011 získalo lotyšské státní občanství 138 tisíc osob a rovněž 14 tisíc jejich nezletilých dětí. Nejvyšší podíl neobčanů mají podle dat Lotyšského úřadu pro naturalizaci příslušníci ukrajinské a běloruské národnosti (55 %, resp. 56 % v roce 2011) a dále ruské národnosti (35 %). Podíl naturalizovaných osob mezi Rusy pravděpodobně zvyšují ti, kteří v zemi žili již v roce 1940 a státní občanství tedy obdrželi automaticky. V Estonsku, kde naturalizační proces probíhá již od roku 1992, získalo do konce roku 2011 státní občanství prostřednictvím naturalizace 105 tisíc osob. Úspěšnost při skládání jazykových zkoušek, které jsou nutnou podmínkou naturalizace, se v obou státech dlouhodobě pohybuje nad 90 %. Jak ukazuje tabulka 13, snížil se v letech 2000–2011 podíl obyvatel bez občanství v Estonsku z 12,4 % na 6,8 % a v Lotyšsku z 21,2 % na 14,1 %. Podíl lidí, kteří mají státní občanství, je však v Lotyšsku i Estonsku prakticky stejný (kolem 84 % v roce 2011). V Estonsku se totiž častěji než v Lotyšsku stávají někdejší neobčané občany jiných států než Estonska, resp. Lotyšska. To

spolu s vyšší rezistencí územní identity Estonska dále posiluje rozdělení estonské společnosti do dvou komunit (estonské a ruskojazyčné) sdílejících jedno území, ale majících odlišnou identitu. V Lotyšsku je mezi současnými neobčany ve srovnání s Estonskem pravděpodobně více těch, kteří sdílejí alespoň část územní identity státu. Jak však bylo uvedeno výše, je tato identita méně rezistentní, a tedy více ovlivněna rusianizací.

Existenci zřetelné identitární hranice mezi titulárními etniky a ruskojazyčnými menšinami, v Litvě i menšinou polskou dokládají také údaje o mateřském jazyce příslušníků nejpočetnějších etnik v Pobaltí. Relativně nejvíce užívají litevštinu (a naopak nejméně ruštinu) jako mateřský jazyk ruskojazyčné menšiny v Litvě (viz tabulka 14). I zde je však ruština nejčastějším mateřským jazykem nejen u příslušníků ruské národnosti, ale i u Bělorusů a Ukrajinců. V ještě větším měřítku to platí o Lotyšsku a o Estonsku. Ukazuje se také, že užívání běloruštiny Bělorusy a ukrajinštiny Ukrajinci je dáno tím, nakolik je přítomnost příslušníků těchto národností v pobaltských státech dlouhodobá a „přirozená“. V Litvě, kde byli Ukrajinci a zejména Bělorusové zastoupeni relativně početně ještě před rokem 1940, jsou ukrajinština, resp. běloruštinu mateřským jazykem více než třetiny příslušníků obou etnik. V Lotyšsku a zejména v Estonsku, kde v meziválečném období tvořili Bělorusové a zvláště Ukrajinci početně nepatrné menšiny, je užívání těchto jazyků Ukrajinci a Bělorusy méně časté. U příslušníků těchto národností je užívání ruštiny znakem ztotožnění s rusko-sovětskou identitou. U Bělorusů je vysoké zastoupení ruštiny jako mateřského jazyka dáno také zřetelnými tendencemi asimilace běloruštiny směrem k ruštině v posledních desítkách let.

Tabulka 14: Mateřský jazyk podle etnické příslušnosti v Pobaltí v roce 2000/2001

	Titulární jazyk	Ruština	Běloruštinu	Ukrajiniština	Polština
Estonsko	Estonci	97,9	1,9	0,0	0,0
	Rusové	1,4	98,2	0,0	0,0
	Bělorusové	0,8	69,7	28,7	0,1
	Ukrajinci	1,7	56,8	0,1	0,0
	Fínové	31,3	29,9	0,0	0,0
Lotyšsko	Lotyši	95,7	3,5	nezj.	nezj.
	Rusové	4,4	94,5	nezj.	nezj.
	Bělorusové	6,5	72,8	18,8	nezj.
	Ukrajinci	3,6	67,8	nezj.	27,2
	Poláci	19,7	5,8	nezj.	nezj.
Litva	Litevci	96,7 (99,6)	0,3 (0,3)	0,0	0,0
	Rusové	6,3 (4,1)	89,2 (95,6)	0,0	0,0
	Bělorusové	3,8 (2,5)	52,2 (53,3)	34,1	0,0
	Ukrajinci	5,9 (3,0)	52,2 (45,3)	0,1	35,2
	Poláci	7,3 (5,0)	9,5 (9,3)	0,4	0,0

Zdroj: sčítání lidu v Estonsku (2000), Lotyšsku (2000) a Litvě (2001), sčítání lidu v Estonské, Lotyšské a Litevské SSR 1989

Pozn.: Data za Litvu jsou z roku 2001, data za Lotyšsko a Estonsko jsou za rok 2000. Novější data ze sčítání lidu 2001 nebyla v době zpracování k dispozici. V závorce jsou uvedena některá data za rok 1989.

Pro ruskojazyčné menšiny v Lotyšsku a Estonsku je příznačná jejich nižší identifikace nejen s lotyšskou, resp. estonskou územní identitou, ale také s územní identitou Ruska. Kūūn (2008) diskutuje formování zcela nové „estonskoruské“ či dokonce „euroruské“ identity především mezi mladými estonskými Rusy, Bělorusy a Ukrajinci. Ta je založena na multikulturalitě kombinující jazykovou příslušnost k ruské identitě, příp. bilingvismus s různorodými prvky evropských institucí, s nimiž se ztotožňují přes estonské prostředí. Formování této přechodové identity však není mezi všemi mladými ruskojazyčnými obyvateli Estonska stejně silné a neprobíhá stejně rychle a ve stejném čase.

Vedle soužití titulárních a ruskojazyčných etnik v postsovětských pobaltských republikách je dalším problematickým bodem rusko-pobaltských vztahů odlišná interpretace historických událostí, především dějin 20. století. Golubeva (2010) tuto skutečnost dokládá na základě výzkumu mezi studenty středních škol v Lotyšsku a Estonsku v roce 2008. Lotyšští a estonští studenti na středních školách vyučujících v lotyštině/estonštině a ruští studenti na školách v Lotyšsku a Estonsku, v nichž je vyučovacím jazykem ruština, odpovídali výrazně odlišně na otázky, zda v roce 1940 bylo Lotyšsko a Estonsko okupováno Sovětským svazem (výrazně méně kladných odpovědí u ruských studentů), zda období ruské nadvlády omezovalo možnosti budování národní identity a ekonomického rozvoje (výrazně méně kladných odpovědí u ruských studentů) a zda současný systém garantuje práva etnickým menšinám (výrazně méně kladných odpovědí u ruských studentů).

Dalším dokladem přetrvávajícího odlišného pohledu na dějiny 20. století byly oslavy 60. výročí konce druhé světové války v Moskvě, kam byli pozváni také prezidenti pobaltských států. Tehdejší litevský prezident Valdas Adamkus a jeho estonský kolega Arnold Rüütel pozvání odmítli. Lotyšská prezidentka Vaira Vīķe-Freibergová uvedla, že sovětské vítězství na konci druhé světové války sice znamenalo pro Lotyšsko ukončení nacistické okupace, ale nevrátilo zemi svobodu. Prohlášení ruského ministra zahraničí Sergeje Lavrova z května 2005, podle nějž „vstup Rudé armády na území tří pobaltských států a jejich připojení k SSSR nebylo v rozporu s tehdejšími mezinárodními právy, neboť vlády tří zemí o připojení samy požádaly“ (viz Přípravy oslav v Moskvě... 2005), dokládá diametrálně jinou interpretaci událostí na konci války v Rusku a v pobaltských státech, a tedy i odlišnou „kolektivní paměť“.

S nejednotným pohledem na dějiny souvisí i odlišný pohled na sovětskou symboliku a instituce, kde Rusko zpravidla zastává princip sovětsko-ruské identitární kontinuity (tedy „volného pokračování sovětské identity v nových hranicích“), zatímco pobaltské státy svou identitu odvozují od své meziválečné nezávislé existence. Zejména Lotyšsko a Estonsko se tak z pohledu ruské zahraniční politiky střídají v pozici „nejzlobivějšího dítěte“. Odmítání či nepochopení některých postojů nezávislých pobaltských států i dnes prostupuje ruskou společností a médii (Furman 2002, Beissinger 2002, Abyzov 2002) i k širší veřejnosti, jak ukazuje například obrázek 23 pořízený v obchodě v Chabarovsku na Dálném východě, v němž je na plakátu na dveřích napsáno „neprodáváme estonské zboží“.

Obrázek 23: Tabulka na dveřích obchodu v Chabarovsku

Foto: Jiří Rak (pořízeno v roce 2010)

Pozn.: Na plakátu je napsáno: „Pamatujeme hrdinské činy sovětských vojáků - neprodáváme estonské zboží“.

Spory mezi Ruskem a pobaltskými státy vyplývají i z přetrvávajícího vnímání Pobaltí ze strany Ruska jako součásti postsovětské sféry, vymezené ruským konceptem „blízkého zahraničí“ (*ближнее зарубежье*).²⁸ Od počátku 90. let minulého století, kdy zanikl Sovětský svaz, diskutuje mnoho ruských analytiků a politiků možnosti začlenění Pobaltí do ruské bezpečnostní, politické, ekonomické apod. zóny podobně jako např. karibská oblast je součástí bezpečnostní zóny USA (Kremenjuk 1994). Tyto snahy se výrazně oslabovaly přibližováním Pobaltí

²⁸ „Blízké zahraničí“ je konceptem vzniklým po rozpadu Sovětského svazu. Označuje území, která nejsou součástí Ruska, ale mají k němu historické a kulturní vazby, tedy v zásadě bývalé sovětské republiky v Pobaltí, východní Evropě, Zakavkazsku a Střední Asii. Blízké zahraničí je tak faktickým označením území, které bylo během historie formováno pod vlivem územní identity Ruska a kde rovněž žijí ruské etnické menšiny. Mimo Rusko bývá blízké zahraničí vykládáno jako ruský geopolitický koncept usilující o udržení politického vlivu v postsovětském prostoru, zatímco Rusko oficiálně tento termín používá čistě pro rozlišení někdejších sovětských republik a zbytku světa (Safire 1994).

evropským strukturám a zejména pak vstupem pobaltských států do EU a přijetím do NATO v roce 2004. Koncept „blízkého zahraničí“ tak nyní zůstává pouze v rovině subjektivní vnější územní identity Pobaltí z pohledu Ruska.

Nestejný pohled na vnitřní a vnější subjektivní identitu Pobaltí se týkají také území jednotlivých pobaltských států. Územní spory vyplývají z odlišného pohledu jednotlivých stran na to, podle jakých dohod a z jakého období mají být hranice mezi státy vymezeny. Rusko zastává status quo, tedy vedení hranic mezi Pobaltím a Ruskem v hranicích sovětských republik. S tímto přístupem se naopak neztotožňovaly Lotyšsko a Estonsko, které prosazovaly navrácení území kolem města Abrene (Lotyšsko), Pečory a východního břehu Narvy (Estonsko), která pobaltským státům patřila do roku 1940. Tento bod dlouho bránil podepsání estonsko-ruské a lotyšsko-ruské hraniční dohody. V roce 2011, kdy Estonsko zavedlo euro jako státní měnu, pak nastal diplomatický skandál způsobený údajně chybným zobrazením obrysu estonského území na rubové straně mincí, zahrnujícího dle Moskvy také pravý břeh Narvy a okolí Pečor. Podle všeho byla tato informace nepravdivá a skandál rychle utichl, posílil však atmosféru vzájemné nedůvěry mezi Estonskem a Ruskem.

Litva na rozdíl od svých pobaltských sousedů nemá s Ruskem územní spory, sporné je však postavení Kaliningradské oblasti sevřené v současné době mezi členskými státy EU i NATO Polskem a Litvou. Oblast má pro Rusko velmi silný symbolický, až sentimentální význam z důvodů ryze historických (symbol vítězství ve 2. světové válce nad nacistickým Německem) i současných (strategické, silně militarizované území na pobřeží Baltského moře – viz Vaitekūnas 1992). Předmětem napětí mezi Ruskem a Litvou jsou spory o zajištění dostupnosti kaliningradské exklávy pozemní cestou i latentní hrozba přítomnosti ruských vojsk v blízkosti litevských hranic. Neito (2011) však argumentuje, že symbolický význam Kaliningradské oblasti je větší než její význam v reálné politice, která naopak svědčí spíše o její výrazně periferní pozici z pohledu Moskvy i NATO. Důkazem je velmi slabý důraz Ruska na sociální a kulturní rozvoj Kaliningradské oblasti a také aktivity NATO, jehož územní priority jsou soustředěny do jiných částí Evropy a světa.

Na straně pobaltských států se po roce 1991 objevují četné snahy o domácí i mezinárodní medializaci sovětské okupace jako prostředku k odpoutání od sovětské identity a vyrovnání se s tímto tragickým obdobím. Ve všech třech státech byla založena muzea sovětské i nacistické okupace. Každé z nich vypráví o sovětské identitě poněkud odlišný příběh. V případě muzeí okupace v Tallinnu a Rize se jedná o seriózní expozice založené na historických dokumentech a artefaktech. Vstup do muzeí je zdarma, což má medializaci sovětské okupace usnadnit. Muzeum KGB ve Vilniusu kromě seriózní expozice přibližuje také otřesné zacházení sovětské moci s politickými vězni. Další litevské muzeum sovětské okupace ve vesnici Grūtas poblíž Druskininkai na jihovýchodě Litvy je naopak interaktivním „sovětským zábavním parkem“. Bylo založeno ze soukromé iniciativy místního podnikatele V. Malinauskase, který na volná prostranství v lese umístil sochy někdejších komunistických představitelů Litvy i celého Sovětského svazu (viz obrázek 24) a zřídil tu také například restauraci se sovětskou kuchyní a atrakce pro děti. Vznik parku provázela kritika ze strany bývalých politických vězňů a

některých litevských intelektuálů, podle nichž je nemístné tímto způsobem zlehčovat tragickou dobu sovětské okupace Litvy (Velmet 2011).

Obrázek 24: Sovětský „zábavní park“ park v litevské vesnici Grūtas

Foto: autor (pořízeno v roce 2005)

Medializace sovětské okupace probíhá i dalšími prostředky. Vzniklo několik filmů mapujících sovětské dějiny. Příkladem je film *The Soviet Story* lotyšského režiséra Edvīna Šnoreho z roku 2008 odhalující skandální okolnosti stalinských deportací a čistek, katyňského masakru a německo-sovětské spolupráce ve 30. letech 20. století včetně spolupráce mezi NKVD a Gestapem a podpisu Paktu Molotov–Ribbentrop. Film je postaven na výpovědích obětí sovětského teroru v Pobaltí a na Ukrajině, ruských disidentů a ruských i západních historiků. Film se dočkal uznání a podpory ze strany západních médií, Evropského parlamentu i předních politiků pobaltských zemí. Tehdejší lotyšský ministr spravedlnosti Gaidis Bērziņš z konzervativní politické strany Za vlast a svobodu vybídl ministerstvo školství k promítnutí filmu ve všech lotyšských školách. Naopak ruská média, někteří přední politici, občanské iniciativy v Rusku, ale i političtí představitelé ruské menšiny v Lotyšsku film odsoudili jako propagandistické dílo usilující o nepravdivou revizi dějin. Mládežnická organizace Mladé Rusko uspořádala dokonce protestní demonstraci před budovou lotyšského velvyslanectví v Moskvě. Filmu vytýkali dílčí nepřesnosti také někteří lotyšští a západní historici a publicisté.

Uvedené příklady záměrných snah o odpoutání pobaltských států od sovětského dědictví prostřednictvím působení na subjektivní identitu obyvatel Pobaltí nejsou zcela v souladu s identitou skutečnou. V ní dosud přetrvávají některé sovětské symboly a instituce. Vedle zmíněných ruskojazyčných menšin a sovětských památníků jsou to i některé prvky

administrativy. Například správní členění bylo po roce 1991 ve všech třech zemích ponecháno v hranicích sovětských okresů (v Lotyšsku dokonce pod sovětským názvem *rajon*), byť jejich kompetence byly pozměněny. V Litvě se transformovaly na základní jednotky územní samosprávy, v sovětském období reálně neexistující. Pouze Lotyšsko později v roce 2009 provedlo reformu, která zrušila sovětské okresy státní správy i samosprávné obce a sloučila je do jediné úrovně samosprávných „velkých obcí“. Některé významné úřady a organizace pobaltských států sídlí v budovách symbolizujících sovětský režim. Například Lotyšská akademie věd má sídlo v mrakodrapu postaveném v 50. letech ve stylu „stalinské gotiky“. Paradoxním reliktem sovětizace Pobaltí je také existence ruštiny jako nejčastějšího společného dorozumivacího jazyka, protože její znalost je zvláště mezi Lotyši a Litevci výrazně častější než znalost jiných cizích jazyků. Ruština je například dorozumivacím jazykem členů mezinárodně známého komorního orchestru Kremerata Baltica založeného lotyšským dirigentem Gidonem Krēmersem a sdružujícího mladé hudebníky z Litvy, Lotyšska a Estonska.

Další vazby na Rusko se odehrávají v rovině četných rodinných vztahů (především u příslušníků ruskojazyčných menšin) vedoucích napříč hranicemi bývalých sovětských republik a majících kořeny v sovětském období. Pragmatickými důvody jsou vedené vztahy v oblasti hospodářství (tranzit ruských surovin do přístavů u Baltského moře, mezinárodní obchod apod.). Dochází k obnově některých původních vazeb zprerhaných v 90. letech. Svou činnost zpět do pobaltských států rozšiřují také některé ruské organizace v oblasti kultury či sportu. Například nejznámější lotyšský hokejový tým Dinamo Riga je účastníkem převážně ruské Kontinentální hokejové ligy spolu s dalšími týmy z Ruska, Běloruska, Kazachstánu a nově i Slovenska a Česka.

6.4 Shrnutí

Identita východní Evropy i Pobaltí v rámci ní má je zřetelně územně vymežitelná. Samotný koncept Pobaltí jako jednoho regionu vznikl právě v Rusku v 19. století, kdy došlo k prvnímu výraznějšímu kontaktu všech tří pobaltských národů v rámci společného národnostního uvědomění a pozdějšího založení nezávislých států. Formování pobaltské územní identity v rámci východní Evropy bylo v 19. století i během sovětského období ve 20. století velmi dynamické a zanechalo v územní identitě Litvy, Lotyšska i Estonska zřetelné stopy. Integrace Pobaltí v rámci východní Evropy byla až do 18. století vedena především „zdola“ prostřednictvím příhraničních hospodářských a společenských kontaktů mezi územím dnešního Pobaltí a Ruska. V 19. století a zejména ve 20. století během sovětské okupace naopak převládala centrálně řízená integrace „shora“.

Na rozdíl od všech ostatních uskupení, k nimž můžeme Pobaltí zařadit (střední a středovýchodní Evropa, severní Evropa, prostor Baltského moře), se u formování Pobaltí jako součásti východní Evropy setkáváme s výraznou převahou mocenské podmíněnosti tohoto procesu, dané v první řadě geopolitickými zájmy Ruska. Vliv rusko-sovětské identity na Pobaltí byl v moderní historii prakticky pouze jednosměrný a spíše než spontánně utvářenými

společnými institucemi nebo symbolikou byl dán politickým ovládním území Pobaltí Ruskou říší a Sovětským svazem. Východoevropská identita se tak formuje především jako důsledek ambicí a územní expanze rusko-sovětské koloniální říše. Protože období ruské a sovětské vlády nad Pobaltím se datují do nedávných dějin (19. století a druhá polovina 20. století) a protože během obou z nich bylo Pobaltí vystaveno silným rusianizačním tlakům, je míra rusifikace, resp. přijetí dílčích ruských prvků v územní identitě Pobaltí poměrně silná i přes předchozí mnohasetletý vliv evropských prvků a institucí. Příkladem jsou pravoslavné kostely a pravoslavné církve, pozůstatky sovětské symboliky a institucí, početné ruskojazyčné menšiny v Lotyšsku a Estonsku a jejich přetrvávající identifikace především s ruským prostředím. Zvláště v Estonsku je patrné rozdělení společnosti na estonskou a ruskojazyčnou skupinu, jejichž identita se vzájemně značně odlišuje.

Praktická aplikace rusianizace Pobaltí se v carském a sovětském období velmi lišila. Například nástrojem rusianizace v rámci Ruské říše byla pravoslavná církev, v sovětském období pak především socialistická industrializace a centrálně řízená imigrace ruskojazyčného obyvatelstva. Formování Pobaltí jako součásti východní Evropy je tedy časově diskontinuální.

Mezi jednotlivými pobaltskými státy nalezneme z hlediska přijetí prvků východoevropské, resp. rusko-sovětské identity zřetelné rozdíly. Rusianizace 19. století byla nejsilnější v Litvě, zatímco územní estonské, livonské a kuronské gubernie na území dnešního Lotyšska a Estonska bylo i nadále ovlivňované identitou německobaltskou. Naopak během sovětského období se rusianizace silněji uplatnila v Estonsku a zejména v Lotyšsku. Silně zformovaná územní identita Litvy a částečně také Estonska vykazala vyšší rezistenci vůči rusianizačním vlivům než územní identita lotyšská. Přehled faktorů formujících identitu východní Evropy a jejich platnost pro jednotlivé pobaltské státy přibližuje tabulka 15.

Tabulka 15: Platnost vybraných společných rysů východní Evropy pro pobaltské státy

Faktor	Estonsko	Lotyšsko	Litva
Součást geologického útvaru Ruské (Východoevropské) platformy	Ano	Ano	Ano
Součást geomorfologické provincie Ruská rovina	Ano	Ano	Ano
Rozsáhlá vnitrozemská území (vedle pobřežních oblastí)	Ne	Ne	Ne
Kontinentální klima	Částečně ano	Částečně ano	Částečně ano
Přímé sousedství s Ruskem umožňující rozvoj přeshraničních i mezinárodních kontaktů	Ano	Ano	Spíše ano*
Přítomnost východoslovanských etnických menšin	Částečně ano	Částečně ano	Spíše ne
Většina obyvatel východoslovanské národnosti	Ne	Ne	Ne
Rusifikace vlivem politiky Ruské říše zanechávající stopy i po získání nezávislosti	Částečně ano	Částečně ne	Spíše ano
Rusifikace vlivem sovětské politiky zanechávající stopy i po obnovení nezávislosti	Částečně ano	Spíše ano	Spíše ne
Význam východního křesťanství reprezentovaného především pravoslavy	Spíše ne	Částečně ano	Spíše ne
Užívání cyrilice/azbuky v psané podobě jazyka	Ne	Ne	Ne
Jazyková blízkost	Téměř vůbec ne	Spíše ne	Spíše ne
Ruština jako mateřský jazyk obyvatel státu	Spíše ne	Spíše ne	Téměř vůbec ne
Ruština jako dorozumívací jazyk přinejmenším u části obyvatel	Částečně ano	Spíše ano	Spíše ne
Formování ruské identity u části obyvatel	Spíše ne***	Částečně ano***	Téměř vůbec ne
Oblast maximálního územního rozmachu Ruska	Ano	Ano	Téměř ano**
Tradice autoritativního politického zřízení	Ne	Ne	Ne
Součást bývalého Sovětského svazu	Ne	Ano	Ano
Součást Společenství nezávislých států	Ne	Ne	Ne
Vstřícné politické vztahy s Ruskem	Ne	Ne	Ne
Opožděný hospodářský rozvoj a modernizace	Spíše ne	Částečně ano	Spíše ano
Hospodářská provázanost s Ruskem	Spíše ne	Částečně ano	Částečně ano

Zdroj: vlastní zpracování

Poznámky:

* Litva hraničí pouze s Kaliningradskou oblastí Ruska.

** Výjimkou je část Malé Litvy, která je dnes součástí Litevské republiky.

*** Podle Küün (2008) dochází u ruskojazyčných obyvatel zvláště v Estonsku k formování přechodové „pobaltsko-ruské“ identity.

7 Pobaltí v rámci střední Evropy

Střední Evropa patří k výrazně heterogenním evropským regionům. Je značně různorodá z hlediska přírodní rozmanitosti od rovinných stepních oblastí přes zalesněné vysočiny až po zaledněná území v Alpách. Rozmanitost je dána také odlišnostmi v utváření identity jejich jednotlivých částí v důsledku rozdílného kulturního a historického vývoje. Územní vymezení regionu je tedy relativně obtížné, resp. podle jednotlivých sociokulturních aspektů (náboženství, etnicita, politický vliv jednotlivých států apod.) je možné vymezit střední Evropu různým způsobem. Středoevropská identita tedy nespočívá v přesném a neměnném územním vymezení tohoto regionu, ale je spíše výrazem společné kultury a spirituálního rozměru tohoto území. Častý pohled na územní vymezení střední Evropy, na němž se shoduje velká část akademiků a publicistů, řadí tento region mezi Baltské moře a Alpy. Hnízdo (2002) uvádí, že západní hranice střední Evropy má jako výrazný fyzickogeografický předěl tok Rýna, který je však geopoliticky vnímán jako osa západní Evropy, zatímco východní hranice Evropy je naopak nevýrazná z fyzickogeografického pohledu, ale z pohledu kulturního je jednoznačně stanovitelná jako předěl mezi západním a východním křesťanstvím.

Počátky utváření identity střední Evropy leží na konci období napoleonských válek. Nové geopolitické uspořádání Evropy dohodnuté v roce 1815 na Vídeňském kongresu obrátilo osu evropské politiky ze severojižního směru na směr západovýchodní (Daniel a Durkošová 2012, Hnízdo 2002). Zatímco dosavadní hranice mezi evropským Severem a evropským Jihem byla poměrně ostrá, západo-východním rozdělením vznikla širší přechodová zóna, která se stala základem konceptů střední Evropy.

Pro region Pobaltí a jednotlivé pobaltské státy mají faktory sjednocující střední Evropu různou platnost. Hlavním prvkem, který řadí Pobaltí do středoevropského prostoru, je bezesporu dlouhodobý kulturní vliv a inspirace přicházející sem právě ze střední Evropy, přesněji z Polska, Německa a částečně i z českých zemí. Christianizace Pobaltí ve 13.–14. století proběhla pod vlivem Polska (slovanská osa šíření křesťanství do severní Evropy) a prostřednictvím řádů mečových a německých rytířů (germánská osa šíření křesťanství do severní Evropy; Taagepera 2011). Procesy národnostního uvědomění pobaltských národů a formování územní identity pobaltských států mají kořeny v činnosti pastorů, filosofů, jazykovědců a dalších učenců z Východního Pruska, z řad německobaltské šlechty a z českých zemí.

Zatímco územní identita Estonska a Lotyšska byla střední Evropou ovlivněna, ale je bližší spíše jiným uskupením (v případě Estonska hlavně severní Evropě a regionu Baltského moře, v případě Lotyšska i Evropě východní), územní identita Litvy je se střední Evropou spojena silněji. Estonští geografové E. Kant (1934) a M. Haltenberger (1925) došli na základě vlastního hodnocení k závěru, že Pobaltí jako celek vykazuje nejvíce shodných rysů se severní Evropou, avšak Litva vykazuje nejsilnější vazby právě na střední, resp. kontinentální Evropu. Jsou dány tradicí katolického vyznání, kulturní a historickou propojeností s Polskem, přítomností početné polské menšiny v Litvě i kulturní inspirací v německém a českém prostředí (Nekrasas

1998). Například vstup Litvy do Evropské unie byl sice podporován především severskými státy (mj. protože Polsko v té době rovněž členem EU nebylo), ale advokátem jejího vstupu do NATO bylo především Polsko. Spjatost Litvy se severní Evropou, kterou v konceptu Baltoskandie prosazoval litevský politický geograf K. Pakštas (1994), je naopak dána především subjektivními potřebami v dobách, kdy byl prostor střední Evropy ohrožen nestabilitou a totalitními režimy.

V okolním světě je Pobaltí jako součást střední Evropy naopak vnímáno spíše výjimečně, resp. okrajově. Například Čede a Fleck (1996), Daniel a Durkošová (2012), Hnízdo (2002), O'Loughlin (2001) a Schultz (1997) zmiňují Pobaltí výrazněji jen jako součást postsocialistické středovýchodní Evropy. Čede a Fleck (1996), Daniel a Durkošová (2012), Hnízdo (2002) a Schultz (1997) uvádějí jako okrajové součásti střední Evropy Litvu a Východní Prusko, výjimečně také další části Pobaltí. Středoevropská identita přesto pro pobaltské státy a zvláště pak pro Litvu představuje vedle severské identity nejpřirozenější a nejbližší alternativu vůči identitě východoevropské. Sklon Litvy být součástí střední Evropy stejně jako tendence Estonska přimykát se k severoevropské identitě působí také jako jeden ze zásadních faktorů dezintegroující region Pobaltí.

Obrázek 25: Geografický střed Evropy poblíž Vilnius

Foto: autor

Z matematicko-geografického hlediska se nachází střed Evropy (její matematicky stanovené těžiště) právě v Litvě. Střed Evropy byl označen v roce 1992 Francouzským geografickým ústavem a nachází se asi 20 km severně od Vilniusu, kde je umístěn památník a informační centrum (viz obrázek 25). Na existenci středu Evropy v Litvě upozorňují například také četné turistické materiály vydávané Litevskou centrálou cestovního ruchu, což dokládá, že současná subjektivní územní identita Litvy je vedle severní Evropy silně spojována také s Evropou střední. Dokladem snah o utváření litevské identity v rámci střední Evropy byly také pokusy o zařazení ke střeoevropskému časovému pásmu. Střeoevropský čas byl v nezávislé Litvě zaveden v letech 1920–1940 a krátce také v letech 1998–99 přes komplikace v každodenním životě (hodinový rozdíl oproti sousednímu Lotyšsku a Estonsku a dvouhodinový vůči Bělorusku), které posléze v roce 1999 stály za opětovným zavedením času výchoevropského.

Hnízdo (2002) rozlišuje tři pojetí střední Evropy podle územního vlivu a územní kontinuity tří výrazných současných či historických střeoevropských mocností: Rakouska-Uherska, Německa a Polska. Protože se během historie hranice států střídaly, koncepty se územně výrazně překrývají a střední Evropa je jejich územní syntézou. Hobsbawn (1989, cit. v Schultz 1997) nabízí jiné tři významy střední Evropy. První dva („velkoněmecko-imperialistická“ a „habsbursko-nostalgická“) jsou stejné jako v Hnízdově pojetí. Třetí nazývá „tendenčně-rasistickým“, čímž míní negativní vymezení střední Evropy západně od železné opony („my“) vůči území od železné opony na východ („oni“). Obdobně definuje další variantu vymezení střední, resp. středovýchodní Evropy Hnízdo (2002) na základě článku M. Kundery „Únos Západu aneb Tragédie střední Evropy“ (Kundera 2000, prvně zveřejněno 1984) jako tu část západní Evropy, která byla během studené války v držení evropského Východu. Konceptně zcela odlišné, parciální, ale z hlediska územní identity Pobaltí poměrně významné je pak kulturalistické pojetí vycházející z kulturního vlivu českých a moravských bratrů a ochranného (hernhútského) hnutí majícího kořeny v Čechách a na Moravě (Norkus 2007, Štoll 1998, Švec, Macura a Štoll 1996, Víšek 2010). O'Loughlin (2001) s odkazem na francouzského historika Besancona uvádí, že historicky existuje trojí Evropa:

- „bohatá Evropa“ rozprostírající se od Madridu po Vídeň a zahrnující také Londýn, Paříž, Řím a Berlín, tedy i části střední Evropy,
- „chudší Evropa“, formující se jako součást Evropy především v 16.–17. století zahrnující v té době území dnešního Pobaltí, Polska, Běloruska, západní Ukrajiny, Maďarska, ale také Švédsko, již lze považovat z velké části rovněž za střední Evropu,
- „vzdálená Evropa“ zahrnující například balkánské státy.

Přes uvedenou vnitřní diferenciaci střední Evropy, od níž se odvíjí její jednotlivá pojetí, existují některé prvky střeoevropské identity, které jsou společné celému tomuto regionu nebo alespoň jeho výrazné části. Mezi ně patří některé základní geografické charakteristiky (brzký nárůst gramotnosti, vysoká úroveň vzdělanosti, kulturního rozvoje a modernizace společnosti, velké množství sladkovodních zdrojů, dlouhodobě vysoká hustota zalidnění a dopravních sítí, výskyt pevninských environmentálních problémů apod.). Kulturní bohatství

všech významných států střední Evropy formované především katolictvím je významné v celoevropském i světovém měřítku. Středoevropské katolictví je ovlivněno historickým vývojem a protireformací. Je tudíž prvkem, které střední Evropu odlišuje od jiných katolických regionů, např. jižní Evropy. Středoevropské katolictví primárně není založeno na religiozitě obyvatel, ale spíše na sjednocujícím charakteru kulturního a životního stylu (Hnízdo 2002). Výrazným prvkem sjednocujícím střední Evropu je dále němčina jako současný či bývalý dorozumivací jazyk přinejmenším u části společnosti. Hnízdo (2002) a O'Loughlin (2001) uvádějí jako další prvek sjednocující střední Evropu tradici judaismu a židovské kultury ovlivňující hlavně velká města. Střední Evropa se formovala jako území pod vlivem větších státních celků, které Rokkan (1999) nazývá kontinentálními impérii. Současná střední Evropa je jako celek součástí světového makroregionu Evropa, v některých historických obdobích však její jednotlivé části byly formované v rámci Evropy východní, zejména pod vlivem rusko-sovětským. Od 2004 se celý region nachází v evropských, resp. euroatlantských politických, společenských a ekonomických strukturách (EU, NATO).

Následující kapitoly analyzují a hodnotí jednotlivé koncepty střední Evropy a pozici Pobaltí v rámci nich. Na základě závěrů Čedeho a Flecka (1996), Daniela a Durkošové (2012), Hnízda (2002), Nekrasase (1998), Norkuse (2007), Schultze (1997) a Zájedové (2006) jsou analyzovány následující koncepty:

- německá idea *Mittleeuropy*,
- polský a rakouský koncept „mostu“ a „Mezievropy“, který vykazuje některé společné prvky, přičemž vzhledem k zaměření této práce je pochopitelně větší prostor věnován polské variantě,
- vliv ochranovského hnutí,
- střední Evropa jako „evropský Západ“ pod vlivem „evropského Východu“.

7.1 Pobaltí jako součást „mostu“ a „Mezievropy“

Vůbec první myšlenky středoevropského regionu vycházely z geopolitického přeskupení Evropy na základě výsledků Vídeňského kongresu v roce 1815. V první polovině 19. století byly stále patrnější dlouhodobé rozdíly v úrovni modernizace mezi přímořskou západní Evropou a převážně kontinentální Evropou střední, v níž dosud neexistovaly moderní národní státy a která neměla přístup na zámořské trhy (Hnízdo 2002). Prohloubení a reprodukce těchto odlišností formovala územní identitu střední Evropy do podoby „mostu“ mezi Východem a Západem. Zatímco geopolitické koncepty Heartlandu (Mackinder 1904), *cordon sanitaire* či nárazníkového pásma a členění Evropy založená na kulturních hlediscích (Rokkan 1999, Madeley 2003) chápou prostor mezi evropským Západem a Východem spíše jako pásmo, optikou konceptu střední Evropy je tento prostor svébytným regionem formovaným dvěma jeho hlavními politickými entitami: Rakouskem a Polskem.

Hlavní entitou, ztělesňující koncept střední Evropy jako „mostu“, se v 19. století stalo Rakouské císařství. Koncept „mostu“ zakládal identitu střední Evropy na alternativě vůči západní Evropě (vč. Německa) a Ruska (Hauner 1994), tedy na ideji „Mezievropy“. Tu měla podle zastánců tohoto konceptu (v českém prostředí například F. Palacký) zajistit přeměna Rakouského císařství v moderní federální stát, „Spojené státy rakouské“ či „podunajskou federaci“ (Hnízdo 2002). Federaci menších evropských států, avšak mimo velké státní útvary formované od středověku, prosazoval na konci první světové války ve svém díle „Nová Evropa: stanovisko slovanské“ také T. G. Masaryk (1920).

Na konci první světové války však byla idea „Mezievropy“ (*Zwischeneuropa*) použita také německým geografem A. Penckem (1918, cit. v Čede a Fleck 1996, viz také Zájedová 2006, 25), který do tohoto konceptu zahrnul i Německo. Penck rozdělil Evropu v poledníkovém směru na „Přední Evropu“ (*Vordereuropa*), „Mezievropu“ (*Zwischeneuropa*) a „Zadní Evropu“ (*Hintereuropa*). „Mezievropa“ zahrnovala široký pás od Skandinávského po Apeninský a Balkánský poloostrov a měla tvořit „hráz“ vůči Rusku (viz mapa 4). Motiv pro vytvoření tohoto geopolitického konceptu tedy reflektoval aktuální politickou situaci v Evropě a není nepodobný myšlence *cordon sanitaire* či nárazníkového pásma (Švec, Macura a Štoll 1996, Vaitekūnas 1992, blíže viz kapitola 4.2), která vznikla ve stejné době. Vágní, neostré a diskutabilní vymezení východní hranice „Mezievropy“ naznačuje nejen v té době ještě nejistý výsledek první světové války, ale také utilitární podstatu tohoto konceptu, jíž je vytvoření územní aliance vůči Rusku bez ambice formovat její územní identitu a bez ohledu na její přesné vymezení.

Mapa 4: „Mezievropa“ podle A. Pencka

Zdroj: převzato z Čede a Fleck (1996) podle Pencka (1918)

Pojetí „Mezievropy“ se však v průběhu meziválečného období přiblížilo více původnímu „rakousko-uherskému“ pojetí. Zatímco Penckova (1918) „Mezievropa“ byla chápána obecně jako nárazníkové pásmo vůči jedné významné hrozbě (šíření komunismu ze Sovětského svazu), ve 30. letech se znovu dostala do pozice alternativy vůči oběma tradičním mocnostem uplatňujícím ve střední Evropě svůj vliv: Rusku, resp. Sovětskému svazu a Německu. Také nově vzniklé pobaltské státy byly součástí „Mezievropy“ především v tomto smyslu. Na jedné straně z této polohy těžily, když plnily roli zprostředkovatele politických a hospodářských vztahů mezi evropskými státy a Sovětským svazem (Gazel 1935, Janusson 1935, Kukk 2000), na druhé straně bylo meziválečné období jejich nezávislosti provázáno neustálým hledáním politické garance a záštity proti hrozbě nacistického Německa i Sovětského svazu.

„Studená válka“, během níž byla velká část „Mezievropy“ součástí východního bloku, ať již jako sovětské republiky, nebo formálně nezávislé státy, formování „Mezievropy“ jako specifické „přechodové zóny“ přerušila. V 60.–80. letech 20. století znamenaly určitou resuscitaci myšlenky kulturní blízkosti území někdejšího Rakouska-Uherska práce mezi českými, slovenskými a zejména maďarskými intelektuály (Hnízdo 2002). Rakousko v té době představovalo kulturně nejbližší zemi svobodného světa a moderní verze „rakousko-uherské federace“ tedy byla jednou z vizí možného budoucího politického uspořádání střední Evropy. Pro pobaltské státy byly naopak geograficky i kulturně nejbližšími zeměmi svobodného světa severské státy (v případě Litvy též Polsko) a jejich ambice se proto upínaly především tímto směrem. Obdobně socialistické balkánské státy nacházely ve svobodném světě inspiraci především v Itálii, případně Řecku. Z těchto důvodů se převážně geopolitický koncept „Mezievropy“ po pádu „železné opony“ na konci 20. století poněkud rozměnil a transformoval se do podoby dílčích evropských subregionů, jejichž společná identita je založená na kulturní a religiozní blízkosti. Specifická hospodářská a politická situace postsocialistických států na přelomu 20. a 21. století je však přesto určitým jednotícím prvkem, na základě něhož je možné tuto skupinu států i v současnosti považovat za region, který je formován společnými geopolitickými a geoekonomickými zájmy integrace do euroatlantských struktur. Někdejší „Mezievropa“ se tedy svou historickou pamětí transformovala do regionu „středovýchodní Evropy“ (viz kapitola 7.4).

V důsledku integrace států, které jsou tradičně vnímány jako „most“ mezi Západem a Evropou, do evropských struktur předpokládá Hnízdo (2002), že se identita „Mezievropy“ posune na východ a v blízké budoucnosti zahrne i státy jako Bělorusko, Ukrajina či Moldavsko. „Mezievropa“, a zvláště pak Polsko a pobaltské státy si pravděpodobně udrží své postavení zprostředkovatele vztahů mezi evropským Západem (tj. především EU) a Východem (tj. především Ruskem) na základě specifických vztahů s oběma „póly“ (Berg 2007). Ostatní části „Mezievropy“ naopak svou integrací do EU mohou ztratit svou geopolitickou jedinečnost a stát se jednoduše součástí Západu, jehož geopolitická pozice se naopak posune od „západoevropské“ směrem k „celoevropské“ (Hnízdo 2002).

7.2 Pobaltí jako součást „mostu“ v polském pojetí

Z hlediska vlivu na územní identitu Pobaltí je mnohem důležitější než rakousko-uherský pohled na střední Evropu jako „mostu“ pohled polský. Ten rovněž pracuje se střeoevropskou územní identitou jako s „mostem“, který je alternativou vůči Západu i Východu a do něhož nepatří Německo. Tradice a územní rozmach polské státnosti od doby vlády piastovské dynastie po novověkou historii postupně zasahovala velkou část střední Evropy a oblast dnešního Pobaltí, Běloruska a západní Ukrajiny (viz mapa 5) a krátce také České a Uherské království. To opravňuje považovat utváření identity velké části střední Evropy pod vlivem Polska jako alternativy vůči Rusku i Německu za historicky odůvodněné. Pozici „mostu“ mělo Polsko, resp. polsko-litevský stát až do roku 1795, kdy tento státní útvar při tzv. Třetím dělení zanikl. Také roli Polska v meziválečné politice jako hlavní střeoevropské „hráze“ proti Německu i Sovětskému svazu můžeme chápat obdobně. Rovněž současná pozice Polska jako „nejmenší evropské velmoci“ či „největšího z malých států“ středovýchodní Evropy (viz též kapitola 7.4) v sobě implicitně nese atribut „mostu“ mezi evropským Východem a Západem, resp. v řeči reálné politiky počátku 21. století roli zprostředkovatele vztahů mezi EU a NATO na jedné straně a Ruskem, Běloruskem a Ukrajinou na straně druhé.

Protože polský pohled na střední Evropu zahrnuje území mezi Baltským a Černým mořem, patří do něj částečně také pobaltské státy, zvláště pak Litva (Daniel a Durkošová 2012). Její pozice v mezinárodní politice je po mnoho staletí z hlediska „kvality“ podobná jako role Polska (Berg 2007), ačkoli její význam je vzhledem k velikosti samozřejmě nesrovnatelně menší. V pozdním středověku a raném novověku však byl význam obou států přinejmenším srovnatelný. V roce 1385 byla v Krevě uzavřena dohoda o unii Polského království a Litevského velkoknížectví a v roce 1569 pak došlo lublinskou smlouvou k jejich spojení do jediného státního útvaru (tzv. *Rzeczpospolita*)²⁹, který se v obměnách udržel až do roku 1795. Vládnoucím rodem v polsko-litevském státě byla až do roku 1569 dynastie Gediminasovců-Jagellonců, jejímž prvním historicky doloženým příslušníkem byl litevský velkokníže Gediminas vládnoucí v letech 1314–41. Název Jagellonci pak pochází od litevského velkoknížete *Jogailis* (polsky *Jagiello*, česky Jagello), za jehož vlády došlo v roce 1385 ke vzniku unie Litevského velkoknížectví a Polského království. Prostor „od Baltského k Černému moři“, k němuž se jako k historickému symbolu územního rozmachu silně hlásí Poláci i Litevci, byl v rámci polsko-litevského státu územím, které bylo původně ve 14. a 15. století připojeno velkoknížaty Vytenisem, Gediminasem, Algirdasem a Vytautasem jako součástí Litevského velkoknížectví.

²⁹ Celý název polsky *Rzeczpospolita Obojga Narodów*, litevsky *Abiejų tautų respublika*, česky „Republika obou národů“.

Mapa 5: Polsko-litevský stát v době svého největšího územního rozmachu na konci 16. století

Zdroj: převzato ze Švec, Macura a Štoll (1996, 76)

Doba společné polsko-litevské unie a zejména pak éra *Rzeczpospolity* ovlivňovala litevskou územní identitu středoevropskými prvky prostřednictvím Polska. Například vzdělanost se šířila především právě z Polska, například první litevští univerzitní studenti se vzdělávali v Krakově (Beresnevičiūtė-Nosálová 2006). Vedle christianizace Litvy se uplatnila také její částečná polonizace. V období reformace byla Bible a další církevní texty v Litvě překládány nejprve do polštiny. Rutenštinu (základ dnešní běloruštiny), která byla do té doby úředním jazykem Litvy, vytlačila v 17. století rovněž polština. Výrazně polonizována byla litevská šlechta a obyvatelé velkých měst vč. Vilnius. Švec, Macura a Štoll (1996, 93) uvádějí, že litevské šlechtice přitahovala vyšší úroveň polské kultury tím spíše, že jejich rodný jazyk stál teprve na počátku knižní kodifikace. Polonizace zasáhla nejen města a oblasti na východě dnešní Litvy, ale v menší míře i zbývající litevské regiony, kde se velká většina šlechty hlásila k polské národnosti a kultuře. Venkovské obyvatelstvo v dnešní střední a západní Litvě sice zůstalo téměř zcela litevské a litevsky hovořící, avšak v jihovýchodní Litvě a na území dnešního severozápadního Běloruska (tvořící souhrnně kulturní oblast Dzūkija) zasáhla v 19. století polonizace také venkovské sedláky. Zatímco uzavření polsko-litevské unie a pozdější vznik *Rzeczpospolity* posouval Litvu směrem ke střední Evropě politicky, v 17. století došlo vlivem polonizace Litvy a také v důsledku rekatolizace k jejímu formování v rámci římskokatolické středoevropské identity také z kulturního hlediska (Švec, Macura a Štoll 1996, 94).

V důsledku dlouholeté existence polsko-litevského státu existují na pomezí dnešního Polska, Litvy a Běloruska specifické jazykové dialekty, které jsou směsicí polštiny, litevštiny a běloruštiny (vycházející z někdejší rutenštiny). Mezi Litevci jsou běžná příjmení polského původu. Ta jsou dědictvím společné historie Poláků, Litevců, ale také Bělorusů a vyznačují se charakteristickými příponami *-(i)auskas, -e/avičius* (v polštině *-e/owski, -e/owicz*). Také řada litevských místopisných názvů má své polské ekvivalenty, které přešly také do dalších jazyků, např. do němčiny a češtiny. Ještě v české prvorepublikové literatuře (např. Entner 1936, Fink 1931, Martínek 1926) jsou dvě současná největší litevská města Vilnius a Kaunas nazývána Vilno a Kovno (z polského *Wilno* a *Kowno*).

Také řada významných polských spisovatelů a dalších osobností polské kultury pozdějších dob pocházela z Litvy. Vedle významného spisovatele 20. století a Nobelovy ceny Czesława Miłosze, rodáka z litevské vesnice poblíž města Kėdainiai, je symbolem této kulturní vazby například osobnost básníka Adama Mickiewicze (lit. *Adomas Mickėvičius*). Tento představitel polského romantismu se narodil na historickém území Litvy poblíž Novgorodku (dnes Bělorusko) a studoval na Vilniuské univerzitě. Děj dvou z jeho nejslavnějších děl se odehrává v litevském prostředí v dobách bojů s německými rytíři (Konrád Wallenrod), resp. na počátku 19. století (Pan Tadeáš čili poslední nájezd na Litvě) a dokládají silný vztah k Litvě. V polském originále začíná Mickiewiczův Pan Tadeáš verši (Mickiewicz 1955, www.wikipedia.org):

*Litvo! Ojczyzno moja! Ty jesteś jak zdroje
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie
Kto cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie
Widzę i opisuje, bo tęsknię po tobie.*

V českém překladu se dočteme (Švec, Macura a Štoll 1996, 135):

*Litvo! Má vlasti! Tys jak zdraví drabá!
Vždyť pozná, jak tě cenit, zví, co v tobě blaha,
jen kdo tě ztratil. Dnes tvou krásu v plném lesku
zřím, opévám tě v dáli, po tobě plný stesku!*

Mickiewiczovo dílo napomohlo šíření regionálního vědomí Litvy v zahraničí. Pomník Adama Mickiewicze v centru Vilniusu (viz obrázek 26) je jedním ze symbolů litevského hlavního města a v roce 1987 v době Gorbačovovy *pérestrojky* byl místem první litevské protisovětské demonstrace.

Obrázek 26: Pomník Adama Mickiewicze v centru Vilnius

Foto: autor

V Mickiewiczově době však již byla Litva od Polska, a tím i od střeoevropského prostoru odloučena po Třetím dělení Polska v roce 1795, po němž se většina území Litvy stala součástí Ruské říše. Toto odloučení trvalo de facto dvě staletí. Po roce 1795 se litevská územní identita formovala nejprve pod výchoevropským, resp. ruským vlivem (viz kapitola 6.1). Období po první světové válce, kdy vyhlášení nezávislosti Litvy předznamenalo její možné opětovné sblížení s Polskem a tím i se střeoevropským prostorem, pak bylo poznamenáno zmíněným konfliktem mezi Litvou a Polskem. V roce 1920 byl polskými jednotkami obsazen Vilnius a východní Litva. Na tomto území byla vytvořena tzv. Střední Litva pod polskou správou (Beresnevičiūtė-Nosálová 2006, Švec, Macura a Štoll 1996). V letech 1922–1939 pak byla tato oblast Vilenským vojvodstvím a hlavním městem Litvy se stal Kaunas. Tato skutečnost zásadně poznamenala polsko-litevské vztahy v celém meziválečném období. Až do roku 1938 byly přerušeny vzájemné diplomatické styky a také hospodářské vazby mezi oběma státy byly velmi omezené (Gazel 1935). Poláci v Litvě čelili omezením, byli považováni za polonizované Litevce a probíhaly tudíž snahy o jejich lituanizaci prostřednictvím škol, církve a médií.

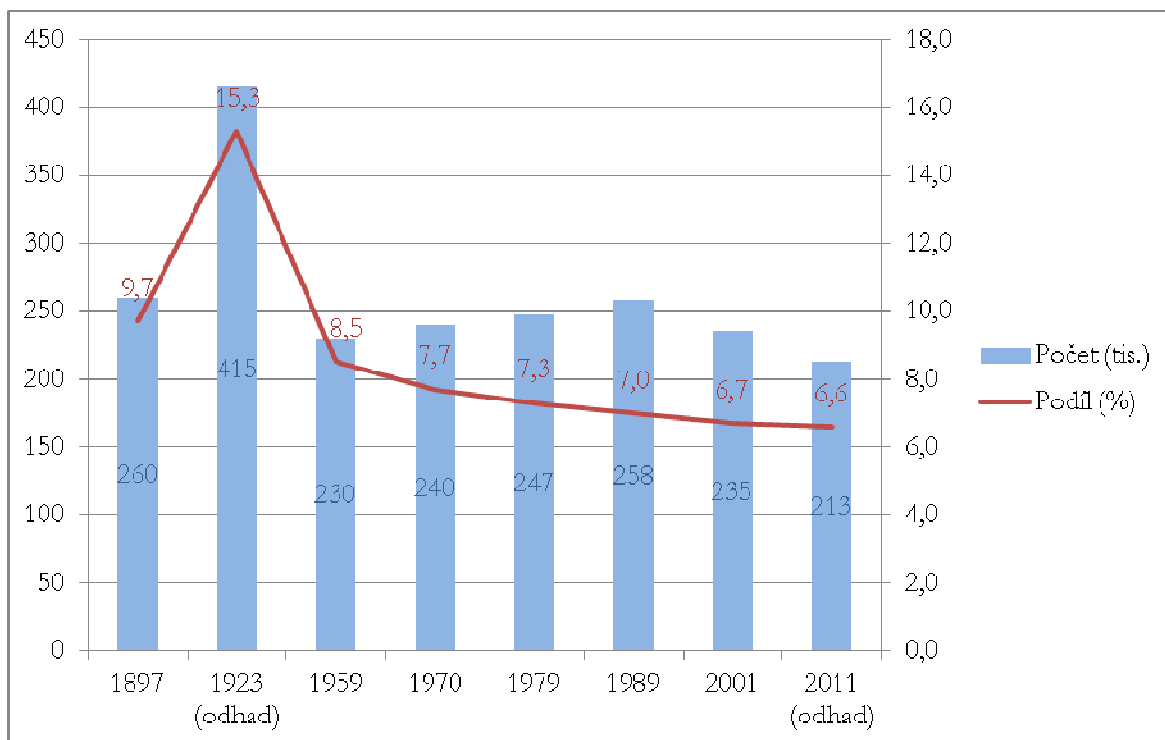
S nadsázkou lze nepřirozené oddělení identitárně do té doby výrazně propojené Litvy a Polska v meziválečném období přirovnat k rozdělení Německa po 2. světové válce. Zatímco v politické rovině došlo k odloučením Litvy od Polska také k oslabení jejich vazeb na střední Evropu, kolébka litevské státnosti, tedy Polskem obsazené oblasti kolem Vilniusu, se v rovině etnické, jazykové a kulturní naopak dále reprodukovaly pod silným polským vlivem. V této době se Litva v oblasti mezinárodní politiky nejvíce obracela k severským státům, případně k regionu Baltského moře (avšak bez Polska; Nekrasas 1998, Pakštis 1994) které zůstaly jedinou alternativou, s níž bylo možné se v rámci svobodného světa ztotožňovat. Litevské představy spolupráce v regionu Baltského moře dokonce v té době pracovaly s myšlenkou sdružení států vymezujících se vůči Polsku, což potvrzuje politické odloučení Litvy a Polska v této době. Třetí etapou formování polské a litevské identity v odlišném prostředí pak byla doba sovětské okupace. Během ní vystupovali etničtí Poláci často spíše prosovětsky a například na přelomu 80. a 90. let podporovala obnovu litevské nezávislosti jen část z nich (Nekrasas 1998). Zkušenost s nacismem a sovětským režimem jako s vnějšími hrozbami však přispěla již v období socialismu k postupnému oteplení vztahů mezi Polskem a Litvou, podporovanému obnovou paměti společné identity formované v rámci polsko-litevského státu i prostřednictvím římskokatolické víry a církve. Polsko na přelomu 80. a 90. let silně podporovalo litevskou nezávislost na Sovětském svazu a bylo jednou z prvních zemí, která posléze litevskou nezávislost uznala, což předznamenalo novou éru polsko-litevských vztahů.

Formování Litvy v rámci středoevropského kulturního okruhu se v současné době sice stále uskutečňuje především prostřednictvím Polska, ale ve zcela jiných souvislostech než v dobách polsko-litevského státu. Pozice územních identit obou států je rovnější a případné disparity vyplývají spíše z rozdílné velikosti obou zemí, která Polsko předurčuje k roli litevského „ochránce“ či „advokáta“. Vztah Polska k Litvě je nesporně ovlivněn „polsko-litevskou nostalgií“, tedy vědomím společné historie formující dvě územní s příbuznou identitou. Polsko dnes z těchto důvodů představuje pro Litvu významného partnera a spojence v oblasti hospodářské i politické. Po roce 1999, kdy se Polsko stalo členem NATO, se záhy stalo výrazným zastáncem dalšího rozšíření NATO o další státy, v první řadě však o Litvu. Mímoto je Polsko v současnosti jedním z nejvýznamnějších hospodářských a obchodních partnerů Litvy.

Polská etnická menšina je v Litvě koncentrována ve Vilniusu a jejím okolí. V těchto částech tvoří Poláci přibližně 20–35 % obyvatelstva, v okrese Šalčininkai pak téměř 80 % obyvatel. Graf 1 ukazuje vývoj počtu Poláků na území Litvy v jejích současných hranicích a jejich podíl na celkovém počtu obyvatel tohoto území. Nárůst v roce 1923 může být způsoben buď nepřesností odhadu, nebo také faktem, že na části Litvy obsazené Polskem se k polské národnosti přihlásila větší část obyvatel než v případě, kdyby toto území bylo pod litevskou správou. Během sovětského období je patrný pozvolný pokles podílu Poláků z původních 8,5 % v roce 1959 na 7 % v roce 1989. V této době však jejich absolutní počet rostl, byť pomaleji než u jiných národností v Litvě. Po roce 1989 pokračuje sestupný trend podílu Poláků mezi obyvateli Litvy na současných 6,6 %. Počet Poláků žijících na současném území Litvy se pak v letech 1897–2011 snížil z původních 260 tisíc na současných 213 tisíc. Tato

skutečnost ukazuje zvolna postupující etnickou asimilaci polské menšiny v Litvě, a tedy klesající míru polonizace litevského území. V roce 2001 však podle sčítání lidu v Litvě byla polština stále mateřským jazykem přibližně 4/5 litevských Poláků. Část Poláků je v důsledku sovětské okupace Litvy ovlivněna také rusianizací. Některé polské děti například navštěvovaly raději ruské školy, protože vysokoškolské vzdělání v polštině nebylo v sovětské Litvě nabízeno a studovat v Polsku rovněž nebylo možné.³⁰

Graf 1: Vývoj počtu a podílu Poláků na území Litvy

Zdroj: www.wikipedia.org

Pozn.: Graf uvádí počet Poláků a podíl Poláků (%) v rámci území v dnešních hranicích Litvy. Údaj za rok 1923 je přibližný, protože východní část dnešní Litvy byla obsazena Polskem. Údaj za rok 2011 je odhadem na základě předběžných výsledků sčítání lidu v Litvě.

Součástí polsko-litevského státu byly v době jeho největšího územního rozmachu na přelomu 16. a 17. století také části Lotyšska a jižní Estonsko (historické země Livonsko, Kuronsko a oblast Latgale). V případě Kuronska a zejména Livonska se však jednalo o krátké období, které v identitě těchto území nezanechalo významnější polské ani litevské stopy (středoevropský vliv se však do této oblasti šířil prostřednictvím řádů mečových a německých rytířů, viz kapitola 7.3). Oblast Latgale byla polsko-litevskou kulturou ovlivněna výrazněji. Tento svérázný a kulturně velmi pestrý region byl součástí polsko-litevského státu po dvě staletí od livonské války (2. polovina 16. století) do roku 1772 jako tzv. Polské Livonsko či

³⁰ Teprve v roce 2007 bylo ve Vilniusu opětovně možné studovat na vysoké škole v polštině, a to díky otevření pobočky Bialostocké univerzity.

Inflanty. Protože bylo jeho území během historie ovládáno také livonským řádovým státem i státními útvary spjaté s dnešním Ruskem (Kyjevská Rus, Novgorod, vitebská gubernie Ruské říše), patří ke kulturně a religiózně nejvíce heterogenním oblastem Evropy (blíže viz kapitola 10.2).

Latgale je jedním z kulturních regionů Lotyšska (viz obrázek 27). Rozprostírá se na území vymezeném na jihu tokem řeky Daugavy a na západě jejími přítoky Aiviekste a Pededze (Slišāns 2000). Velkou část jeho území zabírá Latgalská jezerní plošina. Tato skutečnost je prvkem, který územní identitu Latgale rovněž přibližuje Litvě, ale i Polsku. Latgalská jezerní plošina je součástí geomorfologické subprovincie Pojezeří, úzkého pásu, který se táhne z dnešního severovýchodního Polska (Mazurská jezerní plošina) přes Litvu (Aukštaitijská jezerní plošina). Charakter krajiny Pojezeří určují morény a další relikty kontinentálního zalednění, jimiž jsou i četná jezera (viz obrázek 28).

Obrázek 27: Kulturní oblasti Lotyšska

Zdroj: upraveno podle www.wikipedia.org

Latgale je nazýváno podle Latgalů, jednoho z mnoha baltských kmenů, které od 2. tisíciletí př. n. l. osídlovali oblasti na východ od Baltského moře. Velmi silným prvkem územní identity Latgale je jazykový dialekt. Někdy bývá latgalština označována za samostatný jazyk, zpravidla se však považuje za dialekt lotyštiny (Erhart 1984).³¹ Jeho oddělení od lotyštiny způsobil

³¹ Původně byla latgalština samostatným jazykem baltského kmene Latgalů. Z latgalštiny se vyvinula lotyšтина, která přejala také prvky jazyků dalších baltských kmenů, ugrofinských Lívů, němčiny apod. Současná latgalština je jazykem, který vznikl oddělením od lotyštiny vlivem působení litevštiny a polštiny, a s původní latgalštinou má společnou pouze příslušnost k baltským jazykům, název a oblast, kde se používá.

v 18. století právě polsko-litevský vliv. Současná podoba latgalštiny je silně ovlivněna především litevštinou, ale také řadou polonismů. Podle sčítání lidu v Lotyšské republice v roce 2011 užívá latgalštinu denně 7,9 % obyvatel Lotyšska, v Latgale pak třetina obyvatel (viz tabulka 16).

Obrázek 28: Krajina Latgalské jezerní plošiny

Foto: autor

Tabulka 16: Užívání latgalštiny v Lotyšsku v roce 2011

Region	Užívá latgalštinu denně (%)	Neužívá latgalštinu denně (%)	Neuvedeno (%)
Rižský region	4,5	84,4	11,2
Okolí Rigy	3,9	87,5	8,7
Vidzeme	4,5	89,2	6,4
Kurzeme	1,4	89,2	9,4
Zemgale	4,0	88,3	7,7
Latgale	32,1	58,3	9,6
Lotyšsko celkem	7,9	82,7	9,3

Zdroj: sčítání lidu v Lotyšské republice 2011

Identita Latgale je však polsko-litevskou vládou ovlivněna také z hlediska religiozity. Jedná se o region s výrazným zastoupením římskokatolické konfese, což Latgale přibližuje střední Evropě. Bazilika v latgalské Agloně (viz obrázek 29) je hlavním centrem katolictví v celém Lotyšsku. V regionu je však významné také východní křesťanství, a to nejen pravoslavným a řeckým katolictvím, ale i jeho dalšími variantami (mj. starověrectvím³²). Jak ukazuje tabulka 17, hlásilo se k římskokatolické konfesi v meziválečném období přibližně 58 % obyvatel Latgale, v současnosti pak necelá polovina latgalské populace. Velkou část z nich tvoří nejen menšinové Poláci a Litevci, ale i etničtí Lotyši, kteří se v této oblasti částečně ztotožnili s katolickou identitou, zatímco jinde v Lotyšsku se jich většina hlásí k evangelicko-luteránské církvi. K východním křesťanským církvím se hlásila v meziválečném období přibližně třetina a v současnosti dokonce téměř 40 % obyvatel Latgale. Evangelicko-luteránská konfese je naopak v Latgale výrazně menšinová. Pro Latgale je dále typický nejnížší podíl obyvatel bez vyznání mezi všemi lotyšskými kulturními oblastmi.

Obrázek 29: Římskokatolická bazilika v Agloně

Foto: autor

³² Starověrci jsou náboženská skupina, která se v 17. století oddělila od Ruské pravoslavné církve na protest proti jejím tehdejší reformám. Praktikují dřívější pravoslavnou liturgii. Starověrci byli v Rusku pronásledováni a řada z nich proto přesídlila do okrajových částí Ruské říše, mimo jiné i do východních částí Pobaltí.

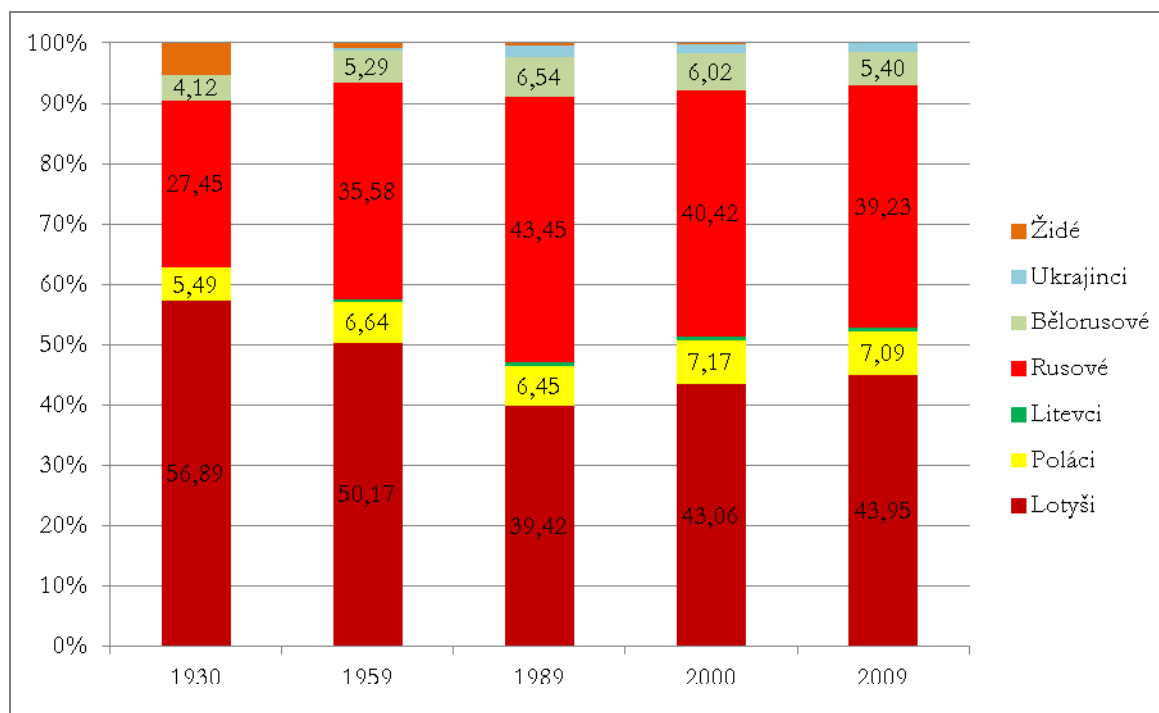
Tabulka 17: Náboženské složení obyvatel Latgale v letech 1930 a 2005 (%)

Rok	Evangeličtí luteráni	Římskí katolíci	Řečtí katolíci / pravoslavní	Starověrci
1930	7,1	57,8	16,3	13,2
2005	1,7	46,5	25,5	13,4

Zdroj: sčítání lidu v Lotyšské republice 1930, Průzkum religiozity obyvatel Lotyšska 2005 (www.skds.lv)

Velmi specifická a heterogenní je také etnická struktura Latgale. Středoevropskou územní identitu zde reprezentuje polská, méně pak litevská národnostní menšina, východoevropskou pak menšina ruská, běloruská a ukrajinská (viz graf 2). Zatímco polská a litevská menšina si v posledních přibližně 80 letech v Latgale udržují podíl 5–7 %, resp. kolem 0,5 %, podíl východoslovanských etnik zaznamenal vlivem rusianizace Lotyšska během sovětské okupace značný nárůst. Čistě z hlediska etnické struktury je tedy Latgale ovlivněno polsko-litevským státem relativně málo, byť podíl Poláků na celkovém počtu obyvatel je v Latgale dlouhodobě výrazně vyšší než ve všech ostatních kulturních oblastech Lotyšska. Litevci mají naopak mezi lotyšskými kulturními oblastmi nejvyšší podíl v Zemgale, které se táhne podél lotyšské hranice s Litvou. Německá národnost, jejíž podíl dosahoval až do druhé světové války v Lotyšsku přibližně 5 %, dosahovala v Latgale jen asi 0,02% podílu na celkovém počtu obyvatel.

Graf 2: Vývoj národnostního složení oblasti Latgale v letech 1930 – 2009 (%)

Zdroj: sčítání lidu v Lotyšské republice 1930 a 2000, sčítání lidu v Lotyšské SSR 1959 a 1989, evidence obyvatelstva Lotyšského statistického úřadu 2009 (www.stat.gov.lv)

Pozn.: Pouze data za rok 1930 jsou k dispozici za region Latgale v jeho historických hranicích. Data za všechny pozdější roky jsou dostupná jen v hranicích okresů (rajonů), které nerespektují hranice historických zemí. Za Latgale byly v těchto letech počítány okresy, jejichž správní centra a současně většina plochy leží v Latgale: Balvi, Daugavpils, Krāslava, Ludza, Preiļi a Rēzekne. V důsledku toho je např. podíl Poláků a Litevců v letech 1959–2009 pravděpodobně mírně vyšší než ve skutečnosti, protože jich velký počet žije v okresu Daugavpils na levém břehu Daugavy, který není součástí Latgale.

Latgalský dialekt, ovlivněný litevštinou a vzdáleně také polštinou, a římské katolictví jsou nejvýraznějšími středoevropskými prvky, které se promítly do formování Latgale. Naopak z hlediska etnické skladby je tento region mnohem silněji ovlivněn východní Evropou, zejména Ruskem. Etnické, a tedy i jazykové složení obyvatel Latgale zásadně formuje jeho územní identitu. Podle Smagarse (2003) je tato identita formovaná nezávisle nejen na identitě polsko-litevské, ale do značné míry i na identitě lotyšské. Jazyková a etnická odlišnost tohoto regionu způsobuje jeho značnou izolovanost také v oblasti mediální sféry, která je v Latgale silně ovlivněna ruskojazyčnými médii. Izolovanost podporuje také hospodářská zaostalost tohoto regionu³³ a blízkost ruské a běloruské hranice. Latgale bylo také jedinou oblastí Lotyšska, kde obyvatelstvo hlasovalo v roce 2003 větinově proti vstupu Lotyšska do EU (Miškovský 2008, Smagars 2003, Švec 2003). Na druhou stranu je velká část příslušníků ruské a běloruské národnosti potomky obyvatel, kteří zde žili ještě před sovětskou okupací a identifikují se tedy s místním regionem poměrně silně. Latgale je tedy identitárně svébytným regionem, jehož kořeny jsou lotyšské, ale který je nábožensky ovlivněn střední Evropou prostřednictvím polsko-litevského státu a zejména pak východní Evropou prostřednictvím ruskojazyčných etnik a silných vazeb na ruskou mediální sféru.

7.3 Pobaltí jako součást německého konceptu *Mittleeuropy*

Koncepty „Mezievropy“ v 19. století řadily do střední Evropy střídavě sféry vlivu rakouské a polské státnosti. Společné pro ně je, že se vymezovaly nejen vůči Rusku, ale i vůči Německu, které považovaly za součást Evropy západní. Německé pojetí střední Evropy naopak vychází z myšlenky *Mittleeuropy* (dosl. Střední Evropy) založené na „kulturní zóně německého vlivu“ (Hnízdo 2002) a na spjatosti jejího území s němčinou jako dorozumívacím jazykem alespoň části obyvatel. Také německá představa *Mittleeuropy* se vymezuje vůči Rusku i Západu, ale Německo na rozdíl od rakouského i polského pohledu neřadí k západním státům, ale mezi ně a Rusko. Ideje *Mittleeuropy* se podle Schultze (1997) objevovala v Německu a v Evropě především v dobách dějinných zvratů a krizí Německa a území jím ovládaných. K takovým obdobím patřily v 19. a 20. století napoleonské války, revoluční rok 1848, prusko-rakouská válka v roce 1866, sjednocení Německa v roce 1871, obě světové války a pád komunistických režimů ve střední a východní Evropě. Kořeny *Mittleeuropy* lze najít ve stejné době jako v případě „Mezievropy“, tedy na počátku 19. století.

Německá představa *Mittleeuropy* původně vychází nikoli z konceptu území střední Evropy, ale ze subjektivního vnímání pozice Německa uprostřed Evropy (*Mitte von Europa*). Tato představa implikuje vymezení střední Evropy nikoli jako celku, který je „srdcem“ starého kontinentu, ale jako území, které *bylo* a také *má být* pod vlivem Německa, jež je oním „srdcem“ Evropy. Tato německá ambice je „měkkou“ verzí konceptů rusko-sovětské koloniální říše, od

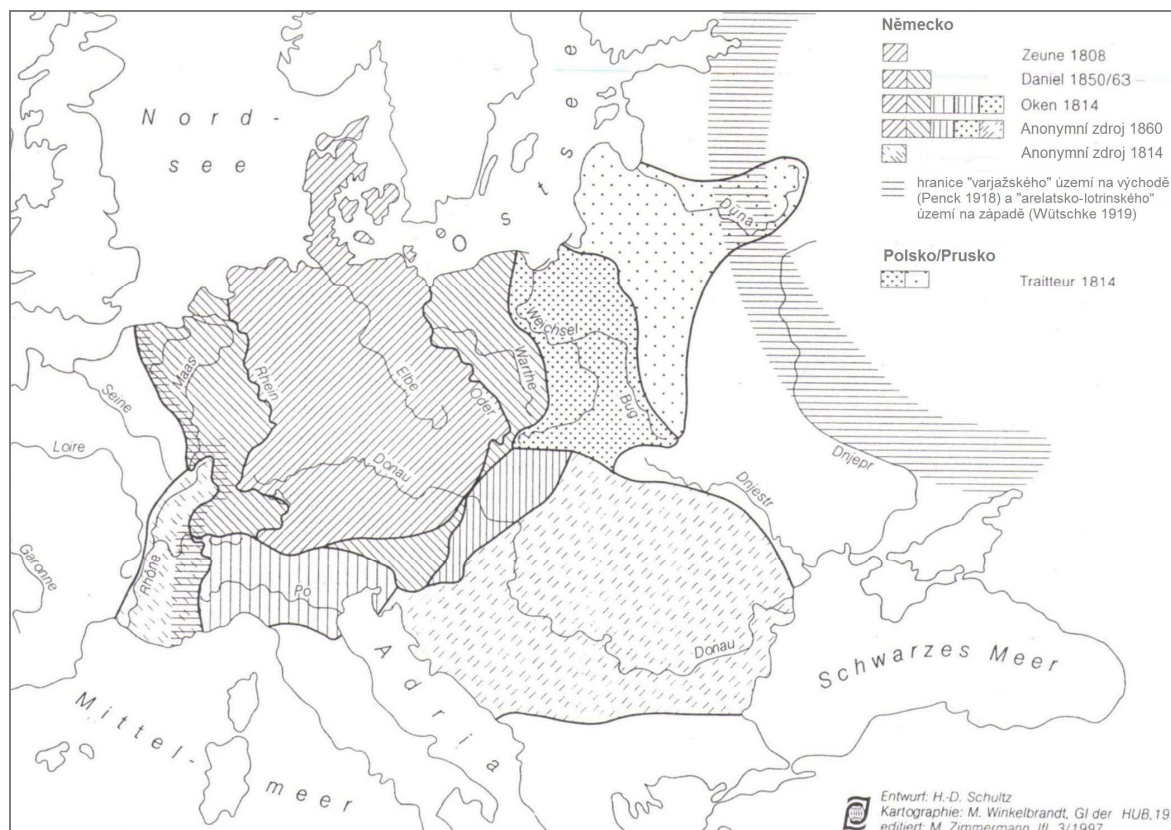
³³ Z hlediska HPD na obyvatele se jedná o nejchudší region Pobaltí (Eurostat 2010).

níž se liší větším důrazem na „kulturní poslání“. Centralita Německa je podle různých německých autorů 19. století dána (Schultz 1997, Fassmann a Wardenga 1999):

- fyzicko-geografickou rozmanitostí a přírodními podmínkami bez výrazných geomorfologických a klimatických extrémů,
- pozicí Německa jako garanta politické rovnováhy, svobody a míru v Evropě, o níž byl přesvědčen již v 18. století J. J. Rousseau,
- německou kulturou, která je „duší Evropy“ stabilizující evropské kulturní prostředí (Arndt 1803, cit. v Schultz 1997).

Institucionální rozměr identity území, které *je a má být* zaštitěno německou kulturou a politickou ochranou, se podle jednotlivých německých autorů liší spíše v jemných nuancích výše uvedené charakteristiky. V pohledu na územní rozsah oblasti německého kulturního vlivu se však tito autoři liší (viz mapa 6). Do území, které bylo a má být formované pod německým vlivem, řadí všichni shodně pouze dnešní Rakousko, které k Německu pojí nejvíce symbolů (mj. užívání němčiny a také melodie Josepha Haydna, kterou používalo jako státní hymnu Rakouské císařství, Rakousko-Uhersko a od roku 1922 pak Německo) a také české země, jejichž identita se během historie utvářela pod kulturním i politickým vlivem německým i rakouským. Zeune (1808, cit. v Schultz 1997) spatřoval v Německu „srdce Evropy“ a území ovlivněné německou kulturou a užíváním němčiny proto chápe poměrně úzce jako prostor mezi Rýnem a Odrou, k němuž patří také Alpy (nikoli však Tyrolsko a Terst) a české země. Uvádí však i širší variantu, která do *Mitteleuropy* řadí také Francii a celý západovýchodní pás kontinentální Evropy mezi severní a jižní Evropou a tehdejší Ruskou říší (Čede a Fleck 1996), jenž má být integrován pod německou záštitou. Daniel (1863, cit. v Schultz 1997) považoval Německo především za centrální, stabilní a vyvážený prvek evropské kultury ovlivňující také okolní státy. Území formované pod německým vlivem proto viděl širěji a zahrnul do něj také oblast dnešního Beneluxu, Lotrinsko, Alsasko, Švýcarsko a také Velkopolsko (tj. přibližně povodí Varty). Slově někdejší varianty německé hymny „*von der Maas bis an die Memel, von der Etsch bis an den Belt*“ („od Maasy po Němen, od Adige po Belt“) přijaté v roce 1922 se nejvíce blíží pojetí Okena (1814, cit. v Schultz 1997). Přirozenou oblast německého kulturního vlivu mezi Severním, Baltským a Jaderským mořem ohraničil Oken západní hranicí dnešní Belgie, tokem Rhony, Pádkou nížinou, hranicí povodí Visly, tokem Němenu a pobřežím Baltského a Severního moře. V jeho pojetí naopak není součástí tohoto území kulturně odlišné Uhersko.

Mapa 6: Varianty vymezení střední Evropy před založením německé říše v roce 1870

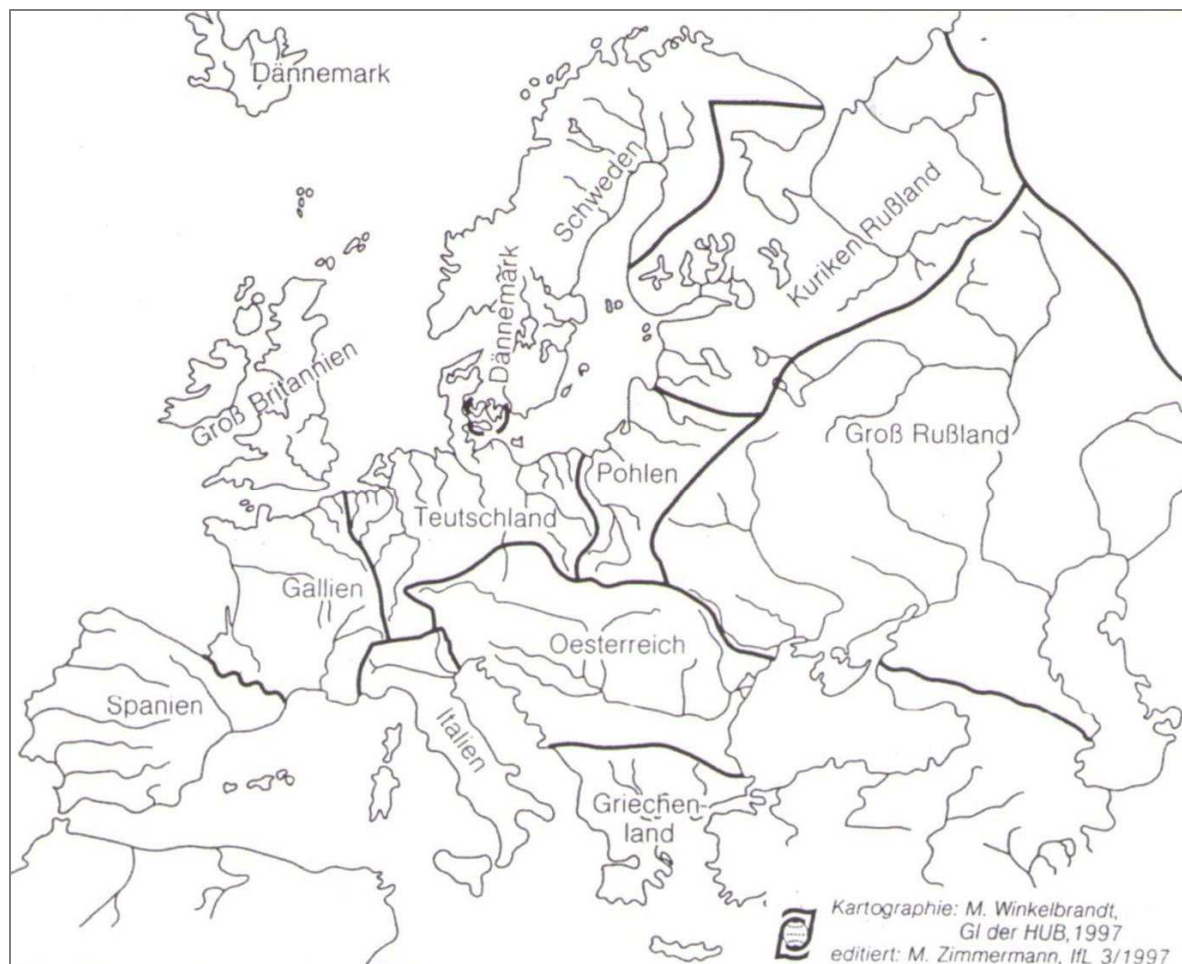

Zdroj: převzato ze Schultz (1997) podle Daniela (1863), Okena (1814), Pencka (1918), von Traitteura (1814), Wütschkeho (1919), Zeuneho (1808) a anonymních zdrojů (1814, 1860)

V žádném z uvedených konceptů území přirozeného německého kulturního vlivu není zahrnuto Pobaltí s výjimkou Východního Pruska, jež řadí do oblasti německého vlivu Oken (1814, cit. v Schultz 1997). Ve stejném roce však publikoval falcko-bavorský knihovník K. T. von Traitteur práci „Europa im Frieden für jetzt oder in Zukunft“ (1814, cit. v Schultz 1997), v níž přednesl svou generalizovanou představu Evropy na základě fyzikogeografických prvků (hlavních horských hřebenů a hranic povodí) a jazykových areálů. Evropu takto rozdělil do 12 útvarů s přirozenou dominancí nejvýznamnějších evropských kultur (viz mapa 7). Území tehdejší livonské a estonské gubernie, v níž si i pod carskou vládou udržovala vliv německobaltská šlechta, přiřadil na základě aktuální politické dominance k Rusku. Naopak území dříve spravovaná polsko-litevským státem (dolní toky Němenu a Daugavy, tedy území dnešní Litvy, historického Kuronska a oblasti Latgale) a také Prusko přiřadil k území formujícímu se v rámci polské sféry. Tu vnímal jako potenciální oblast pruského, tedy německého vlivu. Identita samotného Pruska přitom vykazuje vzdálenou spřízněnost s Pobaltím. Název „Prusko“ je odvozen od baltského kmene Prusů, který byl až do 17. století třetím baltským etnikem vedle Litevců a Lotyšů. Prusové patřili spolu s Jotvingy, kteří byli již dříve asimilováni okolními etniky, k západní větvi baltských národů. Od 13. století byli Prusové christianizováni řádem německých rytířů a během následujících staletí byli germanizováni přistěhovaným německým obyvatelstvem. Pruština vymizela koncem 17. století, z dřívějších dob se však dochovaly některé písemné památky tohoto jazyka.

Kontinuitu s obdobím, kdy byla tato oblast osídlena Prusy, symbolizuje nejen historický název „Prusko“ užívaný až do druhé světové války, ale také některé další místopisné názvy v této oblasti, které jsou pruského původu (Erhart 1984, 6–7).

Mapa 7: Von Traitteurova představa rozdělení Evropy

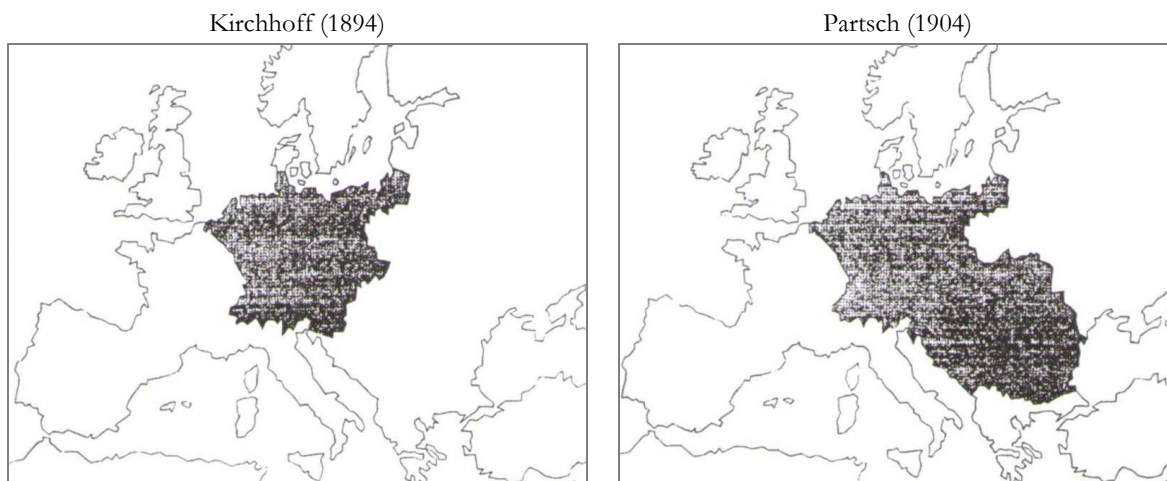
Zdroj: převzato ze Schultze (1997) podle von Traitteura (1814)

Sjednocení Německa v roce 1871 přineslo posun ve vnímání střední Evropy od území, které *má být* formováno pod záštitou v rámci Evropy centrálně položeného Německa, k územnímu konceptu založeného na uplatňování německých zvyklostí, norem a institucí. V roce 1882 použil německý politický geograf A. Kirchhoff prvně termín *Mittleuropa* ve smyslu označení pro území, jehož identita se vyznačuje centralitou v rámci Evropy a Německo je „pouze“ jeho významnou součástí (Hauner 1994). Kirchhoff (1894, cit. v Čede a Fleck 1996) zahrnul do střední Evropy jako území ovlivněného „německými institucemi“ vedle Německé říše také Nizozemsko, Belgie, Švýcarsko a Rakouské císařství vč. českých zemí, Tyrolska a Kraňska, avšak bez kulturně vzdálenějšího Uherska a území na Balkánském poloostrově (viz mapa 8).

Kirchhoffovo územní vymezení *Mittleuropa* rozšířil J. Partsch (1904) o zbývající části Rakouska-Uherska vč. rozsáhlých území na Balkánském poloostrově. Partschovo pojetí reflektuje aktuální politickou situaci a mocenské a hospodářské uspořádání dvou velkých

státních celků Německa a Rakouska-Uherska, které považuje za střední Evropu. Ani Partsch tedy do střední Evropy neřadí části Polska, které byly v 19. století součástí Ruské říše. Kirchhoff i Partsch naopak do střední Evropy shodně řadí Prusko, které bylo v této době nejen součástí Německé říše, ale dokonce hlavním iniciátorem jejího založení. Tento německý spolkový stát, jehož součástí byla i Malá Litva s dnes litevskou Klaipėdou, bylo tedy v této době možné považovat za jeden z jádrových států střední Evropy a v rámci Pobaltí je spolu s Litvou územím, jehož identita je střední Evropou ovlivněna nejvíce.

Mapa 8: Mitteleuropa podle A. Kirchhoffa a J. Partsche

Zdroj: převzato z Čede a Fleck (1996)

V roce 1917 přispěl k tématu *Mitteleuropu* také H. Hassinger (1917, cit. v Čede a Fleck 1996), který se vrací především k fyzicko-geografickým prvkům jejího vymezení, které používali někteří autoři v 19. století (Schultz 1997). Střední Evropa podle Hassingera leží mezi Baltským a Jaderským mořem a není ani spojená s Atlantským oceánem, ani s Ruskou rovinou, nýbrž tvoří pás s přechodnými klimatickými a vegetačními podmínkami. Nadto Hassinger vymezuje „baltskou Evropu“ s reliéfem výrazně ovlivněným kontinentálním zaledněním a s pásmem severských jehličnatých lesů, čímž se „baltská Evropa“ vzdáleně přibližuje pojetí Baltoskandie S. De Geera (1928). Velmi svérázné je Hassingerovo vymezení „baltské Evropy“, které ztotožňuje se severní hranicí výskytu buku lesního (čímž z tohoto konceptu vyřazuje mj. většinu území Pobaltí). Na druhou stranu však spatřuje podstatu střední Evropy také v jejích kulturních specifikách, konkrétně opět v důrazu na německou „kulturní činnost“ (*Kulturarbeit*). Na základě tohoto kritéria rozlišuje střední Evropu „skutečnou“, kam řadí znovu oblasti předválečného Rakouska-Uherska a Německé říše, a střední Evropu „vyvíjející se“, do níž patří zejména Srbsko, Rumunsko a Bulharsko a která má být po první světové válce rozvíjena pod patronací střední Evropy.

Během první světové války a po jejím skončení se mezi německými politickými geografy objevily také koncepty střední Evropy považující toto území za součást německého *Lebensraum* (dosl. „životního prostoru“, vzhledem ke kontextu výstižněji „místa výskytu“). Práce F. Ratzela a K. Haushofera (Ratzel 1923, Haushofer 1928, obojí cit. v Johnston a kol. 1994 a

Tomeš 2000) považují „životní prostor“ národů, vycházející z geografických (především přírodních) podmínek, za základ geopolitiky. Německý „životní prostor“ chápali shodně jako území, které bylo utvářené pod vlivem německé kultury a jazyka prostřednictvím příslušníků německého etnika. K. Haushofer považoval versailleské mírové smlouvy po skončení první světové války za historický omyl a navrhoval zahrnout malé státy v blízkosti Německa, jejichž kultura je Německem ovlivněna a které nedokážou zajistit vlastní politickou autonomii, pod ochranu Německa. Práce obou autorů přejala nacistické Německo jako inspiraci a ospravedlnění své expanzivní zahraniční politiky.

V poněkud odlišné, „měkčí“ verzi byl koncept *Mittleeuropy* již během první světové války prezentován německým pastorem a politikem F. Naumannem (1915, cit. v Hnízdo 2002 a O'Loughlin 2001). Jeho chápání „německého imperialismu“ je liberální a vychází především z jeho kulturního bohatství a ekonomické síly. Německo ve spojení s Rakouskem-Uherskem chápe jako výrazný politický blok, který spojuje německý jazyk, ale také institucionální prostředí (kultura, politické prostředí a organizace společnosti). Během první světové války byl ve spojitosti s formováním pásu vymezujícího se vůči Rusku použit A. Penckem (1918, cit. v Čede a Fleck 1996 a Schultz 1997, blíže viz kapitola 7.1) také termín *Zwischeneuropa* („Mezievropa“).

Formování *Mittleeuropy* jako regionu se svébytnou identitou oslabily události druhé světové války a následná „studená válka“. Symbolem se stalo rozdělení Německa vč. jeho hlavního města Berlína „železnou oponou“. Koncept *Mittleeuropy* navíc získal poněkud pejorativní nádech v důsledku jeho zneužití nacisty (O'Loughlin 2001). Obnovení myšlenek *Mittleeuropy* na konci 20. století pak umožnil pád „železné opony“ a opětovné sjednocení Německa, které se díky tomu opět stalo hlavní středoevropskou velmocí. Současná pozice Německa se částečně blíží Naumannově *Mittleeuropě*. Je také založena na hospodářské síle Německa, která v rámci EU formuje střední Evropu jako území ekonomicky a obchodně propojené s Německem, méně však již na německých kulturních hodnotách a rozšíření němčiny, které v dnešní střední Evropě zahrnuje již „pouze“ Německo a Rakousko.

Území dnešního Pobaltí bylo v rámci *Mittleeuropy*, tedy v rámci střední Evropy pod vlivem Německa formováno od 13. století. Tento vliv se neuplatňoval v rámci celého Pobaltí stejně, jak ukazuje četnost, s níž jeho jednotlivé části zařazovali do konceptu *Mittleeuropy* německí autoři v 19. století. Nejsilněji je středoevropskou, resp. severoněmeckou identitou ovlivněna tzv. Malá Litva³⁴, jež byla po dlouhou dobu součástí Východního Pruska a je tedy středoevropskou identitou ovlivněna kulturně, politicky, ale také hospodářsky. Vzdáleněji jsou touto identitou ovlivněny oblasti někdejší livonské konfederace (viz mapa 9), tedy Livonska³⁵ a Kuronska³⁶ a také severního Estonska, které byly ve středověku christianizované řádem

³⁴ Oblast při ústí řeky Němen, patřící dnes z větší části ke Kaliningradské oblasti Ruska a z menší části Litvě a také k severnímu Polsku.

³⁵ Historická země na území dnešního severního Lotyšska a jižního Estonska.

³⁶ Historická země na území dnešního západního a jižního Lotyšska.

mečových rytířů, později spojeným s řádem německých rytířů. Tento vliv se uplatnil nejen v čistě religiózním rozměru, ale i v širším rozměru kulturním a hospodářském. Je přitom na místě hovořit spíše o vlivu severoněmeckém, formovaném protestantskou větví křesťanství a sjednocujícím prvkem Baltského moře včetně obchodních kontaktů založených na hanzovní tradici (viz kapitola 5.2). K jižnímu Německu má naopak pobaltská územní identita zvláště v kulturně-religiózním i hospodářském smyslu daleko. Zbývající části Pobaltí, tedy téměř celá dnešní Litva a také Latgale na východě Lotyšska přijímaly stredoevropské kulturní vlivy prostřednictvím Polska, přestože Latgale bylo rovněž součástí livonské konfederace.

Mapa 9: Území livonské konfederace ve 13. století

Zdroj: www.wikipedia.org (upraveno)

Území Malé Litvy se v 1. tisíciletí n. l. utvářelo pod vlivem baltských kmenových společenství, především pak kmene Prusů a Jotvingů. Na počátku 13. století spolu s dalšími částmi dnešního Pobaltí patřilo k nemnoha částem Evropy, do nichž dosud neproniklo křesťanství. V první polovině 13. století proto povolal mazovský kníže Konrád ke christianizaci Prusů řád německých rytířů, který předtím působil mj. v Palestině (Švec, Macura a Štoll 1996). Kolem roku 1230 němečtí rytíři trvale dobyli území obývané Prusy a Jotvingy a založili zde řadu hradů a měst, např. Královec, Elbląg nebo Memel (Klaipėda). Na tomto území byla prováděna christianizace a sekundárně i germanizace. Pohanské náboženství se tu však částečně udrželo až do 16. století a v reliktech až do 18. století, kdy již byli Prusové na rozdíl od Lotyšů a Estonců zcela asimilováni německými obyvateli.

Malá Litva pak byla od konce 18. do začátku 20. století jedinou částí dnešního Pobaltí, která nebyla součástí Ruské říše. Východní Prusko, v jehož rámci se formovala územní identita Malé Litvy, bylo prostředkem nejen pro šíření německé kultury, ale také pro formování identity jednotlivých pobaltských národů. Z Východního Pruska pocházely některé významné osobnosti, které stály u zrodu národnostního uvědomění pobaltských národů, jenž v roce 1918 vrcholil ustavením samostatných států. Protože také na území někdejšího livonského státu iniciovali šíření vzdělanosti a národně emancipační proces Lotyšů a Estonců především němečtí učenci a pastoři, je možné konstatovat, že úvodní fáze formování územní identity pobaltských států je spjata především s německou a německobaltskou identitou, resp. s územím pod německým vlivem. Z Východního Pruska pocházel například Johann Gottfried Herder (1744–1803), německý spisovatel, filosof a protestantský kazatel, jehož dílo ovlivnilo proces národnostního uvědomění pobaltských i dalších malých národů střední a východní Evropy. Ve Východním Prusku, zejména v Královci byly také vydávány první litevské knihy a během 19. století zde působili také významní obrozenci a spisovatelé litevské národnosti. V době rusianizace litevského území Ruskou říší bylo Východní Prusko místem, odkud se litevské knihy, obrozenecké noviny a časopisy ilegálně šířily do litevských gubernií.

Obrázek 30: Dům v centru litevské Klaipėdy (dříve součást Východního Pruska)

Foto: autor

Ztráta Východního Pruska Německem po první světové válce přinesla odloučení této oblasti od středoevropského prostoru, resp. přiblížení míry jeho formování v rámci středoevropské identity ostatním částem Pobaltí. I dnes je však identita Malé Litvy ovlivněna historickou pamětí formovanou pod německým vlivem, což ji odlišuje od ostatních částí Litvy, spjatých především s vlivem polským. Vedle dochované městské i vesnické architektury ovlivněné severoněmeckým slohem (např. hrázděné domy, viz obrázek 30) je například Malá Litva domovem evangelicko-luteránské komunity v jinak převážně římskokatolické Litvě. V roce 2001 se k evangelicko-luteránské konfesi hlásilo v celé Litvě jen 0,56 % obyvatel, zatímco v samosprávných okresech Klaipėda, Šilutė, Pagėgiai, Tauragė a Jurbarkas (na jejichž území Malá Litva zasahuje) to bylo 1,36 %, 4,25 %, 5,00 %, 9,82 %, resp. 3,22 % (sčítání lidu v Litevské republice 2001). Také největší komunity příslušníků (v Litvě jinak nepočtené) německé menšiny žijí právě v této oblasti.

Také severní části Pobaltí byly až do konce 12. století formovány pod vlivem baltských a ugrofinských kmenů, které vyznávaly pohanský kult. První německé mise podél dolního toku Daugavy byly prováděny již ve 12. století v souvislosti s obchodem německých kupců s Novgorodem (Dejmek 2010). Tito obchodníci, které následovali misionáři, se zde nejprve setkali s Lívou, ugrofinským národem obývajícím částí východního pobřeží Baltu. Území, která byla později christianizována, proto nazvali Livonsko (angl. a lat. *Livonia*, něm. *Livland*).

Německý biskup Albert v roce 1201 založil na soutoku Daugavy a říčky Rigy město Rigu, která se stala jeho základnou. Christianizace území severně a východně od Rigy byla prováděna řádem mečových rytířů, který byl založen o rok později. Území na jih od Daugavy (přibližně dnešní Litva) ponechal řád mečových rytířů stranou a naopak uzavřel spojení s některými místními kmenovými vůdci proti litevským kmenům s cílem nebýt sjednocujícími se litevskými kmeny ohrožen. Dobývání severních částí Pobaltí probíhalo velmi rychle a již kolem roku 1225 bylo prakticky celé pod vládou řádu (Dejmek 2010, Švec, Macura a Štoll 1996). Postup řádového státu se zastavil přibližně na východní hranici dnešního Pobaltí. Tato hranice, která na další staletí oddělila území formovaná pod vlivem západního, resp. východního křesťanství, byla v roce 1242 potvrzena v bitvě na Čudském jezeře, v níž novgorodské vojsko pod vedením Alexandra Něvského mečové rytíře porazilo (viz též kapitola 4). Některá území, která byla již dříve pod vlivem východního křesťanství (např. rozsáhlá území východního Lotyšska obývaná kmenem Latgalů), byla naopak mečovými rytíři ovládnuta a stala se součástí vznikajícího řádového státu. Území dnešního severního Estonska byla ovládnuta dánským králem Valdemarem II. a ve 14. století prodána řádovému státu. Na počátku 16. století poklesl význam řádu německých rytířů i livonského státu v důsledku reformace. Zánik livonského státu pak přinesla livonská válka ve druhé polovině 16. století.

Přestože christianizace severních částí Pobaltí proběhla formálně již ve 13. století, až do 16. století si předkové dnešních Lotyšů a Estonců uchovali některé prvky předkřesťanské víry (Švec, Macura a Štoll 1996), případně vyznávali dvojí víru (synkretismus). Některé prvky této původní kultury se mezi pobaltskými národy udržely dodnes. V současné době obnovování národních identit zažívají renesanci a jsou dokonce v jistém smyslu považovány za symbol jediné původní identity pobaltských národů.

Christianizace severních částí Pobaltí a s ní postupující germanizace zásadním způsobem zasáhly do formování identity tohoto území. Kontrolu nad územím řád držel prostřednictvím sítě hradů založených zpravidla již ve 13. století, jejichž zříceniny symbolizující toto období dnes neodmyslitelně patří k tváři lotyšské a estonské krajiny (viz obrázek 31). Skutečnost, že toto území bylo formováno v rámci středoevropského kulturního okruhu, byla na jedné straně zásadní v pozdějších dobách, kdy bylo Pobaltí rusianizováno, ale vlivem dlouhodobého působení středoevropské kulturní sféry byla míra jeho rusifikace slabší než v jiných částech Evropy ovládaných rusko-sovětskou sférou (viz důsledky „střídání nadvlád“ v podání Taagepera 2011 v kapitole 4.3). Na druhou stranu však způsobila, že formování identity jednotlivých pobaltských etnik bylo až do 19. století vyjádřeno jen jazykem a kulturou převážně venkovského obyvatelstva, nikoli politicky. Až do počátku 20. století, dokdy si na tomto území udržela značný vliv původní německobaltská šlechta, tedy byla územní identita severních částí Pobaltí v kulturně-religiózním směru formována pod středoevropským vlivem prostřednictvím německé kultury. Od 15. století rostla moc stavovsky organizovaných kupců a řemeslníků v podobě gild, které si vydobily pozice v městských radách a měly tedy i značný politický vliv na formování územní identity zejména v pobaltských městech.

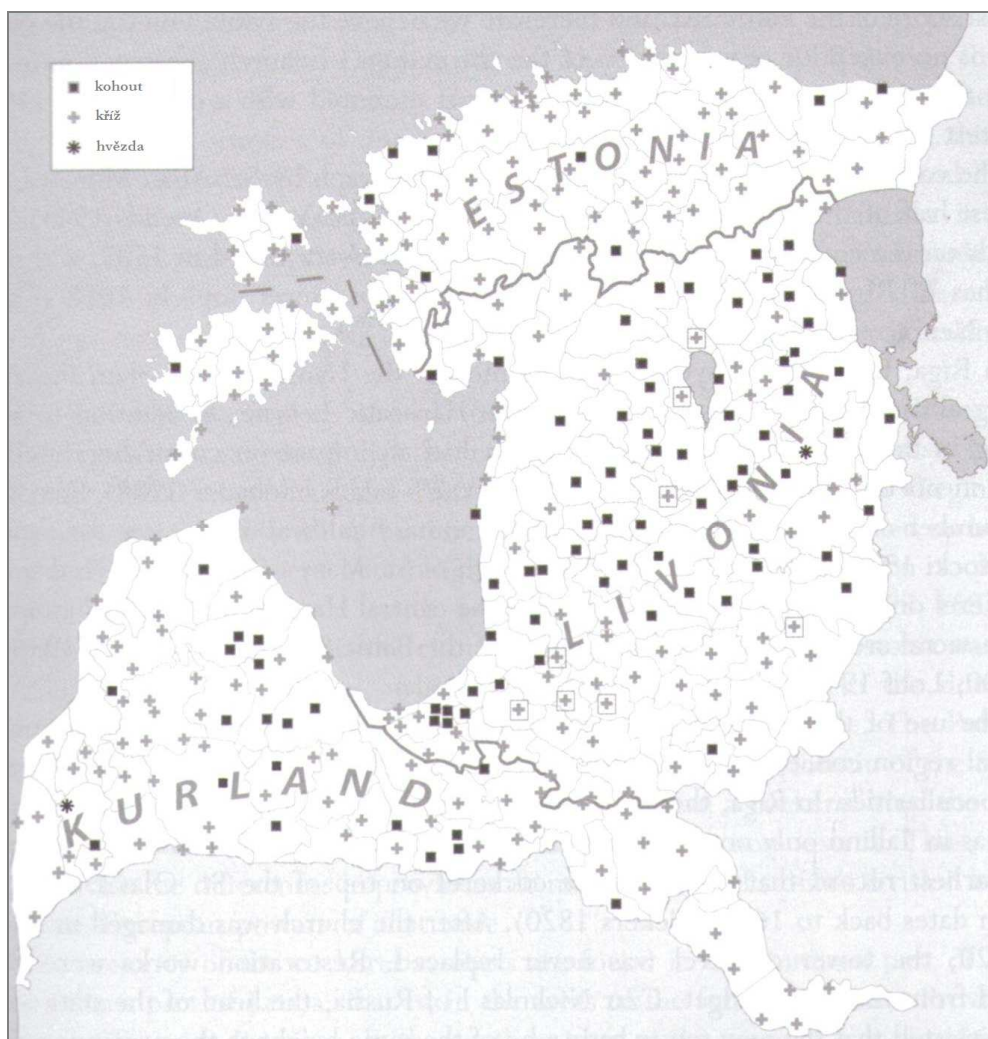
Obrázek 31: Zřícenina hradu Toolse na severním pobřeží Estonska

Foto: autor

Livonský řádový stát byl spíše volnou konfederací. Jeho jednotlivé části (např. biskupství Saaremaa-Läänemaa na západě dnešního Estonska) se tedy utvářely z politického hlediska relativně autonomně (Švec, Macura a Štoll 1996). I v důsledku toho se územní identita jednotlivých částí někdejší livonské konfederace poměrně liší a spojují ji „pouze“ některé obecné prvky, v první řadě náboženská příslušnost obyvatel. Například Pae, Soovälli-Sepping a Kaur (2010) dokládají tyto odlišnosti na odlišné symbolice věží luteránských kostelů na území někdejší livonské konfederace, která reprezentuje paměť jejích jednotlivých historických území (viz mapa 10).

Mapa 10: Symbolika na kostelních věžích na území někdejšího livonského státu

Zdroj: převzato z Pae, Soovälli-Sepping a Kaur (2010, 439) a mírně upraveno

Pozn.: Kostelní věže, jejichž symbolika byla dříve jiná (symbol kohouta), jsou označeny značkou v rámečku.

Symbol kříže převládá zejména v estonské provincii (dnes severní Estonsko) a kuronské provincii (dnes západní a jižní Lotyšsko), symbol kohouta v livonské provincii (dnes jižní Estonsko a severovýchodní Lotyšsko). Symbol kohouta byl původně užíván v říšské středověké sakrální architektuře, inspirované architekturou hanzovních měst severního Německa, případně také Švédska. Jeho umístění na kostelní věž bylo proto použito při

výstavbě kostelů ve městech a obcích, které byly obchodně navázané na Rigu (tedy především v Livonsku). Četné užívání tohoto symbolu ve Švédsku mělo vliv na jeho rozšíření také na západě Estonska, kde žila švédská menšina. Symbol kříže byl naopak rozšířen v periferních částech livonské konfederace, které byly s Rigou provázané méně, a také v estonské provincii. Dochovaná symbolika proto naznačuje spjatost jednotlivých částí livonské konfederace s Rigou a tedy formování územní identity pod jejím vlivem ve smyslu nejen kulturním, ale i hospodářském. Tyto skutečnosti se odrážely také například ve vzdělanostní skladbě obyvatelstva a odvětvové struktuře hospodářství jednotlivých částí Lotyšska a Estonska ještě v meziválečném období (viz kapitola 10).

Vládnoucí vrstvu na území livonské konfederace tvořili němečtí feudálové a německá, případně germanizovaná šlechta. Také ve městech se postupně usadilo německé obyvatelstvo a v řadě z nich až do doby průmyslové revoluce, kdy se do měst začali stěhovat také příslušníci lotyšského a estonského etnika, převažovalo nebo tvořilo početnou menšinu (Švec, Macura a Štoll 1996). Tyto skupiny německých či germanizovaných obyvatel postupně vytvořily specifickou německobaltskou identitu. Díky tomu, že si německobaltská šlechta udržela značnou autonomii také v rámci pobaltských gubernií Ruské říše, tedy až do počátku 20. století, získala zejména města „německou tvář“. Pobaltský venkov naopak zůstal německou kolonizací nedotčen a byl obýván především lotyšským, estonským a livským etnikem, která patřila zpravidla do nižších pater společenského žebříčku. Někdejší pozici baltských Němců v územní identitě Pobaltí, zejména pak měst na území dnešního Lotyšska a Estonska, dokládá zastoupení německého etnika v populaci meziválečného Lotyšska a Estonska (viz tabulka 18). Zásadní roli při formování územní identity měla německá komunita především ve městech na západě Estonska a zvláště pak Lotyšska. V největších městech v západním Lotyšsku (Liepāja, Ventspils, Kuldīga, Aizpute, Jelgava a další), které bylo dříve součástí historického Kuronska, a také v Rize tvořili Němci v roce 1930 přibližně 7–13 % obyvatel a spolu s Židy byli početně jednoznačně největší etnickou menšinou.

Vysoký podíl příslušníků německého etnika na celkovém počtu obyvatel jednak v hlavních městech a jednak v „prestižních“ přímořských městech, která dodnes patří v obou zemích mezi „dobré adresy“ (Jūrmala, Liepāja, Pärnu, Haapsalu, ale i tallinské „zahradní město“ Nõmme) naznačuje, že jako potomci německobaltské šlechty a měšťanstva patřili až do meziválečného období k bohatším vrstvám estonské a lotyšské společnosti.

Německobaltská šlechta sídlila především na území estonské a livonské provincie v panských sídlech. Jejich architektonická specifičnost a četnost jejich rozmístění (několik stovek na území někdejší livonské a estonské provincie livonského státu) z nich činí jeden z hlavních prvků estonské a lotyšské venkovské krajiny a symbolickou „paměť“ německobaltské identity. Pro tato šlechtická sídla, která jsou „menší než zámky, ale větší než statky“ (viz obrázek 32), dokonce existuje v lotyštině i estonštině speciální slovo (estonsky *mõis*, lotyšsky *muiža*). Určitou paralelu představují sídla polské šlechty dochovaná na litevském území. Řada panských sídel v Estonsku a Lotyšsku zchátrala během sovětského období. Dnes jsou restaurována mj. pro potřeby cestovního ruchu, v některých však sídlí také historické expozice připomínající a symbolizující dobu, kdy toto území ovlivňovala baltsko-německá kultura.

Tabulka 18: Zastoupení německé národnosti v některých lotyšských a estonských městech v letech 1930/1934

Stát	Město	Podíl Němců (%)	Podíl titulární národnosti (%)
Estonsko (1934)	Haapsalu	6,5	89,4
	Kuressaare	2,9	88,4
	Narva	1,8	66,2
	Nõmme*	8,0	83,4
	Pärnu	5,4	91,2
	Rakvere	3,5	92,0
	Tallinn	5,7	86,5
	Tartu	5,5	88,2
	Estonsko celkem	1,45	88,1
Lotyšsko (1930)	Aizpute	7,5	73,9
	Jelgava	7,8	77,8
	Jūrmala	5,2	84,2
	Kuldīga	13,3	73,6
	Liepāja	9,9	64,6
	Rīga	11,7	60,3
	Saldus	5,1	83,2
	Sloka	7,3	82,3
	Tukums	5,9	77,6
	Ventspils	6,3	82,6
	Lotyšsko celkem	4,8	72,2

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 1934, sčítání lidu v Lotyšské republice 1930

Pozn.: * Dnes část Tallinnu.

Z řad německých Baltů vzešly některé významné osobnosti německé, resp. německobaltské vědy, kultury a politiky. Příkladem jsou objevitelé a mořeplavci F. G. von Bellingshausen a F. von Wrangel (oba působili v ruských službách), vojevůdci M. A. B. de Tolly a E. G. von Laudon, který působil také ve službách Rakouské monarchie, a řada vědců působících v 19. století v Tartu na nejstarší univerzitě na území někdejšího livonského státu. Protože Lotyši a Estonci v pobaltských guberniích byli dlouho příslušníky nižších sociálních vrstev, stáli především němečtí učenci a pastoři (vedle ochranného hnutí majícího kořeny v českých zemích – viz kapitola 7.5) také u počátků estonského a lotyšského národně emancipačního procesu.

Obrázek 32: Někdejší německobaltské šlechtické sídlo v severoestonském Palmse

Foto: autor

Formování územní identity severních částí Pobaltí pod německým vlivem přerušilo vyhlášení nezávislého Lotyšska a Estonska. Zcela zásadní význam měly pozemkové reformy (v Estonsku v roce 1919, v Lotyšsku v roce 1920 a v Litvě v roce 1922), které zbavily baltsko-německou šlechtu v Estonsku a Lotyšsku a polskou šlechtu v Litvě rozsáhlého majetku (Švec, Macura a Štoll 1966, 180). Ten byl přerozdělen bezzemkům a drobným rolníkům, kteří se měli stát v nově vytvořených pobaltských státech nositeli nové územní identity venkova. Další událostí, jež vlastně ukončila několikasetletou etapu formování Pobaltí pod vlivem německobaltské identity, bylo organizované přesídlení německého obyvatelstva z Pobaltí (zejména někdejšího Livonska, Kuronska i Malé Litvy) do Německa a některých částí okupovaného Polska na začátku 2. světové války, případně evakuováno před sovětskou ofenzívou na jejím konci.

Nynější zastoupení německého etnika v populaci pobaltských státech je zanedbatelné a někdejší kulturní vliv Německa se zachoval pouze v symbolické rovině (zmíněná panská sídla apod.). Současná územní identita Pobaltí se tak pod středoevropským, resp. německým vlivem formuje především prostřednictvím hospodářských kontaktů, případně prostřednictvím cestovního ruchu. Německo patří k hlavním obchodním partnerům všech tří pobaltských zemí a také návštěvníci z Německa jsou v rámci příjezdového cestovního ruchu v pobaltských zemích jedni z nejčetnějších (viz kapitola 8.2). Jejich podíl na celkovém počtu zahraničních návštěvníků je zvláště vysoký především oblastí Malé Litvy a dále v Rize a Tallinnu a

přímořských lázeňských městech³⁷, což potvrzuje přetrvávající paměť těchto částí Pobaltí ovlivněnou německou kulturou. Baltskoněmeckou identitu uchovává také Německo-baltská společnost (*Deutsch-Baltische Gesellschaft*) působící v Německu a sdružující potomky baltských Němců. Tato organizace mj. pořádá semináře, zájezdy a kulturní akce s vazbou na německobaltskou historii.

7.4 Pobaltí jako součást středovýchodní Evropy

Předchozí diskutované koncepty chápou střední Evropu jako území, které se kulturně a politicky formovalo pod vlivem největších středoevropských státností. Zcela odlišně chápe střední Evropu M. Kundera (2000, prvně zveřejněno 1984, cit. v Hnízdo 2002). V jeho pojetí se jedná o tu část západní Evropy, která byla během studené války za „železnou oponou“ v „nepřirozeném“ držení evropského Východu. Poválečné rozdělení Evropy na dva bloky narušilo podobu územní identity podle původních konceptů „mostu“ i *Mitteleuropu*. Územní identita Rakouska a Německa se dále utvářela jinak než identita ostatních zemí chápaných jako součást střední Evropy (Daniel a Durkošová 2012). Územní rozměr takto definované střední, resp. středovýchodní Evropy je zřejmý a má ostré hranice: jedná se o státy ovlivněné západoevropským kulturním kontextem, které leží na východní straně železné opony a jsou (dočasně) ovládány evropským východem, tedy ruskou sférou vlivu reprezentovanou Sovětským svazem. Do tohoto konceptu lze zařadit také Pobaltí a volněji i Bělorusko, Ukrajinu (přínejmenším její západní část) a Moldavsko.

Střední Evropa v Kunderově pojetí vznikla jako časově omezený koncept. Pád „železné opony“ předznamenal obnovení tradičních kulturních, hospodářských, sociálních a politických vazeb střední Evropy na Evropu západní. Kunderova střední Evropa je tudíž od počátku 90. let 20. století spíše „periferií evropského Západu“ (Hnízdo 2002), který v Kodaňské smlouvě v roce 1993 jasně deklaroval zájem na jejím zařazení do procesu evropské integrace. Ve východní části makroregionu však i nadále probíhá složitý proces transformace společnosti, ekonomiky i kultury směrem k hodnotám západní civilizace, které toto územní značně odlišují od přilehlých území chápaných zpravidla rovněž jako střední Evropa, ale ležících na Západ od „železné opony“ (Německo, resp. jeho někdejší západní část, a Rakousko, příp. Švýcarsko). V souvislosti s tím se pro označení území na východ od ní rozšířil termín „středovýchodní Evropa“, který podtrhuje podstatu jeho identity po skončení studené války.³⁸ Thumann (1994, cit. v Schultz) dělí území východně od železné opony na středovýchodní a jihovýchodní Evropu (viz mapa 11), přičemž Transylvánii, Maďarsko, Slovinsko a Chorvatsko lze variantně

³⁷ Údaje statistických úřadů Litvy, Lotyšska a Estonska o příjezdovém cestovním ruchu jsou k dispozici pouze za správní okresy. Počet i podíl německých návštěvníků je obecně nejvyšší v těch okresech, kde se nacházejí zmíněná města.

³⁸ Rakousko a někdejší západní část Německa bychom naopak mohli nazývat „středozápadní Evropou“.

přičítat k oběma celkům. Do středovýchodní Evropy podle něj dále patří Estonsko, Lotyšsko, Litva, Polsko, Česko, Slovensko a Maďarsko. Koncept středovýchodní Evropy představuje „relikt studené války“ a ztotožňuje se s ním také Rusko, pro které je vyjádřením území vlastních geopolitických zájmů (Daniel a Durkošová 2012).

Mapa 11: Středovýchodní a jihovýchodní Evropa 90. let 20. století

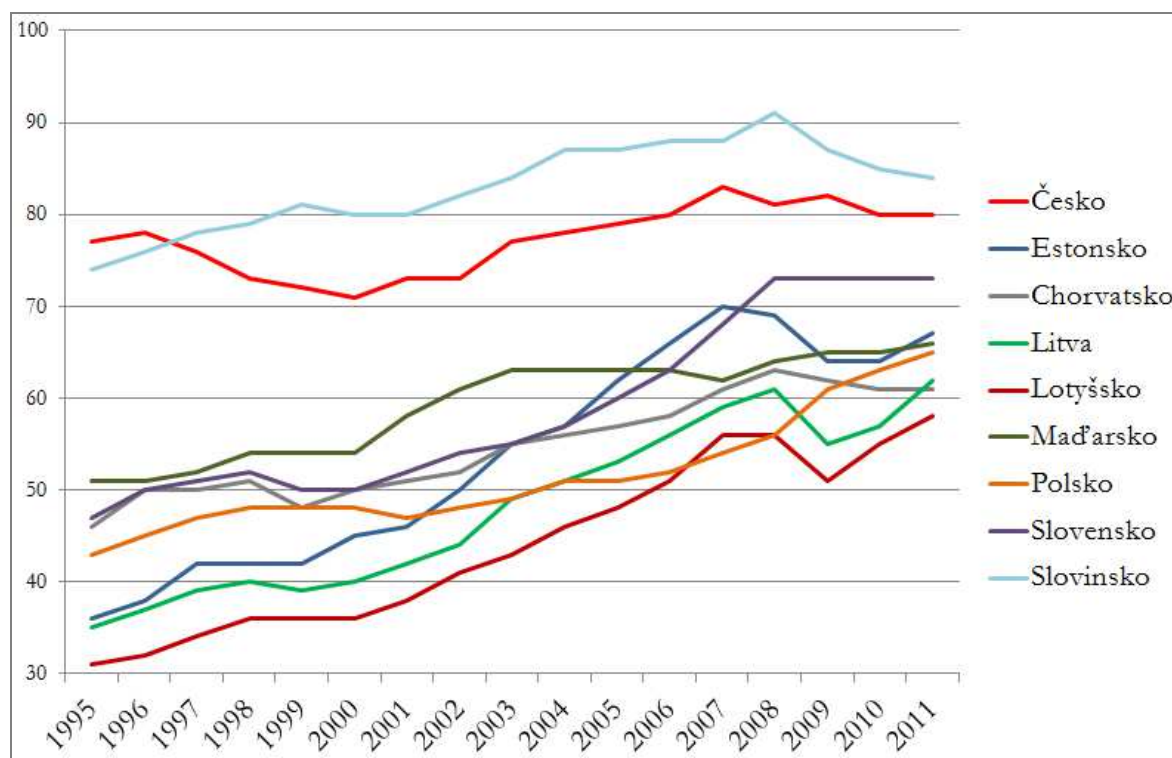

Zdroj: převzato ze Schultz (1997) podle Thumann (1994)

Středovýchodní Evropa je kulturně heterogenním regionem (Dostál 2000), jehož institucionalizace se odehrává spíše v utilitární rovině politických a ekonomických potřeb a zájmů a společných procesů politické a hospodářské transformace, byť se postup jednotlivých států v této oblasti často i diametrálně liší (Deichmann 2001, Korhonen 2001, Kultalahti, Karppi a Rantala 1997). Důsledky studené války jsou však v tomto regionu patrné dodnes a státy středovýchodní Evropy vykazují řadu příbuzných prvků z hlediska hospodářské výkonnosti a struktury i z hlediska svých politických priorit. Přestože je středovýchodní Evropa mimo jiné územním vyjádřením mocenských zájmů Ruska, stala se hlavním prvkem

sjednocujícím identitu tohoto území na přelomu 20. a 21. století integrace států středovýchodní Evropy do EU. Protože nestabilita ve střední Evropě se stala příčinou obou světových válek, je tento proces podporován nejen samotnými státy středovýchodní Evropy, ale i Západem jako „prevence před opakováním scénářů minulosti“ (Daniel a Durkošová 2012). Společný vstup všech států středovýchodní Evropy (s výjimkou Chorvatska, které do středovýchodní Evropy řadí např. Thumann 1994) v roce 2004 podtrhl skutečnost, že region středovýchodní Evropy je v současné době silně zakotven v mezinárodním vědomí. I po více než 20 letech od skončení studené války pak státy středovýchodní Evropy vykazují víceméně podobné charakteristiky ekonomické výkonnosti (viz graf 3).

Graf 3: Vývoj hrubého domácího produktu ve státech středovýchodní Evropy v letech 1995–2011

Zdroj: Eurostat

Pozn.: Hodnoty ukazují hrubý domácí produkt ve vztahu k počtu obyvatel dané země, vztažený k průměru za všech 27 členských států EU (EU 27 = 100). Zahrnuti jsou státy středovýchodní Evropy ve vymezení podle Thumanna (1994).

V rámci integrace středovýchodní Evropy do EU se rozvinula také některá dílčí uskupení států svázaná spíše formálními politickými institucemi v rámci sjednocující se Evropy. Mezi ně je možné zařadit například stredo-evropskou iniciativu tzv. Visegrádské skupiny založené v roce 1991 symbolicky v maďarském Visegrádu, kde proběhla úmluva o stredo-evropském přátelství již v roce 1335 mezi uherským králem Karlem I. Robertem, polským králem Kazimírem III. Velikým a českým králem Janem Lucemburským. Obdobnou iniciativou je Dunajský makroregion, vzniklý v roce 2010 v rámci politiky evropských makroregionálních strategií (Scott 2002, Stocchiero 2010) jako druhý po regionu Baltského moře nebo spolupráce v rámci trojice pobaltských států (blíže viz kapitola 5.2 a 9.3). Je třeba upozornit, že dílčí uskupení

států středovýchodní Evropy mají některé geopolitické a geoeconomické zájmy částečně odlišné od států západní Evropy, což se projevuje například v prosazování aktivnějšího přístupu k tzv. Východnímu partnerství EU, otázkám energetické bezpečnosti, obchodní vyváženosti či nejobecněji ve vztahu k Ruské federaci (Berg 2007, Daniel a Durkošová 2012).

V rámci středovýchodní Evropy jsou pobaltské státy její nejsevernější oblastí a jedinou částí, která patří alespoň částečně k severní, protestantské Evropě (Estonsko, Lotyšsko). Jsou rovněž jedinými postsovětskými státy středovýchodní Evropy a jedinými, které sousedí s Ruskem a na jejichž území žijí početnější ruskojazyčné menšiny. Skutečnost, že z hlediska ruské zahraniční politiky je Pobaltí vnímáno jako součást „blízkého zahraničí“, činí pozici pobaltských států ve středovýchodní Evropě velmi specifickou. Zatímco pro ostatní státy byl vstup do EU především otázkou hospodářskou, pro pobaltské státy představuje také významné politikum. Ze stejného důvodu byla jejich integrace do NATO pravděpodobně vyšší zahraničněpolitickou a bezpečnostní prioritou než v případě ostatních států středovýchodní Evropy.

7.5 Vliv českých a moravských bratrů a ochranovského hnutí v Pobaltí

Utváření identity pobaltských států v rámci střední Evropy bylo silně ovlivněno především německým a polským prostředím. Sféra německého i polského vlivu během historie alespoň krátkodobě zasáhla téměř všechny části, které lze za střední Evropu považovat. Ve specifickém případě územní identity Pobaltí je však možné najít také symboly a instituce, které jsou formovány pod kulturním vlivem a kulturní inspirací mající kořeny v českých zemích. Ve srovnání s německým a polským vlivem, který se uplatňoval nejen v kulturní, ale také v politické a hospodářské oblasti, se v případě „sféry českého vlivu“ jedná bezpochyby o koncept mnohem méně významný a navíc specifický pouze v případě Pobaltí. Tento koncept navíc nemá příliš zřetelný územní rozměr – v Pobaltí není možné vymezit regiony, které by byly alespoň po část historie pod dominancí českého vlivu. V kulturní inspiraci navíc výrazně dominoval směr z Česka do Pobaltí, nikoli naopak. Tyto skutečnosti však na druhou stranu dodávají vazbám mezi českým a pobaltským prostředím určitou jedinečnost. Není obvyklé, aby v oblastech územně nesousedících s Českem bylo rozšířeno relativně silné vědomí vzájemných kulturních vazeb. Současně žádný jiný koncept formování Pobaltí v rámci střední Evropy nepočítá s ryze kulturním vlivem, tedy vlivem, který by současně nebyl podpořen politickým ovládnutím Pobaltí. Pravděpodobně také proto je vliv českých zemí v pobaltských státech (zejména v Lotyšsku a v Litvě) oproštěn od negativních konotací mocenských zájmů, vojenských konfliktů či germanizace/polonizace obyvatelstva a ze strany příslušníků pobaltských etnik je do značné míry idealizován. Z těchto důvodů je oprávněné vliv českých a moravských bratrů a ochranovského hnutí v Pobaltí považovat za dostatečně nosný pro to, aby byl na tomto místě zmíněn.

České prostředí považuje za střední Evropu v částečné shodě s konceptem „Mezievropy“ území někdejšího Rakouska-Uherska a také Polsko, případně Německo (Daniel a Durkošová 2012). Naopak do něj nepatří balkánské ani pobaltské státy. I v tomto směru se tedy idea utváření územní identity Pobaltí pod českým vlivem liší od konceptů uplatňování vlivu německého a polského, které naopak Pobaltí do střední Evropy více či méně zařazují (viz kapitoly 7.2 a 7.3).

Tradice vazeb mezi Českem a Pobaltím sahá až ke křesťanským misím, které v Pobaltí v 10. – 12. století vedli mimo jiné misionáři z českých zemí, a ke kontaktům mezi Českým královstvím a Litevským velkoknížectvím. Jedním z nejstarších litevsky psaných textů je píseň Jana Husa. Běloruský tiskař František Skoryna na počátku 16. století založil po svém předchozím působení v Praze první tiskárnu na litevském území. Nositeli reformace v 16. století v Litvě byli čeští bratři, usazení v Polsku (Švec, Macura a Štoll 1996, 72). Zásadní jsou však vazby pozdější. V pobělohorské době, tedy během 17. století opouštělo české země mnoho stoupenců protestantských vyznání. Byli mezi nimi také členové Jednoty bratrské, např. J. A. Komenský. Útočiště našli v luteránském prostředí Horní Lužice, zejména pak ve městě Ochranov (něm. *Herrnhut*).³⁹ Příslušníci Jednoty bratrské podnikali misijní výpravy především do severní Evropy (Dánsko, Grónsko) a do zámoří (Víšek 2010). V první polovině 18. století se část z nich vypravila také do Pobaltí. Například vnuk J. A. Komenského Jan Arnošt Jablonský zavítal do Klaipėdy (tehdy Memelu) a významný představitel ochranovských, kazatel Kristian David se uchýlil do Livonska (Víšek 2010). V Livonsku se ochranovské hnutí stalo díky důrazu na život podle Bible, rovnost mezi lidmi a sociální spravedlnost alternativou vůči luteránské církvi, a to především mezi venkovským, převážně lotyšsky či estonsky hovořícím obyvatelstvem (Švec, Macura a Štoll 1996). Bratrské obce zakladané ochranovskými usilovaly o zprostředkování církevních textů místnímu obyvatelstvu v jejich jazyce. Vůbec první překlad Bible do estonštiny se například uskutečnil z iniciativy a finančního příspěví hraběte Mikuláše Ludvíka Zinzendorfa, zakladatele ochranovského hnutí. Blízko lotyšské Valmiery byla ochranovskými založena škola pro výchovu učitelů (Víšek 2010). Dílem ochranovských byla také první básnická sbírka v lotyštině a první divadelní inscenace na lotyšském území (Švec, Macura a Štoll 1996, 313). Z řad ochranovských pak na konci 18. století vzešli někteří z prvních představitelů lotyšského národně emancipačního hnutí. V lotyšské rukopisné literatuře i proto lze nalézt zmínky např. o Janu Husovi nebo J. A. Komenském. Ochránovští také zakládáním farních škol výrazně ovlivnili úroveň vzdělanosti na livonském venkově, což se na míře negramotnosti obyvatel lotyšské části historického Livonska projevovalo ještě v meziválečném období (viz tabulka 19). Zatímco v roce 1920 bylo negramotných přes 19 % obyvatel Lotyšska a i v hlavním městě Rize dosahoval jejich podíl téměř 8 %, ve venkovských regionech Vidzeme se pohyboval mezi 4 a 7 % a nižší než ve městě Rize byl dokonce i ve venkovském okrese Riga, který tvoří její zázemí.

³⁹ Ochranov se nachází asi 25 km severně od Varnsdorfu.

Tabulka 19: Míra negramotnosti ve Vidzeme (lotyšské části Livonska) v meziválečném období

Okres	Podíl negramotných mezi obyvateli staršími 10 let (%)	
	1920	1930
Cēsis	6,6	4,1
Valmiera	4,6	2,9
Valka	5,5	4,6
Madona	6,5	6,4
Rīga (venkov)	6,9	5,3
Rīga (město)	7,6	4,7
Lotyšsko celkem	19,2	13,6

Zdroj: sčítání lidu v Lotyšské republice 1920 a 1930

Pozn.: V tabulce jsou obsaženy údaje za všechny správní okresy v rámci regionu Vidzeme, tj. lotyšské části Livonska.

V lotyštině se pro ochranovské používá označení hernhútové (*hernhūtēš*) a obecné povědomí v lotyšské společnosti o jejich činnosti je vysoké. Pravděpodobně ve stejné době jako ochranovští dorazily do Lotyšska také skupiny potulných hudebníků z Prahy. Začalo se jim říkat *praģēri* (tedy Pražané) a toto slovo se v dnešní lotyštině stalo obecným označením pro lidové hudebníky. Pozoruhodná je v této souvislosti také příbuznost lidových písní. Například české lidové písně „Šly panenky silnicí“, „Andulko šafářova“ a „Tancuj tancuj vykrúcaj“ jsou známé i v lotyštině (Fink 1931), navíc s textem téměř doslovně odpovídajícím české verzi (viz tabulka 20). Štoll (1998) uvádí, že tato spřízněnost české a lotyšské lidové písně není dosud zcela objasněna. V Lotyšsku se však o českém původu těchto písní ví (viz lotyšské písňové texty na www.dziesmuteksti.lv). Není proto divu, že pro Lotyše má česká kulturní inspirace velká význam a vědomí formování jejich identity pod českým vlivem má v Lotyšsku silný spirituální rozměr, o čemž se zmínila i bývalá lotyšská prezidenta Vaira Vīķe-Freiberga v českém filmovém cyklu *Evropanē* (2003).

Tabulka 20: Česká a lotyšská verze písně „Tancuj tancuj vykrúcaj“

Česká verze „Tancuj tancuj vykrúcaj“	Lotyšská verze „Dejo dejo pagriezies“	Volný překlad lotyšské verze do češtiny
Tancuj, tancuj, vykrúcaj, vykrúcaj	Dejo, dejo, pagriezies, pagriezies	Tancuj, tancuj, otoč se, otoč se
Len mi piecku nezrúcaj, nezrúcaj	Tikai krāšni neapgāz`, neapgāz`	Jenom pec nerozboř, nerozboř
Dobrá piecka na zimu, na zimu	Gan jau ziemā noderēs, noderēs	Už v zimě se bude hodit, hodit
nemá každý perinu, perinu.	Katram nava villaines, villaines	Každý nemá šátek, šátek

Česká kulturní inspirace byla zásadní také v době litevského a lotyšského národnostně emancipačního procesu v 19. století. Významná je v tomto směru postava F. L. Čelakovského, jehož sonet *Ne horoucnost povalečná* byl v Lotyšsku zhudebněn a stal se jakousi „hymnou práce“ lotyšského národa (Štoll 1998, 20–21). Čelakovský přeložil také některé lotyšské a litevské básně do češtiny. Inspirací pro lotyšské a litevské obrozence byla v Pobaltí také osobnost F. Palackého. Lotyšský básník a obrozenec J. Alunāns prosazoval reformu lotyšského pravopisu a zavedení háček a čárek místo německých či polských spřežek (Švec,

Macura a Štoll 1996, 314). Tato varianta písemné podoby lotyštiny byla nakonec přijata, ale až počátkem 20. století. Obdobným vývojem prošla i písemná podoba litevštiny, která dnes rovněž užívá háčky podle českého vzoru.⁴⁰ První výtisky litevských obrozeneckých novin *Aušra* byly připravovány v Praze. Řada českých literárních děl našla v Pobaltí silnou popularitu, zejména pak Haškův Švejk.

Ve 20. století se český vliv na formování územní identity Pobaltí transformoval také do hospodářské roviny. I v sovětském období si pobaltské státy udržely silné hospodářské vztahy s Československem, které patřilo mezi jejich hlavní obchodní partnery. Po obnovení nezávislosti se však orientují především na severoevropské státy, Německo, Polsko a Rusko a tradiční obchodní vztahy byly z velké části přerušeny (viz kapitola 8.1). Taktéž v kulturních vztazích pobaltských států dominují severské země, resp. státy Baltského moře a Rusko (Vihalemm 1999) Pozice české kultury v pobaltském prostředí tak zůstává spíše v rovině paměti její významné role v počátečních stádiích formování identity pobaltských států.

7.6 Shrnutí

Jednotlivá pojetí střední Evropy zahrnují relativně nesourodé koncepty, jejichž územní rozměr se často zásadně liší. Odlišují se také z hlediska toho, nakolik vnímají Pobaltí jako součást střední Evropy (viz shrnující tabulka 21). Zatímco do oblasti vlivu německé kultury v rámci konceptu Mitteleuropu a také do oblasti vlivu kultury polské jednotlivé části Pobaltí více či méně patří, rakousko-uherské pojetí Pobaltí nezahrnuje. V případě německého a polského konceptu je příznačné, že si Pobaltí navzájem „rozdělují“ v poměrně ostrých hranicích do dvou skupin území, z nichž se v každé dominantně uplatňoval vliv jednoho z dvojice těchto států. Tento vliv se přitom často zásadně liší z hlediska symbolů a institucí, např. vlivem na etnicitu a religiozitu a tím i kulturu daného území. Střední Evropa tedy působila na územní identitu Pobaltí jako výrazně diferencující prvek na rozdíl od Evropy východní i severní, v rámci nichž se jednotlivé části Pobaltí sice formovaly v různé míře, ale ve stejném smyslu.

Územní rozměr vlivu střední Evropy na identitu pobaltských států probíhá napříč státními hranicemi. Zatímco vliv německý se uplatňoval zejména v oblasti východního Pruska, do níž patří i Malá Litva, a v historických územích Estonska, Livonska a Kuronska (méně pak Latgale), polský vliv převažoval v případě Latgale a zejména většiny částí Litvy. Německý vliv mimoto vykazuje některé společné rysy s vlivem regionu Baltského moře, např. v rámci obchodních vazeb prostřednictvím Hanzu majících svou dobu také v současných hospodářských vztazích (viz kapitola 5.2). Formování územní identity přitom často neprobíhalo „sousedsky“ v rámci přeshraničních vazeb, nýbrž „hierarchicky“ v rámci vazeb mezinárodních. Toto tvrzení platí především o německém (kulturně i politicky podmíněném a českém (pouze kulturně podmíněném) vlivu na územní identitu Pobaltí. Pro vzájemně

⁴⁰ Háček v písmeni „š“ se užívá dokonce i v estonštině.

ovlivňování územní identity Pobaltí a zbývajících částí střední Evropy je dále příznačná výrazná dominance vlivu směrem z „jádrových oblastí“ střední Evropy na Pobaltí. Tento směr je patrný u vlivu německé, polské, ale i české identity na identitu pobaltských států.

Tabulka 21: Platnost vybraných společných rysů střední Evropy pro pobaltské státy

Faktor	Estonsko	Lotyšsko	Litva
Poloha mezi Baltským mořem a Alpami	Ne	Ne	spíše ne
Poloha mezi Rýnem a východní hranicí západního křesťanství	Převážně ano**	Převážně ano**	Ano
Velké množství sladkovodních zdrojů vody	Ano	Ano	Ano
Výskyt významných pevninských environmentálních problémů	Spíše ne	Spíše ne	Spíše ne
Vysoká hustota zalidnění a dopravních sítí	Ne	Ne	Spíše ne
Brzký nárůst gramotnosti během historie	Spíše ano	Částečně ano	Ne
Vysoká úroveň vzdělanosti	Ano	Ano	Ano
Němčina jako současný či bývalý dorozumívací jazyk části společnosti	Spíše ano	Spíše ano	Ne
Polština jako současný či bývalý dorozumívací jazyk části společnosti	Ne	Ne	Ano
Christianizace mající kořeny ve střední Evropě	Ano	Ano	Ano
Dominance katolictví a kultury jím ovlivněné	Ne	Spíše ne*	Ano
Judaismus a tradice židovské kultury zvláště ve velkých městech	Spíše ne	Částečně ano	Ano
Kulturní vliv a inspirace přicházející z největších států a kultur střední Evropy	Částečně ano	Částečně ano	Ano
Oblast maximálního územního rozmachu Německa	Spíše ano***	Spíše ano***	Spíše ne***
Oblast maximálního územního rozmachu Polska	Spíše ne****	Převážně ano****	Ano
Oblast maximálního územního rozmachu Rakouska, resp. Rakouska-Uherska	Ne	Ne	Ne
Vysoká úroveň kulturního a politického rozvoje společnosti	Spíše ano	Částečně ano	Částečně ano
Vysoká úroveň hospodářského rozvoje a hospodářské modernizace	Spíše ano	Částečně ano	Částečně ano
Členství v EU	Ano	Ano	Ano
Oblast Západu během studené války dočasně pod vlivem Východu	Ano	Ano	Ano

Zdroj: vlastní zpracování

Poznámky: Vybrány byly pouze objektivně zdůvodnitelné faktory.

* O dominanci katolictví lze v Lotyšsku hovořit jen v případě oblasti Latgale, jinde je jeho pozice slabší.

** S výjimkou východní části Estonska a Lotyšska.

*** V případě Lotyšska a Estonska je vazba livonského řádového státu na Německo pouze volná a spíše v kulturní než ryze územní rovině. V případě Litvy byla součástí Německa, resp. Východního Pruska pouze Malá Litva.

**** Pod polskou správou delší dobu pouze lotyšský region Latgale. Polská vláda nad Kuronskem trvala kratší dobu a byla volnější (lenní příslušnost), nad Livonskem pak pouze několik desetiletí. Severní Estonsko pod polskou správou nikdy nebylo.

Přestože dynamika formování územní identity Pobaltí pod střeoevropským vlivem byla v minulosti značná, v současné době se jedná spíše o historické vlivy dochované v paměti jednotlivých pobaltských regionů. Německý i polský vliv se transformoval spíše do roviny hospodářských či turistických kontaktů, zatímco kulturní vazby Pobaltí na Německo, Polsko, ale i na Česko jsou ve smyslu transferu základních kulturně-religiózních hodnot a prvků výrazně slabší než v minulosti. Nejvýraznějším střeoevropským regionálním konceptem, který se dnes v Pobaltí uplatňuje, je tak koncept středovýchodní Evropy vycházející z jejího společného formování v rámci „části Západu, která byla dočasně ovládána Východem“ a která nyní obnovuje své vazby na Západ.

8 Souhrnné zhodnocení vnějších vazeb a paralel územní identity Pobaltí

Formování identity pobaltských států v rámci větších regionálních uskupení lze hodnotit na základě intenzity vzájemných vazeb. Větší intenzita kontaktů naznačuje silnější propojenost států, která je příčinou (předpokladem) a současně i důsledkem formování společné identity. Vzájemné vazby mezi pobaltskými státy a státy severní Evropy, Baltského moře, střední Evropy a východní Evropy se odehrávají v rovině hospodářské (mezinárodní obchod, zahraniční investice apod.), osobní (pohyb osob mezi státy z turistických, rodinných či pracovních důvodů) i kulturní.

Kulturní blízkostí pobaltských států vůči ostatním zemím v 90. letech 20. století se na základě dat z let 1994–97 o zahraničním obchodu, mezinárodním cestovním ruchu, počtech překladů knih z cizích jazyků, uvádění zahraničních filmů a divadelních představení a směrech mezinárodní pošty zabýval Vihalemm (1999). Agregací jednotlivých dílčích ukazatelů vytvořil pro každý ze tří pobaltských států pořadí zemí podle intenzity vazeb (viz tabulka 22). Z jeho závěrů vyplývá, že na své pobaltské sousedy je nejsilněji orientované Lotyšsko, na severské státy pak výrazně nejvíce Estonsko a nejméně Litva, jejíž vazby jsou naopak silnější směrem ke střední Evropě (stále jsou však slabší než její vazby k severským státům). Na státy SNS se pak orientují Litva a Lotyšsko více než Estonsko.

Tabulka 22: Intenzita vnějších vazeb pobaltských států v letech 1994–97

Estonsko		Lotyšsko		Litva	
Stát	Body	Stát	Body	Stát	Body
1. Finsko	61	1. Rusko	67	1. Rusko	53
2. Rusko	58	2. Německo	52	2. Německo	52
3. Švédsko	52	3. Litva	41	3. USA	35
4. Německo	39	4. Estonsko	38	4. Polsko	32
5. Lotyšsko	32	5. Švédsko	29	5. Lotyšsko	30
6. USA	31	6. Spojené království	27	6. Bělorusko	29
7. Litva	25	7. USA	26	7. Estonsko	27
8. Spojené království	22	8. Dánsko	25	8.–9. Švédsko	24
9.–10. Ukrajina	14	9. Finsko	21	8.–9. Dánsko	24
9.–10. Dánsko	14	10. Ukrajina	18	10. Spojené království	20

Zdroj: převzato z Vihalemm (1999)

Pozn.: Body jsou součtem hodnocení intenzity vazeb na jednotlivé státy na základě dílčích údajů o zahraničním obchodu, mezinárodním cestovním ruchu, počtech překladů knih z cizích jazyků, uvádění zahraničních filmů a divadelních představení a směrech mezinárodní pošty.

V následujícím textu jsou analyzovány a vyhodnoceny údaje týkající se vazeb pobaltských zemí na jednotlivá uskupení států na základě aktuálních dostupných dat (zpravidla za roky 2010 nebo 2011) v těchto oblastech:

- mezinárodní obchod,

- přímé zahraniční investice,
- propojení mezinárodní veřejnou dopravou,
- mezinárodní cestovní ruch,
- etnické menšiny v pobaltských státech a příslušníci pobaltských národů v zahraničí,
- náboženská příslušnost obyvatel,
- politické postoje obyvatel.

U některých údajů jsou analyzovány také vývojové trendy. Jednotlivé závěry jsou s ohledem na potřebu zhodnotit současné výsledky utváření identity pobaltských států v rámci regionálních uskupení a dále kvůli dostupnosti dat formulovány především jako hodnocení současného stavu. Ten je důsledkem historického vývoje, jenž byl zhodnocen v předchozích kapitolách.

8.1 Hospodářské vazby

Po vyhlášení nezávislosti v roce 1918 měly pobaltské státy úzké hospodářské vazby na největší evropské státy, především na Německo a Spojené království. Velmi silné byly také obchodní kontakty s Francií, Belgií, Nizozemskem, Spojenými státy a Polskem, s výjimkou Litvy, jejíž napjaté politické vztahy s Polskem se během 20. let 20. století odrazily i v propadu vzájemného zahraničního obchodu (Gazel 1935).

Kukk (2000) dokládá, že největší část estonského vývozu i dovozu směřovala v meziválečném období do Spojeného království a Německa (každoročně přibližně 50–60 % celkového objemu vývozu a 45–60 % dovozu) a dále do USA. Přibližně pětina estonského mezinárodního obchodu byla v meziválečných letech vázána na státy Baltského moře (Gazel 1935). Také mezinárodní obchod Lotyšska byl orientován v meziválečném období hlavně na velké evropské ekonomiky. Podíl států Baltského moře dosahoval jen asi 10 % (Gazel 1935). I mezinárodní obchod Litvy se orientoval především na zmíněné velké evropské ekonomiky (Německo, Spojené království, Francie, Nizozemsko atd.). Vazby na státy Baltského moře byly relativně slabé a dosahovaly jen 8–10 % celkového objemu zahraničního obchodu (Gazel 1935). Ukazuje se, že pro meziválečné pobaltské republiky byly hlavními obchodními partnery velké státy ležící mimo řádovostně nadřazené regiony, v rámci nichž se dlouhodobě formovala jejich identita, s výjimkou Německa a částečně Polska. Podíl těchto států na zahraničním obchodě meziválečných pobaltských republik se navíc postupně spíše zvyšoval.

Kontakty pobaltských států se Sovětským svazem, ale také mezi nimi navzájem byly výrazně slabší. Zejména bezprostředně po první světové válce plnily pobaltské státy roli prostředníka v obchodu mezi Evropou a Sovětským svazem (Kukk 2000). Sovětský svaz se však pohyboval kolem 4.–8. místa v pořadí zemí podle objemu zahraničního obchodu s jednotlivými pobaltskými státy. Vzhledem k dlouhodobému hospodářskému vývoji se pozice nově vzniklých pobaltských států v rámci meziválečné Evropy rychle zformovala do role „periferních dodavatelů surovin“ a také zemědělských a potravinářských produktů. Lotyšsko

například bylo v meziválečném období druhým největším světovým vývozcem lnu (Entner 1936) a značná část vývozu této i dalších zemědělských komodit přirozeně směřovala do evropských zemí. Kuk (2000) a Janusson (1935) uvádějí, že významnými exportními komoditami meziválečného Estonska byly vedle lnu také máslo či vejce a že zemědělské produkty a potraviny tvořily v jednotlivých letech přibližně 40–70 % estonského vývozu.

Po sovětské okupaci se obchod pobaltských států během několika měsíců zcela přeorientoval, což výrazně posílilo formování pobaltských států jako součásti východní Evropy. Již na konci roku 1940 například dosáhl Sovětský svaz (včetně Litvy a Lotyšska) 84% podílu na estonském exportu (Kuk 2000). Příznačné je, že pobaltské státy měly během sovětské okupace nepřirozené, ale velmi intenzivní obchodní kontakty se vzdálenými republikami Sovětského svazu (vč. kavkazských a středoasijských), ale také například s Kubou či Mongolskem.

Po obnovení nezávislosti v roce 1991 se hospodářská orientace pobaltských států opět velmi rychle změnila. Meziválečnou dominanci Německa a Velké Británie a pozdější výsadní roli Sovětského svazu vystřídala opětovná orientace na největší evropské ekonomiky a také na severské státy (především na Finsko a Švédsko). V prvních letech po obnovení nezávislosti byly významné také hospodářské vazby na USA a investice z USA vycházející mj. z politické podpory demokratizace pobaltského prostoru ze strany USA, z existence početných krajanských komunit a spolků v zámoří.

Ještě v roce 1991 byla přibližně polovina estonského zahraničního obchodu (zvláště vývozu) uskutečňována se Sovětským svazem (viz tabulka 23). Jen se samotným Ruskem se uskutečňovala více než polovina estonského vývozu a téměř polovina dovozu. Naproti tomu již v polovině 90. let estonskému zahraničnímu obchodu zcela dominovalo Finsko, které bylo nejbližším a nejpřirozenějším obchodním partnerem Estonska ve svobodném světě. Podíl Finska (nikoli však objem zahraničního obchodu mezi ním a Estonskem) se však posléze začal snižovat s tím, jak se estonská ekonomika otevírala také dalším státům Evropy i světa, a v roce 2011 činil 15 % celkového zahraničního vývozu a 13 % dovozu. Švédsko naproti tomu svůj podíl na zahraničním obchodě po roce 1991 mírně zvyšovalo a dnes je pro Estonsko z hlediska jeho objemu rovnocenným obchodním partnerem s Finskem. Třetí pozici si stabilně udržuje Rusko, přičemž Estonsko postupně obnovilo svou pozici pozitivní obchodní bilance s touto zemí, kterou mělo na počátku 90. let. Srovnatelné s Ruskem z hlediska objemu zahraničního obchodu s Estonskem je Lotyšsko a objemem dovozu také Německo, teprve pak následuje v pořadí země Litva.

Mezi skupinami států byla pro Estonsko na počátku 90. let pochopitelně nejvýznamnější východní Evropa. Rusko, Ukrajina a Bělorusko zajišťovaly téměř 3/4 estonského vývozu a 3/5 dovozu. Tento podíl se zprvu rychle, později pozvolna snižoval a dnes se pohybuje mírně nad 10 % v případě vývozu i dovozu. Již počátkem 90. let vystřídaly východoevropské státy v pozici nejvýznamnějšího obchodního partnera státy Baltského moře (bez Ruska). Příčinou je samozřejmě skutečnost, že do této skupiny patří největší počet států a že sdružuje hlavní obchodní partnery jak z východní Evropy (Rusko), tak i z Evropy Střední (Německo). Podíl států Baltského moře na objemu estonského zahraničního obchodu se od poloviny 90. let

stabilizoval kolem 55–60 %. Naopak dochází ke snižování podílu severských států na současné více než třetinové zastoupení v estonském vývozu a čtvrtinové v estonském dovozu. Tento pokles jde především na vrub Finska, jehož objem zahraničního obchodu s Estonskem prudce stoupal počátkem 90. let a poté dosáhl určité „nasyčenosti“, zatímco objem obchodu Estonska s jinými státy začal stoupat teprve později. Přesto jsou severské státy pro Estonsko výrazně důležitějšími obchodními partnery než pro obě zbývající pobaltské země. Podíl střední Evropy na estonském zahraničním obchodě naopak spíše mírně roste, a to zvláště u dovozu, který je nyní z 18 % dokonce vyšší než v případě východní Evropy. Zjevný je také nárůst podílu zahraničního obchodu Estonska se zbývajícími dvěma pobaltskými státy, v posledních letech zvláště díky estonskému dovozu z Lotyšska i Litvy.

Tabulka 23: Vývoj zahraničního obchodu Estonska se státy severní, střední a východní Evropy

Stát	Podíl (%)									
	Rok 1991		1996		2001		2006		2011	
	vývoz	dovoz	vývoz	dovoz	vývoz	dovoz	vývoz	dovoz	vývoz	dovoz
Bělorusko	4,1	4,9	1,9	0,4	0,5	1,1	0,6	1,4	0,7	1,2
Česko	nejz.	nejz.	0,1	0,5	0,2	0,8	0,4	0,9	0,4	1,3
Dánsko	0,1	0,1	3,5	2,9	2,9	2,7	2,6	2,3	2,5	1,6
Finsko	2,3	2,0	18,3	36,2	28,4	26,5	18,0	18,1	15,0	12,6
Island	nejz.	nejz.	0,1	0,1	0,1	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0
Litva	3,8	6,3	5,7	2,2	3,6	3,4	4,9	6,6	4,6	8,2
Lotyšsko	7,7	5,1	8,2	3,3	7,5	3,7	9,1	5,7	7,9	10,8
Německo	0,2	0,8	7,1	8,9	6,2	10,7	5,0	12,5	4,6	10,2
Norsko	nejz.	nejz.	1,5	0,9	2,6	1,1	2,6	0,6	3,0	1,1
Polsko	0,2	0,5	1,2	1,1	0,7	2,2	1,2	3,8	1,5	6,7
Rusko	56,5	46,9	16,5	13,1	8,6	11,9	7,8	13,0	11,0	8,3
Švédsko	0,5	0,8	11,5	8,4	11,8	8,9	12,3	9,1	15,6	10,6
Ukrajina	12,9	7,9	5,0	1,6	3,0	1,3	1,5	0,8	0,9	0,8
Pobaltské státy	11,5	11,4	14,0	5,5	11,0	7,1	13,9	12,3	12,5	18,9
Severské státy	2,9	2,9	35,0	48,4	46,0	39,2	35,7	30,1	36,3	25,8
Státy Baltského moře	14,8	15,6	55,6	63,0	61,2	58,2	53,0	58,1	51,8	60,6
střední Evropa	0,4	1,3	8,4	10,5	7,1	13,7	6,6	17,3	6,5	18,2
východní Evropa	73,5	59,7	23,5	15,1	12,1	14,2	9,9	15,1	12,6	10,2

Zdroj: Databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee), Kukk (2000), Zájedová (2006)

Pozn.: Údaje ukazují procentuální podíl daného státu na dovozu do Estonska a vývozu z Estonska. Sytost podbarvení buňky ukazuje velikost číselné hodnoty (tj. procentuálního podílu na dovozu či vývozu) ve škále zvláště pro jednotlivé státy a zvláště pro skupiny států. Pobaltskými státy se myslí zbývající dva z trojice Litva, Lotyšsko a Estonsko. Severskými státy se rozumí Finsko, Švédsko, Dánsko, Norsko a Island. Státy Baltského moře se myslí Finsko, Švédsko, Dánsko, Německo, Polsko a zbývající dva státy z trojice Litva, Lotyšsko, Estonsko (tedy nikoli Rusko, jehož údaje by celkovou hodnotu zásadně změnily). Středoevropskými státy se myslí Německo, Polsko a Česko (vazby Estonska na ostatní středoevropské státy jsou slabší a nejsou pro ně dostatečně podrobná data). Východoevropskými státy se myslí Rusko, Bělorusko a Ukrajina (tedy pouze ty východoevropské státy, k nimž Pobaltí pojí významnější historické vazby). Některé součty za skupiny států jsou v důsledku chybějící části dat mírně nepřesné.

Údaje o vývoji estonského zahraničního obchodu ukazují, že některé regiony jsou pro tento stát výrazně „dovozové“ a jiné „vývozné“. Evidentní je dlouhodobá a v čase narůstající disparita mezi vývozem a dovozem se státy střední Evropy (Německem, Polskem i Českem), s nimiž má Estonsko výrazně pasivní obchodní bilanci. Příčinou je tradičně velmi dobrá pověst výrobků a služeb z těchto zemí v Estonsku a také například dovoz velké části automobilů do Estonska z Německa a Česka. Naopak bilance se státy severními je dlouhodobě mírně aktivní. V posledních letech se změnila dříve aktivní obchodní bilance s pobaltskými státy i se všemi státy Baltského moře na mírně pasivní. Naopak u obchodu se státy východní Evropy došlo k opačné změně, tedy k návratu situace z konce sovětského období. Příčinou mohou být mj. změny v tocích mezinárodního obchodu v důsledku světové hospodářské recese.

Také v lotyšském zahraničním obchodě hrálo v roce 1991 hlavní podíl Rusko s podílem na lotyšském vývozu i dovozu velmi podobným jako v případě Estonska (viz tabulka 24). Po prudkém propadu v 90. letech došlo v posledních letech k mírnému posílení podílu Ruska, a to také díky stagnaci obchodních vztahů Lotyšska s některými jinými státy v době hospodářské recese. Na přelomu 20. a 21. století bylo hlavním obchodním partnerem Lotyšska Německo, které později vystřídala Litva, dosahující v roce 2011 zhruba šestinového podílu na lotyšském dovozu i vývozu. Na druhé místo se opět vrátilo Rusko těsně následované Německem, jehož podíl je stejně jako v případě Estonska znatelně vyšší v případě lotyšského dovozu než vývozu, a Estonskem, které na této pozici naopak v posledních letech drží hlavně lotyšský vývoz do této země. Výrazně slabší pozici v zahraničním obchodě Lotyšska ve srovnání s Estonskem mají severní státy, z nichž jsou pro Lotyšsko nejvýznamnější Švédsko a Finsko s dlouhodobě víceméně vyrovnaným podílem na celkovém objemu lotyšského zahraničního obchodu.

Mezi skupinami států měla v roce 1991 jednoznačně dominantní podíl na lotyšském vývozu (73 %) i dovozu (59 %) východní Evropa s téměř identickými procentuálními hodnotami jako v případě zahraničního obchodu Estonska. Podíl tohoto regionu se v 90. letech snižoval a poté došlo k opětovnému mírnému nárůstu na současných přibližně 14 % objemu na lotyšském vývozu i dovozu. Příčinou bylo jednak reálné mírné oživení především lotyško-ruských, ale také lotyško-běloruských obchodních vztahů, a jednak stagnace lotyšského zahraničního obchodu s některými jinými státy. Nejvyššího podílu na lotyšském zahraničním obchodu dosahují mezi analyzovanými skupinami zemí státy Baltského moře (bez Ruska), opět i díky tomu, že mezi ně patří větší počet zemí než do ostatních sledovaných skupin států. Od roku 2000 se jejich podíl stabilizoval mírně nad 50 % lotyšského dovozu i vývozu, tedy o málo méně než v případě Estonska. Také v Lotyšsku došlo stejně jako u Estonska v posledních cca 10 letech ke stagnaci a k poklesu podílu obchodu se severními státy (v roce 2011 asi šestinový podíl na lotyšském vývozu a osminový podíl na lotyšském dovozu). Přibližně pětina podíl na lotyšském dovozu si udržuje střední Evropa (tj. v tomto případě Německo, Polsko a Česko), naopak podíl lotyšského vývozu do těchto zemí (především do Německa a Polska) přibližně od roku 2000 prudce poklesl na současných 10 %. Z hlediska teritoriální struktury zahraničního obchodu Lotyšsko potvrzuje svou pozici „nejvíce

pobaltské“ země. Podíl Litvy a Estonska v posledních letech roste a v roce 2011 dosahoval přibližně 30 % lotyšského vývozu a čtvrtiny lotyšského dovozu, což je v obou případech více než podíl zbývajících dvou pobaltských zemí na zahraničním obchodě Litvy i Estonska.

Tabulka 24: Vývoj zahraničního obchodu Lotyšska se státy severní, střední a východní Evropy

Stát	Podíl (%)											
	Rok		1991		1996		2001		2006		2011	
	vývoz	dovoz	vývoz	dovoz	vývoz	dovoz	vývoz	dovoz	vývoz	dovoz	vývoz	dovoz
Bělorusko	6,9	5,9	4,4	1,7	1,8	3,9	2,3	4,7	2,1	3,4		
Česko	nezj.	nezj.	0,5	0,9	0,7	1,4	0,0	0,2	0,6	1,5		
Dánsko	0,01	0,01	3,7	3,9	5,8	3,7	5,0	2,7	3,9	2,3		
Estonsko	3,2	5,2	3,7	5,7	5,7	6,3	12,7	7,7	13,5	7,2		
Finsko	0,2	0,8	2,4	9,2	2,3	8,0	2,9	5,7	3,2	4,9		
Island	nezj.	nezj.	0,1	0,0	0,4	0,1	0,7	0,0	0,1	0,0		
Litva	5,3	10,1	7,4	6,3	8,1	8,5	14,7	13,0	16,2	17,1		
Německo	0,8	1,3	13,8	1,4	16,7	17,0	10,1	15,5	8,7	11,5		
Norsko	nezj.	nezj.	0,7	1,4	1,4	1,3	2,4	2,0	2,8	1,0		
Polsko	0,01	0,01	1,4	2,6	1,9	0,5	2,4	7,2	0,5	7,9		
Rusko	54,4	44,5	22,8	20,2	5,9	9,2	8,9	7,8	10,6	10,0		
Švédsko	0,6	0,4	6,6	0,8	9,6	6,5	6,5	5,0	6,3	3,6		
Ukrajina	12,0	8,7	6,2	2,6	1,7	1,4	1,8	1,1	1,1	1,1		
Pobaltské státy	8,5	15,3	11,1	12,0	13,9	14,8	27,4	20,7	29,7	24,2		
Severské státy	0,8	1,2	13,4	15,4	19,4	19,6	17,5	15,5	16,3	11,8		
Státy Baltského moře	10,1	17,8	38,8	29,9	50,1	50,5	54,3	56,9	52,3	54,3		
střední Evropa	0,8	1,3	15,6	4,8	19,3	18,9	12,5	22,9	9,8	20,8		
východní Evropa	73,3	59,1	33,4	24,5	9,3	14,5	12,9	13,5	13,8	14,5		

Zdroj: Databáze Lotyšského statistického úřadu (www.csb.gov.lv), Zájedová (2006)

Pozn.: Údaje ukazují procentuální podíl daného státu na dovozu do Lotyšska a vývozu z Lotyšska. Sytost podbarvení buňky ukazuje velikost číselné hodnoty (tj. procentuálního podílu na dovozu či vývozu) ve škále zvlášť pro jednotlivé státy a zvlášť pro skupiny států. Pobaltskými státy se myslí zbývajících dva z trojice Litva, Lotyšsko a Estonsko. Severskými státy se rozumí Finsko, Švédsko, Dánsko, Norsko a Island. Státy Baltského moře se myslí Finsko, Švédsko, Dánsko, Německo, Polsko a zbývajících dva státy z trojice Litva, Lotyšsko, Estonsko (tedy nikoli Rusko, jehož údaje by celkovou hodnotu zásadně změnily). Středoevropskými státy se myslí Německo, Polsko a Česko (vazby Lotyšska na ostatní středoevropské státy jsou slabší a nejsou pro ně dostatečně podrobná data). Východoevropskými státy se myslí Rusko, Bělorusko a Ukrajina (tedy pouze ty východoevropské státy, k nimž Pobaltí pojí významnější historické vazby). Některé součty za skupiny států jsou v důsledku chybějící části dat mírně nepřesné.

Také v teritoriální struktuře lotyšského zahraničního obchodu najdeme výrazně „vývozové“ a výrazně „dovozové“ státy. Těmi, do nichž Lotyšsko více vyváží, než z nich dováží, patří v posledních přibližně 10 letech hlavně severské a pobaltské země. Obchodní bilanci se státy východní Evropy, především s Ruskem, činí mírně pasivní hlavně dovoz surovin z Ruska. Výrazně pasivní bilance se státy střední Evropy je pak daná stejně jako v případě Estonska silnou tradicí středoevropského zboží (opět např. automobilů z Německa a Česka) v Pobaltí. Nebylo tomu tak ale po celou dobu, v polovině 90. let, kdy byla v důsledku ekonomické

transformace v Lotyšsku nižší kupní síla a kdy do Lotyšska proudily zahraniční investice, měla tato země se střední Evropou výrazně aktivní obchodní bilanci. Aktivní obchodní bilance Lotyšska se severskými a se zbývajícími dvěma pobaltskými státy a pasivní bilance se státy střední Evropy se vyrovnává, pokud analyzujeme údaje za celý region Baltského moře.

Litevský zahraniční obchod byl v roce 1991 stejně jako v Lotyšsku a Estonsku ovládnut Ruskem, opět s velmi podobným mírně nadpolovičním podílem na litevském vývozu a téměř 50 % podílem na dovozu (viz tabulka 25). Na rozdíl od Lotyšska i Estonska si však Rusko udrželo dominantní pozici dodnes, byť v menší míře. V roce 2011 bylo Rusko cílem přibližně jedné šestiny litevského vývozu a na dovozu se podílelo dokonce jednou třetinou (mj. důsledek velkého objemu dovozu paliv a dalších surovin z Ruska), v obou případech s mírně rostoucím trendem v posledních 10 letech. Pozici Ruska nepochybně „vylepšuje“ sousedství Litvy s Kaliningradskou oblastí. V pořadí zemí za Ruskem následují s odstupem Německo a Lotyšsko, v dalším sledu pak Polsko. Podíl každé z těchto tří zemí na litevském vývozu i dovozu je kolem 10 % nebo několik pct. bodů pod touto hodnotou. Zatímco podíl Polska i Lotyšska se spíše zvyšuje, a to díky jejich rostoucímu podílu na litevském dovozu, podíl Německa spíše stagnuje a zejména v případě dovozu mírně klesá. Role severských států v litevském zahraničním obchodu je ještě méně výrazné než v případě Lotyšska. Nejvyšší podíl mezi severskými státy na litevském dovozu i vývozu si udržuje Švédsko následované Finskem a také Dánskem. Významnější než kterýkoli severský stát je však pro Litvu z obchodního hlediska Bělorusko s přibližně 5% podílem na litevském exportu a cca 2% podílem na litevském importu, v obou případech s tendencí růstu.

Ze sledovaných skupin států má Litva ve srovnání s Estonskem, ale i s Lotyšskem slabší obchodní vztahy se severskými státy. Jako jediná pobaltská země má Litva svůj zahraniční obchod orientovaný relativně vyváženě mezi státy Baltského moře a východní Evropu, byť i v tomto případě státy Baltského moře s přibližně 2/5 podílem na litevském zahraničním obchodu dominují. Významná je také pozice střední Evropy s přibližně šestinovým podílem na litevském vývozu a pětiovým podílem na litevském dovozu v roce 2011. Především díky svému vývozu má Litva poměrně silné obchodní vztahy také se svými pobaltskými sousedy, zvláště pak s Lotyšskem.

Aktivní obchodní bilanci má Litva především se severskými a pobaltskými státy, což se promítá i do celkově rovněž aktivní bilance s celým regionem Baltského moře (bez Ruska). Nic na této skutečnosti nemění ani pasivní obchodní bilance Litvy se všemi sledovanými stredoevropskými státy. V důsledku zmíněné výrazně pasivní bilance s Ruskem má Litva celkově pasivní bilanci s východní Evropou jako celkem, byť její bilance s Běloruskem i Ukrajinou je naopak aktivní, avšak při mnohem menším objemu.

Tabulka 25: Vývoj zahraničního obchodu Litvy se státy severní, střední a východní Evropy

Stát	Podíl (%)										
	Rok	1991		1996		2001		2006		2011	
		vývoz	dovoz	vývoz	dovoz	vývoz	dovoz	vývoz	dovoz	vývoz	dovoz
Bělorusko		8,3	8,4	10,1	2,4	3,9	1,9	3,8	1,8	5,2	2,4
Česko		nezj.	nezj.	nezj.	1,8	nezj.	1,4	0,8	1,4	0,6	1,3
Dánsko		0,3	0,01	2,6	3,6	4,5	2,9	4,2	2,9	2,1	1,6
Estonsko		2,3	1,8	2,5	1,3	3,2	1,1	6,5	3,1	6,6	2,8
Finsko		0,3	0,1	1,0	3,3	1,4	2,3	0,9	2,9	1,3	2,1
Island		nezj.	nezj.	nezj.	nezj.	nezj.	nezj.	0,7	0,1	0,1	0,1
Lotyšsko		6,7	4,7	9,3	1,7	12,6	1,5	11,1	4,8	10,2	6,6
Německo		0,6	1,2	14,4	15,7	12,6	17,2	8,6	14,9	9,3	10,0
Norsko		nezj.	nezj.	nezj.	nezj.	nezj.	nezj.	1,9	0,5	2,0	0,4
Polsko		0,7	1,4	3,2	4,4	6,3	4,9	6,1	9,5	6,9	9,1
Rusko		56,5	49,6	23,8	29,1	11,0	25,3	12,7	24,4	16,6	32,1
Švédsko		0,3	0,04	1,7	3,3	3,7	3,0	4,5	3,3	3,6	3,3
Ukrajina		11,4	10,4	7,7	3,2	3,4	1,6	2,6	1,4	3,3	1,0
Pobaltské státy		9,0	6,5	11,8	3,0	15,8	2,6	17,5	7,8	16,9	9,4
Severské státy		0,9	0,2	5,3	10,2	9,6	8,2	12,1	9,7	9,1	7,4
Státy Baltského moře		11,2	9,3	34,7	33,3	44,3	32,9	41,8	41,3	40,2	35,5
střední Evropa		1,3	2,6	17,6	21,9	18,9	23,5	15,5	25,8	16,9	20,3
východní Evropa		76,2	68,4	41,6	34,7	18,3	28,8	19,1	27,5	25,1	35,5

Zdroj: Databáze Litevského statistického úřadu (www.stat.gov.lt), Zájedová (2006)

Pozn.: Údaje ukazují procentuální podíl daného státu na dovozu do Litvy a vývozu z Litvy. Sytost podbarvení buňky ukazuje velikost číselné hodnoty (tj. procentuálního podílu na dovozu či vývozu) ve škále zvláště pro jednotlivé státy a zvláště pro skupiny států. Pobaltskými státy se myslí zbývající dva z trojice Litva, Lotyšsko a Estonsko. Severskými státy se rozumí Finsko, Švédsko, Dánsko, Norsko a Island. Státy Baltského moře se myslí Finsko, Švédsko, Dánsko, Německo, Polsko a zbývající dva státy z trojice Litva, Lotyšsko, Estonsko (tedy nikoli Rusko, jehož údaje by celkovou hodnotu zásadně změnily). Středoevropskými státy se myslí Německo, Polsko a Česko (vazby Litvy na ostatní středoevropské státy jsou slabší a nejsou pro ně dostatečně podrobná data). Východoevropskými státy se myslí Rusko, Bělorusko a Ukrajina (tedy pouze ty východoevropské státy, k nimž Pobaltí pojí významnější historické vazby). Některé součty za skupiny států jsou v důsledku chybějící části dat mírně nepřesné.

Vzájemné obchodní vztahy nyní formují pobaltské státy v první řadě jako součást prostoru Baltského moře, což volně navazuje na hanzovní tradici. V rámci tohoto prostoru se Estonsko orientuje hlavně na severské státy Finsko a Švédsko, Lotyšsko spíše na Německo následované opět Švédskem, Litva pak na Německo a Polsko. Zvyšuje se ale také podíl trojice pobaltských zemí ve vzájemném zahraničním obchodě, který je přirozeně silný zejména u dvojic Estonsko–Lotyšsko a Lotyšsko–Litva. V případě Litvy a částečně i Lotyšska přetrvávají silné obchodní vazby na Rusko, dané zvláště dovozem ruských surovin.

Ekonomické vazby mezi státy naznačují také přímé zahraniční investice (PZI). Ty jednak indikují určitou blízkost trhů a také podnikatelského prostředí a kultury zdrojového a cílového státu, a jednak tuto blízkost dále posilují. Pobaltské státy dosahovaly po obnovení nezávislosti

přibližně od poloviny 90. let 20. století vysokých objemů přímých zahraničních investic, a to zejména (viz Zájedová 2006, 92):

- z Finska a Švédska (v roce 1995 v Estonsku 38 %, resp. 24 % celkového objemu PZI),
- z Dánska (v roce 1995 v Lotyšsku 26 % celkového objemu PZI),
- z Ruska (v roce 1995 v Lotyšsku 19 % celkového objemu PZI),
- z Německa (v roce 1995 v Litvě 18 % celkového objemu PZI),
- z USA (v roce 1995 v Lotyšsku 12% a v Litvě 17 % celkového objemu PZI).

Tato data ukazují rychlé přeorientování ekonomiky celého Pobaltí směrem k severským a střeoevropským státům, v případě Litvy, ale i Lotyšska v prvních letech po obnovení nezávislosti také k USA. Objem investic na obyvatele byl z pobaltských států na konci 90. let i po roce 2000 nejvyšší v Estonsku, a to díky rychlejšímu přechodu na tržní hospodářství, vyšší politické stabilitě a větší fyzické i kulturní blízkosti zdrojových zemí (Cass 2007). Investice ze severských států směřovaly zejména do sektoru telekomunikací, finančnictví nebo do některých odvětví zpracovatelského průmyslu, zatímco investice z Ruska, USA, Polska či Norska do energetiky a zpracování ropy.

V čele pořadí investujících zemí v Estonsku bylo v 90. letech výrazně dominující Finsko vystřídáno Švédskem. V roce 2005 pocházelo ze Švédska 53 % celkového objemu PZI mířících do Estonska, z Finska pak 21 % (Baltic States: Part III. Estonia 2006). Za nimi se drží s podíly kolem 2 – 4 % na celkovém objemu PZI další významné ekonomiky EU (Německo, Spojené království, Nizozemsko), Spojené státy a Rusko. Tato skutečnost dokládá obnovení tradičně velmi silných vazeb Estonska na severské státy, stabilní pozici relativně slabších vazeb na státy střední a západní Evropy a vzhledem k velikosti a geografické blízkosti velmi slabou investiční propojenost Estonska s Ruskem (až na 7. místě v pořadí investujících zemí).

Také v Lotyšsku se v posledních letech na investicích nejvíce podílely severské státy. V roce 2010 i v letech předchozích bylo jednoznačně největším investorem v Lotyšsku Estonsko (21 % celkového objemu investic do kapitálu společností v Lotyšsku) následované Švédskem a Dánskem (viz tabulka 26). Pozice Ruska velmi oslabilo a dosahovala jen 3,5 % na celkovém objemu PZI (9. místo v pořadí), což je opět vzhledem k jeho velikosti a geografické blízkosti nízká hodnota. Mezi investory mají nízké zastoupení také státy střední Evropy.

I v Litvě je po roce 2000 největším investorem Švédsko. V roce 2008 dosahoval jeho podíl na celkovém objemu PZI 15 %, v roce 2011 již 17 % (www.stat.gov.lt, viz tabulka 27). Na druhém místě bylo Německo (12 % podíl v roce 2011) vystřídáno Polskem (13 % v roce 2011). Významnými investory v Litvě byly v tomto období také Nizozemsko a Rusko, které bylo v roce 2011 s podílem 7 % na celkovém objemu PZI pátým největším investorem v Litvě, pravděpodobně i díky provázanosti Litvy s ekonomikou Kaliningradské oblasti. Uvedené údaje dokládají poněkud odlišné investiční vazby Litvy ve srovnání s Lotyšskem i Estonskem. Charakteristická je relativní vyváženost mezi severskými státy (zastoupenými hlavně Švédskem, méně pak Norskem, Finskem a Dánskem), střeoevropskými státy

(zastoupenými hlavně největšími ekonomikami tohoto regionu Německem a Polskem) a Ruskem.

Tabulka 26: Investice do kapitálu společností v Lotyšsku v letech 1992–2010 podle zdrojové země (%)

Zdrojová země	1992	1996	2000	2004	2008	2009	2010
Estonsko	0,06	1,42	6,07	8,93	19,78	23,21	20,91
Švédsko	7,09	4,89	1,02	12,57	9,16	9,25	9,01
Dánsko	5,03	0,26	14,00	0,91	0,90	7,97	6,88
Nizozemsko	0,96	0,15	2,99	5,46	5,62	0,56	6,02
Kypr	0,00	0,55	0,04	1,25	6,94	6,25	5,97
Norsko	0,26	0,40	4,13	7,11	0,74	6,10	5,94
Litva	0,24	0,17	0,38	0,62	5,27	5,11	4,58
Finsko	3,57	2,75	5,35	6,65	4,04	0,41	4,43
Rusko	9,34	13,44	7,28	6,69	5,57	4,23	3,49
Spojené státy americké	62,61	10,87	9,31	6,63	2,75	0,33	3,28
Rakousko	0,30	2,32	0,57	0,58	2,04	2,17	2,81
Lucembursko	nezj.	nezj.	0,02	0,08	1,23	1,08	2,77
Švýcarsko	0,29	3,96	1,94	1,65	0,89	1,22	2,35
Německo	2,65	4,71	12,72	10,06	3,56	2,76	2,06

Zdroj: Databáze Lotyšského statistického úřadu (www.stat.gov.lv)

Pozn.: Státy jsou seřazeny podle pořadí v roce 2010 až po poslední stát, který dosáhl alespoň v jednom roce podílu 4 % na celkovém objemu investic.

Tabulka 27: Přímé zahraniční investice v Litvě v letech 2008–2011 podle zdrojové země (%)

Zdrojová země	2008	2009	2010	2011
Švédsko	14,94	10,04	9,66	17,28
Polsko	6,45	11,75	12,44	12,90
Německo	10,66	11,37	11,97	11,66
Nizozemsko	9,00	8,48	9,57	9,85
Rusko	5,65	7,09	8,90	7,34
Norsko	4,19	4,10	3,64	6,02
Finsko	5,94	5,26	5,22	5,90
Dánsko	9,26	11,07	11,32	5,37
Estonsko	9,21	8,24	6,69	5,05
Kypr	3,27	2,79	3,37	3,32
Lotyšsko	6,61	4,69	4,19	3,23

Zdroj: Databáze Litevského statistického úřadu (www.stat.gov.lt)

Pozn.: Státy jsou seřazeny podle pořadí v roce 2011 až po poslední stát, který dosáhl alespoň v jednom roce podílu 4 % na celkovém objemu přímých zahraničních investic.

Údaje o přímých zahraničních investicích ukazují silnou spjatost pobaltských států především se státy severskými, zejména se Švédskem. V Estonsku si významnou pozici mezi zahraničními investory udržuje Finsko, v Lotyšsku také Dánsko, v Lotyšsku a Litvě též Norsko. Stabilně se mezi největšími investory ve všech třech pobaltských státech drží také Německo (nejvíce v Litvě, nejméně v Estonsku). Rusko se významněji podílí na objemu PZI pouze v Litvě. Estonsko se z hlediska toku zahraničních investic stává de facto dalším severským státem a jeho investiční aktivita zejména v Lotyšsku, ale i Litvě v posledních letech rychle rostla. V případě Estonska tedy můžeme hovořit o obnovení a prohloubení silné hospodářské spjatosti se severskými státy. V regionu Pobaltí začíná Estonsko působit jako součást „severského hospodářského prostoru“. Také Lotyšsko je investičně silně vázané na severské státy, v tomto případě se však jedná o vazby jednostranné (investice ze severských států vč. Estonska do Lotyšska). Litva si z tohoto hlediska udržuje vyrovnané vztahy se severskými a středoevropskými státy i s Ruskem a z hlediska přílivu zahraničních investic tak plní roli „mostu“ mezi severní, střední a východní Evropou.

Obecně je možné konstatovat, že prostor Baltského moře je investičně a kapitálově silně provázanou oblastí. Investice se šíří ze západního a jižního pobřeží Baltu na pobřeží východní (tj. do Pobaltí). K zemím, které nejen přijímají zahraniční investice, ale také v zahraničí samy investují, se začíná řadit také Estonsko, přinejmenším ve vztahu ke svým dvěma pobaltským sousedům Lotyšsku a Litvě.

8.2 Dopravní a turistické vazby

Formování identity pobaltských států v rámci větších uskupení naznačuje také intenzita pohybu obyvatel mezi státy. Tu je možné hodnotit podle propojenosti spoji veřejné dopravy, které odrážejí intenzitu pohybu obyvatel za pracovními, turistickými, osobními, sociálními a dalšími účely, turistické vazby pak podle počtu účastníků mezinárodního cestovního ruchu mezi danými státy.

V případě dopravního napojení je možné hodnotit počty a podíly spojů letecké, lodní, železniční i autobusové dopravy z hlavních měst pobaltských států do cílových bodů těchto spojů v jednotlivých státech. Data za leteckou dopravu jsou sice částečně ovlivněna politikou aerolinií a jejich aliancí, které mohou nabízet lety mezi dvěma státy s přestupem, spojení na krátkou vzdálenost (tedy i do většiny zemí střední, severní a východní Evropy) jsou však převážně zajišťována přímo. Počet destinací, které jsou dostupné přímo, a také počet přímých spojů jednotlivými druhy dopravy tedy naznačují dopravní vztahy mezi jednotlivými státy dostatečně přesně.

Tabulka 28: Mezinárodní dopravní vazby Estonska v červnu 2012

Stát	Podíl na celkovém počtu (%)				Vážený počet spojů
	Mezinárodní letecké spoje	Mezinárodní lodní spoje	Mezinárodní vlakové spoje	Mezinárodní autobus. spoje	
Bělorusko				2,7	0,2
Česko	0,7				0,4
Dánsko	4,2				2,3
Finsko	19,6	90,4			41,6
Litva	5,3			17,4	4,3
Lotyšsko	14,5			28,3	10,2
Německo	7,9				4,4
Norsko	6,4				3,6
Polsko	1,3				0,7
Rakousko	1,5				0,9
Rusko	9,9	1,2	100,0	48,9	12,5
Švédsko	13,4	8,4			10,3
Ukrajina	1,5			2,7	1,1
Pobaltské státy	19,8	0,0	0,0	45,7	14,5
Severské státy	43,6	98,8	0,0	0,0	57,8
Státy Baltského moře	66,3	98,8	0,0	45,7	73,9
střední Evropa	11,5	0,0	0,0	0,0	6,4
východní Evropa	11,5	1,2	100,0	54,3	13,7

Zdroj: Autobusová společnost EcoLines (www.ecolines.net), Autobusová společnost Bussireisid (www.bussireisid.ee), Estonské železnice GoRail (www.gorail.ee), Letiště Tallinn (www.tallinn-airport.ee), Přístav Tallinn (www.portoftallinn.ee), Turistické a dopravní informace o Tallinnu (www.inyourpocket.com)

Pozn.: Údaje ukazují procentuální podíl počtu cílových bodů přímých spojů veřejné dopravy do destinací daného státu na celkovém počtu mezinárodních spojů z Tallinnu. U váženého počtu spojů jsou váhy jednotlivých druhů dopravy stanoveny podle orientační kapacity jednotlivých dopravních prostředků takto: autobusové spoje 1, letecké spoje 3, vlakové spoje 5, lodní spoje 10. Sytost podbarvení buňky ukazuje velikost číselné hodnoty ve škále zvláště pro jednotlivé státy a zvláště pro skupiny států. Pobaltskými státy se myslí zbývající dva z trojice Litva, Lotyšsko a Estonsko. Severskými státy se rozumí Finsko, Švédsko, Dánsko a Norsko (na Island z Estonska žádné přímé dopravní spoje nejsou). Státy Baltského moře se myslí Finsko, Švédsko, Dánsko, Německo, Polsko a zbývající dva státy z trojice Litva, Lotyšsko, Estonsko (tedy nikoli Rusko, jehož údaje by celkovou hodnotu zásadně změnily). Středoevropskými státy se myslí Německo, Polsko, Rakousko a Česko (z Maďarska, Švýcarska, Slovinska a Slovenska do Estonska žádné přímé dopravní spoje nejsou). Východoevropskými státy se rozumí Rusko, Bělorusko a Ukrajina. Prázdné buňky znamenají, že do daného státu neexistuje daným druhem dopravy žádné přímé spojení.

Dopravní vazby Estonska jsou silně orientované na Finsko (viz tabulka 28), a to především díky velmi intenzivnímu propojení hlavních měst Tallinnu a Helsinek lodní dopravou (v letním období cca 20 párů spojů denně!). Nejvíce jsou Helsinky zastoupené také mezi spoji letecké dopravy z letiště Tallinn. Na celkovém váženém počtu dopravních spojů⁴¹ Estonska se Finsko podílí více než dvěma pětinami, což opět naznačuje intenzitu hospodářských, ale i

⁴¹ Autobusovým spojům je přiřazena váha 1, leteckým váha 3, vlakovým váha 5 a lodním váha 10.

osobních a sociálních kontaktů mezi oběma ugrofinskými státy. Za ním s odstupem následují Rusko, Švédsko a Lotyšsko. Dle očekávání je Rusko napojené na Estonsko především pozemní veřejnou dopravou, zatímco v případě Lotyšska je silná také role dopravy letecké a v případě Švédska pak pouze dopravy letecké a lodní. Vzhledem ke vzdálenosti od „jádra“ evropského kontinentu jsou přímé dopravní spoje do všech ostatních sledovaných států zajišťované prakticky výhradně letecky. Za zmíněnými státy následují v pořadí četnosti dopravních vazeb s Estonskem Německo, Litva a Norsko. Především díky vazbám na Finsko a částečně i Švédsko dominují mezi dopravními spoji z Estonska severské státy a region Baltského moře (bez Ruska). Vyrovnaný je podíl východní Evropy (tedy de facto pouze Ruska) a Pobaltí (tedy Lotyšska a Litvy). Naopak přímé dopravní vazby Estonska na střední Evropu jsou slabé a podílí se na nich prakticky pouze Německo.

Zahraniční vztahy Lotyšska (resp. Rigy a přístavů Ventspils a Liepāja) jsou z hlediska dopravních vazeb ve srovnání s Estonskem výrazně vyváženější (viz tabulka 29). Nejvyšší podíl na váženém počtu spojů má Rusko s 15 %. Rusko přitom dominuje jak očekávaně ve vlakové dopravě, tak poněkud překvapivě i v dopravě letecké. Roli zde může sehrávat i skutečnost, že Riga plní pro některé aerolinie roli uzlové křižovatky pro lety na východ Evropy a že tedy přenáší i vazby mezi východní Evropou a státy EU. V relativně malých odstupech v pořadí následují Německo, Švédsko, Estonsko, Litva a Finsko, s větším odstupem pak Ukrajina, Dánsko a Bělorusko. Švédsko je s Lotyšskem přirozeně spojeno především lodními spoji ze všech tří lotyšských přístavů Rigy, Ventspilsu a Liepāji. Také napojení Německa se odvíjí od lodní dopravy, zejména však od dopravy letecké, která zcela dominuje u propojení Lotyšska s Finskem. Litva i Estonsko jsou s Lotyšskem propojené letecky, ale hlavně spoji autobusové dopravy, jejichž konkurenceschopnost vzrostla mj. díky zkrácení přepravní doby po vstupu pobaltských států do schengenského prostoru a díky realizaci velkých projektů modernizace páteří silniční infrastruktury, financovaných také ze zdrojů EU. Mezi sledovanými skupinami států dominují stejně jako v případě Estonska státy Baltského moře (bez Ruska), byť méně výrazně. Relativně vyvážené jsou ve srovnání s Estonskem podíly severských států, východní Evropy i střední Evropy dosahující hodnot 27 %, 22 % a 16 % na celkovém váženém počtu spojů.

V teritoriální orientaci dopravních vztahů Litvy (resp. Vilnius, letiště Kaunas a Palanga a přístavu Klaipėda) dominuje stejně jako v případě Lotyšska Rusko (viz tabulka 30), a to i díky sousedství s Kaliningradskou oblastí spojenou s Litvou především železniční dopravou. Jeho podíl je mírně vyšší (18 % váženého počtu dopravních spojů) a další země v pořadí Lotyšsko a Německo následují s větším odstupem (13 %, resp. 10 %). V další skupině s relativně podobnými podíly na celkovém váženém počtu dopravních spojů jsou Finsko, Estonsko, Bělorusko, Polsko, Dánsko a Švédsko. Pozice Ruska je dána hlavně četnými vlakovými spoji z Vilnius do Moskvy, Petrohradu a Kaliningradu. V případě Švédska a Německa hraje zásadní roli napojení lodní, u Německa také autobusové a částečně i letecké. Estonsko a Lotyšsko jsou s Litvou propojené především autobusovou dopravou. Uvedené skutečnosti ukazují, že dopravní vztahy Litvy se severní, východní a střední Evropou (podíly 19 %, 28 %, 16 %)

resp. 17 %) jsou podobně vyvážené jako v případě Lotyšska. V Litvě však na rozdíl od Lotyšska mají nejvyšší podíl dopravní vazby na východní Evropu.

Tabulka 29: Mezinárodní dopravní vazby Lotyšska v červnu 2012

Stát	Podíl na celkovém počtu (%)				Vážený počet spojů
	Mezinárodní letecké spoje	Mezinárodní lodní spoje	Mezinárodní vlakové spoje	Mezinárodní autobus. spoje	
Bělorusko	1,4		33,3	6,1	2,9
Česko	0,4			1,0	0,4
Dánsko	4,4				3,5
Estonsko	9,3			31,8	9,8
Finsko	11,0				8,8
Litva	9,6			24,7	9,5
Maďarsko	0,7				0,6
Německo	10,7	26,1		6,1	11,3
Norsko	5,2				4,2
Polsko	2,7			2,5	2,3
Rusko	13,1	8,7	66,7	16,2	15,0
Švédsko	6,0	65,2			10,5
Švýcarsko	1,0			1,0	0,9
Ukrajina	3,9			7,1	3,7
Pobaltské státy	18,8	0,0	0,0	56,6	19,3
Severské státy	26,6	65,2	0,0	0,0	26,9
Státy Baltského moře	53,6	91,3	0,0	65,2	55,6
střední Evropa	15,5	26,1	0,0	10,6	15,5
východní Evropa	18,4	8,7	100,0	29,3	21,6

Zdroj: Autobusová společnost EcoLines (www.ecolines.net), Letiště Riga (www.riga-airport.com), Lotyšské železnice (www.ldz.lv), Přístav Liepāja (www.portofliepaja.lv), Přístav Riga (www.rop.lv), Přístav Ventspils (www.portofventspils.lv), Turistické a dopravní informace o Rize (www.inyourpocket.com)

Pozn.: Údaje ukazují procentuální podíl počtu cílových bodů přímých spojů veřejné dopravy do destinací daného státu na celkovém počtu mezinárodních spojů z Rigy, u lodní dopravy také z přístavů Ventspils a Liepāja. Do hodnocení nebylo zařazeno železniční spojení Riga–Valga (Estonsko), protože Valga je malé město a železniční křižovatka na estonsko-lotyšské hranici a reálně se tedy jedná o vnitrostátní spojení uvnitř Lotyšska. U váženého počtu spojů jsou váhy jednotlivých druhů dopravy stanoveny podle orientační kapacity jednotlivých dopravních prostředků takto: autobusové spoje 1, letecké spoje 3, vlakové spoje 5, lodní spoje 10. Sytost podbarvení buňky ukazuje velikost číselné hodnoty ve škále zvláště pro jednotlivé státy a zvláště pro skupiny států. Pobaltskými státy se myslí zbývající dva z trojice Litva, Lotyšsko a Estonsko. Severskými státy se rozumí Finsko, Švédsko, Dánsko a Norsko (na Island z Lotyšska žádné přímé dopravní spoje nejsou). Státy Baltského moře se myslí Finsko, Švédsko, Dánsko, Německo, Polsko a zbývající dva státy z trojice Litva, Lotyšsko, Estonsko (tedy nikoli Rusko, jehož údaje by celkovou hodnotu zásadně změnily). Středoevropskými státy se myslí Německo, Švýcarsko, Polsko, Maďarsko a Česko (z Rakouska, Slovinska a Slovenska do Lotyšska žádné přímé dopravní spoje nejsou). Východoevropskými státy se rozumí Rusko, Bělorusko a Ukrajina. Prázdné buňky znamenají, že do daného státu neexistuje daným druhem dopravy žádné přímé spojení.

Tabulka 30: Mezinárodní dopravní vazby Litvy v červnu 2012

Stát	Podíl na celkovém počtu (%)				Vážený počet spojů
	Mezinárodní letecké spoje	Mezinárodní lodní spoje	Mezinárodní vlakové spoje	Mezinárodní autobus. spoje	
Bělorusko			26,3	9,8	6,4
Česko	0,7			2,1	0,7
Dánsko	8,0				4,8
Estonsko	7,7			15,0	6,4
Finsko	12,4				7,5
Island	0,5				0,3
Lotyšsko	16,9			23,9	13,0
Maďarsko				0,9	0,1
Německo	6,5	56,3		16,2	10,3
Norsko	4,7				2,9
Polsko	3,7		8,8	7,3	4,9
Rakousko	1,7			0,9	1,2
Rusko	6,2		65,0	13,2	18,3
Slovensko				0,9	0,1
Španělsko	2,0				1,2
Švédsko	0,7	43,8			4,0
Švýcarsko				0,9	0,1
Ukrajina	3,5			6,0	2,8
Pobaltské státy	24,6	0,0	0,0	38,9	19,4
Severské státy	26,4	43,8	0,0	0,0	19,4
Státy Baltského moře	56,0	100,0	8,8	62,4	50,8
střední Evropa	12,7	56,3	8,8	29,1	17,3
východní Evropa	9,7	0,0	91,3	29,1	27,5

Zdroj: Autobusová společnost EcoLines (www.ecolines.net), Letiště Kaunas (www.kaunas-airport.lt), Letiště Palanga (www.palanga-airport.lt), Letiště Vilnius (www.vilnius-airport.lt), Litevské železnice (www.litrail.lt), Přístav Klaipėda (www.portofklaipeda.lt), Turistické a dopravní informace o Vilniusu a Klaipėdė (www.inyourpocket.com)

Pozn.: Údaje ukazují procentuální podíl počtu cílových bodů přímých spojů veřejné dopravy do destinací daného státu na celkovém počtu mezinárodních spojů z Vilniusu, u letecké dopravy také z letišť Kaunas a Palanga, u lodní dopravy z přístavu Klaipėda. Železniční spojující Kaliningrad s jinými ruskými městy byly započteny pouze jednou. U váženého počtu spojů jsou váhy jednotlivých druhů dopravy stanoveny podle orientační kapacity jednotlivých dopravních prostředků takto: autobusové spoje 1, letecké spoje 3, vlakové spoje 5, lodní spoje 10. Sytost podbarvení buňky ukazuje velikost číselné hodnoty ve škále zvláště pro jednotlivé státy a zvláště pro skupiny států. Pobaltskými státy se myslí zbývající dva z trojice Litva, Lotyšsko a Estonsko. Severskými státy se rozumí Finsko, Švédsko, Dánsko, Norsko a Island. Státy Baltského moře se myslí Finsko, Švédsko, Dánsko, Německo, Polsko a zbývající dva státy z trojice Litva, Lotyšsko, Estonsko (tedy nikoli Rusko, jehož údaje by celkovou hodnotu zásadně změnily). Středoevropskými státy se myslí Německo, Švýcarsko, Polsko, Rakousko, Maďarsko, Slovensko a Česko (do Slovinska z Litvy žádné přímé dopravní spoje nejsou). Východoevropskými státy se rozumí Rusko, Bělorusko a Ukrajina. Prázdné buňky znamenají, že do daného státu neexistuje daným druhem dopravy žádné přímé spojení.

Intenzita turistického napojení na jednotlivé státy indikuje obdobně jako dopravní vztahy vzájemnou provázanost států v oblasti hospodářské, zejména však osobní i kulturní. Vzájemná turistická výměna mezi státy zahrnuje jednak „tradiční“ poznávací či pobytové cesty, ale také cesty za rodinnými příslušníky, pracovní a nákupní cesty apod. Hodnocení mezinárodních kontaktů prostřednictvím cestovního ruchu komplikuje obtížná srovnatelnost dat a zvláště v případě výjezdového cestovního ruchu také jejich nedostupnost či nedostatečná podrobnost. Přesto je však možné na základě nich stanovit hlavní závěry. Data o příjezdovém cestovním ruchu jsou analyzována podle počtu hostů v ubytovacích zařízeních, data o výjezdovém cestovním ruchu pak podle výběrových šetření statistických úřadu Estonska, Lotyšska a Litvy.

Tabulka 31: Příjezdový cestovní ruch v Estonsku podle vybraných zemí původu návštěvníků v letech 1996–2011

Stát	Podíl ubytovaných zahraničních návštěvníků na celkovém počtu zahraničních návštěvníků podle země původu (%)			
	1996	2001	2006	2011
Bělorusko	nejz.	nejz.	nejz.	nejz.
Česko	0,2	0,1	0,3	0,3
Dánsko	1,9	1,2	1,1	0,8
Finsko	57,5	67,4	52,5	46,5
Island	nejz.	nejz.	0,1	0,1
Litva	2,1	1,4	2,1	2,6
Lotyšsko	2,8	2,8	4,6	4,7
Maďarsko	0,2	0,1	0,2	0,2
Německo	5,4	4,8	6,3	5,7
Norsko	1,5	1,8	3,4	2,8
Polsko	0,4	0,6	1,0	1,5
Rakousko	0,4	0,3	0,7	0,4
Rusko	3,4	2,8	4,7	11,2
Slovensko	nejz.	nejz.	0,1	0,1
Slovinsko	nejz.	0,0	0,2	0,1
Švédsko	7,3	6,2	7,4	4,8
Švýcarsko	0,4	0,3	0,4	0,5
Ukrajina	nejz.	nejz.	0,2	0,4
Pobaltské státy	4,9	4,1	6,7	7,3
Severské státy	68,2	76,6	64,6	54,9
Státy Baltského moře	77,4	84,3	75,0	66,6
střední Evropa	6,9	6,2	9,1	8,9
východní Evropa	3,4	2,8	4,9	11,7

Zdroj: Databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee)

Pozn.: Sytost podbarvení buňky ukazuje velikost číselné hodnoty ve škále zvláště pro jednotlivé státy a zvláště pro skupiny států. Pobaltskými státy se myslí zbývající dva z trojice Litva, Lotyšsko a Estonsko. Severskými státy se rozumí Finsko, Švédsko, Dánsko, Norsko a Island. Státy Baltského moře se myslí Finsko, Švédsko, Dánsko, Německo, Polsko a zbývající dva státy z trojice Litva, Lotyšsko, Estonsko (tedy nikoli Rusko, jehož údaje by celkovou hodnotu zásadně změnily). Středoevropskými státy se myslí Německo, Polsko, Česko, Slovensko, Maďarsko, Slovinsko, Rakousko a Švýcarsko. Východoevropskými státy se rozumí Rusko, Bělorusko a Ukrajina (tedy pouze ty východoevropské státy, k nimž Pobaltí pojí významnější historické vazby). Některé součty za skupiny států jsou v důsledku chybějící části dat mírně nepřesné.

V příjezdovém cestovním ruchu Estonska výrazně dominuje Finsko (viz tabulka 31). Jeho podíl se však z 2/3 v roce 2001 snížil na dnešní necelou polovinu v roce 2011. Ve výjezdovém cestovním ruchu si pak Finsko drží přibližně pětinnový podíl mezi zahraničními cíli občanů Estonska (viz tabulka 32). Zásadně se na této skutečnosti podílí provázanost hlavních měst obou států. Turistické vazby mezi Finskem a Estonskem prošly stejně jako v případě zahraničního obchodu dynamickým nárůstem v 90. letech a po jistém „nasycení“ pokračují již růstem menším než v případě vztahů Estonska s jinými státy. Podíl Švédska na příjezdovém cestovním ruchu do Estonska je výrazně nižší a navíc v čase spíše klesá na současných 5 %, čímž se dostal za Německo. V případě výjezdů občanů Estonska do zahraničí byl podíl Švédska v roce 2011 přibližně desetinový. Před Švédsko i Německo se však na druhé místo v estonském příjezdovém i výjezdovém cestovním ruchu dostalo Rusko s velmi dynamicky rostoucím podílem, který v roce 2011 dosáhl 11% podílu na příjezdovém a 22% podílu na výjezdovém cestovním ruchu. Příčiny lze spatřovat v obnově společenských, osobních a hospodářských kontaktů mezi oběma zeměmi a pravděpodobně také v rostoucí kupní síle jejich obyvatel. Ve struktuře nocujících zahraničních návštěvníků Estonska však především díky dominanci Finska stále jasně převažují návštěvníci ze severní Evropy, resp. regionu Baltského moře.

Tabulka 32: Výjezdový cestovní ruch občanů Estonska do vybraných cílových zemí v letech 2007–2011

Stát	Podíl státu jako cílové destinace na celkovém počtu zahraničních cest občanů Estonska (%)				
	2007	2008	2009	2010	2011
Litva	3,6	4,5	3,2	nezj.	nezj.
Lotyšsko	10,8	10,2	8,3	nezj.	nezj.
Švédsko	8,4	10,2	12,1	11,9	10,3
Finsko	20,7	17,6	19,3	23,0	17,5
Rusko	11,4	10,6	12,3	15,2	22,0
EU15*	53,8	52,0	49,4	59,4	54,8
EU27***	71,3	71,2	66,6	68,7	64,5

Zdroj: Databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee)

Pozn.: Sytost podbarvení buňky ukazuje velikost číselné hodnoty ve škále zvláště pro jednotlivé státy a zvláště pro skupiny států. Data za jiné než v tabulce uvedené státy nebyla k dispozici.

Teritoriální struktura mezinárodního cestovního ruchu je v případě Lotyšska stejně jako u obchodních vazeb orientována mnohem vyváženěji na severní, střední i východní Evropu (viz tabulka 33). Pozice Ruska v příjezdovém cestovním ruchu Lotyšska posílila stejně jako u Estonska, a Rusko tak bylo v roce 2011 nejvýznamnější zdrojovou zemí zahraničních návštěvníků Lotyšska. Příčinou je pravděpodobně stejně jako u Estonska obnova někdejších společenských vazeb na Rusko. Během sledovaného období naopak poklesl podíl a v letech 2009–2010 i počet návštěvníků z Finska, Estonska a Německa. Příčinu je možné hledat v souvislosti s „negativní reklamou“ Lotyšska během světové hospodářské recese, která tuto zemi zasáhla velmi silně a mohla způsobit pokles zájmu o cesty do této země především

v bohatších zdrojových zemích. Podíl návštěvníků z Litvy a Švédska však naopak během sledovaného období 2001–2011 vzrostl. Nárůst jejich podílu stejně jako podílu ruských návštěvníků tedy souvisí především s klesajícím počtem návštěvníků z jiných zemí. V důsledku uvedených skutečností má Lotyšsko z hlediska příjezdového cestovního ruchu nejsilnější vazby na státy Baltského moře, jejichž podíl však klesá a v roce 2011 už dosahoval méně než poloviny. Obdobný trend lze sledovat i v případě obdobně vymezeného území severských států, které se dnes na příjezdovém cestovním ruchu Lotyšska podílejí 23 %. Vyváženost vazeb Lotyšska na okolní nadřazené regiony dokládá podíl střední Evropy (15 %) a východní Evropy (19 %) ve struktuře lotyšského příjezdového cestovního ruchu.

Tabulka 33: Příjezdový cestovní ruch v Lotyšsku podle vybraných zemí původu návštěvníků v letech 2001–2011

Stát	Podíl ubytovaných zahraničních návštěvníků na celkovém počtu zahraničních návštěvníků podle země původu (%)		
	2001	2006	2011
Bělorusko	2,4	1,2	1,6
Česko	nejz.	nejz.	nejz.
Dánsko	3,5	1,8	1,4
Estonsko	9,7	10,1	7,7
Finsko	15,6	10,8	8,6
Island	nejz.	nejz.	nejz.
Litva	7,4	8,9	9,5
Maďarsko	nejz.	nejz.	nejz.
Německo	14,8	13,3	10,6
Norsko	3,2	5,4	6,8
Polsko	2,7	2,8	3,3
Rakousko	1,0	1,3	0,8
Rusko	8,9	6,1	16,4
Slovensko	nejz.	nejz.	nejz.
Slovinsko	nejz.	nejz.	nejz.
Švédsko	6,0	6,4	5,9
Švýcarsko	nejz.	nejz.	nejz.
Ukrajina	1,0	1,0	1,2
Pobaltské státy	17,1	19,0	17,2
Severské státy	28,3	24,4	22,7
Státy Baltského moře	59,7	54,1	47,0
střední Evropa	18,5	17,4	14,8
východní Evropa	12,3	8,3	19,2

Zdroj: Databáze Lotyšského statistického úřadu (www.stat.gov.lv)

Pozn.: Sytost podbarvení buňky ukazuje velikost číselné hodnoty ve škále zvlášť pro jednotlivé státy a zvlášť pro skupiny států. Pobaltskými státy se myslí zbývající dva z trojice Litva, Lotyšsko a Estonsko. Severskými státy se rozumí Finsko, Švédsko, Dánsko, Norsko a Island. Státy Baltského moře se myslí Finsko, Švédsko, Dánsko, Německo, Polsko a zbývající dva státy z trojice Litva, Lotyšsko, Estonsko (tedy nikoli Rusko, jehož údaje by celkovou hodnotu zásadně změnily). Středoevropskými státy se myslí Německo, Polsko, Česko, Slovensko, Maďarsko, Slovinsko, Rakousko a Švýcarsko. Východoevropskými státy se rozumí Rusko, Bělorusko a Ukrajina (tedy pouze ty východoevropské státy, k nimž Pobaltí pojí významnější historické vazby). Některé součty za skupiny států jsou v důsledku chybějící části dat mírně nepřesné.

Tabulka 34: Výjezdový cestovní ruch občanů Lotyšska podle vybraných cílových zemí v letech 1996–2008

Stát	Podíl státu jako cílové destinace na celkovém počtu zahraničních cest občanů Lotyšska (%)			
	1996	2001	2006	2008
Bělorusko	9,1	6,9	5,7	4,9
Česko	nejz.	nejz.	nejz.	nejz.
Dánsko	nejz.	0,5	1,1	0,4
Estonsko	12,6	27,8	17,0	16,3
Finsko	0,6	0,7	0,9	0,6
Francie	0,6	0,3	1,1	1,3
Island	nejz.	nejz.	nejz.	nejz.
Itálie	0,0	0,0	0,0	0,0
Izrael	0,0	0,0	0,0	0,0
Litva	36,4	38,4	32,8	33,2
Maďarsko	nejz.	nejz.	nejz.	nejz.
Německo	5,5	2,2	5,8	8,4
Nizozemsko	0,0	0,0	0,0	0,0
Norsko	0,0	0,0	0,0	0,0
Polsko	4,9	2,0	5,5	2,9
Rakousko	nejz.	0,4	1,3	1,3
Rusko	19,9	14,8	11,1	11,2
Slovensko	nejz.	nejz.	nejz.	nejz.
Slovinsko	nejz.	nejz.	nejz.	nejz.
Spojené království	0,0	0,0	0,0	0,0
Švédsko	1,7	0,8	3,2	3,9
Švýcarsko	nejz.	nejz.	nejz.	nejz.
Ukrajina	1,7	0,6	1,0	0,2
Pobaltské státy	48,9	66,2	49,9	49,4
Severské státy	2,3	2,0	5,2	4,9
Státy Baltského moře	61,6	72,4	66,3	65,7
střední Evropa	10,4	4,6	12,6	12,7
východní Evropa	30,7	22,3	17,8	16,3

Zdroj: Databáze Lotyšského statistického úřadu (www.stat.gov.lv)

Pozn.: Sytost podbarvení buňky ukazuje velikost číselné hodnoty ve škále zvláště pro jednotlivé státy a zvláště pro skupiny států. Pobaltskými státy se myslí zbývající dva z trojice Litva, Lotyšsko a Estonsko. Severskými státy se rozumí Finsko, Švédsko, Dánsko, Norsko a Island. Státy Baltského moře se myslí Finsko, Švédsko, Dánsko, Německo, Polsko a zbývající dva státy z trojice Litva, Lotyšsko, Estonsko (tedy nikoli Rusko, jehož údaje by celkovou hodnotu zásadně změnilo). Středoevropskými státy se myslí Německo, Polsko, Česko, Slovensko, Maďarsko, Slovinsko, Rakousko a Švýcarsko. Východoevropskými státy se rozumí Rusko, Bělorusko a Ukrajina (tedy pouze ty východoevropské státy, k nimž Pobaltí poji významnější historické vazby). Některé součty za skupiny států jsou v důsledku chybějící části dat mírně nepřesné.

Ve výjezdovém cestovním ruchu Lotyšska si dlouhodobě drží první pozici Litva (přibližně třetina výjezdů lotyšských občanů) s odstupem následovaná Estonskem a Ruskem (viz tabulka 34). Podíl dalších zemí (Německo, Bělorusko, Švédsko atd.) je relativně nízký. Příčinu oblíbenosti nejbližších sousedů lze spatřovat jednak v obecně silném provázání Lotyšska se svými pobaltskými sousedy, a jednak v relativně nižší turistické mobilitě obyvatel Lotyšska dané nižší tradicí cestování i nižší kupní silou. V důsledku toho vyhledávají lotyšští občané

především blízké, cenově dostupné destinace a na výjezdovém cestovním ruchu se pravděpodobně významně podílejí také pracovní a obchodní cesty a cesty za rodinnými příslušníky. Ve struktuře výjezdového cestovního ruchu Lotyšska převažují státy Baltského moře (2/3 celkového počtu výjezdů), v rámci nich pak jednoznačně Estonsko a Litva (dohromady polovina celkového počtu výjezdů). Východní i střední Evropa jsou pak znatelně častějším cílem lotyšských návštěvníků ve srovnání se severními státy.

Tabulka 35: Příjezdový cestovní ruch v Litvě podle vybraných zemí původu návštěvníků v letech 2001–2011

Stát	Podíl ubytovaných zahraničních návštěvníků na celkovém počtu zahraničních návštěvníků podle země původu (%)		
	2001	2006	2011
Bělorusko	5,4	4,9	9,2
Česko	nejz.	1,1	0,8
Dánsko	2,8	2,1	1,7
Estonsko	4,0	4,3	3,7
Finsko	6,1	4,6	3,6
Island	nejz.	0,2	0,1
Lotyšsko	7,8	7,4	6,6
Maďarsko	nejz.	0,4	0,4
Německo	15,9	17,5	12,8
Norsko	nejz.	2,6	2,0
Polsko	13,0	13,5	13,9
Rakousko	0,6	1,3	0,7
Rusko	12,8	7,9	14,8
Slovensko	nejz.	0,3	0,3
Slovinsko	nejz.	0,2	0,2
Švédsko	4,0	3,1	2,5
Švýcarsko	nejz.	0,5	0,5
Ukrajina	nejz.	1,1	1,3
Pobaltské státy	11,8	11,7	10,3
Severské státy	12,9	12,6	9,9
Státy Baltského moře	53,5	52,5	44,9
střední Evropa	29,5	34,9	29,6
východní Evropa	18,2	13,9	25,3

Zdroj: Databáze Litevského statistického úřadu (www.stat.gov.lt)

Pozn.: Sytost podbarvení buňky ukazuje velikost číselné hodnoty ve škále zvláště pro jednotlivé státy a zvláště pro skupiny států. Pobaltskými státy se myslí zbývající dva z trojice Litva, Lotyšsko a Estonsko. Severskými státy se rozumí Finsko, Švédsko, Dánsko, Norsko a Island. Státy Baltského moře se myslí Finsko, Švédsko, Dánsko, Německo, Polsko a zbývající dva státy z trojice Litva, Lotyšsko, Estonsko (tedy nikoli Rusko, jehož údaje by celkovou hodnotu zásadně změnily). Středoevropskými státy se myslí Německo, Polsko, Česko, Slovensko, Maďarsko, Slovinsko, Rakousko a Švýcarsko. Východoevropskými státy se rozumí Rusko, Bělorusko a Ukrajina (tedy pouze ty východoevropské státy, k nimž Pobaltí pojí významnější historické vazby).

Údaje o příjezdovém cestovním ruchu v Litvě naznačují vyrovnanou pozici trojice Rusko, Polsko a Německo (viz tabulka 35). Jejich podíl na celkovém počtu zahraničních návštěvníků Litvy v posledních 10 letech zpravidla kolísá mezi 12 a 16 %. Ke všem těmto státům se váže formování územního rozměru Litvy během její historie. S odstupem za nimi následují Bělorusko a Lotyšsko. Tyto údaje naznačují silné vazby Litvy především na střední Evropu

(dlouhodobě přibližně třetinový podíl na celkovém počtu zahraničních návštěvníků) a dále na východní Evropu. Naopak se potvrzuje slabá provázanost litevské identity se severní Evropou, jejíž podíl na příjezdovém cestovním ruchu podle počtu návštěvníků dosahoval v posledním desetiletí přibližně 10–13 %. Orientace na region Baltského moře, která díky velkému počtu zemí v něm zastoupených převažuje i v Litvě, se v případě nejjižnější pobaltské země v příjezdovém cestovním ruchu uskutečňuje prostřednictvím států na jeho jižním břehu.

Tabulka 36: Výjezdový cestovní ruch občanů Litvy podle vybraných cílových zemí v letech 2001–2011

Stát	Podíl státu jako cílové destinace na celkovém počtu zahraničních cest občanů Litvy (%)	
	2006	2010
Bělorusko	10,6	14,4
Česko	0,9	1,0
Dánsko	1,6	1,4
Estonsko	2,0	2,7
Finsko	nezj.	nezj.
Island	nezj.	nezj.
Lotyšsko	19,3	11,6
Maďarsko	nezj.	nezj.
Německo	11,9	8,7
Norsko	1,9	2,9
Polsko	10,1	8,9
Rakousko	0,7	1,0
Rusko	14,1	7,2
Slovensko	0,5	0,5
Slovinsko	nezj.	nezj.
Švédsko	3,6	2,6
Švýcarsko	0,4	0,4
Ukrajina	1,2	1,2
Pobaltské státy	21,3	14,4
Severské státy	7,2	7,0
Státy Baltského moře	48,6	36,1
střední Evropa	24,6	20,5
východní Evropa	25,8	22,7

Zdroj: Databáze Litevského statistického úřadu (www.stat.gov.lt)

Pozn.: Sytost podbarvení buňky ukazuje velikost číselné hodnoty ve škále zvlášť pro jednotlivé státy a zvlášť pro skupiny států. Pobaltskými státy se myslí zbývající dva z trojice Litva, Lotyšsko a Estonsko. Severskými státy se rozumí Finsko, Švédsko, Dánsko, Norsko a Island. Státy Baltského moře se myslí Finsko, Švédsko, Dánsko, Německo, Polsko a zbývající dva státy z trojice Litva, Lotyšsko, Estonsko (tedy nikoli Rusko, jehož údaje by celkovou hodnotu zásadně změnily). Středoevropskými státy se myslí Německo, Polsko, Česko, Slovensko, Maďarsko, Slovinsko, Rakousko a Švýcarsko. Východoevropskými státy se rozumí Rusko, Bělorusko a Ukrajina (tedy pouze ty východoevropské státy, k nimž Pobaltí pojí významnější historické vazby). Některé součty za skupiny států jsou v důsledku chybějící části dat mírně nepřesné.

Ve výjezdovém cestovním ruchu se projevují podobné tendence jako v případě Lotyšska. Nejvyšší podíl na počtu občanů Litvy vyjíždějících do zahraničí má Bělorusko následované Lotyšskem (viz tabulka 36). To pravděpodobně souvisí s nízkou turistickou mobilitou obyvatel

Litvy, která je dána nižší tradicí cestování do zahraničí i jejich nižší kupní silou. Jako další v pořadí následují Polsko a Německo, které jsou nejbližšími a nepřírozenějšími destinacemi zahraničních cest litevských občanů v rámci „tradičních“ forem cestovního ruchu. V případě Polska mohou hrát roli také společenské či religiózní kontakty s Litvou. Údaje o výjezdovém cestovním ruchu v Litvě v zásadě potvrzují data za cestovní ruch příjezdový, které ukazují na mnohem silnější orientaci Litvy na střední a východní Evropu než na severské státy.

8.3 Etnokulturní a politické vazby

Mezi důležité faktory ovlivňující územní identitu patří etnická a náboženská příslušnost obyvatel daného území. V etnicitě a religiozitě obyvatelstva je „vepsána“ kulturní historie regionu a jeho paměť. Příslušnost obyvatel státu k etnickým a náboženským skupinám je jedním z ukazatelů formování územní identity uskupení států či světových makroregionů.

Kulturní vazby mezi jednotlivými státy zprostředkovávají mj. etnické menšiny. Ty působí jako nositelé příslušné územní identity žijící vně fyzické hranice tohoto území (v daném případě státu). Nahlížíme-li však na regionální identitu jako na abstraktní sociální koncept, jsou diaspory žijící v zahraničí součástí své domoviny, jsou nositeli a „vyslanci“ její územní identity a současně sami tuto územní identitu zpětně ovlivňují. Přítomnost etnických menšin indikuje sílu vazeb mezi identitami příslušných území. Migranti obvykle za cílovou zemi volí státy kulturně nebo jinak blízké a svými kontakty s mateřskou zemí pak tyto vazby dále posilují.

Pobaltské státy se po řadu staletí formují jako „otevřené multikulturní společnosti“ ovlivněné řadou okolních kultur, a tudíž i jako území s heterogenní etnickou skladbou. Příslušníci pobaltských národů emigrovali do zahraničí v několika vlnách. V předchozích staletích se tak dělo především v rámci pohybu obyvatel na krátkou vzdálenost přes hranice do sousedních států (např. Estonci do Finska, Litevci na území dnešního Polska či Běloruska apod.), případně v rámci osídlování Severní Ameriky. Velká část těchto obyvatel dnes již pravděpodobně splynula s cílovou zemí a ke své původní národnosti se hlásí jen malá část jejich potomků. Hlavním obdobím emigrace osob, které se v zahraničí hlásí k litevské, lotyšské nebo estonské národnosti v dnešní době, a jejich potomků byly první roky sovětské okupace, kdy uprchla mj. velká část představitelů meziválečných pobaltských států (úředníci, politici, ale i soukromí zemědělci a podnikatelé apod.). Cílovým místem bylo zprvu Švédsko a další evropské státy, později pak zámoří. Současně byla část etnických Litevců, Lotyšů a Estonců ve stejné době deportována na Sibiř a Dálný východ, případně odešla do jiných částí Sovětského svazu za prací, z rodinných důvodů apod. Někteří z nich se do svých mateřských zemí nevrátili a žijí v postsovětských státech dodnes. Za dosud poslední emigrační vlnu lze považovat odchod několika stovek tisíc příslušníků pobaltských národů do starých členských zemí EU (zvláště na Britské ostrovy, ale i do střední Evropy vč. Česka) z pracovních a ekonomických důvodů. Tento proces podpořila také integrace pobaltských států do EU a s tím související odstranění bariér v pohybu osob. Počty těchto emigrantů nejsou zcela přesně zjištěné, protože se může zčásti jednat o migraci dočasnou. Odhadem žije nyní mimo svou

mateřskou zemi necelých 1,5 mil. Litevců (tedy asi 35 % osob, které se na světě hlásí k litevské národnosti), 350 tis. Lotyšů (21 %) a 160 tis. Estonců (14 %; viz tabulka 37).

Pobaltské krajanské komunity se zprostředkovaně podílejí na formování územní identity jednotlivých pobaltských států v oblasti kultury, vědy, ale i hospodářství. Ovlivňují také politické vztahy svých nových zemí s Estonskem, Lotyšskem a Litvou. Například jednou z příčin dlouhodobě velmi přátelských vztahů pobaltských států (a zejména Litvy) se Spojenými státy je vedle geopolitických aspektů právě přítomnost početných krajanských komunit. Jak ukazuje tabulka 37, jsou Spojené státy zemí s největším počtem Litevců a Lotyšů a druhým největším počtem Estonců žijících v zahraničí. Další početné komunity žijí v Kanadě, Litevci též v Brazílii a zvláště Lotyši také v Austrálii. Skupiny Litevců, Lotyšů a Estonců v zámoří (Severní Amerika, Austrálie, Nový Zéland) jsou migranty především z počátečních let sovětské okupace a dohromady tvoří téměř tři pětiny celkového počtu Litevců, polovinu Lotyšů a více než třetinu Estonců žijících v zahraničí. V postsovětských zemích se k litevské, lotyšské nebo estonské národnosti hlásí relativně málo osob. Příčinou je pravděpodobně jejich rychlejší asimilace (např. v rámci smíšených manželství) a také návrat většiny těch, kteří přežili sovětské deportace, do svých domovských zemí. Přesto dnes žije v postsovětských zemích přibližně osmina celkového počtu Estonců a necelá desetina Lotyšů žijících v zahraničí. Britské ostrovy, které jsou hlavním cílem pracovní migrace příslušníků pobaltských národů v posledních 10–15 letech, pak hostí asi desetinu Estonců a necelou čtvrtinu Lotyšů a Litevců žijících v zahraničí.

Z hlediska formování územní identity pobaltských států je možné učinit několik hlavních závěrů. Nejvíce otevřenou zahraničním vlivům se podle počtu obyvatel žijících v zahraničí zdá být identita litevská. Tato otevřenost je však převážně orientovaná na anglosaský svět, ať již na zámoří (Spojené státy, Kanadu) nebo na Spojené království. Tuto skutečnost lze považovat za jeden z faktorů podporující utváření litevské identity v rámci euroatlantského prostoru. Ta vzhledem k rozmístění litevské diasporu probíhá nikoli prostřednictvím sousedních nebo nejbližších zemí evropského kulturního okruhu, ale naopak prostřednictvím zemí vzdálenějších, protože Litva během sovětského období neměla žádnou kulturně blízkou zemi, která by byla součástí svobodného světa. Identita Lotyšska je z hlediska počtu příslušníků jeho titulární národnosti v zahraničí otevřená poněkud méně. Její územní orientace se však z podobných důvodů blíží té litevské, tedy dominují vazby na anglosaský svět. Současně je pro litevskou i lotyšskou diasporu společné její relativně výrazné zastoupení také ve východoevropských a dalších postsovětských státech a Německu a naopak zejména v případě Litvy velmi slabé zastoupení ve státech severských, které v době sovětské okupace sloužily pobaltským emigrantům spíše jako „přestupní stanice“. To dokládá slabší vazby na severské státy ve srovnání např. s Estonskem.

Rozmístění estonské diasporu naopak podporuje propojenost Estonska a severských států. Největší počet Estonců žijících v zahraničí se nachází ve Finsku a přibližně stejně jako ve spojených státech a Kanadě jich žije také ve Švédsku. Je pravděpodobné, že si Finsko a Švédsko za svou cílovou zemi vybralo velké množství estonských emigrantů právě proto, že se jedná o země kulturně blízké.

Tabulka 37: Estonská, lotyšská a litevská diaspora ve vybraných zemích světa

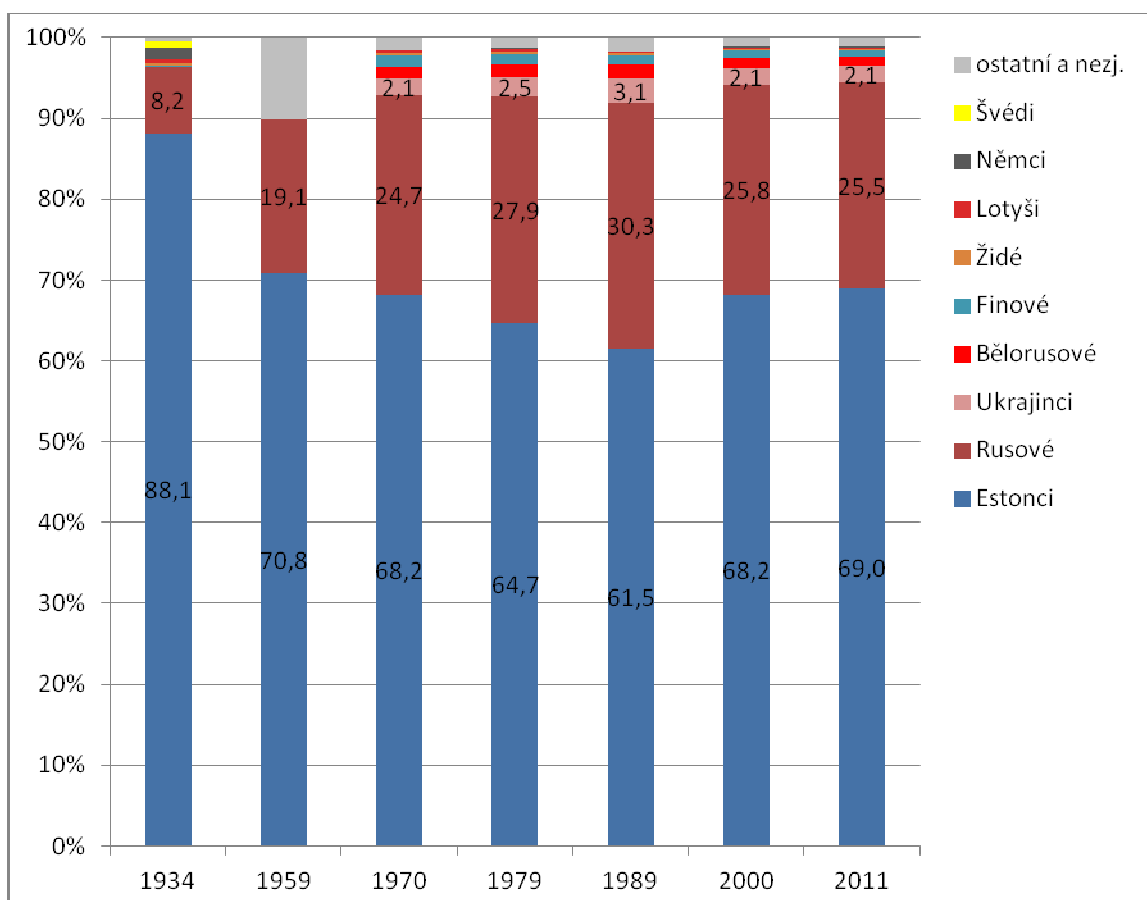
stát	Estonci (tis. osob)	Lotyši (tis. osob)	Litevci (tis. osob)	celkem v zahraničí (tis. osob)
Austrálie	8	19	12	39
Bělorusko		2	5	7
Brazílie		25	200	225
Estonsko	925	2		2
Finsko	34	1		35
Francie		2	4	6
Irsko	2	48	120	170
Jižní Afrika			60	60
Kanada	24	28	47	99
Litva		2	2680	2
Lotyšsko	2	1320	24	26
Německo	5	10	20	35
Norsko		7		7
Nový Zéland		20		20
Polsko			6	6
Rusko	18	20	31	69
Spojené království	14	39	200	253
Spojené státy americké	25	100	712	837
Španělsko		3	15	18
Švédsko	23	4		27
Ukrajina		5	11	16
Pobaltské státy	2	4	24	30
severní Evropa	57	12	1	70
Státy Baltského moře	64	19	50	133
střední Evropa	5	10	26	41
východní Evropa	18	27	47	92
Britské ostrovy	16	87	320	423
Severní Amerika	49	128	759	936
Celkem v zahraničí (vč. výše neuvedených zemí)	157	343	1468	1968

Zdroj: www.wikipedia.org

Pozn.: Údaje jsou uvedeny jen u těch zemí, v nichž počet příslušníků dané pobaltské národnosti přesahuje 1 tisíc. Součet za jednotlivé regiony (východní Evropa, státy Baltského moře atd.) se tudíž mohou mírně lišit od skutečnosti. Jednotlivá data není možné zjistit za všechny země v jednom roce a jsou proto z různých let období 2001–2011. Údaje ukazují počty příslušníků dané národnosti v jednotlivých státech v tisících osob. Pobaltskými státy se myslí zbývající dva z trojice Litva, Lotyšsko a Estonsko. Severskými státy se rozumí Finsko, Švédsko, Dánsko, Norsko a Island. Státy Baltského moře se myslí Finsko, Švédsko, Dánsko, Německo, Polsko a zbývající dva státy z trojice Litva, Lotyšsko, Estonsko (tedy nikoli Rusko, jehož údaje by celkovou hodnotu zásadně změnily). Středoevropskými státy se myslí Německo, Polsko a Česko (tedy pouze ty středoevropské státy, k nimž Pobaltí pojí významnější historické vazby). Východoevropskými státy se myslí Rusko, Bělorusko a Ukrajina (tedy pouze ty východoevropské státy, k nimž Pobaltí pojí významnější historické vazby). Britskými ostrovy se rozumí Spojené království a Irsko, Severní Amerikou se myslí Kanada a Spojené státy americké.

Také skladba etnických menšin na území pobaltských států naznačuje, s kterými uskupeními států se identifikují. V tomto případě je však nutné poznamenat, že etnická skladba pobaltských států (zejména Estonska a Lotyšska) je výrazně ovlivněna rusianizační politikou Sovětského svazu. Ruskojazyčné menšiny žijící na území Estonska a Lotyšska vykazují slabší míru integrace do společnosti, a tedy i slabší přijetí státní identity. Jak bylo uvedeno v kapitole 6.3, představují zejména ruskojazyčné menšiny v Estonsku relativně oddělenou skupinu obyvatel s poněkud odlišnou „baltsko-ruskou“ identitou. Ta je zčásti vázaná na ruskou a postsovětskou identitu, ale zčásti se formuje jako zcela nová, svébytná „baltsko-ruská“ identita odlišná od identity estonské i ruské.

Graf 4: Vývoj etnického složení obyvatel Estonska v letech 1934–2011 (%)

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 1934 a 2000, sčítání lidu v Estonské SSR 1959, 1970, 1979 a 1989, průběžná evidence obyvatelstva k roku 2011 (Statistický úřad Estonské republiky)

Pozn.: Uvedeny jsou ty národnosti, jejichž podíl na celkovém počtu obyvatel Estonska činil alespoň v jednom sledovaném roce alespoň 0,5 %. V některých letech nebyla data za některé národnosti k dispozici – v takovém případě jsou zařazeny do kategorie „ostatní“. Údaje jsou ovlivněny změnami hranice Estonska na počátku sovětské okupace (připojení oblastí kolem Pečor a východního břehu Narvy k Ruské SFSR). Výsledky sčítání lidu za rok 2011 jsou předběžné a neúplné a byly tedy použity údaje z průběžné evidence obyvatelstva vedené Statistickým úřadem Estonské republiky.

Etnické složení Estonska v meziválečném období (viz graf 4) dokládá tradiční vazby na jednotlivé státy a skupiny států v předchozích staletích. Relativně vysoký podíl (0,7 %) ve srovnání s dneškem si v té době udržovala švédská menšina, kterou tvořili potomci obyvatel

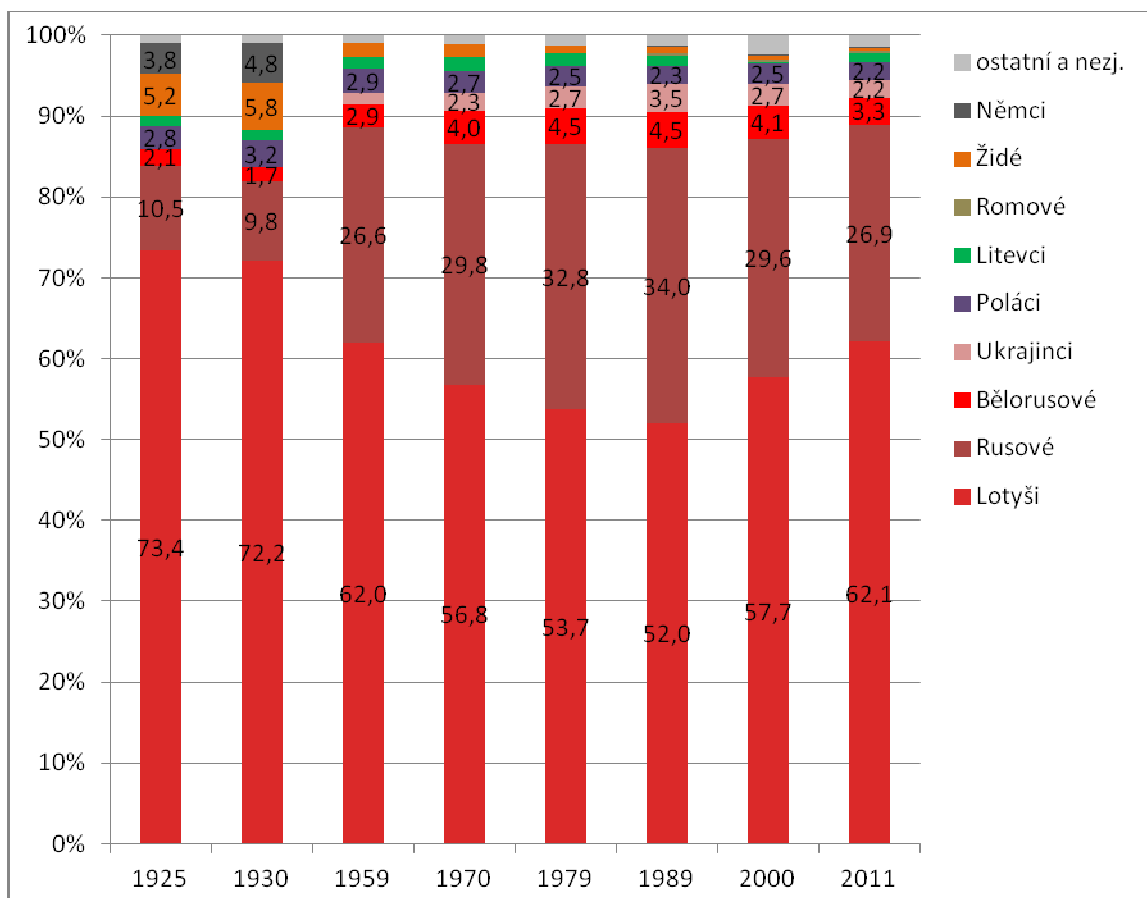
osídlujících v předchozích staletích zejména západní část Estonska vč. estonských ostrovů. Důsledkem rusianizace v 19. století byla početná ruská menšina (8,2 %) žijící zejména při východní hranici země, která se dnes z velké části identifikuje s estonským státem. Ve městech dále žily nevelké komunity Němců, potomků někdejší německobaltské šlechty, a Židů. Ve srovnání se sovětským obdobím v Estonsku nežili prakticky žádní příslušníci v té době zcela „cizí“ běloruské a ukrajinské národnosti.

Vysídlení německého, likvidace židovského a odchod švédského obyvatelstva během druhé světové války etnickou skladbu Estonska relativně homogenizovaly. Rusianizace nastupující během sovětského období však přinesla opětovnou výraznou heterogenizaci obyvatel Estonska. Vedle Rusů přicházeli do Estonska také příslušníci ukrajinské a běloruské národnosti. Nově příchozí obyvatelé se usazovali především ve městech a průmyslově orientované oblasti Ida-Virumaa (severovýchodní Estonsko). Jejich identifikace s estonským státem je relativně nízká i proto, že část z nich dosud není občany Estonska (viz kapitola 6.3). Podíl ruskojazyčných etnik dosáhl vrcholu na přelomu 80. a 90. let 20. století a poté především vlivem návratu menší části z nich do svých domovských zemí mírně poklesl. I přesto zůstávají ruskojazyčné menšiny nejdůležitějším ze skupiny faktorů, které i dnes ovlivňují územní identitu Estonska v rámci východní Evropy či postsovětského prostoru.

Také etnické složení Lotyšska v meziválečném období (viz graf 5) naznačuje vazby na okolní státy a skupiny států v předchozích staletích. Na rozdíl od Estonska však v Lotyšsku v té době žila vedle Lotyšů především etnika východoevropská, případně středoevropská, nikoli severoevropská. Tradiční byl relativně vysoký podíl Rusů (10,5 %) a Bělorusů (2,1 %) žijících zejména na východě země v Latgale, které bylo od konce 18. do začátku 20. století v rámci Ruské říše součástí vitebské gubernie, jež se formovala poněkud odlišně od gubernií kuronské a livonské. V Latgale žilo také relativně hodně Poláků a Litevců, kteří se zde usazovali v předchozích dobách, kdy bylo Latgale součástí polsko-litevského státu. Naopak vysoký podíl Němců (3,8 %) a Židů (5,2 %) v meziválečném Lotyšsku byl výsledkem jejich dlouhodobé koncentrace v lotyšských městech, v případě baltských Němců hlavně v Rize a ve městech Kurzeme, v případě Židů především v Rize, Daugavpilsu a Liepāje.

Sovětizace Lotyšska přinesla zvláště v prvních poválečných desetiletích značné zvýšení podílu ruskojazyčných obyvatel, a to nejen Bělorusů a Rusů, ale i Ukrajinců, kteří byli v Lotyšsku stejně jako v Estonsku do té doby nepočtenou menšinou. Rusové a Ukrajinci zvýšili svůj podíl především ve městech, všechna tři východoslovanská etnika pak v Latgale. Poláci a Litevci si svůj podíl na celkovém počtu obyvatel Lotyšska přibližně udrželi, naopak německá populace během války z Lotyšska přesídlila a židovská populace byla zlikvidována nacisty. V roce 1989 se vlivem imigrace Rusů, Bělorusů a Ukrajinců podíl Lotyšů v Lotyšsku snížil na pouhých 52 % a pouze pád Sovětského svazu odvrátil pravděpodobný pokles jejich zastoupení ve vlastní zemi pod jednu polovinu. Stejně jako v Estonsku došlo také v Lotyšsku po roce 1991 k nárůstu podílu titulární národnosti na úkor východoslovanských etnik, a to nejen z důvodu odchodu části Rusů, Bělorusů a Ukrajinců zpět do svých domovských zemí, ale také v důsledku jejich vyššího přirozeného úbytku. I přesto zůstávají ruskojazyčné menšiny faktorem, který z Lotyšska činí pobaltskou zemi nejvíce ovlivněnou rusianizací.

Graf 5: Vývoj etnického složení obyvatel Lotyšska v letech 1925–2011 (%)

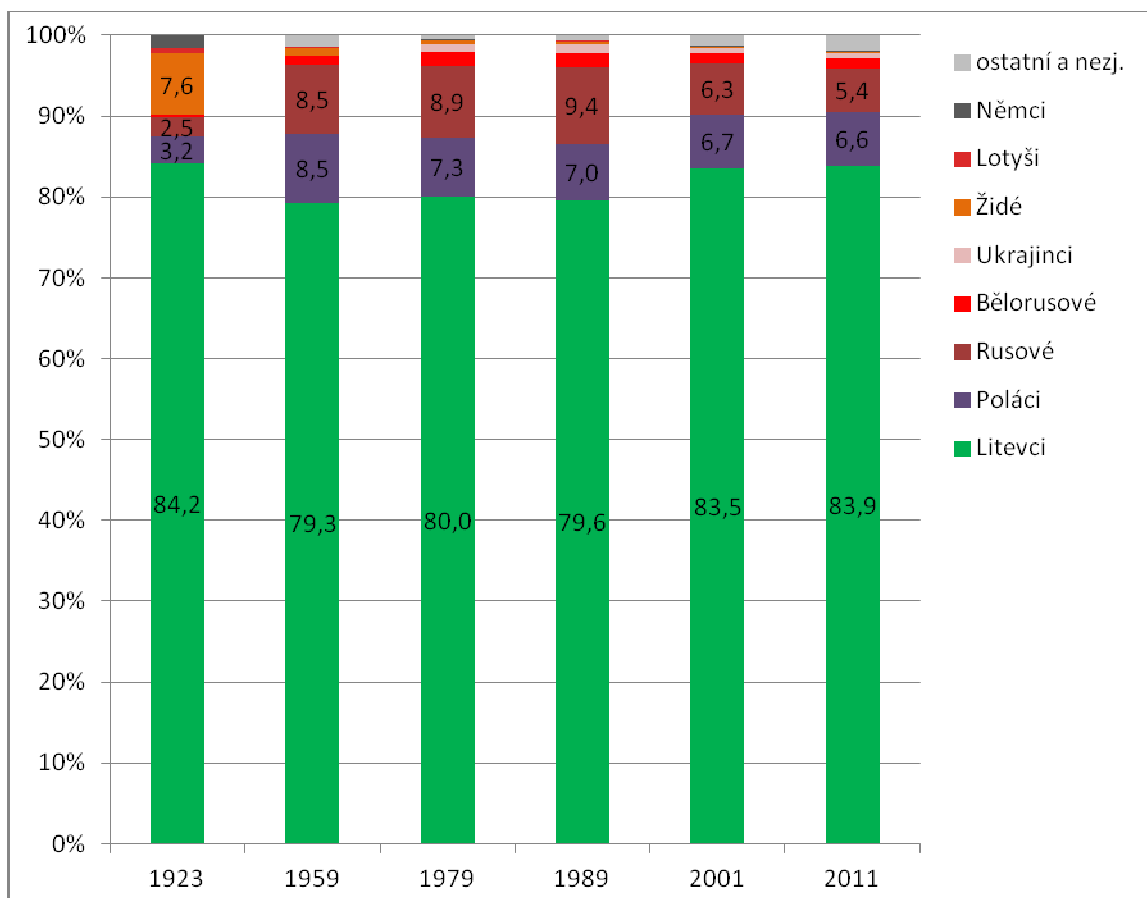
Zdroj: sčítání lidu v Lotyšské republice 1935, 2000 a 2011, sčítání lidu v Lotyšské SSR 1959, 1970, 1979 a 1989

Pozn.: Uvedeny jsou ty národnosti, jejichž podíl na celkovém počtu obyvatel Lotyšska činil alespoň v jednom sledovaném roce alespoň 0,5 %. V některých letech nebyla data za některé národnosti k dispozici – v takovém případě jsou zařazeny do kategorie „ostatní“. Údaje jsou ovlivněny změnami hranice Lotyšska na počátku sovětské okupace (připojení oblasti kolem Abrene k Ruské SFSR).

Zatímco hlavní trendy vývoje etnické skladby Lotyšska a Estonska byly během 20. století obdobné, v případě Litvy byla situace odlišná (viz graf 6). Meziválečná Litva byla etnicky poměrně homogenní zemí, kde největší menšiny tvořili Židé (7,6 %), Rusové (3,2 %) a Poláci (2,5 %). Jednou z příčin nízkého podílu menšin byla skutečnost, že východní části Litvy (vč. Vilniusu) s vyšší koncentrací polského, ruského i běloruského obyvatelstva byla v té době obsazena Polskem. Vedle zmíněných národností žila v Litvě také německá menšina (1,5 %) soustředěná hlavně v oblastech přiléhajících k Malé Litvě, která se součástí Litvy stala až v roce 1923 a do sčítání lidu v témže roce ještě nebyla zahrnuta. Etnická skladba meziválečné Litvy tedy zahrnovala národnosti s velmi různorodým kulturním zázemím (mj. také menší komunity Tatarů či Karaimů⁴²) jako výsledku tradičního vstřícného přístupu k „obyvatelům všech národností a vyznání“, založeného již ve 14. století velkoknížetem Gediminasem.

⁴² Karaimové jsou původně židovská sekta řídicí se pouze Starým zákonem. Do Litvy se dostali ve 14. století z oblasti Krymu. Jejich jazyk patří k turkotatarské větvi altajských jazyků.

Graf 6: Vývoj etnického složení obyvatel Litvy v letech 1923 – 2011 (%)

Zdroj: sčítání lidu v Litevské republice 1923 a 2001, sčítání lidu v Litevské SSR 1959 1979 a 1989, průběžná evidence obyvatelstva k roku 2011 (Statistický úřad Litevské republiky)

Pozn.: Uvedeny jsou ty národnosti, jejichž podíl na celkovém počtu obyvatel Litvy činil alespoň v jednom sledovaném roce alespoň 0,5 %. V některých letech nebyla data za některé národnosti k dispozici – v takovém případě jsou zařazeny do kategorie „ostatní“. Údaje jsou ovlivněny změnami hranice Litvy na počátku sovětské okupace (připojení oblasti kolem Vilniusu k Litvě) a tím, že sčítání lidu v roce 1923 nezahrnovalo ani oblast Malé Litvy vč. Klaipėdy, která Litvě připadla teprve krátce před datem konání census. Výsledky sčítání lidu za rok 2011 jsou předběžné a neúplné a byly tedy použity údaje z průběžné evidence obyvatelstva vedené Statistickým úřadem Litevské republiky.

Sovětské období se na etnické skladbě obyvatelstva podepsalo relativně málo. Vzhledem k částečně autonomnímu postavení vedení Litevské SSR a Litevské komunistické strany v rámci Sovětského svazu byla rusianizace Litvy slabší a pomalejší (viz kapitola 6.2). Největší změny v etnickém složení nastaly bezprostředně po obsazení Litvy Sovětským svazem v důsledku opětovaného administrativního připojení východních částí obývaných početnou polskou, ruskou a běloruskou menšinou. Tyto menšiny navíc žily na tomto území dlouhou dobu a s jeho identitou se tedy ztotožňovaly více než pozdější nepočtené skupiny ruskojazyčných imigrantů v sovětském období. Podíl Rusů, Bělorusů a Ukrajinců vzrostl během sovětského období v Litvě minimálně a podíl Poláků dokonce mírně klesal. Po roce 1991 poklesl i podíl Rusů, Bělorusů i Ukrajinců, a to i v důsledku jejich pokračující integrace, jež se pravděpodobně projevuje i pozvolným úbytkem těch, kteří se k východoslovanským národnostem vůbec hlásí a hovoří některým z východoslovanských jazyků jako jazykem mateřským (např. děti ze smíšených manželství apod.). Z hlediska etnické skladby je tudíž

územní identita Litvy relativně nejméně formována zvně. Historicky ji utvářelo velké množství vnějších kultur, jejichž vliv však byl spíše slabý.

Jednotlivé národnosti v pobaltských státech se pochopitelně neidentifikují vždy se svou národností také jazykově. Jak ukazuje tabulka 38 porovnávací podíly hlavních národností a mateřských jazyků obyvatel v Litvě, Lotyšsku a Estonsku (a také tabulka 8 v kapitole 6.2 ukazující znalost ruštiny a titulárních jazyků mezi obyvateli Pobaltí), nejsilnější je jazyková identifikace ruských obyvatel. S ruštinou jako mateřským jazykem se identifikuje více obyvatel než s ruskou národností, protože ruština je mateřským jazykem také pro velkou část pobaltských Bělorusů a zejména Ukrajinců, z nichž velká část přišla do Pobaltí teprve během sovětského období. Jejich podíl je ve všech třech zemích a zvláště pak v Lotyšsku vyšší než podíl obyvatel, jejichž mateřským jazykem je ukrajinština, resp. běloruština. Totéž platí o Litevcích a Polácích v Litvě a o Estoncích v Estonsku. Mateřským jazykem malé části Poláků v Litvě je ruština nebo litevština. Mateřským jazykem malé části Estonců je vedle estonštiny ruština. Překvapivě jediným pobaltským státem, kde je podíl titulárního jazyka vyšší než podíl titulární národnosti, je Lotyšsko. Zde je lotyština častým mateřským jazykem především u Poláků a Litevců, méně často pak u Bělorusů a Rusů, obecně pravděpodobně u těch, kteří v zemi žijí delší dobu, a u jejich potomků.

Tabulka 38: Obyvatelé Estonska, Lotyšska a Litvy podle národnosti a mateřského jazyka (%)

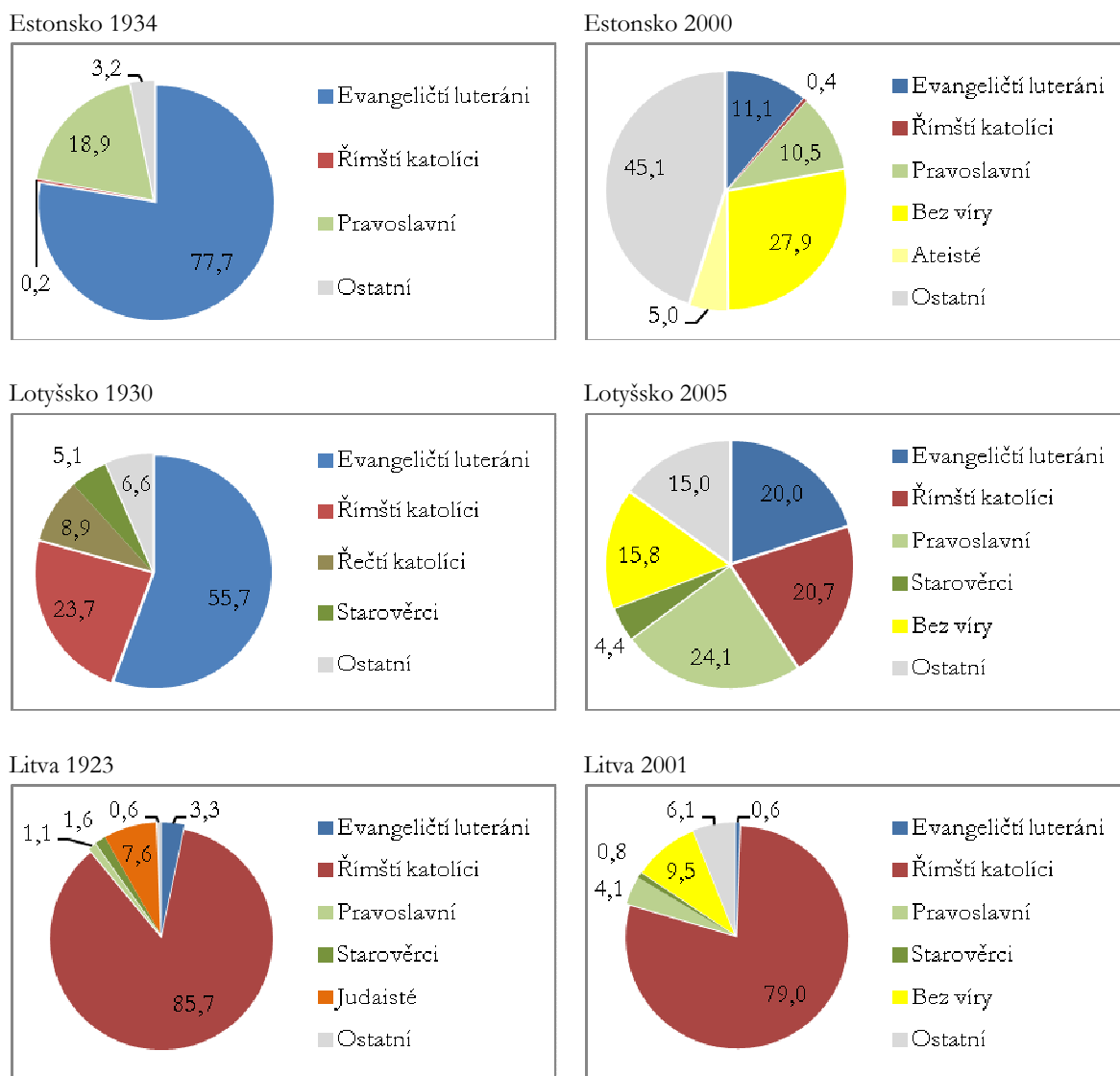
Jazyk / národnost	Litva (2001)			Lotyšsko (2000)			Estonsko (2000)		
	Jazyk	Národnost	Rozdíl J-N	Jazyk	Národnost	Rozdíl J-N	Jazyk	Národnost	Rozdíl J-N
Titulární	82,0	83,5	-1,5	58,2	57,7	0,5	67,1	68,2	-1,1
Ruština/Rusové	8,0	6,3	1,7	37,5	29,6	7,9	29,7	25,8	3,8
Polština/Poláci	5,6	6,7	-1,1	nezj.	nezj.	nezj.	nezj.	nezj.	nezj.
Běloruština/Bělorusové	0,5	1,2	-0,7	0,7	4,1	-3,4	0,4	1,3	-0,9
Ukrajínština/Ukrajinci	0,2	0,7	-0,5	nezj.	2,7	nezj.	0,9	2,1	-1,2

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 2000, sčítání lidu v Lotyšské republice 2000, sčítání lidu v Litevské republice 2001

Pozn.: V tabulce je uveden podíl obyvatel podle národnosti a mateřského jazyka na celkovém počtu obyvatel státu v %. Ve sloupci „Rozdíl J-N“ je uveden rozdíl mezi podíly jednotlivých mateřských jazyků a národností v procentních bodech. Hodnoty v těchto sloupcích jsou vyznačeny také barevně ve škále zelená (kladné hodnoty) – bílá (0) – červená (záporné hodnoty).

Dalším významným prvkem územní identity států je náboženská skladba obyvatelstva. Protože se formuje dlouhodobě a mění jen zvolna, vypovídá o „historické paměti“ regionu. V případě pobaltských států se tudíž sovětizace a represe vůči náboženské symbolice a institucím staly důležitým „testem odolnosti“ nejen samotné konfesní příslušnosti, ale i jejich územních identit (Johnston 1992, Kaariainen 2002). Religiózní obraz každého z pobaltských států se formoval dosti odlišně. Zvláště výrazný je rozdíl mezi Litvou na jedné straně a Lotyšskem a Estonskem na straně druhé. Odlišně se religiozita těchto států měnila také během sovětského období.

Graf 7: Vývoj náboženského složení obyvatel pobaltských zemí

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 1930 a 2000, sčítání lidu v Lotyšské republice 1930, sčítání lidu v Litevské republice 1923 a 2001, Průzkum religiozity obyvatel Lotyšska 2005 (www.skds.lv)

Pozn.: Uvedeny jsou pouze ty kategorie religiozity obyvatel, které byly v daném sčítání lidu či průzkumu zjišťovány a současně dosáhly podílu alespoň 0,4 % na celkovém počtu obyvatel. V kategorii „ostatní“ je dopočet do 100 %.

Graf 7 ukazuje složení obyvatel Estonska, Lotyšska a Litvy podle náboženské příslušnosti v meziválečném období a kolem roku 2000. Litva se na rozdíl od obou svých pobaltských sousedů po staletí formuje jako severovýchodní výspa římskokatolického světa, který sem zasahuje z Polska či obecněji ze střední Evropy. V Litvě se v roce 1923 hlásilo k této konfesi 86 % jejích obyvatel.⁴³ K roku 2001 tento podíl poklesl jen na 79 %, což ukazuje jak na slabé sekularizační tendence v litevské společnosti, tak na překvapivě málo významné dopady

⁴³ V případě, kdy by byla v tomto sčítání lidu zahrnuta také Malá Litva, která byla dlouho součástí východního Pruska, a oblast Vilnius obsazená mezi světovými válkami Polskem, byl by podíl římských katolíků pravděpodobně mírně nižší na úkor protestantů a pravoslavných.

sovětských protináboženských represí. Podíl osob bez vyznání a osob „jiného nebo ostatního vyznání“, zahrnující i různé formy nevyhraněné víry či okultismu, je v současné Litvě úměrně tomu výrazně nižší než v Lotyšsku i Estonsku. Římskokatolická církev byla během sovětského režimu pod tlakem represí stejně jako luteránské církve dominující v Lotyšsku a Estonsku. Protože však religiózní identita dominantně katolických obyvatel Litvy (zvláště Litevců) byla silně zformovaná a rezistentní, způsobily protináboženské represe během sovětské okupace paradoxně silnější semknutí obyvatelstva právě kolem katolické církve, která se stala symbolem alternativy vůči komunistickému režimu (Johnston 1992). Například litevský samizdat v 70. letech tvořili především disidenti z řad katolických kněží a manifestace organizované ve druhé polovině 80. let hnutím Sajūdis se často konaly před kostely v těsném sepětí s bohoslužbami (Plaat 2003). Obdobnou roli jako římskokatolické instituce v Litvě sehrály během sovětské okupace také například řeckokatolické instituce na západní Ukrajině (Johnston 1992).

Druhou nejvýznamnější religiózní skupinou meziválečné Litvy byly judaisté, kteří v roce 1923 tvořili necelých 8 % obyvatel Litvy.⁴⁴ Příslušníci této konfese žili v Litvě od středověku především ve městech a výrazně se podíleli na formování litevské kultury. Likvidace židovského obyvatelstva nacisty za 2. světové války způsobila zánik této části územní identity Litvy.

V případě Lotyšska a zejména Estonska je zřetelná tradice luteránského vyznání, což tuto zemi řadí do skupiny severských států a států Baltského moře. Luteránství však bylo také významnou institucí spojenou s germanizací v předchozích staletích, která byla místními obyvateli (Estonci a Lotyši) vnímána jako cizorodý prvek a nedokázala se transformovat do skutečné národní církve (Kaariainen 2002, Plaat 2003). Obecné sekularizační tendence 20. století byly posíleny téměř 50 let trvajících sovětskými protináboženskými represemi a ve srovnání s Litvou také vyšší mírou urbanizace a relativní hospodářskou vyspělostí, která vytváří příznivé podmínky pro vznik alternativních institucí a sociálních, politických a kulturních sítí (Johnston 1992, Plaat 2003). Zatímco v meziválečném období se k luteránské víře hlásily více než 3/4 obyvatel Estonska a více než polovina obyvatel Lotyšska, nyní je to již jen 11 %, resp. 20 %. Luteránská víra a církev se během sovětského období v Lotyšsku a Estonsku ukázaly jako slabší, vnitřně méně odolné instituce než katolictví a katolická církev v Litvě (částečně i v Lotyšsku), ale také než pravoslavní rozšířené v periferních, hospodářsky méně vyspělých oblastech na východě Lotyšska i Estonska. Podíl obyvatel hlásících se k pravoslavnému vyznání se tudíž snížil méně výrazně, a tak je dnes pravoslavní v Estonsku zastoupené v téměř stejném rozsahu jako luteránství a v Lotyšsku je dokonce nejpočetnější konfesí. Počet obyvatel Estonska a Lotyšska hlásících se k pravoslavní dokonce během 90. let 20. století vzrostl, mj. protože se pravoslavní církev stala důležitou částí identity významné části Rusů, Bělorusů a Ukrajinců v těchto zemích (Plaat 2003).

⁴⁴ Jejich podíl v meziválečné Litvě by byl při započítání východních oblastí kolem Vilniusu pravděpodobně ještě vyšší. Vilniusu se přezdívalo „Jeruzalém severu“ a mezi světovými válkami tvořili judaisté, resp. Židé třetinu obyvatel města

Přes uvedené analogie a podobnosti je dnešní religiozita Lotyšska a Estonska v řadě ohledů odlišná. V Estonsku došlo během 20. století k proměně luteránské společnosti ve společnost sekulární, jejíž identita je založená na jiných než náboženských prvcích, např. na příslušnosti ke skupině severovýchodních států, přítomnosti svěbytných hospodářských odvětví apod. Naopak Lotyšsko se stalo zemí nábožensky velmi rozmanitou. Katolická a pravoslavná víra rozšířené zejména v Latgale na východě země, které bylo během historie součástí polsko-litevského státu i vitebské gubernie v rámci Ruské říše, se jako instituce dokázaly udržet lépe než dříve dominující luteránství. Současné Lotyšsko se tedy vyznačuje rovnoměrným zastoupením těchto tří konfesí. A protože tyto konfese současně reprezentují tři hlavní religiozní a kulturní oblasti současné Evropy (Madeley 2003, Rokkan 1987), lze Lotyšsko považovat za zemi, která je na jednu stranu mimořádně bohatá a rozmanitá z hlediska náboženského, kulturního a etnického, ale současně je také identitárně méně zformovaná a ukotvená. V současném Lotyšsku je významný i podíl obyvatel bez vyznání, což kulturní pestrost, ale také identitární nevyhraněnost této země dále posiluje.

Formování územní identity pobaltských států je možné sledovat také podle výsledků voleb a referend. Referenda mají ve všech pobaltských státech značnou tradici již z meziválečných dob (Dančák, Pospíšil a Rakovský 1999, Kuchyňková 2005a, 2005b, 2005c). V Lotyšsku se po obnovení nezávislosti v roce 1991 konalo několik referend, z nichž nejdůležitější pro hodnocení lotyšské územní identity byla ta, která rozhodovala o členství Lotyšska v EU a o přijetí ruštiny jako druhého úředního jazyka v Lotyšsku. V Litvě se od roku 1991 konala dvě referenda: o členství Litvy v EU a o prodloužení činnosti Ignalinské jaderné elektrárny postavené v 70. a 80. letech. V Estonsku se po roce 1991 konalo pouze jediné referendum o členství v EU. Výsledky těchto referend jsou uvedeny v tabulce 39.

Výsledky referend v zásadě potvrzují výrazný odklon subjektivní identity pobaltských států od sovětského dědictví. Nejnověji (v únoru 2012) se konalo referendum v Lotyšsku o přijetí dodatku lotyšské ústavy, v němž by byla ruština uznána druhým úředním jazykem v zemi. Při účasti 71 % oprávněných voličů jich hlasovalo „pro“ pouze 22,5 % (www.ckv.lv). Výsledky v jednotlivých lotyšských obcích výrazně souhlasí s jejich etnickým složením. V regionech Kurzeme, Zemgale a Vidzeme, zejména pak v menších městech a na venkově, kde výrazně převažují etničtí Lotyši, bylo proti přijetí dodatku ústavy zpravidla přes 90 % obyvatel. V Rize s početným zastoupením ruské, běloruské a ukrajinské menšiny bylo „proti“ již jen asi 64 % obyvatel. V regionu Latgale, v jehož některých částech jsou Lotyši etnickou menšinou, dopadly výsledky hlasování 56% převahou hlasů pro ustavení ruštiny jako druhého úředního jazyka v Lotyšsku. V obcích v bezprostřední blízkosti běloruské a ruské hranice pak bylo pro přijetí dodatku k ústavě až 80 % hlasujících. Tyto skutečnosti dokládají přetrvávání výrazných rozdílů mezi identitou lotyšské a ruskojazyčné populace Lotyšska.

Tabulka 39: Výsledky vybraných referend v Estonsku, Lotyšsku a Litvě v letech 2003–2012

Stát	Rok konání	Otázka v referendu (stylisticky zjednodušenou)	Volební účast (%)	Výsledek hlasování	
				pro (%)	proti (%)
Estonsko	2003	Jste pro členství Estonské republiky v Evropské unii?	64,0	66,8	33,2
	2003	Jste pro členství Lotyšské republiky v Evropské unii?	72,5	67,5	32,5
Lotyšsko	2012	Podporujete přijetí dodatku Ústavy Lotyšské republiky ustavující ruštinu jako druhý úřední jazyk?	71,1	22,5	78,5
Litva	2003	Jste pro členství Litevské republiky v Evropské unii?	63,4	91,1	8,9
	2008	Schvalujete odložit odstavení Ignalinské jaderné elektrárny do doby dokončení výstavby nové jaderné elektrárny?	48,4	91,4	8,6

Zdroj: Český statistický úřad, Estonská národní volební komise, Litevská centrální volební komise, Lotyšská centrální volební komise

Jediným referendem, které zcela nepotvrzuje odklon pobaltských států od sovětského dědictví, bylo v roce 2008 litevské referendum o tom, zda má být odloženo odstavení Ignalinské jaderné elektrárny za předpokladu dodržení její technické bezpečnosti do doby, než bude vystavěna elektrárna nová. Ignalinská jaderná elektrárna byla postavena v 70. a 80. letech 20. století. Na jedné straně je symbolem sovětizace Litvy, protože do ní byly mj. umístěny reaktory RBMK (tzv. „černobylské“ reaktory), na straně druhé však paradoxně zajišťovala určitou energetickou nezávislost Litvy, zejména na Rusku. I proto byly výsledky referenda spíše obrazem pragmatického uvažování obyvatel Litvy než odrazem jejich proruské či naopak proevropské identity. Pro prodloužení činnosti elektrárny se vyslovilo 91 % hlasujících, a to bez výraznějších regionálních rozdílů výsledků hlasování (www.vrk.lt). Výsledky referenda však byly neplatné v důsledku nízké účasti voličů, která jen těsně nedosáhla potřebného nadpolovičního podílu. To poukazuje, že postoj obyvatel Litvy k této záležitosti byl nejen pragmatický, ale také do značné míry pasivní či neutrální. O formování litevské identity tak v souvislosti s tímto referendem možná vypovídá především formulace otázky v referendu „jste pro odložení odstavení elektrárny?“, na základě níž je obtížnější dosáhnout odloženého odstavení elektrárny než v případě, kdy by byla otázka formulována „jste pro odstavení elektrárny?“.

V referendech o vstupu pobaltských států hlasovalo v Estonsku „pro“ 67 %, v Lotyšsku 68 % a v Litvě dokonce 91 % obyvatel. V Litvě panovaly před referendem určité obavy pouze o konkurenceschopnost litevského zemědělství, odstavení Ignalinské jaderné elektrárny a vyřešení kaliningradské otázky (Švec 2003) a pro vstup byly všechny významné politické strany v zemi. První den v referendu hlasovalo jen 23 % voličů, v důsledku čehož hrozilo, že případný kladný výsledek hlasování bude neplatný kvůli nízké účasti. Následně proto intervenovali v médiích litevští politici vč. tehdejšího premiéra A. Brazauskase a prezidenta R. Paksase a také duchovní, přičemž apelovali v souladu se zákazem kampaně „pro“ nebo „proti“ v průběhu konání referenda pouze na to, aby voliči šli hlasovat (Kuchynková 2005b, 215). Také na nedělních mších vyzývali duchovní k účasti v referendu, což dokládá silnou roli a autoritu římskokatolické církve v litevské společnosti. Tyto aktivity posléze opravdu stimulovaly účast voličů až na konečných 63,4 %. Účast zůstala i tak nejnižší především v regionech s výrazným zastoupením polského a ruského etnika (Miškovský 2008), jejichž

příslušníci tak svůj rezervovaný přístup k integraci Litvy do EU dali najevo „hlasováním nohama“.

Také v Lotyšsku se v době konání referenda o vstupu do EU na potřebnosti vstupu do EU shodovaly všechny tehdejší vládní strany. Euroskeptické názory vycházely především od sociálně slabších skupin obyvatel (důchodců, zemědělců) a starších příslušníků ruskojazyčných menšin s vědomím, že vstup do EU znesnadní cestování do Ruska, avšak přejímaly je i další skupiny obyvatel (Švec 2003) a také některé politické strany. Ty kromě argumentace ohledně osudu lotyšského zemědělství po vstupu do EU sázely také na nacionalistickou rétoriku a hledaly „paralely“ mezi EU a SSSR. Je tedy zřejmé, že pod společným zájmem zamezit vstupu Lotyšska do EU se sešly zcela odlišné politické skupiny hájící jinak často opačné zájmy. Blok euroskeptiků tedy měl na lotyšské politické scéně nepřehlédnutelné místo, čímž se Lotyšsko výrazně lišilo od Litvy, kde významnější protievropská opozice vůbec neexistovala, i od Estonska, kde se objevila až těsně před samotným referendem a souvisela spíše s vnitrostranickým bojem (viz Kuchyňková 2005c, 262–263). Referendum o vstupu Lotyšska do EU bylo z důvodu vlažné podpory vstupu do EU v lotyšské veřejnosti záměrně posunuto na konec pořadí hlasujících zemí. Bylo totiž možné očekávat dopad pozitivních výsledků referend v dalších zemích, po nichž Lotyšsku vlastně nezbude jiná volba než vstup do EU, pokud nechce zůstat „ostrovem“ mimo ni. Výsledek referenda byl přesto do poslední chvíle velmi nejistý a vládní proevropská kampaň, která přes svou rozpačitost zřejmě část voličů přiměla hlasovat pro vstup, naplno probíhala ještě několik dnů před konáním referenda. Účast i výsledky referenda byly vzhledem k dlouho rozpačitému postoji lotyšského obyvatelstva ke vstupu do EU překvapivé. Referenda se zúčastnilo 72,5 % voličů (po Maltě druhá nejvyšší účast ze všech 9 zemí, kde v daném roce evropské referendum probíhalo), pro vstup do EU se vyslovilo přes 67 % hlasujících. Nejvíce euroskepticky dopadlo hlasování ve východních regionech osídlených ruskojazyčnými menšinami. Souvislost výsledků referenda s etnicitou jednotlivých lotyšských okresů byla až neuvěřitelně vysoká (Eglājs 2003, Miškovský 2008), což dokládá existenci zřetelných etnických bariér v územní identitě Lotyšska.

Vstup Estonska do EU stejně jako v Litvě dlouhodobě podporovaly všechny významné strany estonského politického spektra kromě konzervativní, nacionalistické a dlouhodobě euroskeptické Estonské lidové strany, s jejímž stanoviskem spíše latentně souhlasilo několik nacionálně orientovaných někdejších disidentů (Dančák, Rakovský a Pospíšil 1999, 52–54). Mezi jejich argumenty se opět objevovaly paralely mezi EU a SSSR, „diktát“ ze strany EU vůči menším členským zemím, ale také vcelku logická obava z konce liberální a úspěšné transformační cesty, kterou Estonsko prošlo v 90. letech, a nástupu evropské sociální politiky plné regulací. Naopak aspekt zemědělství a jeho konkurenceschopnosti v argumentech euroskeptiků příliš nezazněl (Kuchyňková 2005a, 231). Švec (2003) uvádí, že euroskeptici argumentovali také obavami z přílivu imigrantů po vstupu do EU. V té době nevládní Estonská strana středu⁴⁵ byla pro vstup do EU z pragmatických důvodů, tzn. jakési

⁴⁵ Ve skutečnosti spíše levicová strana v čele s několika reformními komunisty konce 80. let, která se mj. staví vstřícně vůči ruské menšině.

„nevyhnutelné“ mezinárodně-politické reality a garance ochrany zájmů národnostních menšin v Estonsku (Dančák 1999, 52–54). Za vstup do EU se vedle všech významných stran postavila také evangelická luteránská církev, což mohlo část obyvatel rovněž přesvědčit o potřebnosti vstupu Estonska do EU, byť vliv církve je v Estonsku výrazně nižší než např. v Litvě. Společenské klima před referendem o vstupu do EU bylo v Estonsku relativně euroskeptické (podobně jako v Lotyšsku; Švec 2003), což bylo vzhledem k úzkému propojení estonské ekonomiky a společnosti s Finskem a Švédskem (tedy EU) překvapivé. Z tohoto důvodu se také estonské referendum o vstupu do EU konalo poměrně pozdě – Estonsko bylo z devíti přístupujících zemí osmé v pořadí. Účast v referendu, která v Estonsku nepodmiňuje jeho platnost, dosáhla 64,1 %, což bylo více než v parlamentních volbách konaných krátce před tím (Švec 2003). Pro vstup Estonska do EU se vyslovilo téměř 67 % hlasujících, tedy prakticky stejně jako v Lotyšsku. Nejvíce proti hlasovali voliči v Ida-Virumaa (severovýchodní Estonsko) a regionech na jihu a jihovýchodě země. „Protievropské“ regiony na jihu a jihovýchodě země přitom vykazují výrazně podprůměrné zastoupení ruské menšiny. Souvislost mezi euroskepticismem a přítomností ruské menšiny tak jednoznačně potvrdil pouze okres Ida-Virumaa s nejvyšší koncentrací Rusů a současně nejnižší podporou vstupu do EU.

Výsledky všech referend v Lotyšsku a Estonsku jsou ovlivněné tím, že v plebiscitech smějí hlasovat pouze občané Lotyšské/Estonské republiky starší 18 let. Hlasovat tedy nesmějí nejen občané ve výkonu trestu odnětí svobody a občané uznání za nesvéprávné, ale pochopitelně ani lotyšští a estonští „neobčané“. Tato skutečnost je na jedné straně právně zcela odůvodněná, na straně druhé je však nezbytné brát ji v potaz při hodnocení výsledků všech referend i voleb v těchto dvou pobaltských zemích.

8.4 Souhrnná diskuse

Předchozí kapitoly 4–7 a také analýza dat v rámci kapitol 8.1–8.3 ukázaly, že Pobaltí je dle předpokladů regionem, jehož územní identita je výrazně ovlivněna okolními regiony severní, východní i střední Evropy. Vliv těchto regionů na územní identitu Pobaltí, resp. míra přijetí jejich územních identit v Pobaltí je různorodá z hlediska územního rozměru, povahy jednotlivých symbolických a institucionálních prvků, které identitu formovaly, podle míry, do jaké je Pobaltí v rámci těchto regionů institucionalizováno, i z pohledu rezistentnosti územní identity. Pro koncepty považující Pobaltí za rozhraní dvou zájmových sfér je příznačné, že jejich podstata odráží geopolitickou situaci světa na počátku 20. století nebo dříve. Koncepty nacházejí obecné uplatnění i dnes, avšak spíše v historických bádáních a při hledání obecného dlouhodobého kontextu pobaltského prostoru.

Územní rozměr

Z hlediska územního rozměru ukazují závěry předchozí analýzy na značnou diferencovanost přijetí územní identity severní, východní a střední Evropy (resp. identitárních konceptů

v rámci těchto uskupení) v jednotlivých částech Pobaltí. Estonsko se dominantně ztotožňuje s identitou severoevropskou a podle některých údajů může zvolna zařadit mezi severské státy. V období posledních dvou staletí však bylo vystaveno také vlivům identity východoevropské v rámci mocenského ovládnutí ze strany rusko-sovětské koloniální říše. Důsledky tohoto období se dnes promítají v podobě formování dvou odlišných etnických identit (estonské a ruskojazyčné, která se však liší i od identity etnických Rusů žijících v Rusku) v rámci jediné identity územní. Ovlivnění estonské územní identity střední Evropou je relativně malé. Estonská územní identita vykazuje v rámci Pobaltí spíše silnější rezistenci, a to díky silné reprodukci směrem k modernímu sekularizovanému státu ztotožňujícího se s prvky severské identity.

Lotyšská územní identita vykazuje ve srovnání s estonskou i litevskou vyváženost vlivů severní, východní i střední Evropy. Především v důsledku sovětské okupace bylo silně vystaveno identitě východní Evropy, přičemž stupeň jejího přijetí (tj. rusifikace) je v Lotyšsku z trojice pobaltských států nejvyšší. V Lotyšsku se uplatňovala také identita severoevropská, a to jednak prostřednictvím středověké Hanzy, a jednak v rámci švédské vlády. Vazby na střední Evropu jsou mírně slabší. Přesto však byly jednotlivé části Lotyšska až do 18. století formovány střídavě pod vlivem německým (zejména Vidzeme, Kurzeme a Zemgale) a polským (zejména Latgale), příp. českým (zejména Vidzeme). V důsledku toho jsou tyto oblasti výrazně odlišné z hlediska institucionálního prostředí vycházejícího mj. z jejich religiozity a etnicity. Tato skutečnost podtrhuje určitou „identitární rozpolcenost“ Lotyšska z hlediska územního i etnokulturního.

Taktéž územní identita Litvy byla v minulosti utvářena vlivy severní, východní i střední Evropy. Průmět severní Evropy do územní identity Litvy je relativně nejslabší. Litva byla tradičně formována zejména střední Evropou prostřednictvím Polska, odkud se do Litvy rozšířilo křesťanství. Spjatost územních identit Polska a Litvy byla silně utvářena až do konce 18. století, kdy došlo k jejich rozdělení. Následná silná rusianizace během vlády Ruské říše posunula litevskou identitu východoevropským směrem. Na druhou stranu se během sovětského období projevila relativně silná rezistence územní identity Litvy daná její silnou a dlouhodobou reprodukcí. Tato skutečnost způsobila, že míra rusianizace Litvy byla na konci 20. století pravděpodobně nejnižší ze všech tří pobaltských států. Specificky v rámci německého vlivu přicházejícího z Východního Pruska se formovala identita území Malé Litvy.

Územní rozměr identity je významným prvkem, který identitu jednotlivých pobaltských států i regionů uvnitř nich diferencuje. Pozici Pobaltí na rozhraní severní, východní a střední Evropy je sice v obecné rovině jedním z faktorů posilujících vnitřní soudržnost pobaltských států, avšak míra uplatnění územních identit těchto evropských subregionů je v jednotlivých pobaltských státech výrazně odlišná.

Symbolický a institucionální rozměr

Každý z regionů severní, východní a střední Evropy se v územní identitě Pobaltí projevuje různou symbolikou a institucemi. Severoevropský vliv je v paměti Pobaltí uložen především ve smyslu dlouhodobých hospodářských vztahů v prostoru Baltského moře, fyzicko-

geografickou blízkostí, kratšími obdobími politického vlivu (zpravidla vnímaným pozitivně, např. „zlaté švédské časy“) i některými prvky kulturní blízkostí. Stupeň skutečného přijetí severské identity je však ve všech pobaltských státech znatelně nižší než v kterémkoli státě severském (v užším smyslu), a to i přes dlouhodobé vystavení Pobaltí vůči ní. Platí to zejména o Litvě, jejíž vazby na severní Evropu se formují spíše ve smyslu subjektivní (žádoucí) identity než v podobě skutečných intenzivních kontaktů. Formování identity Pobaltí v rámci severní Evropy je tedy provázáno „hledáním příbuznosti“ ve snaze přiblížit se území, které pro Pobaltí představuje kulturně, politicky a geograficky nejbližší region ve západním světě. V případě Estonska je možné pozorovat relativně vysoký a v posledních letech rostoucí stupeň ztotožnění se severskou identitou (podpořený opět také subjektivní identitou Estonců) daný především velmi úzkými kulturními i hospodářskými vazbami na Finsko, částečně i na Švédsko.

Institucionalizace Pobaltí v rámci východní Evropy je dána především mocensko-politickými ambicemi rusko-sovětské sféry. Implantace prvků východoevropské identity v Pobaltí je tedy výrazně stimulována rusianizačními snahami Ruska, resp. Sovětského svazu. Přestože se Pobaltí v rámci východní Evropy formovalo relativně krátkou dobu (v 19. století a v letech 1940–1991 s krátkým přerušením nacistickou okupací), je míra přijetí této územní identity v Pobaltí relativně vysoká (nejvíce v Lotyšsku). Spočívá především v šíření ruštiny a v 19. století i pravoslaví, imigraci ruské etnické menšiny a sovětizaci spojené s přesuny obyvatel, socialistickou industrializací apod.

Identita střední Evropy ovlivnila územní identitu Pobaltí především v podobě jeho christianizace, která přicházela z tohoto prostoru prostřednictvím Polska a řádu mečových a německých rytířů. Tento proces byl dlouhodobý, a přestože jsou dnešní vztahy se střední Evropou zejména v případě Estonska, ale také Lotyšska relativně slabé, je středoevropský vliv v paměti pobaltského regionu zapsán velmi silně. Protože se identita střední Evropy uplatňovala v Pobaltí prostřednictvím německé, polské i české kultury, jsou její prvky přijaté územní identitou jednotlivých pobaltských států a region uvnitř nich relativně odlišné.

Zmíněný rozpor mezi žádoucí a skutečnou identitou pobaltských států je dalším momentem, který územní identitu tohoto regionu rozostřuje. S tím, jak bylo toto území politicky ovládáno okolními státními útvary a vystaveno (zpravidla negativně vnímaným) vnějším vlivům, se objektivní a subjektivní identita pobaltských států lišila po většinu času jejich historie. Současný rozpor mezi subjektivní identitou (viděnou kulturního a zahraničněpolitického hlediska především v prostoru severní, částečně i střední Evropy, resp. v rámci celého kulturního makroregionu Evropa) a identitou objektivní (stále silně ovlivněnou rusianizací, resp. sovětizací) tuto skutečnost dokládá.

Integrace do EU – nová, zastřešující identita?

Nejednoznačné zařazení Pobaltí do okolních regionů do značné míry „vyjasňuje“ jeho integrace na úrovni celé Evropy, která je formálně vyjádřena vstupem pobaltských států do EU v roce 2004, případně na úrovni celého euroatlantského prostoru podpořená jejich vstupem do NATO ve stejném roce. Formování územních identit se v rámci celé Evropy

odehrává v konkrétněji vymezených územích evropských makroregionů či subregionů, v případě Pobaltí zvláště v makroregionu Baltského moře, s nímž se jako s jediným ze všech hodnocených regionálních konceptů identifikují všechny tři pobaltské státy víceméně podobně. Právě územní identita regionu Baltského moře se – jak ukázala i předchozí analýza – v posledních letech formuje velmi dynamicky, a to včetně pobaltských států. Také nový vztah Pobaltí vůči východní Evropě, a zejména k Rusku, je do značné míry určován a ovlivňován pozicí celé Evropy, resp. Evropské unie, a to jak v oblasti vnějších hospodářských či politických vztahů, tak i v rámci jednotlivých pobaltských států (např. pozice EU vůči integraci ruskojazyčných menšin v Pobaltí). Je tedy možné konstatovat, že integrace Pobaltí do evropských struktur představuje přijímání prvků nadřazené identity, která v sobě nese prvky identity severo- a středoevropské a současně definuje pozici pobaltských států v rámci Evropy také vůči identitě východoevropské.

Následující tabulka 40 shrnuje jednotlivé regionální koncepty a pozici Pobaltí v rámci nich.

Tabulka 40: Souhrnné hodnocení formování územní identity Pobaltí v rámci nadřazených regionů

Koncept	Územní rozměr	Hlavní integrující prvky	Časové období a dynamika	Směr formování
Severní Evropa (severské státy)	Celé Pobaltí, nejvíce Estonsko a téměř vůbec ne Litva a Latgale	Nejbližší země svobodného světa, fyzickogeografická příbuznost (klíma, reliéf), vzdálenější kulturní vazby (v případě Estonska a Finska naopak blízké), některé severské organizace, dílčí individuální vazby na jednotlivé severské státy	Pozvolné, dlouhodobé formování zejména v období do 10. století (Vikingové), v 17. století (Švédové), v meziválečném období a v současnosti	Převaha ve směru ze severských států do Pobaltí
Region Baltského moře	Celé Pobaltí	Baltské moře jako symbol, obchod, Hanza, ekonomika, šíření inovací, měkká bezpečnost, prostředek prohloubení integrace v rámci EU, společné projekty a environmentální záležitosti	Pozvolné formování v pozdním středověku (Hanza) a v současnosti	Obousměrné šíření s mírnou převahou ve směru z jižního a západního na východní břeh Baltu
Východní Evropa (Rusko, Sovětský svaz, postsovětský prostor)	Celé Pobaltí, nejvíce Lotyšsko a oblasti při východní hranici pobaltských států	Sovětské dědictví, rusifikace, sovětizace, přítomnost ruskojazyčných menšin (Lotyšsko, Estonsko), sociální vazby, fyzicko-geografická příbuznost (geologický vývoj), pozemní hranice, vzdálená jazyková příbuznost, mocensko-politické ambice Ruska	Pozvolné formování v období do 12.–13. století (Kyjevská Rus, Novgorod), dynamické formování v 19. století (Ruská říše) a během sovětské okupace	Výrazná dominance ve směru z východní Evropy do Pobaltí
Střední/středovýchodní Evropa (Německo, Polsko, Česko)	Celé Pobaltí, nejvíce Litva a Latgale, téměř vůbec ne Estonsko	Christianizace a kulturní inspirace jak ve středověku, tak v době národně emancipačních procesů, hospodářské kontakty, méně početné etnické menšiny, společná hospodářská a politická situace po pádu „železných opon“	Pozvolné, dlouhodobé formování od středověku do 18. století a v současnosti	Výrazná dominance ve směru z východní Evropy do Pobaltí

Zdroj: vlastní zpracování

9 Identita pobaltských států, nebo pobaltská identita?

Předchozí kapitoly naznačily, že územní identita Pobaltí je v důsledku geografické polohy tohoto regionu na „trojmezí“ hlavních kulturních oblastí Evropy (Madeley 2003) výrazně utvářena vlivem vnějších impulzů. Otevřenost identity Pobaltí vůči vnějším vlivům způsobuje, že na její symboliku a instituce silně působí okolní regionální uskupení a zájmové sféry.

Nejednoznačnost zařazení Pobaltí do okolních regionů je však na druhou stranu důležitým prvkem, který jednak integruje identitu pobaltských států, a jednak vytváří předpoklad k tomu, abychom tuto „přechodovou zónu“ považovali za svébytný zformovaný region, který je součástí regionálního vědomí. Především mimo území Pobaltí je přítom regionální vědomí tohoto regionu zformováno silně. V širší, ale i odborné veřejnosti je trojice států Estonsko, Lotyšsko a Litva označována jako Pobaltí, resp. anglicky *Baltic states* či *Baltics*, německy *Balticum*, rusky *Pribaltika* (*Прибалтика*) nepochybně častěji než jako součást severní, východní či střední Evropy nebo jako součást regionu Baltského moře. Také anglické spojení *Baltic states* a jeho cizojazyčné ekvivalenty jsou užívány spíše ve významu odpovídající českému spojení „pobaltské státy“, nikoli např. „státy Baltského moře“. Například internetová encyklopedie Wikipedia (www.wikipedia.org) uvádí pod anglickým heslem *Baltic states* i německým heslem *Baltische Staaten* trojici zemí Estonsko, Lotyšsko a Litva. V zahraničí existuje rovněž silné vědomí společné historie těchto tří států v posledních dvou staletích a zvláště pak v době sovětské okupace a po obnovení nezávislosti v roce 1991.

Uvedené skutečnosti naznačují, že má smysl se zabývat podstatou vnitřního formování územní identity Pobaltí samotného i jednotlivých pobaltských států, byť je nutné mít na paměti, že se jedná o identitu území sice svébytného, ale silně ovlivněného okolními regiony. V této kapitole je proto analyzována a hodnocena identita Pobaltí na úrovni:

- severovýchodní Evropy, jejímž jádrem je právě Pobaltí, které je některými faktory integrováno (společné rozměry identity) a jinými dezintegrované,
- států, resp. národů, kde je možné sledovat dynamické procesy vytváření, (dočasného) zániku a obnovy identity během předchozích staletí i v současné době.

9.1 Severovýchodní Evropa – historický koncept Pobaltí

V předchozích kapitolách byly analyzovány hlavní prvky utvářející identitu severní, východní a střední Evropy a pozice Pobaltí v rámci těchto regionů. Pro samotné Pobaltí je některými autory (Hackmann a Lehti 2008, Hackmann a Schweitzer 2002, Zernack 2002) užíván termín „severovýchodní Evropa“. Jádrem tohoto regionálního konceptu jsou právě Estonsko, Lotyšsko a částečně také Litva. Hlavním společným identitárním prvkem tohoto regionu jsou historické paralely, které jednotliví autoři hledají nejen v moderních dějinách, ale i v dějinách středo- a novověkých.

Středovýchodní Evropa je vnějším konceptem, který vlastně shrnuje poznatky uvedené v předchozích kapitolách. Zernack (2002) definuje čtyři hlavní historické prvky formující a sjednocující identitu severovýchodní Evropy:

1. Existence dálkových obchodních tras v předhanzovním období (např. jantarová stezka⁴⁶ nebo dálková obchodní trasa podél toku Daugavy spojující Evropu s ruskými knížectvími)
2. Výrazná sociální, ekonomická a politická transformace pod vlivem christianizace, Hanzy a velkých politických unií krevské (polsko-litevský stát) a kalmarské (severské státy) během pozdního středověku
3. Zápas o vliv na východním pobřeží Baltského moře v 16. století a vzrůst vlivu Švédska
4. Vzrůst moci Ruska na východním pobřeží Baltského moře v 18. století

Hackmann a Lehti (2008) uvádějí, že identita severovýchodní Evropy ovlivněná vnějšími okolnostmi se silně reprodukuje prostřednictvím existence řady míst (tj. lokalit), která uchovávají kolektivní paměť tohoto regionu (např. válečné památníky, muzea, pomníky apod., viz také Ehala 2009, Smith 2002 a 2008, Velmet 2011). Jejich koncentrace v severovýchodní Evropě je enormní. Silnou vnější podmíněnost utváření identity severní Evropy dokládá také existence četných ekvivalentů geografických názvů v různých jazycích. Například Tallinn nemá pouze germánský ekvivalent *Reval*, ale dalších 17 variant v různých jazycích v Evropě i na Sibiři (Zernack 2002). Příkladem jsou také Tartu (německy a polsky *Dorpat*, rusky dříve *Jur'jev*) či Daugavpils (gramatické kalky *Dünaburg* v němčině, *Väinälinn* v estonštině či *Dvinsk* v běloruštině) a řada dalších názvů.

Hackmann a Schweitzer (2002) přidávají několik dalších prvků, které se týkají zejména územního rozměru severovýchodní Evropy:

1. Nejasný územní rozměr tohoto regionu, daný častým posouváním státních hranic a hraničních oblastí během historie (viz též Taagepera 2011)
2. Existence zřetelných hranic nejen politických, ale i kulturních, zejména pak hranice mezi územími s dominancí římskokatolické, protestantské a pravoslavné větve křesťanství (viz též Madeley 2003)
3. Překrývání historických a kulturních regionů mající původ nejen v *posouvání* hranic, ale i v *překrývání* jednotlivých kulturních a historických regionů a sfér v jednom čase
4. „Neúplné proniknutí“ prvků všech okolních kulturních a historických regionů a politických sfér (tj. zejména polské, německé, švédské, ruské) do územní identity Pobaltí

⁴⁶ Jantarová stezka vedla z území dnešního Pobaltí napříč střední Evropou k Jaderskému moři a spojovala sever Evropy někdejšími jádrem evropské civilizace ve Středomoří.

5. Tradiční negativní vnímání vlivů okolních mocností v době jejich působení, ale i později (negativně je vnímána polonizace, germanizace i rusianizace, jedinou výjimkou je pravděpodobně období vlivu švédského, které je s odstupem času v Pobaltí, tj. severovýchodní Evropě vnímáno jako období svobody a prosperity)

Zhodnotíme-li uvedený výčet prvků sjednocujících identitu severovýchodní Evropy, je na první pohled patrný jejich vnější původ. Severovýchodní Evropa je tedy historizujícím konceptem, který pracuje se střídáním vlivu různých okolních regionů, jež vytvářejí „unikátní kombinaci“ identitárních prvků vztažených pouze k tomuto území.

Podle Zernacka (2002) se identita severovýchodní Evropy v tomto historizujícím pojetí od začátku 19. století a zejména pak ve 20. století spíše rozměňuje. Zernack (2002) se domnívá, že historickou kontinuitu tohoto regionu není možné dále „protahovat“ a že se tudíž v současné době jedná o zaniklý region s dochovanou pamětí.

Naproti tomu Hackmann a Schweitzer (2002) upozorňují, že reprodukce tohoto regionu pokračuje, avšak především vlivem nástupu endogenních faktorů. Tyto faktory proměnily někdejší historický region severovýchodní Evropy založený na přijetí vnějších vlivů v region, jenž se reprodukuje vnitřními faktory, které v malých státech v Evropě získaly během 19. a 20. století na významu. Dále uvádějí, že severovýchodní Evropu nelze v současnosti chápat omezeně jako území dvou baltských ani tří pobaltských národů a jazyků. Severovýchodní Evropu vztahují k území Baltského moře, tedy k regionu, jehož reprodukce se v současné době ukazuje jako velmi dynamická (viz Berg a Filtenborg 2002, Scott 2002, Stocchiero 2010 a Waever 1997 v rámci kapitoly 5.2) a který představuje vůči úzkému pojetí severovýchodní Evropy hlavní „konkurenční variantu“ (území, na něž je možné tento regionální koncept rozšířit).

Tyto úvahy naznačují směr, jímž se ubírají následující podkapitoly. Jejich cílem je postupné vyhodnocení hlavních vnitřních faktorů, které utvářejí identitu Pobaltí. Nejprve je diskutován název tohoto regionu jako důležitý atribut jeho identity, který je spjatý s počátkem jejího formování. Následně jsou hodnoceny vnitřní faktory formující územní, symbolický a institucionální rozměr územní identity Pobaltí, přičemž vzhledem k její otevřenosti vůči okolním vlivům je obtížné najít faktory, které jsou „autenticky pobaltské“. V závěru kapitoly 9 je pak připojena diskuse vnitřní soudržnosti Pobaltí včetně identifikace a klasifikace faktorů, které soudržnost posilují a které ji naopak oslabují.

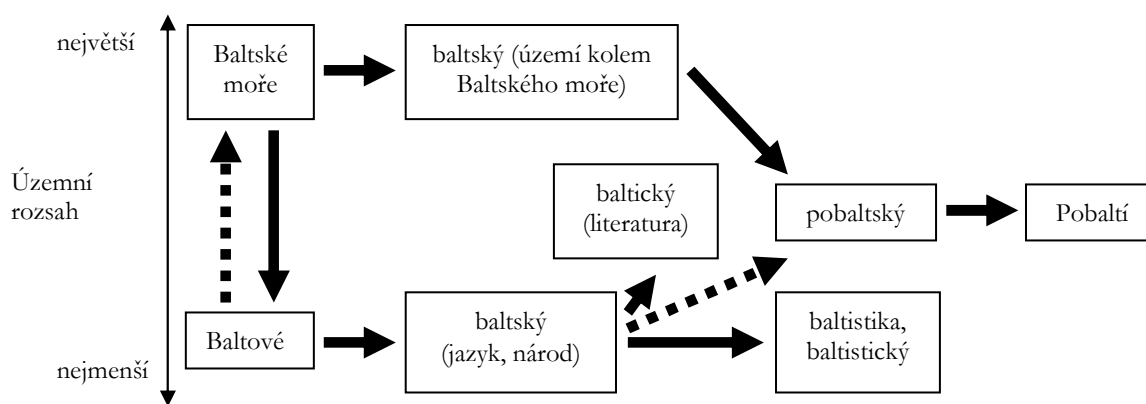
9.2 Název regionu: baltský, pobaltský, baltický

Nezbytným atributem formování identity jakéhokoli regionu je jeho název jako součást jeho územního i symbolického rozměru. Název je v případě Pobaltí podstatnou složkou formování tohoto regionu. S problematikou identity pobaltského regionu totiž souvisí terminologická nejednoznačnost a dvojakost používání některých pojmů a geografických názvů. Ostatně

koncept Pobaltí jako geografické entity (včetně zavedení tohoto geografického názvu) se objevil až v 19. století a je tedy poměrně nový.

Čeština pro vymezení pobaltského či baltského regionu používá několik termínů, jejichž používání je v zásadě ustálené, nikoli však obecně známé. Proto je vhodné je na tomto místě definovat a stručně vysvětlit jejich původ. Jedná se především o názvy skupin národů a geografických entit (Baltové, Pobaltí) a přídavná jména (baltský, pobaltský, baltický a baltistický) odvozená od názvu Baltské moře, ale i o některá další, méně často užívaná označení téhož nebo obdobného prostoru. V některých cizích jazycích je přítom význam jednotlivých termínů poněkud odlišný. Níže uvedený obrázek 33 přibližuje genezi jednotlivých termínů a jejich územní dimenzi.

Obrázek 33: Termíny související s pobaltským prostorem, jejich geneze a územní rozměr

Pozn.: Šipky naznačují genezi vzniku pojmů. Čárkovaná šipka označuje méně pravděpodobnou variantu.
Zdroj: vlastní zpracování

Název *Baltské moře* jako geografické entity je užíván minimálně od 11. století, kdy se jako *Mare Balticum* objevuje kolem roku 1066 v kronice Adama Brémského. Původní název pravděpodobně souvisí s kmenem *Baltů*⁴⁷, předků dnešních Litevců a Lotyšů, kteří se na území dnešního Pobaltí objevili přibližně před 4 tisíci let.⁴⁸ Od těchto dvou názvů (*Baltské moře* a *Baltové*) je pak přímo odvozeno přídavné jméno *baltský*, které má v důsledku toho dvojitý význam. Především v etnografickém, jazykovém a kulturním smyslu má užší význam spjatý s Balty jako původními kmeny a dnešní skupinou indoevropských národů. Příkladem užití

⁴⁷ Podrobné informace o původu a historii Baltů zpracovala Gimbutas (1963), v češtině s důrazem na jazykové a literárněvědní aspekty též Parolek (1978, 2006) a Erhart (1984). V minulosti se termín *Baltové* používal také pro označení pobaltských Němců, tedy zejména šlechty a měšťanů, potomků někdejších německých kolonizátorů východního pobřeží Baltského moře (Švec, Macura a Štoll 1996, 103–106).

⁴⁸ Není zcela zřejmé, zda je název *Baltové* odvozen od názvu *Baltské moře*, nebo naopak. Parolek (2006, 5–7) uvádí, že původní je pravděpodobně název *Baltského moře*, jehož geneze není zcela jasná. Může souviset se slovanským základem *blata-bláto* (Švec, Macura a Štoll 1996, 332), s označením bílé barvy (litevsky *baltas*, lotyšsky *balts*) či severogermánským výrazem *belt-balt* (pás, průliv).

tohoto přídavného jména jsou označení *baltské národy*, *baltské jazyky*, *baltská mytologie* apod. spjatá vždy s Litevci a Lotyši, případně také s Prusy a dalšími vymizelými baltskými kmeny (viz např. Erhart 1984, 3–16). Filologická věda, která se zabývá jazykem, historií a kulturou baltských národů, se nazývá *baltistika*. Naopak především ve smyslu geopolitickém a geoekonomickém označuje termín *baltský* prostor kolem Baltského moře zahrnující i části nebo celé území Estonska, Finska, Švédska, Dánska, Německa, Polska a Ruska. Termín je užíván zejména v souvislosti s institucionální spoluprací států kolem Baltského moře (Lehti 1998, Scott 2002, Waever 1997). Setkáváme se tak s nejednoznačným, resp. dvojakým užitím například v případě spojení „baltské státy“, které může označovat jak pouze Litvu a Lotyšsko, tak i výše uvedené další státy kolem Baltského moře.

Význam pojmu *Pobaltí* odvozeného od přídavného jména *pobaltský* je jednoznačnější. Přesto existují i zde rozdíly v chápání vyplývající hlavně z významového posunu tohoto termínu od doby, kdy byl tento zaveden, po současnost. Estonská, livonská a kuronská gubernie, které byly obsazené během 18. století Ruskou říší, byly původně nazývané jako *ostzejské* (*остзе́йскіе*) a pokrývaly zhruba území dnešního Estonska a Lotyšska.⁴⁹ Německý název *Ostsee* tehdy ruština nepřeložila, ale transliterovala. Vznik pojmu „pobaltský“ lze datovat až na konec 19. století do období vlády cara Alexandra III., kdy byl název tří uvedených gubernií do ruštiny konečně „přeložen“. V této době vešlo do ruského jazyka nově nejen označení pobaltské (*пубалтуйскіе*) gubernie, ale také samotný název Baltské moře (*Балтуйское море*), které do té doby bylo rovněž nazývané jako *Ostzejské* (*Остзе́йское*).⁵⁰ Až do roku 1917 byla tato část Ruské říše nazývána pobaltskými guberniemi, protože šlo o tu část Ruska, která přiléhala k Baltskému moři.

Ještě v éře Ruské říše se s Estonci a Lotyši sblížovali také Finové a později i Litevci. Všechny čtyři národy prošly v přibližně stejné době (zejména druhá polovina 19. století) národně emancipačním procesem a rozšířením písemné podoby svých jazyků. Počátkem 20. století se objevila také spolupráce v oblasti politické při formulování požadavků autonomie a později nezávislosti na Ruské. Po skončení 1. světové války se pak na mapě Evropy objevily jako zcela nové (Lotyšsko, Estonsko), staronové (Litva) či nezávislosti prvně nabyví (Finsko) státní útvary. S tím souvisel také posun územního rozměru termínu *Pobaltí*. Estonský geograf Michael Haltenberger, jeden ze zakladatelů estonsko-finské geografické školy, řadil pod pojem *Pobaltí* na základě historických, hospodářských, politických a fyzickogeografických aspektů pouze Lotyšsko a Estonsko (Haltenberger 1929). Jeho současník Edgar Kant naproti vnímal

⁴⁹ Estonská gubernie, připojená k Rusku již v roce 1719, byla původně nazývána revalská podle hlavního města Revalu), původního germánského názvu označující Tallinn. Livonská gubernie byla původně nazývána Řížská podle hlavního města Rigy. Kuronská gubernie bývala nazývána též kurlandská a spolu s Livonskou gubernií byla k carskému Rusku připojena na konci 18. století. Dnešní Litva, tvořená tehdy z převážně části Vilniuskou (vilenskou) gubernií, byla v této době součástí Polského království, které mělo v rámci carského Ruska statut personální unie. Oblast kolem Klaipėdy pak byla součástí Východního Pruska, jedné z pruských provincií.

⁵⁰ V dřívější ruštině bylo Baltské moře nazýváno také Varjažské (*Варяжское*; pojem ze staré církevní slovanštiny prvně užitý kyjevským letopiscem Něstorem na počátku 12. století v kronice „Pověsti dávných let“).

Pobaltí jako trojici Litva, Lotyšsko a Estonsko, přičemž dvojici Lotyšsko–Estonsko považoval za *malé Pobaltí*, které má blízko k severní Evropě (Kant 1934 a 1999, Zájedová 2006). Název pro trojici nových zemí se v meziválečném období pevně neustálil a v různých jazycích se lišil. Německý geografický název *das Baltikum* lze sice v současnosti do češtiny nejlépe přeložit právě jako *Pobaltí*, tento termín však do češtiny pronikl až ze Sovětského svazu po jeho okupaci Pobaltí a má tedy jiné historické konsekvence než německé *das Baltikum*. Dnešní pobaltské státy se v československé první republice nejčastěji označovaly jako baltské státy, přičemž autoři dobových publikací o Pobaltí (např. Böhm 1927, Chaloupka 1937, Krasts 1930 a Martínek 1926) je nejčastěji chápali buď jako trojici Litva, Lotyšsko a Estonsko, nebo jako dvojici Lotyšsko a Estonsko, řidčeji k nim řadili také Finsko (Entner 1936).

Sovětská okupace Litvy, Lotyšska a Estonska ustálila pojem Pobaltí (*Прибалтика*) jako souhrnné označení pro tyto tři státy. Alternativně byly zejména v prvních letech sovětského období užívané názvy sovětské Pobaltí (*Советская Прибалтика*) či sovětský Západ (*Советская Западня*). V některých případech však označení Pobaltí zahrnovalo (a zejména v ruštině dodnes zahrnuje) širší celek. V ekonomické rajonizaci a regionálním plánování Sovětského svazu byly základními jednotkami hospodářské rajony. Do pobaltského hospodářského rajonu byly zahrnuty Litevská, Lotyšská a Estonská SSR a Kaliningradská oblast (Netopil, Skokan 1989), obdobně jako do Pobaltského vojenského okruhu. Zájedová (2006, 34–36) uvádí řadu příkladů, kdy termín „pobaltský“ jako součást názvů sovětských organizací střídavě zahrnoval nejen samotné Pobaltí a Kaliningradskou oblast, ale i Leningradskou či Karelskou oblast nebo Bělorusko. Protože geografické názvy *Прибалтика* v ruštině i jako česká verze *Pobaltí* vycházejí (na rozdíl od rovněž jednoslovného německého *das Baltikum*) ze „sovětského slovníku“, objevuje se po obnovení nezávislosti pobaltských států v roce 1991 v Litvě, Lotyšsku a zejména v Estonsku tendence tento termín nepoužívat, případně jej používat jen v historickém kontextu sovětského Pobaltí. V češtině i ruštině se však tento název používá nadále, protože onen „sovětský nádech“ nemá. Do ruštiny pronikl také původně lotyšský termín *Baltija* (*Балтия*), pravděpodobně také zásluhou ruskojazyčných médií v Pobaltí (viz např. název říšských novin *Бизнес и Балтия*, tedy „Podnikání a Pobaltí“). Tento termín si vedle části pobaltských ruskojazyčných obyvatel v Rusku osvojily především některé skupiny publicistů, vědců a intelektuálů (ve vědeckých statích je používají např. Ken a Rupasov 2002 nebo Furman a Zadorožňuk 2002).

V češtině existuje vedle pojmu *pobaltský* termín *baltický*. Význam tohoto pojmu je ustálen nejméně a zvláště v geografii se prakticky nepoužívá, pomineme-li občasné označení *Baltského moře* nesprávným názvem *Baltické moře*. V případě pojmu *baltický* se obvykle jedná z územního hlediska o synonymum pojmu *pobaltský*, užívané však v jiných souvislostech. Zatímco označení *baltické národy* nebo *baltické země* se užívá sporadicky, v lingvistice a literární vědě se v případě pojmu *baltické literatury* jedná o souhrnné označení literatury estonské, lotyšské a litevské (Parolek 1978 a 2006), byť i zde se uplatňuje označení *pobaltské literatury* (Slabihoudová, Vlčková a Štoll 2008).

Uvedené definice pojmů „pobaltský“ a „baltický“ nelze vztáhnout ke všem jazykům. Jak ukazuje tabulka 41, v současné cizojazyčné literatuře tyto pojmy ve většině světových jazyků

splývají. Například angličtina používá pro oba termíny souhrnné slovo *Baltic* (a podstatné jméno mn. č. *Balts*), v důsledku čehož vedle sebe existují pojmy *Baltic Sea* (Baltské moře), *Baltic states*, zkráceně *Baltics* (pobaltské státy, tedy Litva, Lotyšsko a Estonsko) nebo *Baltic languages* (baltské jazyky, tedy pouze litevština a lotyšština), v nichž má přídavné jméno *Baltic* pokaždé jiný územní význam. Název *Balts* (Baltové) pak může v ojedinělých případech označovat nejen Litevce a Lotyše, ale i Estonce. Hackmann a Schweitzer (2002, 362) uvádějí, že slovo *Baltic* dostalo odlišné významy až v polovině 19. století. Do té doby byl tento termín spjat především s Baltským mořem. V roce 1845 však byl německým filologem Georgem Nesselmannem prvně užit jako označení pro baltské jazyky (litevština a lotyšština), ve stejné době se etabloval také jako název gubernií Ruské říše při Baltském moři a po roce 1918 jako název pro trojici nově vzniklých států Estonsko, Lotyšsko a Litva.

Tabulka 41: Terminologie pobaltského regionu v některých cizích jazycích

Česky	Rusky	Německy	Anglicky	Francouzsky
Baltské moře	БАЛТИЙСКОЕ МОРЕ	Ostsee	Baltic Sea	la mer Baltique
Baltové	БАЛТЫ	Balten	Balts	Baltes
baltský (národ, jazyk i prostor Baltského moře)	baltijskij (БАЛТИЙСКИЙ)	baltisch	Baltic	balte
baltický	pribaltijskij			
pobaltský	(прибалтийский)			
pobaltské státy	Pribaltika (Прибалтика) /	baltische Staaten	Baltic states	pays baltes
Pobaltí	Baltija (Балтия)	Baltikum		

Zdroj: vlastní zpracování

Obdobně v němčině označuje pojem *baltische Staaten* pobaltské státy, přičemž pojem *Baltikum* lze považovat za ekvivalent českého označení *Pobaltí*, byť je jeho geneze odlišná. Termín *baltische Sprachen* označuje baltské jazyky a termín *Balten* pak Balty jako skupinu národů (Litevci a Lotyši, řidčeji též Estonci). Ve francouzštině a španělštině stejně jako v angličtině a němčině pojmy *baltský* a *pobaltský* rovněž splývají. Blízko k české terminologii má ruština, kde pojem *Pribaltika* (Прибалтика) odvozený od pobaltských gubernií carského Ruska označuje Pobaltí. Toto slovo do češtiny proniklo během sovětské éry právě z ruštiny. Alternativně se užívá nového termínu *Baltija* (Балтия), který označuje Pobaltí mimo sovětský kontext. Označení *baltijské jazyky* (балтийские языки) a *Baltijské moře* (Балтийское море) pak odpovídá termínům baltské jazyky (litevština a lotyšština) a Baltské moře.

9.3 Specifika identity Pobaltí a jednotlivých pobaltských států

Na specifika identity Pobaltí utvářená zevnitř je možné nahlížet několika způsoby. Vzhledem k dynamickému pojetí teorie regionální identity je zásadní především nalezení období, kdy se územní identita Pobaltí i jednotlivých pobaltských států formovala, oslabovala a znovu obnovovala. Důležité je také hodnocení územního rozměru identity Pobaltí a každého

z pobaltských států. Vývoj územního rozměru (tj. hranic) má nejen úzce geografické souvislosti, ale představuje i silný symbolický prvek. Podstatu identity Pobaltí a pobaltských států pak určuje její symbolika a utváření institucionálního prostředí. Hodnocením uvedených prvků územní identity Pobaltí se zabývá následující text. Přestože je zaměřen na odhalení vnitřních faktorů, které identitu Pobaltí utvářejí, nelze se zcela vyhnout vlivům vnějším. Těm je územní identita přirozeně vystavena a některé z nich přijímá.

9.3.1 Období formování, zániku a obnovy identity

Utváření identity pobaltských států, resp. národů zevnitř probíhalo během historie v poměrně dobře vymezitelných cyklech formování, rozmělnění (zániku) a obnovy. Fáze formování identity dle očekávání probíhaly v dobách, kdy pobaltské státy/národy nebyly pod výraznějším vnějším kulturním tlakem (germanizace, rusianizace, sovětizace, polonizace). Období vnějšího vlivu jsou naopak fázemi, kdy se územní identita pobaltských států/národů rozmělněvala nebo zanikala a byla nahrazována prvky identit okolních regionů. Každá následující fáze obnovy územní identity pobaltských států/národů byla ovlivněna pamětí tohoto regionu utvářenou fázemi předcházejícími. Rozlišit je možné tyto cykly formování územní identity pobaltských států/národů:

- předkřesťanské období, kdy byla identita formována na podstatě pohanských kultů, s výjimkou pozdější středověké Litvy však nabyta podpořena politickou integrací těchto kmenů/národů,
- období národnostního uvědomění v 19. století završení politickou institucionalizací pobaltských států v roce 1918 a obdobím jejich nezávislosti do roku 1940, kdy byla identita formována na etnickém a kulturním principu a posléze i snahami o vymanění z politického vlivu okolních zájmových sfér, zejména Ruska,
- období obnovené nezávislosti po roce 1991, kdy je identita silně formována na principu politické příslušnosti k Evropě a odklonu od Ruska, resp. Sovětského svazu.

Skutečnost, že se jedná o cykly jedné a téže identity, která se sice vyvíjí, ale má jedny kořeny, dokládá například silná pozice předkřesťanských tradic v pobaltských státech. Příkladem jsou svátky dožínek, dochování některých pohanských tradic svátků jara implantovaných do křesťanských Velikonoc (obdobně jako u dalších národů) a zejména pak svátky slunovratu, tzv. jánské svátky. Po roce 1991 zažívají určitou renesanci také předkřesťanské náboženské směry. Kontinuitu současné identity pobaltských států s meziválečným obdobím naznačují ústavy všech tří států, jež vycházejí z ústav meziválečných, a také třeba státní měny, které se nejen stejně jmenují, ale mají i podobné kurzy vůči měnám cizím.⁵¹ Například ceny

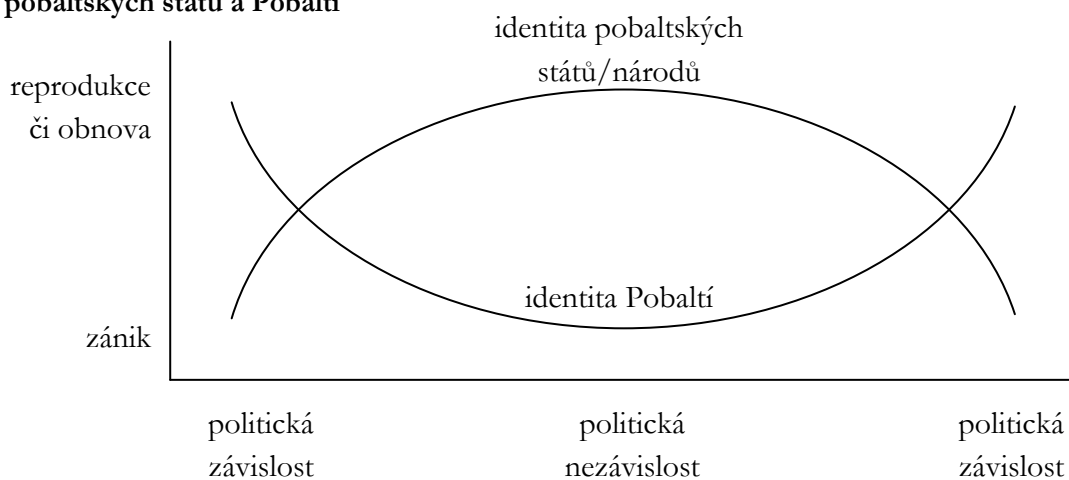
⁵¹ Litevskou měnou je litevský lit (*litas*), lotyšskou měnou lotyšský lat (*lats*). V Estonsku byla státní měnou až do roku 2010 estonská koruna (*krõon*). V roce 2011 byla nahrazena eurem.

v meziválečném Lotyšsku se velmi podobaly cenám současným, což dokládají například turistické průvodce z obou období (Entner 1936, Miškovský 2005).

Cykly formování územní identity Pobaltí jako celku jsou poněkud odlišné. V předkřesťanském období není možné o formování společné pobaltské identity hovořit, protože kontakty mezi jednotlivými baltskými a ugrofinskými kmeny byly poměrně omezené a nenastalo ani jejich politické sjednocení. Středověké a novověké dějiny jsou poznamenány střídáním vlád a politických režimů v Pobaltí, které bylo po většinu času rozdělené mezi různé, často konkurenční státní celky. Zárodky formování společné pobaltské identity lze spatřovat v livonské konfederaci a v období rozmachu polsko-litevského státu, který na přelomu 16. a 17. století zahrnovalo většinu jeho dnešních částí. Přes územní rozsah těchto útvarů se však symbolický rozměr a kulturní a institucionální prostředí lišil od dnešního Pobaltí (zejména protože se nejednalo o státy s politickou, kulturní ani hospodářskou dominancí Litevců, Lotyšů a Estonců) a jeho pozice v regionálním vědomí jeho obyvatel i v zahraničí tedy nebyla „pobaltská“ v současném chápání.

Utváření územní identity Pobaltí jako celku v dnešním smyslu, tj. jako oblasti formované politicky, hospodářsky i kulturně litevským, lotyšským a estonským národem, které současně některé prvky identity spojují, tedy začalo až na konci 19. století. Tento proces měl určité zpoždění za utvářením identity jednotlivých pobaltských národů/států. Formování Pobaltí jako jednoho celku mělo silnou oporu především ve společných politických zájmech všech tří pobaltských států, které se naplnily vytvořením samostatných států. Spolupráce pobaltských států v meziválečném období byla silná spíše v politické než v kulturní a hospodářské oblasti, přesto se během této doby Pobaltí jako celek postupně ustavilo v regionálním vědomí, v některých případech pouze jako dvojice Estonsko-Lotyško (Haltenberger 1929, Kant 1934, Lehti 1998). V poněkud pozměněné podobě se územní identita Pobaltí transformovala i do sovětské doby, kdy bylo Pobaltí vnímáno jako „jiná část Sovětského svazu“ (viz kapitola 6.2). Během procesu obnovování politické nezávislosti pobaltských států se vnitřní soudržnost regionu Pobaltí přiblížila situaci kolem roku 1918. Po obnovení nezávislosti pobaltských států lze naopak pozorovat pozvolné rozměňování společné pobaltské identity.

Obrázek 34: Generalizovaný pohled na období reprodukce, zániku a obnovy územní identity pobaltských států a Pobaltí

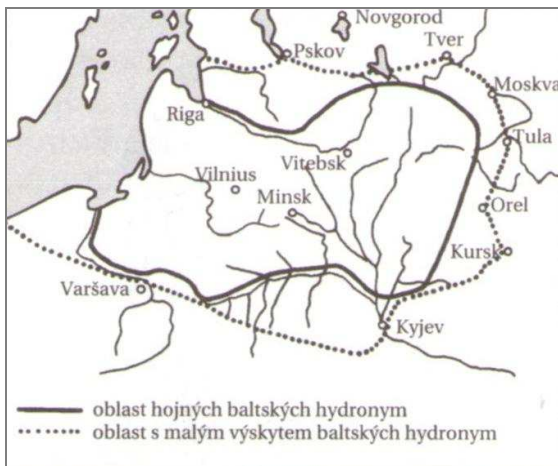

Cykly formování těchto územních identit jednotlivých pobaltských států a Pobaltí jako celku tedy jdou do značné míry „proti sobě“. Jak ukazuje obrázek 34, v dobách politické nezávislosti se zvláště v moderních dějinách 19. a 20. století obecně reprodukovala především identita jednotlivých pobaltských států, v dobách politické závislosti během moderních dějin naopak především identita Pobaltí jako celku.

9.3.2 Územní rozměr

Území, které bylo formováno pod vlivem pobaltských států/národů, se v posledních staletích a tisíciletích postupně zmenšovalo. Oblast osídlená baltskými a ugrofinskými kmeny, tedy předchůdci dnešních Litevců, Lotyšů a Estonců, ještě v 1. tisíciletí n. l. zasahovala nejen východní břeh Baltského moře, ale také velkou část východní Evropy. Například výskyt baltských hydrografických názvů dokládající oblast někdejšího baltského osídlení sahá až k linii Moskva – Kyjev a také na území severní poloviny dnešního Polska (viz mapa 12). Reliktem někdejšího baltského osídlení je také název území Pruska, pojmenovaného podle baltského kmene Prusů asimilovaného německým obyvatelstvem v 17. století. Z uvedených oblastí byla baltská a ugrofinská etnika postupně vytlačena zejména etniky slovanskými. Ještě před počátkem christianizace baltských a ugrofinských (resp. baltofinských) etnik se jimi obývané území zmenšilo přibližně do současného rozsahu.

Mapa 12: Území osídlené baltskými kmeny koncem 1. tisíciletí n. l.

Zdroj: převzato ze Švec, Macura a Štoll (1996, 10)

Pozn.: Oblast výskytu je zmapována podle výskytu hydrografických názvů (hydronym) baltského původu.

Územní rozmach Litevského velkoknížectví ve 14.–16. století a následně pak v rámci polsko-litevského státu (viz mapa 5 v kapitole 7.2) byl posledním dobou, kdy bylo území některého z pobaltských států větší než území osídlené příslušnou titulární národností. Byl současně také jediným obdobím před rokem 1918, kdy mělo území obývané některým z pobaltských etnik nejen kulturní a jazykový, ale i politický rozměr. S výjimkou období konsolidace a územního rozmachu Litevského velkoknížectví se tedy územní rozměr identity až do počátku 20. století

váže pouze k pobaltským národům (etnický a jazykový princip), nikoli státům (politický princip).

V 19. století, kdy se v dnešním Pobaltí rozběhly národnostně emancipační procesy, byl tudíž územní rozměr jedním z důležitých atributů formování/obnovování identity Litevců, Lotyšů a Estonců. I na území dnešní Litvy, Lotyšska a Estonska totiž existovalo pouze přibližné povědomí o tom, jakou oblast tyto národy vlastně obývají. Až do 19. století se navíc mezinárodně nepoužívaly termíny Estonci, Lotyši a Litevci. Identita těchto národů tedy neměla ani vlastní název! Jednalo se o venkovské obyvatelstvo pobaltských gubernií Ruské říše (Brüggemann 2002, Švec 2002). Teprve ve 2. polovině 19. století byly představiteli lotyšského a estonského národnostního uvědomění tyto pojmy zavedeny a Estonci, Lotyši a Litevci začali sebe považovat za „my“ a Rusy a baltské Němce za „oni“ (Lehti 1998).

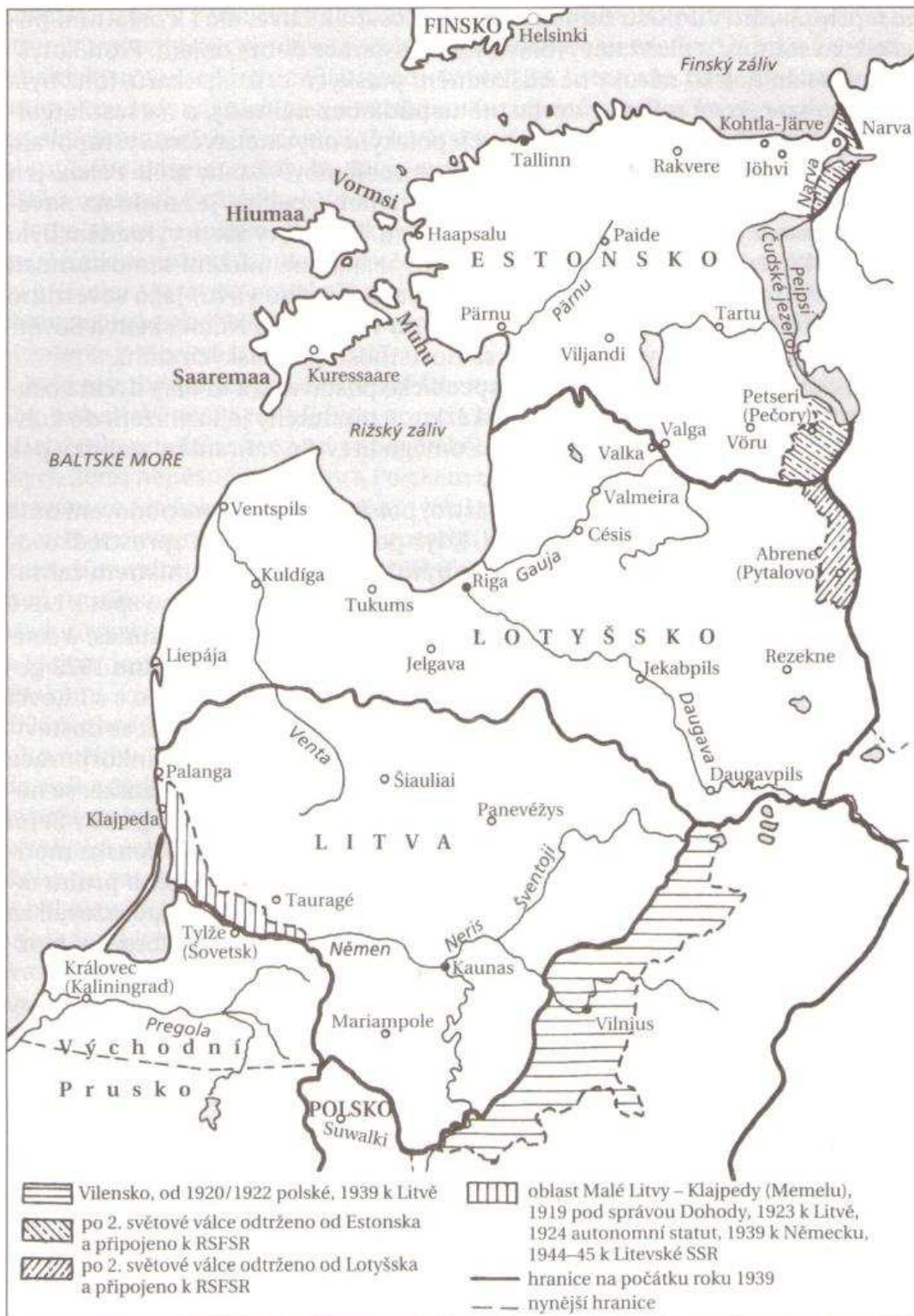
K definici územního rozsahu identity pobaltských států a národů v té době přispěli také folkloristé a další obrozenci. Například sbírka lotyšských lidových písní, *dain* (lotyšsky v 1. pádě j.č. *daina*) folkloristy Krišjānise Baronse, který jich na přelomu 19. a 20. století publikoval 218 tisíc⁵², byla shromážděna z území, jehož hranice se velmi podobají hranici dnešního Lotyšska, včetně Latgale, které tehdy bylo částí vitebské gubernie administrativně oddělené od gubernie livonské a kuronské. Územní rozměr Estonska, Lotyšska a Litvy byl vymezen podle venkovského území s převahou estonského, lotyšského, resp. litevského obyvatelstva a v politickém smyslu se prvně objevil až na počátku 20. století jako autonomní jednotka v rámci Ruské říše. Ještě v roce 1917 během revolučního jara v Rusku bylo hlavním heslem lotyšských politiků „Svobodné Lotyšsko ve svobodném Rusku“ (Lehti 1998, blíže viz kapitola 5.2).

Území dnešních pobaltských států se liší od hranic v meziválečném období, v případě Litvy dokonce velmi zásadně. V roce 1918 byly nově vzniklé pobaltské státy ustaveny v hranicích na základě mezinárodních dohod po první světové válce. Jejich území byla v zásadě o málo větší než oblasti dominantně obývané některým z pobaltských etnik. Také proto se zejména východní hranice v té době stala předmětem sporů mezi jednotlivými pobaltskými státy a Ruskem, resp. Sovětským svazem a v případě Litvy také Polskem. Tato území totiž byla osídlena jinými etniky (ruským, polským a běloruským), která v některých obcích i celých okresech tvořila většinu obyvatel. Východní část Litvy vč. Vilniusu, sahající bezprostředně po první světové válce na základě historických hranic až na území dnešního Běloruska, byla v roce 1920 obsazena Polskem a byla jeho součástí až do roku 1939. Tehdy byla připojeno zpět k Litvě, v té době již na základě Paktu Molotov-Ribbentrop obsazené sovětskou armádou (viz mapa 13). Litva naopak v roce 1923 získala část Malé Litvy, někdejší součásti Východního

⁵² Pro lotyšskou, ale i litevskou a estonskou identitu představují lidové písně velmi důležitý prvek. Krišjānis Barons (1835–1923) jich publikoval 218 tisíc. Z menší části je na lotyšském venkově sbíral sám, velkou většinu však publikoval s využitím činnosti svých kolegů a přátel. Baronsovi následovníci (mj. Anna Bērzkalne) pak sbírku rozšířili na 1,2 milionu písní, což je pravděpodobně světový unikát dokládající svěbytné bohatství lotyšské kultury. Baronsem sesbírané lidové písně jsou shromážděné a rozříděné na malých kartičkách v tzv. písňové skříni (*dainu skapis*), jejíž originál se nachází v budově Lotyšské akademie věd v Rize.

Pruska, která jí patří dosud. Meziválečná Litva tedy postrádala mj. hlavní město Vilnius, který je nejen jejím hlavním a největším městem, ale také historickým symbolem a kolébkou litevské státnosti a identity.

Mapa 13: Vývoj hranic pobaltských států ve 20. století

Zdroj: převzato ze Švec, Macura a Štoll 1996, s. 204

Současné Lotyšsko a Estonsko ztratily oproti meziválečnému období území při své východní hranici (Lotyšsko oblast kolem Abrene, rusky Pytalova, Estonsko pak část oblasti Setu kolem města Pečory/Petseri a východní břeh Narvy), která zůstala po druhé světové válce součástí Ruské SFSR. Současné hranice Estonska, Lotyšska a Litvy respektují *status quo* daný sovětskou okupací a hranicemi mezi bývalými svazovými republikami. Po roce 1991 Lotyšsko a Estonsko na Rusku zmíněná východní území neúspěšně vymáhaly na základě mírových a hraničních smluv uzavřených po skončení první světové války, *de iure* stále platných. Jejich význam je pro obě strany spíše symbolický a dokládá odlišnou interpretaci dějin na straně Ruska (právoplatné součásti Ruské federace respektující hranice sovětských republik) a Lotyšska a Estonska (oblasti v době sovětské okupace neprávem připojené v rámci Sovětského svazu k Ruské SFSR). Tato skutečnost dlouho bránila podpisu hraničních dohod Estonska a Lotyšska s Ruskem (Estonsko a Rusko ji podepsaly až v roce 2005).

9.3.3 Symbolika a instituce

Jak vyplývá ze závěrů kapitol 4–8, byla symbolika a zvláště pak institucionální prostředí územní identity pobaltských států pod silným vlivem okolních regionů a zájmových sfér. I přesto je možné identifikovat několik významných symbolických prvků i institucí, jimž lze připsovat „ryze pobaltský“ původ a které formují územní identitu každého z těchto států zevnitř („my“) bez výraznějšího vlivu jiných kultur („oni“). Jedná se o prvky, jimž je v současné době obnovování národní a státní identity Estonska, Lotyšska a Litvy připisován značný význam, například:

- místní jazyky a etnika,
- symboly rezistence proti politickému ovládnutí regionu Pobaltí,
- lidová kultura, zejména pak lidové písně a sborový zpěv,
- předkřesťanské i křesťanské tradice,
- specifika místní krajiny přírodního i antropogenního původu,
- existence společných organizací (institucionální spolupráce).

Stručnému hodnocení pozice vybraných symbolů a jejich vlivu na pobaltskou identitu je věnován následující text.

Místní jazyky a etnika

Protože pobaltské státy a národy nebyly po dlouhou dobu institucionalizovány politicky, je pro formování formování územní i etnické identity Pobaltí zásadní role jazyka (Taagepera 2011). Jazyk je pro Litevce, Lotyše a Estonce zásadním symbolem prvkem zajišťujícím jejich historickou kontinuitu. Tato kontinuita je dlouhá – jazyky pobaltských národů patří k nejstarším jazykům, jimiž se hovořilo na evropském kontinentu a které se dochovaly do dnešní doby. Platí to jak o ugrofinské estonštině, tak i o dvojici jediných živých baltských jazyků, lotyštině a litevštině. Přestože se zejména v případě litevštiny a lotyštiny na jedné straně

a estonštiny na straně druhé jedná o zcela odlišné jazyky, jejich symbolická role při utváření národní identity je podobná.

Území Pobaltí bylo až do začátku christianizace jedním z nejvíce izolovaných koutů Evropy. Během dalších staletí pak byly tyto jazyky vystaveny vlivům jazyků jiných, zejména germánských (němčina, méně švédština v případě lotyštiny a estonštiny), západoslovanských (polština v případě litevštiny) a východoslovanských (rutenština v případě litevštiny, ruština v případě všech tří pobaltských jazyků). I přesto se v jazycích pobaltských národů, zvláště pak v litevštině dochovala řada archaických gramatických forem. Litevština je dokonce mezi indoevropskými jazyky považována za jazyk nejvíce archaický, a tudíž nejpodobnější společnému indoevropskému jazykovému základu (Erhart 1984). Jednou z příčin je poměrně značná sociální stratifikace společnosti na území dnešních pobaltských států od pozdního středověku až do počátku 20. století. Jazyky, jimiž hovořila šlechta (němčina, rutenština, polština), se tudíž dostávaly do méně intenzivního kontaktu s litevštinou, lotyštinou a estonštinou, jimiž hovořilo především venkovské obyvatelstvo. Role jazyka v identitě pobaltských národů je tudíž spjatá s pocitem autentičnosti jejich kultury a také rezistence vůči působení vnějších vlivů.

Tento pocit je posilován také tím, že na území Pobaltí existovaly a existují jazyky, které byly nebo jsou ohroženy nebo které již vymizely vlivem asimilace jejich mluvčích okolními národy. Příkladem je pruština, která vymizela v 17. století v důsledku germanizace baltského národa Prusů, či jazyky dalších vymizelých baltských kmenů. V současnosti podobný osud zažívá livština (též livonština), tedy jazyk ugrofinského národa Livů. Livové (též Livonci) obývali rozsáhlá území při pobřeží dnešního Lotyšska a jižního Estonska a bylo podle nich proto pojmenováno území středověkého Livonska. Postupná asimilace Livů Němci, ale i Lotyši a později během sovětských dob i jejich násilné vystěhování z pobřežních oblastí způsobily, že dnešní livština je vymírajícím jazykem. K livské národnosti se ve sčítání lidu v roce 2011 v Lotyšsku přihlásilo jen 250 osob. To je překvapivě více než v roce 2000, kdy jich bylo podle sčítání lidu 176. Příčinou je pravděpodobně určitá nostalgie, která přiměla některé obyvatele s livskými kořeny přihlásit se k livské národnosti, přestože již nehovoří livsky. Livština byla na přelomu 20. a 21. století v Lotyšsku ovládána pouze 6 rodilými mluvčími (Livõd Ìt 2003), přestože se ze strany lotyšského, ale i estonského a finského státu těší silné podpoře. V roce 1923 byla v Lotyšsku založena Livská společnost podporovaná lotyšskou vládou a na tzv. Livském pobřeží (severozápad Lotyšska kolem mysu Kolka) byl v roce 1939 ve vesnici Mazirbe zřízen Livský národní dům s podporou estonské, finské a dokonce i maďarské vlády (viz obrázek 35). Toto komunitní centrum bylo vzápětí po sovětské okupaci Lotyšska zavřeno a Livská společnost zrušena. K obnově její činnosti i k otevření Livského národního domu došlo až koncem 80. let. Lotyšská vláda v roce 1992 vyhlásila Livské pobřeží chráněnou kulturní zónou. V lotyšské ústavě je zakotveno, že mezi 100 poslanci lotyšského parlamentu má místo jeden příslušník livské národnosti. Také lotyšský zákon o státním občanství přiznává lotyšskou státní příslušnost automaticky nejen všem Lotyšům, ale i Livům, zatímco u příslušníků všech ostatních národností je v případě, že v Lotyšsku žijí od roku 1940 nebo

později, povinné podstoupit proces naturalizace (www.pmlp.gov.lv). Livové jsou tedy v Lotyšsku vedle Lotyšů považováni za jediný „původní“ národ.

Obrázek 35: Livský národní dům v Mazirbe (severozápadní Lotyšsko) s informační tabulí

Foto: autor

Pozn.: Lotyšský a livský nápis na informační tabuli na domě říká: „Tento dům postavili Livové s pomocí své vlasti Lotyšska a svých spřízněných národů Finů, Estonců a Maďarů.“

Obdobně jako livština a Livové, tedy jako součást kulturního bohatství a autentické pobaltské identity jsou vnímány také latgalština (dialekt lotyštiny) a latgalská kultura v Lotyšsku (blíže viz kapitola 7.2) a národnostní skupina Seto a setucký dialekt estonštiny v jihovýchodním Estonsku. I tyto národnostní skupiny a jazykové dialekty jsou podporovány lotyšským, resp. estonským státem formou finančních příspěvků na vydávání publikací, pořádání seminářů a kulturních akcí i obecnou popularizací těchto kultur. Užívání latgalského dialektu obyvateli Lotyšska bylo dokonce jednou z otázek zjišťovaných v rámci sčítání lidu v roce 2011. Tyto snahy dokládají silně zakotvený pocit nutnosti chránit „původní“ územní identitu Pobaltí nezasaženou vnějšími vlivy, který je silný u všech tří pobaltských národů.

Symbyly rezistence proti politickému ovládnání Pobaltí

Se snahami o zachování či vzkříšení autentického bohatství nezasaženého vnějšími vlivy souvisí také další symbyly spjaté obecně s rezistencí územní i etnické identity pobaltských států/národů vůči politickému ovládnání tohoto regionu. Zvláště v případě Litvy je tento pocit silně zakořeněn v historické paměti litevské středověké státnosti. Litevské velkoknížectví je mezi Litevci vnímáno nejen „aktivně“ jako období rozmachu vlastní identity, ale i „pasivně“

jako symbol odporu vůči vnějším snahám o mocenské ovládnutí tohoto regionu a implantace jiných kultur (zde prostřednictvím germanizace). Silně mytizovány a romantizovány jsou v litevských dějinách postavy velkoknížat Gediminase, Algirdase, Kęstutise a zejména Vytautase či bitva u Grunvaldu (litevsky *Žalgiris*), v níž v roce 1410 porazila spojená polsko-litevská vojska řád německých rytířů (Švec, Macura a Štoll 1996, 52–63). Pod stejným dojmem byly také obnoveny některé historické památky Litevského velkoknížectví, jež byly v průběhu staletí postupně zničeny a zcela zapomenuty. Nejznámější z nich jsou ostrovní hrad Trakai, někdejší sídlo litevských velkoknížat v jezerní oblasti nedaleko Vilniusu, který byl obnoven ve druhé polovině 20. století (viz obrázek 36), a Dolní hrad v centru Vilniusu, obnovený v letech 2005–2009.

Obrázek 36: Ostrovní hrad Trakai

Foto: autor

Naopak lotyšská a estonská identita nenavazuje na středověkou státnost, v čemž se blíží například identitě dalších malých evropských národů (např. Slováků a Slovinců, Lehti 1998). Pravděpodobně právě tento „nedostatek“ vyvolal v 19. století během národně emancipačního procesu potřebu umělého vytvoření historické symboliky, k níž je možné vztáhnout národní a územní identitu. V 19. století tak pod vlivem finské *Kalevaly* vznikly historické eposy – estonský *Kalevipoeg* („Syn Kalevův“) a lotyšský *Lāčplēšis* („Trhač medvědů“), jež se staly symbolem národní emancipace. Oba eposy vyprávějí o hrdinských činech smyšlených bájných

postav, hájících národ v bojích proti přesile nepřátel. Bohatá litevská historie naopak není ztvárněna v žádném podobném díle.⁵³

Symboliku odporu proti politickému ovládnutí regionu lze najít i v pozdějších dobách, například v sovětském období. Rezistenci pobaltských národů proti sovětské okupaci dokládají příběhy partyzánských hnutí, tzv. „Lesních bratrů“ (litevsky *miško broliai*, lotyšsky *meža brālī*, estonsky *metsavennad*). Tyto skupinky čítající v každém z pobaltských států několik desítek tisíc mužů a podporované venkovským obyvatelstvem v prvních letech po druhé světové válce bojovaly proti sovětské okupaci šířením tiskovin, sabotážemi i ozbrojeným přepadáváním menších sovětských posádek (Gaškaitė-Žemaitienė 2001, Laar 2001, Strods 2001). V organizované podobě se udržely do poloviny 50. let a uvádí se, že poslední litevský partyzán byl zastřelen v roce 1965 (Švec, Macura a Štoll 1996, 242). Především v Litvě, silně rezistentní vůči sovětské okupaci, jsou příběhy partyzánů bojujících proti sovětské okupaci prezentovány v řadě médií, regionálních muzeí apod.

Symbolika protisovětského odporu prostupuje také muzei okupace v Tallinnu, Rize a Vilniusu a svérázným sovětským „disneylandem“ v litevské vesnici Grūtas. Tato muzea jsou pojata nejen jako seriózní instituce mapující dějiny Pobaltí v letech 1940–1991, ale jsou postavena i na příbězích konkrétních míst a osob (Velmet 2011). Jejich značná propagace směrem k potenciálním domácím i zahraničním návštěvníkům, realizovaná například i formou bezplatného vstupu do řížského muzea okupace, naznačuje úsilí tří pobaltských států o maximální prezentaci sovětského období jako symbolu represí vůči těmto státům a jejich identitě.

Lidové písně

Lidová kultura je v pobaltských státech, zejména pak v Lotyšsku a Litvě specifická především bohatstvím lidových písní. Tyto písně se zpívají při různých výročních a životních událostech a zvláště v případě Lotyšska jich existuje obrovské množství (odhadem kolem 1,2 milionu). Lidové písně sehrávaly také svou „politickou“ úlohu v dobách formování a obnovování národní identity. Ve druhé polovině 19. století hrály významnou roli v národní emancipaci. V Estonsku a Lotyšsku existuje od roku 1869, resp. 1873 tradice celonárodních písňových svátků, při nichž se na rozlehlých prostranstvích zpívají lidové písně ve sboru. Od roku 1924 existuje tato tradice také v Litvě. Svátky písní se v jednotlivých hlavních městech pobaltských států konají jednou za 3–5 let (na sebe navzájem nezávisle). V poslední den svátků písní se konají velkolepé závěrečné koncerty v „amfiteátrech“ pod širým nebem, které stojí v Tallinnu, Rize i Vilniusu. Do těchto prostor se vejde kolem deseti tisíc pěvců a několik desítek tisíc návštěvníků (viz obrázky 37 a 38).

Ze svátků písní se postupně stal prostředek k manifestaci spirituálního rozměru národní identity každého z pobaltských národů. Postupně byly složeny také umělé písně, které

⁵³ Blíží se pouze mu Dainavské pověsti, napsané Vincasem Krėvėm až v roce 1912 (Švec, Macura a Štoll 1996, 333).

repertoár písňových svátků doplňují. Významnou roli sehrály písňové svátky během sovětské okupace, kdy působily jako prostředek uchování vlastní svébytnosti a „národní paměti“, především pak během obnovování nezávislosti na konci 80. let. V roce 1988 se písňových svátků v Tallinnu zúčastnilo asi 300 tisíc osob, tedy téměř třetina celého estonského národa! Procesy obnovování nezávislosti na přelomu 80. a 90. let proto v pobaltských státech získaly přívzvisko „Zpívající revoluce“ (obdoba „Sametové revoluce“ v Československu).

Obrázek 37: Svátky písní v lotyšské Rize v roce 2008

Foto: autor

Obrázek 38: Svátky písní v estonském Tallinnu v roce 2009

Foto: autor

Silnou oblibu sborového zpěvu jako projevu spirituálního rozměru národní identity dokládají vyjádření několika Lotyšů ve filmech *Lotyšská píseň* (1999) a *Evropané – Vaira Vīķe-Freiberga* (2003). Podle bývalé lotyšské prezidentky Vairy Vīķe-Freibergové „píseň sjednocuje“ a „vytváří pocit jednoho jazyka a jedné duše“ (použita slova lotyšského básníka Jānise Rainise). Jeden z lotyšských dirigentů ve filmu *Lotyšská píseň* uvádí, že Lotyši si svou svobodu na konci 80. let 20. století „vyzpívali“. Postoj příslušníků lotyšského národa k písňovým svátkům pak ve filmu shrnuje jedna z dalších oslovených slovy „nemusím se svátků písni účastnit, stačí mi vědět, že jsou“.

Předkřesťanské tradice

V pobaltských státech má lidová kultura důležitou pozici také díky své tradici sahající až do předkřesťanských dob, která z ní opět činí symbol autentické identity nepoznamenané vnějšími vlivy. Předkřesťanské tradice se dochovaly ve všech pobaltských státech a často splynuly s křesťanskými svátky a křesťanskou symbolikou. Předkřesťanské období v Pobaltí mělo rozvinutý systém náboženství, mystických postav, legend. Výrazná je spjatost s přírodními úkazy, vodou, živočichy a rostlinami. Do současnosti se předkřesťanské zvyky dochovaly například v podobě výročních oslav dožínek či jánských svátků (původních svátků letního slunovratu). Jánské svátky mají v pobaltských státech stejný význam srovnatelný s křesťanskými Vánocemi. Z předkřesťanských dob se na lotyšském a litevském území dochovaly malé umělé pahorky, které bývaly opevněnými hradišti (litevsky *piliakalnis*, lotyšsky *pilskaļne*). Tyto opevněné jsou jednou z dominant zvláště litevské krajiny (viz obrázek 39). Část předkřesťanských symbolů byla později implantována i do křesťanství, které má díky tomu především v Litvě specifickou tvář. Někteří bohové se například stali předobrazem křesťanských postav (Beresnevičiūtė-Nosálová 2006) a litevské kříže kombinují křesťanskou symboliku např. se symbolikou slunce, používanou v předkřesťanských dobách.

V době obnovování národní identity se tak nesly mj. v duchu hledání původní, autentické identity v předkřesťanských dob. Například litevská náboženská komunita *Romuva*, jejíž kořeny sahají na přelom 19. a 20. století, se hlásí k předkřesťanským kultům nejen v inscenované rovině, ale je i svébytným náboženským společenstvím působícím také v zahraničí.

Státní svátky – shrnutí podstaty identity pobaltských států?

Podstatu identity pobaltských států je možné ilustrovat přehledem jejich státních svátků. Zahrnují jak předkřesťanské tradice (původní svátky slunovratu, dnes jánské svátky), tak i tradice křesťanské (vedle Vánoc a Velikonoc též Svatodušní neděle v Estonsku a Den nanebevzetí a Svátek všech svatých v Litvě) a dále též významné události spojené se státností těchto zemí (viz tabulka 42). Ve všech třech státech se slaví dva dny nezávislosti: den vyhlášení nezávislosti z roku 1918 a den jejího obnovení v letech 1990–91. Estonci navíc slaví den vítězství v bitvě u Cēsisu, kde spolu s Lotyši v roce 1919 porazili německou armádu usilující o opětovné ovládnutí obou států. V 90. letech přitom byly vyhlášeny a později zrušeny některé

další státní svátky, mj. v Litvě „den černé stuhy“, tedy výročí podpisu Paktu Molotov-Ribbentrop. Přehled státních svátků tedy potvrzuje, že vnitřní identita pobaltských států se odvíjí mj. od křesťanských a předkřesťanských tradic a rezistence této identity vůči vnějším vlivům.

Tabulka 42: Státní svátky v pobaltských zemích

Estonsko		Lotyšsko		Litva	
Datum	Státní svátek	Datum	Státní svátek	Datum	Státní svátek
1. 1.	Nový rok	1. 1.	Nový rok	1. 1.	Nový rok
24. 2.	Den nezávislosti (1918)	1. 5.	Svátek práce	16. 2.	Den obnovení litevského státu (1918)
1. 5.	Svátek jara	4. 5.	Den obnovení nezávislosti (1990)	11. 3.	Den obnovení nezávislosti (1990)
23. 6.	Den vítězství (bitva za nezávislost u Cēsisu 1919)	23. 6.	Letní slunovrat (jánské svátky)	1. 5.	Svátek práce
24. 6.	Letní slunovrat (jánské svátky)	24. 6.	Letní slunovrat (jánské svátky)	2. 5.	Den matek
20. 8.	Den obnovení nezávislosti (1991)	18. 11.	Den nezávislosti (1918)	24. 6.	Letní slunovrat (jánské svátky)
24. 12.	Vánoce	24. 12.	Vánoce	6. 7.	Den státnosti (korun. Mindaugase, 1253)
25. 12.	Vánoce	25. 12.	Vánoce	15. 8.	Den nanebevzetí
26. 12.	Vánoce	26. 12.	Vánoce	1. 11.	Svátek všech svatých
Pohybl.	Velký pátek	31. 12.	Předvečer Nového roku	24. 12.	Vánoce
	Velikonoční neděle	Pohybl.	Velký pátek	25. 12.	Vánoce
	Svatodušní neděle		Velikonoční neděle	26. 12.	Vánoce
			Velikonoční pondělí	Pohybl.	Velikonoční neděle
	Den matek		Velikonoční pondělí		
				Den otců	

Pozn.: V kategorii „pohybl.“ jsou uvedeny svátky a pohyblivým datem.

Institucionální spolupráce

Blízkost a společná identita pobaltských států je vyjádřena existencí několika organizací, pomocí nichž pobaltské státy koordinují svůj rozvoj a zahraniční a bezpečnostní politiku. Tato spolupráce má tradici od doby vzniku samostatných pobaltských států na konci první světové války. Vedle řady neformálních kontaktů existovala v meziválečném období od roku 1921 politická a vojenská aliance mezi Lotyšskem a Estonskem, později prohloubená v podobě spojenecké smlouvy. Ta byla v roce 1934 (i vzhledem k vývoji mezinárodně-politické situace) rozšířena tzv. Pobaltskou dohodou o spolupráci v oblasti zahraniční politiky a diplomatické podpory, kterou podepsala také Litva (Zájedová 2006, 54–55). Pobaltskou dohodu ukončila sovětská okupace v roce 1940.

Přímá institucionální spolupráce mezi pobaltskými státy (tedy nikoli prostřednictvím Moskvy) se začala ve větší míře opětovně utvářet ve druhé polovině 80. let. Jejím smyslem bylo koordinace společných kroků v úsilí o obnovení nezávislosti na Sovětském svazu. Od roku 1988 koordinovaly tyto kroky národní hnutí, tzv. lidové fronty prostřednictvím nepravidelných setkání. Největší akcí organizovanou lidovými frontami byl tzv. „baltický řetěz“ dne 23. srpna 1989 při příležitosti 50. výročí podpisu Paktu Molotov–Ribbentrop. Přibližně 2 miliony lidí tehdy vytvořily lidský řetěz spojující hlavní města Vilnius, Rigu a Tallinn. V roce 1990, kdy Litva a Lotyšsko vyhlásily obnovení nezávislosti, bylo rozhodnuto o obnovení Pobaltské dohody.

V období obnovené nezávislosti bylo zásadním krokem posilujícím vzájemnou spolupráci založení Baltského shromáždění v roce 1991. Tato organizace se zabývá spoluprací pobaltských států na meziparlamentní úrovni. V roce 1994 byla založena Pobaltská rada ministrů, zajišťující koordinaci na mezivládní úrovni. Spolupráce probíhá také v rámci společných projektů v oblasti bezpečnosti (Pobaltský prapor zúčastňující se mírových operací ve světě, Pobaltská námořní flotila apod.; viz Zájedová 2006).

Uvedené organizace se zabývají především spoluprací v konkrétních projektech. Dopad jejich činnosti je tudíž ve srovnání s účastí pobaltských států v jiných mezinárodních organizacích (zejména EU a NATO) malý. Vývoj ve 20. století ukázal, že intenzita spolupráce mezi trojicí pobaltských států roste v případě existence zásadních společných zájmů, zejména pak bezpečnostních hrozeb.

9.4 Existuje „pobaltská identita“?

Podstatným atributem regionu je podle Ipsena (1997) jeho vnitřní soudržnost. Ta je například u států podpořena jejich politickým uznáním a pozicí v regionálním vědomí. V případě regionu Pobaltí jako celku existuje řada faktorů, které jeho identitu integrují a které ji naopak dezintegrují. Následující kapitola tyto faktory s využitím závěrů předchozích kapitol 4–9 přehledně shrnuje.

Mezi prvky, které reprodukují společnou územní identitu Pobaltí, jsou především faktory vycházející ze společných hodnot, zájmů a hrozeb. Z těch, které se uplatňují v současné době, jich je řada determinována historickým vývojem, některé jsou ale příznačné pouze pro specifické období obnovování nezávislosti. Charakteristická je převažující vnější podmíněnost faktorů integrujících Pobaltí. Vnitřní faktory a vnitřní identita naopak spíše posilují dezintegraci, resp. individualizaci jednotlivých pobaltských zemí. Dančák, Pospíšil a Rakovský (1999) tvrdí, že Pobaltí je část kontinentu pojmenovaná jedním názvem, ale s poměrně hlubokou vnitřní diferenciací.

9.4.1 Integroující faktory

Následující text obsahuje hlavních faktory, které pobaltské státy integrují. Řada z těchto faktorů byla diskutována v některé z předchozích kapitol a zde se proto omezíme jen na shrnující výčet.

Hospodářské faktory

1. Prohlubující se hospodářská integrace Pobaltí v posledních letech (daná například objemem vzájemného obchodu a toky zahraničních investic), a to i v rámci širšího regionu Baltského moře.
2. Institucionální spolupráce v hospodářské oblasti, opět také v rámci širšího regionu Baltského moře.
3. Stále přibližně stejná úroveň ekonomické vyspělosti (i přesto, že se rozdíl mezi Estonskem na jedné straně a Litvou a Lotyšskem na straně druhé zvětšují).

Sociokulturní faktory

4. Značná objektivní otevřenost územních identit vůči přijímání vnějších vlivů a současně subjektivní pocit nutnosti chránit „původní“ územní identitu Pobaltí nezasazenou vnějšími vlivy.
5. Existence několika důležitých společných prvků kultury (např. význam lidových písní a sborového zpěvu vyjádřený tradicí svátků písní).
6. Tradice spolupráce pobaltských emigrantů, mezi nimiž byla většina představitelů meziválečné elity a jejich potomků, ve Švédsku, USA a dalších zemích uskutečňovaná zejména v oblasti kultury a vědy (Zájedová 2006).
7. Role jazyka v identitě pobaltských národů, která je silně spjatá s pocitem autentičnosti jejich kultury a také rezistence vůči působení vnějších vlivů. Význam jazyka pro identitu pobaltských národů je velký i proto, že byl až do počátku 20. století hlavním prvkem jejich svébytnosti, která do té doby nebyla naplněna politicky.
8. Ruština jako společný dorozumívací jazyk, která je paradoxem sovětského dědictví v Pobaltí. Ruština je stále jazykem, jímž se významná část obyvatelstva všech tří zemí dokáže mezi sebou domluvit, přestože byla do Pobaltí implantována rusianizačním politikou Ruské říše a zejména pak Sovětského svazu.

Politické faktory

9. Nezbytnost mezinárodněpolitické spolupráce v době nezávislosti daná společnými zájmy a hrozbami. Tato spolupráce se rozvíjela jak v meziválečném období (např. Pobaltská dohoda – viz Švec, Macura a Štoll 1996, 209–211), tak v současnosti (společný vstup do EU a NATO, společné iniciativy v rámci EU).

10. Role Ruska vnímaného jako společná vnější hrozba (Zájedová 2006). Rusko rovněž během historie výrazně ovlivňovalo pobaltské státy na politické úrovni i z hlediska ekonomických vztahů.
11. Podobnost politických systémů odlišných od severní Evropy (monarchie) i východní Evropy. Politické systémy pobaltských států se částečně blíží střední Evropě. V politickém systému všech tří pobaltských států mají velký význam a tradici referenda (Dančák, Pospíšil a Rakovský 1999). V období mezi světovými válkami se ve všech třech státech zformovaly autoritativní režimy (Švec, Macura a Štoll 1996).
12. Podobný politický vývoj od konce 18. století a zejména pak ve 20. století (meziválečná nezávislost, Pakt Molotov-Ribbentrop, sovětská a nacistická okupace, obnovení nezávislosti).
13. Zděděné prvky sovětské politické institucionální struktury. Příkladem jsou administrativní jednotky, někdejší sovětské rajony, které jsou v mírně pozměněné podobě hlavními správními jednotkami v Litvě a Estonsku dodnes (v Lotyšsku skončily v roce 2009).

Obecné faktory

14. Fyzicko-geografická poloha na břehu Baltského moře v území podobném z hlediska klimatického či geomorfologického.
15. Kulturně-geografická poloha na rozhraní hlavních evropských regionů, tj. katolické, protestantské a pravoslavné Evropy (Madeley 2003). Pobaltské státy leží na okraji každého z těchto regionů, byť to pro každý z nich platí v odlišné míře.
16. Od 19. století koordinace při formování/obnovování národní identity, a to jak při úsilí o politickou autonomii na přelomu 19. a 20. století a vzniku pobaltských států v roce 1918, tak při obnovování nezávislosti na přelomu 80. a 90. let 20. století.
17. Společné symboly rezistence proti vnější nadvládě (proti středověké germanizaci či proti sovětizaci ve 20. století).
18. Míra spolupráce mezi pobaltskými státy je sice v některých oblastech nízká, ale velmi podobný je vývoj spolupráce každého z pobaltských států s okolními státy a regiony.
19. Pro EU, NATO i svět je Pobaltí jedna geopolitická a geoekonomická entita (Kultalahti, Karppi a Rantala 1997). V Evropě a ve světě je Pobaltí vnímáno jako soudržný region. Svědčí o tom například časté zaměření vědeckých i popularizačních článků na všechny tři pobaltské státy nebo organizovaný cestovní ruch, v rámci něhož je Pobaltí vnímáno jako jedna destinace (Rybová 2006).
20. Přibližně podobná plošná i populační velikost pobaltských států. Rozloha Litvy je 65,3 tis. km², Lotyšska 64,6 tis. km² a Estonska 45,2 tis. km². Podle údajů statistických úřadů jednotlivých zemí na základě sčítání lidu v roce 2011 má Litva 3,05 mil. obyvatel, Lotyšsko 2,07 mil. obyvatel a Estonsko 1,29 mil. obyvatel. Společný je i populační vývoj (rychlý úbytek obyvatelstva způsobený přirozenou měnou i migrací).

21. Role Rigy jako nadnárodního centra Pobaltí, především během sovětského období
22. Některé nadstandardní vzájemné vztahy, např. nižší cena poštovního a telefonování v rámci Pobaltí, společné tarify pro volání v celém Pobaltí, v nichž nejsou zahrnuty jiné státy.

9.4.2 Dezintegrující faktory

Následující text obsahuje hlavních faktory, které identitu Pobaltí dezintegrují. Řada z nich byla rovněž diskutována v některé z předchozích kapitol a zde je proto uveden jen shrnující výčet.

Hospodářské faktory

1. Znatelná hospodářská diference mezi Estonskem na straně jedné a Lotyšskem a Litvou na straně druhé (viz obrázek 39). Estonsko jako jediná pobaltská země je členem OECD a rychleji se svou hospodářskou výkonností přibližuje průměru EU.

Obrázek 39: Vzdalování Estonska od Lotyšska a Litvy

Zdroj: převzato z Berg a Oras (2000, 621)

Pozn.: Estonský jezdec na obrázku říká (volný překlad): „Nemůžu se zastavit jen proto, že vy vzadu nestíháte...“

2. Mění se pozice Estonska z hlediska mezinárodních investic. Estonsko se stává významným investorem v Lotyšsku (v 2006–2010 první místo) a Litvě (v 2008–2011 na 4.–9. místě), zatímco pozice Lotyšska a Litvy jako investorů v Pobaltí je relativně slabá. Dochází tak sice k prohloubení ekonomické integrace Pobaltí, ale pod taktovkou Estonska.

3. Enormně silná hospodářská provázanost Estonska s Finskem směřující nejsevernější pobaltskou zemi z pobaltského regionu k severní Evropě.
4. Konkurenční pozice pobaltských států v mezinárodních hospodářských a obchodních vztazích. Každá ze tří zemí například usiluje o maximalizaci svých příjmů a výhod vyplývajících z transportu surovin a zboží z Ruska do Evropy i na úkor zbývajících dvou pobaltských států.

Sociokulturní faktory

5. Odlišná subjektivní identita obyvatel vyjádřená například rozdílným hodnocením sovětského systému ve vztahu k systému současnému (Gaidis 2002) a odlišným hodnotovým systémem (Norkus 2007), který je v Litvě spjat především s katolickou vírou, v Estonsku naopak spíše se severskou sekularizací.
6. Odlišná etnická struktura v minulosti i nyní, zvláště mezi Litvou na jedné straně (početně menší ruská i polská populace) a Lotyšskem a Estonskem na druhé straně (početně a zvláště procentuálním podílem významné ruskojazyčné menšiny).
7. Odlišná religiózní struktura obyvatel Estonska a většiny Lotyšska na jedné straně a Litvy a části Lotyšska (zejména Latgale) na straně druhé.
8. Etnická a jazyková příbuznost Litevců a Lotyšů a jejich odlišnost od ugrofinských Estonců.
9. Kulturní, religiózní a historická spjatost Litvy s Polskem formující nejjižnější pobaltský stát (na rozdíl od Lotyšska a Estonska) především v rámci středoevropského prostoru.

Politické faktory

10. Úsilí každého jednotlivého státu o suverenitu, neochota se těžce získané nezávislosti vzdát, a to ani ve prospěch společné pobaltské identity a zájmů (Zájedová 2006).
11. Hlavní zahraničně-politické priority každé pobaltské země byly v meziválečném období a jsou i v současnosti vázány na jiné geopolitické entity než na Pobaltí.
12. Tradice levicových vlád v Litvě a naopak pravicových vlád v Estonsku a Lotyšsku v prvních letech po obnovení nezávislosti (Dančák, Pospíšil a Rakovský 1999), která formovala také způsob hospodářské transformace pobaltských států.
13. Občasné konflikty mezi jednotlivými státy v době mezi světovými válkami i dnes. Příkladem jsou drobné hraniční spory po roce 1918. V 90. letech 20. století pak vedlo Lotyšsko spor s Litvou o nově objevená ložiska ropy v Baltském moři (Zájedová 2006).

Obecné faktory

14. Pro období politické nezávislosti a reprodukce identity jsou příznačné individualistické tendence jednotlivých pobaltských států. Slabý zájem o společnou pobaltskou identitu v jednotlivých státech je nejsilnější v Estonsku, a to na politické i odborné úrovni, kde

se projevuje zřetelný individualismus zaměřený proti společné pobaltské identitě (Zájedová 2006). Podle Berga a Orase (2000) se na estonských základních, středních i vysokých školách při výuce regionu Baltského moře věnuje při vyučování více času Estonsku, Finsku a Švédsku a méně času Lotyšsku, Litvě a částem Ruska přiléhajícím k Pobaltí.

15. Litva vykazuje silnější identitární ukotvení znamenající větší odolnost vůči cizím vlivům (např. sovětizaci), zejména pak těm, které jsou přímo namířeny proti její podstatě, což identitu dále reprodukuje. U Estonska sehrává podobnou roli identifikace se severskou kulturou. Lotyšsko je identitárně ukotvené méně silně.
16. Dřívější a rychlejší modernizace společnosti spojená mj. s urbanizací, industrializací a růstem gramotnosti obyvatel v Estonsku a částečně i Lotyšsku ve srovnání s Litvou. Tyto skutečnosti ovlivňují i současnou sociálně-ekonomickou strukturu pobaltských států.
17. Krátkodobost trvání konceptu Pobaltí (až od 19. století) a jeho občasné (zejména dřívější) omezení pojmu pouze na Lotyšsko a Estonsko, příp. Finsko bez Litvy.
18. K upevňování vztahů mezi pobaltskými státy dochází téměř výhradně na základě vnějších impulzů a vnějšího tlaku (Zájedová 2006). Příkladem jsou vojensko-politické hrozby, ale také třeba poskytování finanční pomoci na mezinárodní projekty ze strany EU.

9.4.3 Shrnutí

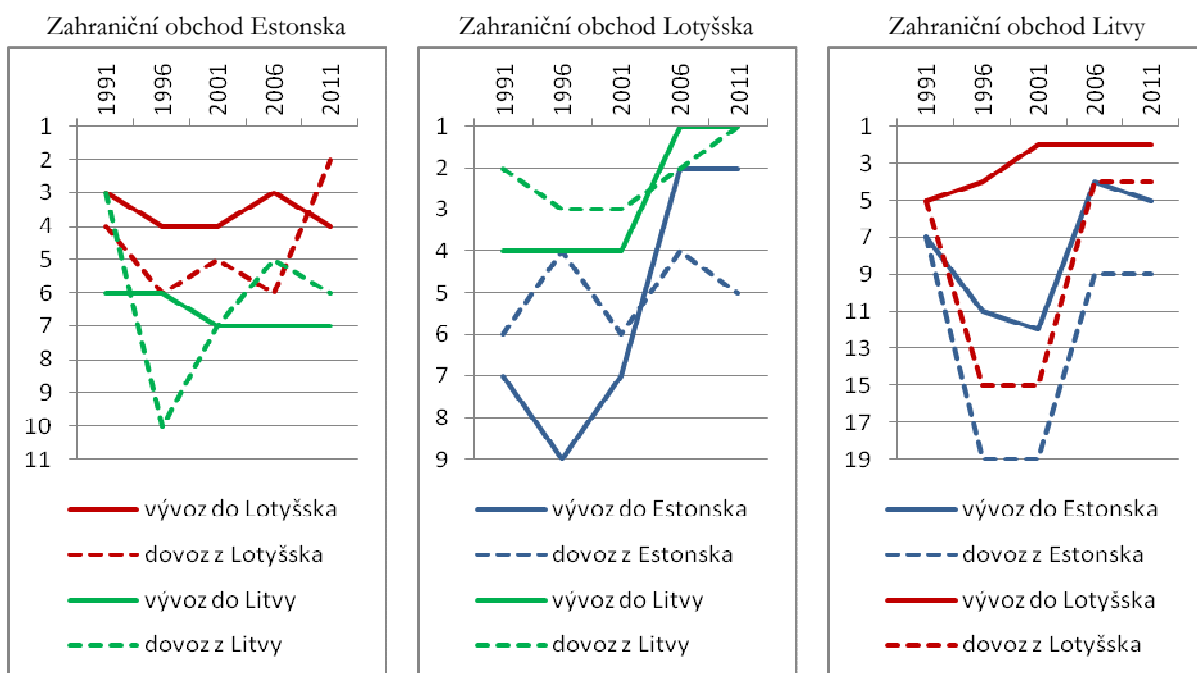
Většina dezintegrujících faktorů se týká vnitřní identity pobaltských států, integrující faktory pak jejich identity vnější. Vnitřní vnímání Pobaltí ze strany domácích obyvatel a cizinců je proto možné označit za heterogenní a vnější za homogenní. Viditelný je zvláště rozdíl mezi Litvou a Estonskem. V mírné nadsázce proto někteří autoři tvrdí, že jediné, co mají Litva a Estonsko společné, je Lotyšsko (Lehti 1998, Zájedová 2005 a 2006). Naopak při objektivním hodnocení územní identity Pobaltí se pochopitelně setkáme s mnoha faktory dokládající vnitřní homogenitu a vnější heterogenitu Pobaltí.

Údaje o zahraničních vztazích pobaltských států po roce 1991 analyzované v kapitole 8 naznačují, že po jejich prvotní orientaci na Finsko, Švédsko či Německo a přetrvávajících vazbách na Rusko dochází k pozvolnému nárůstu vzájemných vazeb a tedy k formování identity Pobaltí jako jednoho celku, a to především mezi dvojicemi Lotyšsko–Estonsko a Lotyšsko–Litva. Na Pobaltí je tedy možné nahlížet jako na „řetěz států“, v němž je Lotyšsko jedinou skutečně pobaltskou zemí a naopak Estonsko a Litva mají vedle vazeb na Lotyšsko silné vztahy také s jinými státy (v případě Estonska zejména Finsko a Švédsko, v případě Litvy hlavně Německo a Polsko). Všechny tři státy (ale poněkud více Litvu a Lotyšsko) pak spojují přetrvávající silné vazby také na Rusko.

Graf 8 ukazuje změny ve vzájemné pozici pobaltských zemí v pořadí států z hlediska objemu zahraničního obchodu. Absolutní údaje o intenzitě zahraničního obchodu mezi pobaltskými

státy od počátku 90. let po současnost dokládají propad v první polovině 90. let. Poté následoval na konci 90. let 20. století a v prvních letech 21. století skokový nárůst v souvislosti se vstupem pobaltských států do EU. V posledních letech dochází spíše ke stagnaci objemu vzájemného obchodu mezi Litvou a Estonskem, což vzhledem k celkovému nárůstu objemu veškerého zahraničního obchodu jednotlivých pobaltských států se světem indikuje mírné oslabování vzájemných hospodářských vazeb a obecnou vzdálenost územních identit Litvy a Estonska. Souvislost lze hledat i v oslabení kupní síly obyvatel Litvy v důsledku hospodářské recese, která se projevila ve stagnaci estonského vývozu do Litvy. Naopak intenzita obchodních vztahů mezi Estonskem a Lotyšskem a zejména pak mezi Litvou a Lotyšskem se i nadále zvyšuje, a to především díky rostoucímu podílu Estonska a Litvy na lotyšském vývozu. V případě vývozu zboží z Litvy do Lotyšska dochází jen k mírnému nárůstu objemu a v případě vývozu z Estonska do Lotyšska dokonce k mírnému poklesu. To však vzhledem k propadu celkového objemu veškerého dovozu do Lotyšska vlivem výrazného snížení kupní síly obyvatel Lotyšska v době hospodářské recese opět ukazuje spíše na prohlubování obchodní provázanosti Lotyšska se svými dvěma pobaltskými sousedy.

Graf 8: Vývoj zahraničního obchodu mezi pobaltskými státy

Zdroj: Databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee), Lotyšského statistického úřadu (www.csb.gov.lv) a Litevského statistického úřadu (www.stat.gov.lt)

Pozn.: Grafy ukazují vždy vývoj pořadí dvou zbývajících pobaltských zemí v žebříčku zahraničního obchodu dané země.

Tabulka 43 hodnotí pozici pobaltských států v pořadí zemí podle objemu dovozu a vývozu, počtu zahraničních návštěvníků a mezinárodních spojů veřejné dopravy. Potvrzuje se pozice Lotyšska jako státu, který má se zbývajících dvěma pobaltskými zeměmi nejsilnější kontakty, zvláště pak s Litvou. Pro Estonsko a Litvu jsou rovněž důležité především vazby na Lotyšsko, méně pak mezi sebou navzájem. Vyššího pořadí mezi ostatními státy dosahují pobaltské země

především v oblasti zahraničního obchodu podle objemu vývozu i dovozu, nižšího naopak především v oblasti cestovního ruchu podle počtu návštěvníků.

Tabulka 43: Pozice pobaltských států podle vybraných ukazatelů mezinárodních vztahů Estonska, Lotyšska a Litvy

Stát	Ukazatel (rok)	Pořadí ...		
		... Estonska	... Lotyšska	... Litvy
Estonsko	Objem vývozu (2011)	x	4	7
	Objem dovozu (2011)	x	2	6
	Počet zahraničních návštěvníků (2011)	x	5	8
	Vážený počet mezinárodních dopravních spojů (2012)	x	3	5
	Průměrné pořadí	x	3,5	6,5
Lotyšsko	Objem vývozu (2011)	2	x	1
	Objem dovozu (2011)	5	x	1
	Počet zahraničních návštěvníků (2011)	5	x	3
	Vážený počet mezinárodních dopravních spojů (2012)	4	x	5
	Průměrné pořadí	4,0	x	2,5
Litva	Objem vývozu (2011)	5	2	x
	Objem dovozu (2011)	9	4	x
	Počet zahraničních návštěvníků (2011)	8	5	x
	Vážený počet mezinárodních dopravních spojů (2012)	6	2	x
	Průměrné pořadí	7,0	3,3	x

Zdroj: Autobusová společnost EcoLines (www.ecolines.net), Autobusová společnost Bussireisid (www.bussireisid.ee), Estonské železnice GoRail (www.gorail.ee), Letiště Kaunas (www.kaunas-airport.lt), Letiště Palanga (www.palanga-airport.lt), Letiště Riga (www.riga-airport.com), Letiště Tallinn (www.tallinn-airport.ee), Letiště Vilnius (www.vilnius-airport.lt), Litevské železnice (www.litrail.lt), Lotyšské železnice (www.ldz.lv), Přístav Klaipėda (www.portofklaipeda.lt), Přístav Liepāja (www.portofliepaja.lv), Přístav Riga (www.rop.lv), Přístav Tallinn (www.portoftallinn.ee), Přístav Ventspils (www.portofventspils.lv), Turistické a dopravní informace o Tallinnu, Rize a Vilnisu (www.inyourpocket.com), Veřejná databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee), Veřejná databáze Litevského statistického úřadu (www.stat.gov.lt), Veřejná databáze Lotyšského statistického úřadu (www.csb.gov.lv)

Pozn.: Tabulka ukazuje pořadí daného státu podle příslušného ukazatele v pořadí mezi všemi státy světa. Podrobnější informace k jednotlivým ukazatelům jsou uvedeny u tabulek u tabulek 23–35 v kapitole 8. Podbarvení buněk naznačuje intenzitu vztahů podle pořadí (čím sytější barva, tím vyšší pořadí daného státu podle příslušného ukazatele).

10 Regionální diferenciaci jako důsledek a předpoklad formování identit regionů uvnitř pobaltských států

Z předchozích kapitol vyplývá, že územní identita Pobaltí se formuje na pomezí severní, východní a střední Evropy, přičemž každý z pobaltských států je těmito nadřazenými regiony ovlivněn v jiné míře. Protože také územní identita jednotlivých regionů uvnitř pobaltských států byla utvářena v odlišných podmínkách, je nasnadě, že i uvnitř jednotlivých pobaltských států existují značné rozdíly mezi regiony a že se v každé pobaltské zemi nacházejí regiony se specifickými územními identitami. Tuto skutečnost naznačily také některé závěry kapitol 4–9.

Při zkoumání rozdílů mezi regiony je třeba se rozhodnout, zda se zabývat srovnáním stavu a vývoje diferenciaci mezi (všemi) regiony Pobaltí a hledat prostorové souvislosti a vzorce (nomotetický přístup), nebo zda vybrat několik typových regionů a zabývat se jejich identitou v podobě případových studií (idiografický přístup). Pro potřeby této práce byla zvolena první varianta, a to z důvodu:

- snahy hodnotit regionální identitu a její změny relativně komplexně i na hierarchicky nižší úrovni regionů,
- dostatečného množství dat, která lze sledovat i v časových řadách (meziválečné období – období na konci sovětské okupace – současné období),
- dosavadní nedostatek obdobných systematických hodnocení vývoje regionální diferenciaci pobaltských států v odborné literatuře,
- získání informací a závěrů využitelných pro případný další výzkum identity na úrovni konkrétních regionů.

Metodika zkoumání regionálních rozdílů (tedy dostupnost dat v jednotlivých časových horizontech, způsob využití dat, změny hranic a územního členění apod.) je uvedena v kapitole 2.3. Vývoj regionální diferenciaci je hodnocen podle těchto ukazatelů:

- věková skladba obyvatel vyjádřená indexem stáří⁵⁴;
- vzdělanostní úroveň obyvatel vyjádřená v meziválečném období lépe vypovídající úrovní negramotnosti⁵⁵ a ve zbývajících dvou časových horizontech indexem vzdělanosti⁵⁶;

⁵⁴ Index stáří je konstruován jako podíl počtu obyvatel v poproduktivním věku a počtu obyvatel v předproduktivním věku.

⁵⁵ Podíl negramotných obyvatel na celkovém počtu obyvatel starších 10 let.

⁵⁶ Index vzdělanosti je konstruován jako vážený součet podílů osob s úplným středoškolským vzděláním (váha 1) a s vysokoškolským vzděláním (váha 3) na celkovém počtu obyvatel starších 15 let.

- etnická skladba obyvatel zjišťovaná podle podílů jednotlivých národností (titulární, ruské⁵⁷ a polské) na celkovém počtu obyvatel;
- náboženská skladba obyvatel zjišťovaná podle podílů osob římskokatolického, evangelicko-luteránského a ortodoxních (tj. pravoslavného, řeckokatolického a starověreckého)⁵⁸ vyznání na celkovém počtu obyvatel;
- odvětvová skladba místních ekonomik zjišťovaná podle podílů osob pracujících v primárním, sekundárním a terciárním sektoru na celkovém počtu obyvatel v produktivním věku.

Vývoj regionální diferenciace je sledován za období od meziválečné nezávislosti do současnosti. Za toto období existuje dostatek vzájemně porovnatelných dat ze sčítání lidu v pobaltských státech v době nezávislosti i sovětské okupace, které umožňují hodnotit vývoj regionální diferenciace ve třech obdobích⁵⁹:

- období nezávislosti mezi světovými válkami naznačující důsledky formování identity Pobaltí v rámci Ruské říše, ale i v předchozích obdobích (díky relativně omezené mobilitě obyvatel se identitární obraz regionů dochoval často i po velmi dlouhou dobu) – toto období „reprezentují“ roky konání těch sčítání lidu, z nichž jsou k dispozici podrobná data pro regionální úroveň (Estonsko 1934, Lotyšsko 1930, Litva 1923);
- sovětské období ukazující dopady sovětizace Pobaltí na regionální rozdíly a identitu jednotlivých regionů – toto období reprezentuje rok 1989, kdy se konalo poslední sovětské sčítání lidu, jež současně nabízí nejpodrobnější data;
- současné období umožňující hodnotit předpoklady formování územních identit v podmínkách návratu k „přirozenému stavu“ regionální diferenciace – toto období reprezentují roky 2000 (Estonsko, Lotyšsko) a 2001 (Litva), kdy se konala první sčítání lidu po obnovení nezávislosti pobaltských států (data z následujících sčítání v roce

⁵⁷ Přestože se obyvatelé ukrajinské a běloruské národnosti v Pobaltí silně identifikují s ruskojazyčným prostředím, je analyzováno pouze zastoupení samotné ruské národnosti. Důvodem je jednak skutečnost, že ne všichni Bělorusové a Ukrajinci jsou integrováni v rámci ruskojazyčné komunity, a dále nedostupnost dat o podílu Ukrajinců a Bělorusů v meziválečném Estonsku, v případě Ukrajinců i Litvě a Lotyšsku.

⁵⁸ Jednotlivé církve východního ritu jsou pro potřeby analýzy sloučeny z důvodu nekompatibilního členění dat z jednotlivých sčítání lidu v meziválečném období a v letech 2000/01.

⁵⁹ Přesto některá data chybí, protože zvláště během sovětského období nebyla zjišťována (religiózní skladba obyvatel) nebo nebyla publikována pro regionální úroveň (odvětvová struktura zaměstnanosti v Litvě) v žádném ze sovětských censů. Chybí také informace o religiózní skladbě obyvatel a odvětvové struktuře zaměstnanosti v roce 2000 za Lotyšsko (příslušné otázky nebyly v těchto censech obsaženy) a údaje o zastoupení polské menšiny v Estonsku (jež je velmi nízké, a tudíž není v databázích samostatně vyčleněné) ve všech analyzovaných obdobích. Údaje o religiozitě Lotyšska byly nahrazeny výsledky sociologického průzkumu, které jsou však k dispozici pouze v hrubém členění na čtyři hlavní kulturní oblasti Lotyšska a Rigu.

2011 dosud nejsou k dispozici v dostatečné podrobnosti pro úroveň regionů nebo jsou provizorní).

Protože se vývoj regionální diferenciace v těchto obdobích podobal jiným státům střední Evropy, které byly ve druhé polovině 20. století „Západem v dočasném držení Východu“ (Kundera 2000), je na místě připomenout některé společné faktory, které formovaly regionální diferenciaci v socialistických a postsocialistických státech Evropy.

10.1 Obecné předpoklady vývoje regionální diferenciace v pobaltských zemích

10.1.1 Sovětské období

Během sovětského období byla regionální diferenciace pobaltských států podmíněna několika faktory. Mezi ty hlavní patří rusianizace spojená s migrací obyvatel, ale také se socialistickou industrializací a urbanizací.

Urbanizace a industrializace

Mezi těmi faktory, které se formovaly přímo za socialistického období, byl významný především nárůst urbanizace a socialistická industrializace. Oba procesy byly často provázané, zvláště pak v případě Sovětského svazu, kde urbanizace i industrializace byly výrazně podpořeny imigrací obyvatel z jeho jiných částí. Tammaru (2001b) uvádí, že v důsledku politických rozhodnutí bylo obyvatelstvo rozstěhováno po různých částech svazu, přičemž Rusko bylo hlavní zdrojovou oblastí pracovních sil. Ovlivnily také územní diferenciaci odvětvové struktury ekonomiky. Mezi urbanizací a industrializací v rámci Sovětského svazu a v západní Evropě jsou zásadní rozdíly v příčinách i důsledcích obou procesů. Klíčovou odlišností je rychlejší nárůst industrializace a v důsledku toho efekt „podurbanizovanosti“ socialistických zemí (Tammaru (2001b a 2005, Szelényi 1996).

Růst urbanizace byl v případě méně vyspělých socialistických zemí vč. velké části Sovětského svazu způsoben hlavně výrazně horšími životními podmínkami pracovníků v zemědělství a obyvatel venkova vůbec (menší zaměstnanecké výhody, horší vybavenost sídel infrastrukturou a službami) a souvislost s industrializací je tedy méně zřejmá (Fuchs a Demko 1979; Tammaru, Kulu a Kask 2004, 214). Města s obecně méně vyspělými průmyslovými výrobami byla rozmístěna relativně rovnoměrně s cílem lépe využít místní zdroje a zajistit rozvoj menších center (a tím i okolních regionů). Obyvatelé pracující v průmyslových centrech museli hledat bydlení v zázemí těchto měst, což vedlo k nárůstu každodenní vyjížďky za prací (pro sovětské státy typické). Proces, kdy se nově příchozí obyvatelé usazovali v okolí největších center, někteří autoři považují za socialistickou formu suburbanizace (Tammaru 2001a, 1345–1355), která pokračovala také v prvních letech po obnovení nezávislosti pobaltských států (Bērziņš a Krišjāne 2008).

Změny etnické skladby obyvatelstva

Třetím faktorem podmiňujícím regionální rozdíly v pobaltských zemích během sovětské okupace – vedle industrializace a urbanizace – byly demografické změny a migrace obyvatel a v důsledku toho proměny etnické skladby obyvatelstva. Původní titulární národnosti (např. Estonci a Lotyšů v sovětském Estonsku, resp. Lotyšsku) ztrácely svou dominanci imigrací obyvatel jiných etnik (Rusů a jiných slovanských národů; Tammaru 2002, Kulu 2003, Zvidriņš 1992, Mežs, Bunkše a Rasa 1994). Protože mezi migranty převažovalo mladší obyvatelstvo, docházelo zpočátku zprostředkovaně k dalšímu nárůstu počtu obyvatel v imigračních oblastech vlivem vyššího přirozeného přírůstu. Společným důsledkem těchto změn v etnické skladbě obyvatelstva byla zásadní proměna sociokulturního prostředí dotčených regionů.

V Sovětském svazu byla cílem migrace příslušníků slovanských etnik snaha o nivelizaci regionů z hlediska ekonomického i sociokulturního (socialistická modernizace, viz Dostál 1999). Migrující příslušníci slovanských etnik (zejména Rusové) se ve všech částech Sovětského svazu koncentrovali do měst a do průmyslových regionů, čímž byly zabezpečeny pracovní síly v rostoucích průmyslových závodech (souvislost s industrializací i urbanizací). Naopak venkovské obyvatelstvo sestávalo převážně z titulárních národností jednotlivých svazových republik a vykazovalo tedy větší stabilitu.

Zděděná úroveň modernizace

Mimo migraci, urbanizaci a industrializaci ovlivňovaly regionální diferenciaci také souvislosti, které nebyly dané socialistickým systémem, ale byly zděděné z předchozích období či dlouhodobě podmíněné. Litva a Lotyšsko byly před začátkem sovětské okupace převážně agrární státy, které neprošly výraznější industrializací, naopak Estonsko (zvláště jeho severní část) a okolí Rigy a dalších velkých lotyšských měst se již nacházely v pokročilé fázi industrializace. V rámci Sovětského svazu byly hospodářské rozdíly mezi pobaltskými státy (zejména Estonskem a Lotyšskem) na straně jedné a státy střední Asie na straně druhé obrovské a byly posilované také rychlým populačním růstem nejchudších částí SSSR, který jejich ekonomický růst „rozředil“ (Koropeckej 1972).

Geografické aspekty

Regionální diferenciaci pobaltských států byla ovlivňována také některými ryze prostorovými (geografickými) faktory, rovněž podmíněnými dlouhodobě. Ve srovnání s výše zmíněnými ekonomickými či sociálními charakteristikami vykazují tyto faktory výraznou stabilitu v čase. Podstatný je především vliv pozice daného regionu, resp. jeho centra v hierarchii středisek (Hampel, Gardavský a Kühnl 1987), která se projevuje především v úrovni modernizace a hospodářské vyspělosti regionů. Jiní autoři mezi geografickými faktory zdůrazňují vliv západovýchodního gradientu v zemích středovýchodní Evropy (tradiční vyšší úroveň modernizace a inovační potenciál západních regionů v jednotlivých státech a naopak zaostávání a perifernost regionů východních, viz Blažek a Csank 2005, Fuchs a Demko 1979, Gorzelak 2001) a jeho výrazné setrvačnosti v čase. Tento faktor se projevuje i v pobaltských státech, kde je umocňován také etnopolitickou situací v jednotlivých regionech a formováním

jejich identity pod různorodými vnějšími vlivy. V případě pobaltských zemí docházelo vlivem snah o socialistickou modernizaci a snížení rozdílů mezi regiony k částečné eliminaci západovýchodního gradientu (obdobně jako v jiných socialistických státech). Geografická zonalita má však v Pobaltí také jinou povahu. Příkladem je tradiční dělení Estonska na „vyspělý průmyslový sever“ a „chudý agrární jih“ (Raagmaa 2003 a 2010).

10.1.2 Období obnovené nezávislosti

Vývojové trendy regionální diferenciace pobaltských zemí po obnovení jejich nezávislosti v roce 1991 obecně směřují k návratu k „přirozeným“ regionálním rozdílům a narovnávání „deformací“ vzniklých v důsledku sovětizace. Hlavními důsledky tohoto vývoje jsou jednak opětovný zřetelný nárůst míry regionálních rozdílů a prohloubení diferenciace na bázi pozice center regionů v hierarchii sídelního systému (tyto trendy analyzovali v postsocialistických zemích mj. Bachtler a Downes 2000, Blažek a Csank 2005 a 2007, Burneika 2004 a 2007, Gorzelak 2001, Hampl 1996 a 2005, Marszał 2008, Raagmaa 2003, Tomeš 1996 či Vošta 2004), a jednak obnovení významu tradičních specifík územní identity jednotlivých regionů dané jejich spontánním vývojem neovlivněným sovětizací (Burneika 2007, Mežs, Bunkše a Rasa 1994).

Dostál (2000) a Hampl (1996 a 2005) uvádějí hlavní faktory, které ovlivňují vývoj regionálních rozdílů v postsocialistických státech:

- diverzita ve zděděném přírodním a kulturním dědictví regionů (jinými slovy identita regionů formovaná v předchozích obdobích včetně důsledků procesů v socialistickém období (mj. industrializace a urbanizace));
- přetrvávající role západovýchodního gradientu úrovně modernizace společnosti jak na úrovni států, tak i v rámci nich, která však byla pozměněna socialistickou politikou;
- zmíněná pozice centra regionu v sídelní hierarchii.

Následující kapitola analyzuje vývoj regionálních rozdílů v pobaltských zemích během 20. století a cílem zjistit, jak se tyto obecné předpoklady promítly ve specifických podmínkách tohoto území na rozhraní tří hlavních evropských kulturních okruhů.

10.2 Analýza regionální diferenciace uvnitř pobaltských států

Pro potřeby analýzy byly zpracovány kartodiagramy (viz mapy 14–24, které se nacházejí na konci této kapitoly). Analýza se omezuje na identifikaci a vyhodnocení hlavních rozdílů mezi jednotlivými regiony nejprve podle jednotlivých sledovaných ukazatelů a následně podle regionů průřezově s využitím dostupných ukazatelů.

10.2.1 Vývoj věkové skladby obyvatelstva

V meziválečném období souviselo stárání obyvatelstva v regionech pobaltských států především s úrovní modernizace jednotlivých regionů (viz mapa 14). Vyspělé, modernizované a také luteránské regiony s pokročilou industrializací a nízkou negramotností se nacházely v závěrečné fázi demografické revoluce a jejich obyvatelstvo bylo tudíž starší (přibližně 0,8–0,9 obyvatel v poproduktivním věku na jedno dítě do 14 let). Tyto regiony zahrnovaly především území někdejší livonské gubernie a obecně okolí Rigy. Také zbývající části Estonska a Lotyšska se vyznačovaly stabilizujícím se populačním vývojem na konci demografické revoluce. Výjimkou byly východní regiony Latgale (Lotyšsko) a okres Petseri (Estonsko, dnes téměř celý součástí Ruska). Tyto regiony se vyznačovaly naopak velmi mladým obyvatelstvem – jedno dítě do 14 let připadalo přibližně na 0,25–0,4 obyvatel v poproduktivním věku. Totéž se týkalo v podstatě celé Litvy, zejména východních regionů přiléhajících k oblasti obsazené Polskem, jejíž obyvatelstvo bylo pravděpodobně ještě mladší. Hranice mezi regiony se „starým“ a „mladým“ obyvatelstvem tedy přibližně rozdělovala někdejší germanizované, hospodářsky vyspělé, luteránské území estonské, livonské a kuronské gubernie na jedné straně a polonizované, katolické, hospodářsky zaostalejší Latgale (někdejší vitebská gubernie), kaunaskou a vilenskou gubernii na straně druhé.

Během sovětského období se věková skladba pobaltských regionů výrazně proměnila. Byla výrazně ovlivněna sovětskou politikou. Nejmladší obyvatelstvo sídlilo v regionech, kde byly v 60. a 70. letech lokalizovány nebo rozšířeny významné závody, tedy mj. v litevském Mažeikiai (ropný kombinát) a Jonavě (výroba chemických hnojiv). Tyto regiony „mládlý“ díky imigraci pracovních sil v převážně mladším produktivním věku a jejich dětí. Věková skladba obyvatelstva v roce 1989 obecně odrážela objem investic plynoucích během sovětského období do jednotlivých regionů. Přes socialistický rovnostářský přístup v regionální politice zůstávaly stranou největších investic tradičně periferní regiony jižního Estonska, východního Lotyšska a severovýchodní Litvy, jejichž obyvatelstvo tudíž stárlo nejrychleji. Ve většině okresů v těchto oblastech byl v roce 1989 podíl obyvatel v poproduktivním věku již vyšší než počet obyvatel ve věku předproduktivním.

Během první dekády obnovené nezávislosti obyvatelstvo pobaltských států obecně dále stárlo. Ve zmíněných periferních oblastech v Latgale a severovýchodní Litvě dosahoval poměr obyvatel v poproduktivním a předproduktivním věku již přibližně 1,3:1 – 1,7:1, pravděpodobně především v důsledku emigrace mladšího obyvatelstva do větších center. Po bok těchto regionů s nejrychleji stárnoucí populací se zařadila také oblast Ida-Virumaa na severovýchodě Estonska. Tato průmyslová oblast osídlená především ruskojazyčnými menšinami se ocitla v 90. letech ve značných strukturálních problémech způsobených útlumem průmyslové výroby. Protože rozvoj průmyslu v této oblasti probíhal již v 50. a 60. letech, kdy se sem také nastěhovala hlavní část sovětských imigrantů, projevovalo se na věkové skladbě Ida-Virumaa také stárnutí této skupiny obyvatel. Ida-Virumaa je v důsledku tohoto vývoje regionem s velmi specifickou identitou, odlišnou od jinak identitárně poměrně homogenních zbývajících částí Estonska. Mezi regiony s nejstarším obyvatelstvem se zařadila

také Riga, pravděpodobně především v důsledku nastupujícího druhého demografického přechodu spojeného s poklesem porodnosti a také počínající suburbanizace (převážně mladšího) obyvatelstva sahající i za administrativní hranice řížského okresu. Jako regiony s nejmladší populací se postupně vyprofilovaly periferní části západní Litvy, jež tradičně patří k oblastem s vysokým podílem litevského etnika a katolíků. Jediným regionem, který v letech 1989–2000/01 „omládl“, byl okres Zarasai v severovýchodní Litvě. V tomto okrese se u města Visaginas⁶⁰ nachází Ignalinská jaderná elektrárna budovaná v 70. a 80. letech. Příliv pracovních sil do Visaginasu se na věkové skladbě jeho obyvatelstva výrazněji projevil až v 90. letech.

10.2.2 Vývoj vzdělanostní úrovně obyvatelstva

Také ve vzdělanostní skladbě obyvatelstva meziválečného Estonska, Lotyšska a Litvy se promítaly dlouhodobé rozdíly ve formování jednotlivých regionů v rámci těchto států (viz mapa 15). Částečně jsou vzdělanostní rozdíly mezi jednotlivými státy způsobeny také odlišným rokem sčítání lidu (v Litvě 1923, v Lotyšsku 1930, v Estonsku 1934), na základě něhož jsou ukazatele vypočteny, hlavní závěry lze ale bezpochyby učinit i přes tuto metodickou nesrovnalost. Zatímco ve většině regionů Litvy a Latgale dosahovala negramotnost v roce 1923, resp. 1930 ještě 25 – 40 % obyvatel starších 10 let (!), v ostatních částech Lotyšska a v Estonsku (s výjimkou okresu Petseri) se týkala již pouze několika procent populace. Vůbec nejnižších hodnot dosahovala na území někdejší livonské gubernie, v níž se ještě v této době pravděpodobně projevovalo působení ochranného hnutí (viz kapitola 7.5), a zejména v západním Estonsku s úrovní modernizace ztelně vyšší než na východě země, kde dokonce v etnicky převážně ruském okrese Petseri dosahovala hodnot podobných jako v Latgale a Litvě. Západovýchodní gradient, případně jiné typy zonalit hrály z hlediska gramotnosti obyvatel v této době větší roli než např. blízkost velkých průmyslových center.

Během sovětského období se vzdělanostní úroveň obyvatelstva naopak zvyšovala především v hlavních centrech (Tallinn, Tartu, Riga, Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai). Naopak venkovské části Pobaltí si dle očekávání udržovaly vyšší podíl osob se základním, případně neúplným středoškolským vzděláním. Území s nejnižší úrovní vzdělanosti obyvatel se tak v roce 1989 nacházela především v periferních oblastech, a to jak při východní hranici s Ruskem a Běloruskem, tak také v páslech tzv. vnitřních periferií na rozhraní spádových oblastí hlavních center, tedy např. ve středním Estonsku, východním Lotyšsku a rozsáhlých venkovských územích uvnitř Lotyšska a Litvy daleko od největších měst. Tomuto rozdělení odpovídala vzdělanostní úroveň také v roce 2000/01 poté, co v 90. letech došlo k dalšímu prohloubení rozdílů mezi regiony s nejvyšší a s nejnižší vzdělaností. Postupně se vydělují centra s vysokou úrovní vzdělanosti a modernizace. Zatímco v Litvě i Estonsku je takových center několik (Tallinn a Tartu v Estonsku, Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai a Panevėžys v Litvě), v Lotyšsku se projevuje rostoucí disparita mezi Rigou na straně jedné a prakticky

⁶⁰ Jako samostatná správní jednotka bylo v rámci analýzy přiřazeno k okresu Zarasai.

všemi ostatními částmi země vč. okolí měst Daugavpils a Liepāja, která jsou počtem obyvatel srovnatelná se zmíněnými městy v Estonsku a Litvě).

10.2.3 Vývoj etnické skladby obyvatelstva

Etnická skladba obyvatel pobaltských států je tradičně velmi heterogenní a její vývoj velmi dynamický, resp. proměnlivý (viz mapy 16–18). V meziválečném období dosahovala titulární etnika nejvyššího podílu na počtu obyvatel na území někdejší livonské gubernie a dále ve venkovských oblastech všech tří států, zejména pak v jejich západních částech. Jedinou venkovskou oblastí, která byla etnicky v této době výrazně smíšená, bylo opět Latgale na východě Lotyšska obývané ruskou, polskou, běloruskou i litevskou menšinou a ve všech sledovaných aspektech rovněž velmi specifický okres Petseri s převahou ruského obyvatelstva. Západovýchodní gradient měl tedy v případě Pobaltí také svůj národnostní rozměr, protože etnická hranice mezi pobaltskými a východoslovanskými národnostmi a národností polskou probíhala územím pobaltských států při jejich východní hranici. Určitou výjimkou byla Litva, jejíž východní regiony s dominancí polského obyvatelstva byly v meziválečném období obsazeny Polskem. Etnicky různorodá byla také největší města s početnými německými, židovskými i ruskými menšinami jako důsledku historického vývoje v předchozích staletích.

V důsledku přesídlení většiny německého obyvatelstva během druhé světové války a v důsledku likvidace židovské menšiny nacisty byla většina měst po skončení války etnicky poměrně homogenní. Slovanské menšiny (zejména ruská a polská) obývaly pouze zmíněné východní regiony, přičemž například v Estonsku se v důsledku ztráty okolí města Petseri (rus. Pečory) s dominancí ruského obyvatelstva podíl titulární národnosti dále zvýšil. Naopak Litva se opětovným získáním Vilnius a dalších oblastí na východě země stala etnicky pestřejším státem než v meziválečném období. Během sovětské okupace se však etnická skladba jednotlivých částí Pobaltí začala rychle měnit. Příliv ruskojazyčných menšin do Estonska i Lotyšska⁶¹ zasáhl v první fázi především opět regiony na východě země (např. okolí lotyšského Daugavpilsu nebo oblast Virumaa na severovýchodě Estonska), ve druhé pak hlavně největší města a částečně i jejich zázemí. Nejnižší podíl titulární národnosti v roce 1989 vykazovaly především okresy splňující obě zmíněná „kritéria“, tedy okolí velkých průmyslových měst při východní hranici (Narva, Kohtla-Järve, Daugavpils), kde naopak výrazně převažovalo ruské obyvatelstvo. Významného podílu kolem 25–50 % na celkovém počtu obyvatel dosáhla ruská menšina také v okresech kolem hlavních měst (zejména Rigy a Tallinnu) a v okresech s přístavními městy Ventspils, Liepāja a Klaipėda. Charakter těchto měst tedy sice zůstal „multietnický“, ale někdejší německou a židovskou menšinu nahradila menšina ruská, která v důsledku okolností své imigrace (v rámci rusianizační politiky) a také vinou dosud krátké doby pobytu vykazuje nižší míru identifikace s územím.

⁶¹ Příčiny slabší imigrace ruskojazyčných obyvatel do Litvy jsou popsány v kapitole 6.2.

K roku 2000/01 se na základě dat o etnické struktuře obyvatelstva v jednotlivých regionech pobaltských států územní koncentrace jednotlivých národností mírně zvýšila. Nedochozí tedy k jejich asimilaci, ale území pobaltských států se naopak etnicky polarizuje. Jednotlivé metropolitní areály v Lotyšsku a Estonsku se postupně diferencují na „ruské“ (Daugavpils a průmyslová konurbace Narva – Kohtla-Järve) s rostoucím podílem ruskojazyčných menšin a „lotyšské“, resp. „estonské“ (Riga, Tallinn, ale také Liepāja, Ventspils, Pärnu) s rostoucím podílem titulárních etnik. Nárůst podílu ruskojazyčných menšin ve většině okresů na východě země je způsoben především vnitřní migrací částí titulárních etnik z těchto regionů do jiných částí příslušného státu z ekonomických, ale pravděpodobně i „kulturních“ důvodů. Ve východní Litvě vznikl na konci 20. století „ostrov“ s převahou ruského obyvatelstva v podobě města Visaginas (v analýze zařazeno do okresu Zarasai). Naopak ve všech litevských metropolích dochází k nárůstu podílu titulárního etnika. Vedle etnicky smíšeného (litevsko-polsko-ruského) Vilniusu a Klaipėdy s relativně vysokým, ale klesajícím podílem Rusů se v Litvě nachází etnicky homogenní Kaunas, jediný ze čtveřice největších pobaltských měst, kde výrazně dominuje titulární etnikum.

Zatímco velká většina metropolitních oblastí v Pobaltí je více či méně zasažena rusianizací a lze je považovat za „identitárně smíšené“, venkovské oblasti jsou v tomto směru silně diferencované. Rusianizaci byly dlouhodobě vystaveny zmíněné periferní regiony při východní hranici, tedy lotyšské Latgale a částečně i oblast Čudského jezera a východní Litva, v níž však převažoval zejména polský vliv. Ve všech třech pobaltských státech však existují také rozsáhlé oblasti, jejichž územní identita se utvářela a utváří ve spojení s titulárními etniky a jejich kulturami.

Polská menšina si během sovětského období i po jeho skončení udržuje relativně stabilní podíl v regionech při východní hranici Litvy i Lotyšska. Jednoznačně nejvíce je zastoupena v litevském okrese Šalčininkai, kde tvoří téměř 4/5 celkového počtu obyvatel. Území osídlené polskou (ale také běloruskou a ruskou) etnickou menšinou se i dnes překrývá s oblastí, která je dlouhodobě pod silným vlivem polonizace a která byla v meziválečném období obsazena Polskem. Pás území táhnoucího se podél východní hranice Litvy lze považovat za „pokračování“ etnicky rovněž mimořádně heterogenního Latgale na východě Lotyšska. Identitu tohoto území spojuje vedle etnické heterogenity a mísení kultur také periferní poloha, nižší stupeň modernizace, ale i specifická krajina jezerních plošin.

10.2.4 Vývoj religiózní skladby obyvatelstva

Analýzu vývoje religiozity v pobaltských regionech komplikuje skutečnost, že k roku 1989 nebyla v sovětském censu zjišťována a v letech 2000/01 byla zjišťována ve sčítání lidu pouze v Estonsku a Litvě. Chybějící údaje za Lotyšsko byly tudíž nahrazeny daty ze sociologického průzkumu religiozity obyvatel, jsou však k dispozici jen v hrubém regionálním členění za 4 kulturní oblasti Lotyšska a Rigu a z důvodu jiné metodiky nemusí být zcela srovnatelná s daty z censů.

Religiózní složení obyvatel regionů v pobaltských státech částečně odpovídá složení etnickému. Vlivem utváření územních identit jednotlivých regionů v odlišném prostředí se však vyskytují některé dílčí rozdíly. V meziválečném období vykazovaly největší podíl luteránského obyvatelstva lotyšské a estonské regiony, především pak periferní části lotyšského Kurzeme a Vidzeme a centrálního Estonska (viz mapy 19–21). Podíl katolíků byl dle očekávání nejvyšší v Litvě a v Latgale. V případě Litvy je vidět poněkud odlišné formování území identity její východní části, která byla formována pod silným polským vlivem (právě regiony osídlené polskou menšinou vykazují vůbec nejvyšší zastoupení katolíků), a její jihozápadní části, kam z východního Pruska částečně pronikla evangelická víra. Ortodoxní církve byly nejvíce zastoupené v oblasti táhnoucí se od litevského okresu Zarasai před lotyšské Latgale po estonské okres Petseri, v němž se k ortodoxii v meziválečném období hlásilo 90 % obyvatel, tedy zdaleka nejvíc ze všech okresů v Pobaltí. Vlivem rusianizace se však ortodoxní víry rozšířily také v dalších oblastech, mj. v západním Estonsku.

Během 20. století se religiozita regionů v Pobaltí značně proměnila, a to jednak v důsledku sekularizačních procesů, a jednak v důsledku sovětské rusianizace. Sekularizace původně luteránského prostředí v Estonsku a částečně i Lotyšsku podpořila relativní vzestup ortodoxních konfesí. Ty jsou dnes v některých regionech dokonce zastoupeny více, než by odpovídalo podílu ruskojazyčné menšiny, která se s nimi ztotožňuje především. Silnou pozici si udržuje katolictví na většině území Litvy (zejména v jejích periferních částech) a v Latgale. Naopak luteránská církev ztratila během 20. století významnou část svých příslušníků především v Estonsku, ale i v Lotyšsku. V Estonsku se většina obyvatel nehlásí k žádné církvi. V Lotyšsku je podíl věřících vyšší, jsou však víceméně rovnoměrně rozloženi mezi všechny tři hlavní křesťanské směry. Luteráni mírně převažují především v Kurzeme a Vidzeme, katolíci v Latgale. Také ortodoxní jsou silně zastoupeni v Latgale, ale i v Rize, kde jsou dnes nejpočetnější konfesí. Relativně silná rusifikace v 19. století i během sovětského období s sebou tedy do Lotyšska přinesla také vzestup relativního významu ortodoxních církví.

10.2.5 Vývoj odvětvové skladby regionálních ekonomik

Sektorová skladba regionálních ekonomik pobaltských států v meziválečném období silně souvisela s úrovní modernizace jednotlivých regionů (viz mapy 22–24). Převážně stále ještě agrární Litva (hlavně její jižní části) vykazovaly vysoký podíl zemědělství, resp. primárního sektoru na zaměstnanosti obyvatel, dosahující v řadě regionů přes 80 %. Jediným litevským regionem, kde byla v zemědělství zaměstnána méně než polovina ekonomicky aktivních obyvatel, byl Kaunas. Ještě vyšších hodnot než v Litvě dosahoval primární sektor v Latgale, zvláště pak v jeho severní části v regionech Abrene, Ludza a Rēzekne, kde se na zaměstnanosti podílel přibližně 90 %. Také tato skutečnost dokládá historickou identitární spjatost Litvy s Latgale. Ostatní venkovské části Lotyšska dosahovaly zpravidla 70–80% podílu zemědělství na zaměstnanosti. Nejvýrazněji se od této hodnoty samozřejmě odlišoval řížský okres, který byl spolu s estonskou oblastí Harju (okolí Tallinnu) nejméně agrární částí Pobaltí s podílem zemědělství na zaměstnanosti mírně přes 20 %. Estonsko bylo ze tří pobaltských států výrazně

nejméně zemědělskou zemí. I většina venkovských oblastí dosahovala podobného podílu zemědělství na zaměstnanosti jako „městské“ okresy v Lotyšsku a Litvě (Kaunas, Liepāja, Ventspils či Jelgava). Rozdíly v rámci Estonska souvisely především s tradiční polaritou modernizovaný vyspělý sever - zaostalejší jih. Industrializovány byly v meziválečném Pobaltí především právě severní části Estonska, jimž se podílem průmyslu, resp. sekundárního sektoru na zaměstnanosti blížila pouze Riga. Jednoznačně nejméně industrializované byly opět severní části Latgale a některé regiony na jihu Litvy, kde podíl průmyslu na celkové zaměstnanosti dosahoval pouze několika procent. Naproti tomu podíl sektoru služeb byl v jednotlivých státech poněkud vyváženější, protože např. veřejné služby jsou zajišťovány víceméně rovnoměrně ve všech větších městech bez ohledu na úroveň jejich modernizace. Terciární sektor byl tudíž v meziválečném období v souladu s očekáváním nejvíce zastoupen v největších městech (Kaunas, Liepāja, Riga, Tartu, Tallinn), resp. jejich okresech a nejméně naopak v periferních oblastech s populačně malými centry.

V rámci Pobaltí vysoký podíl primárního sektoru na zaměstnanosti se v Litvě a Latgale udržel i do dnešní doby. V Litvě se v řadě okresů podílel primární sektor na zaměstnanosti i v roce 2001 přibližně 20–40 %. Podobných nebo ještě o něco vyšších hodnot dosahoval ve vnitřních periferiích centrálního Estonska. Pokles relativního významu zemědělství v některých regionech během sovětského období souvisí jednak s obecnou modernizací a zvyšováním produktivity zemědělské výroby, ale také se sovětskou industrializací, která postupně „přitáhla“ část ekonomicky aktivních obyvatel do sekundárního sektoru. V Estonsku a Lotyšsku odpovídá industrializace jednotlivých regionů víceméně velikosti jejich center – nejvyšší úroveň dosáhla v okresech Harju (Tallinn), Ida-Viru (Narva a Kohtla-Järve), Tartu, Riga, Daugavpils, Ventspils a Liepāja. Naopak v Litvě je průmysl častěji lokalizován také v jinak spíše venkovských oblastech (zmíněné Mažeikiai, dále Alytus či „elektrárenské“ okresy Zarasai a Elektrėnai). S touto skutečností souvisí mj. relativně nižší rozsah regionálních disparit ve srovnání s Estonskem a Lotyšskem, projevující se například na relativně srovnatelné výkonnosti regionálních ekonomik nebo na pomalejším vylidňování venkovských oblastí. Na druhou stranu jsou některé průmyslové podniky ze sovětského období lokalizovány poněkud „uměle“ a nemohou využívat např. aglomeračních výhod velkých měst.

Nevýrobní sektor je v současném Pobaltí významný jednak ve velkých městech s koncentrací komerčních i veřejných služeb a jednak v některých venkovských regionech, jejichž ekonomika se utváří na bázi cestovního ruchu či lázeňství. Příkladem je okres Varėna, k němuž bylo v rámci analýzy přiřazeno nejvýznamnější litevské lázeňské město Druskininkai. Na silné pozici nevýrobního sektoru v přístavních městech (a příslušných okresech) Klaipėda, Liepāja a Ventspils, ale i Riga a Tallinn se podílí mj. lodní doprava a logistika. Zvláště v Estonsku se naopak místní ekonomika v největších centrech specializuje na sofistikované služby a výzkum. Silnou pozici má v tomto směru nejen hlavní město Tallinn, ale také univerzitní a výzkumné centrum Tartu. V případě Tartu a jeho nejbližšího okolí se progresivní

odvětví (mj. biotechnologie a informační technologie) staly nejen nástrojem ekonomického rozvoje, ale i důležitým symbolem regionu.⁶²

10.2.6 Shrnutí hlavních rozdílů mezi regiony

Výsledky analýzy regionálních rozdílů v pobaltských zemích potvrzují a dále rozšiřují obecné předpoklady vycházející ze závěrů předchozích kapitol. Dokládají, že značný vliv na územní identitu regionů v rámci pobaltských států mělo každé historické období. Analyzované údaje ze sčítání lidu v meziválečném období, v roce 1989 a v letech 2000/01 naznačují specifika územních identit formovaná historickým polským a německobaltským vlivem, rusianizací v rámci Ruské říše i sovětizací ve 20. století.

Územní identita regionů v Pobaltí až do meziválečného období nesla zřetelné stopy někdejšího polsko-litevského státu v podobě značné spřízněnosti Litvy a regionu Latgale (katolictví, nízký stupeň modernizace společnosti). Ten navíc spolu s dalšími oblastmi při východní hranici Pobaltí vykazoval řadu prvků spjatých s rusianizací během 18. a 19. století (pravoslaví, ruská menšina, ještě nižší stupeň modernizace společnosti). Většina území někdejší estonské, livonské a kuronské gubernie byla naopak svou identitou značně svázána s někdejší německobaltskou kulturou (luteránství, vyšší stupeň modernizace, industrializace apod.) a dokonce i s působením ochranovského hnutí (vyšší gramotnost obyvatel na území někdejší livonské gubernie). Pouze u některých venkovských regionů (zejména vnitřních periferií) bylo v této době možné označit územní identitu za jednoznačně litevskou, lotyšskou, resp. estonskou (vysoký podíl titulárních etnik spjatý obvykle se střední úrovní modernizace, industrializace, gramotnosti obyvatel atd. v rámci Pobaltí).

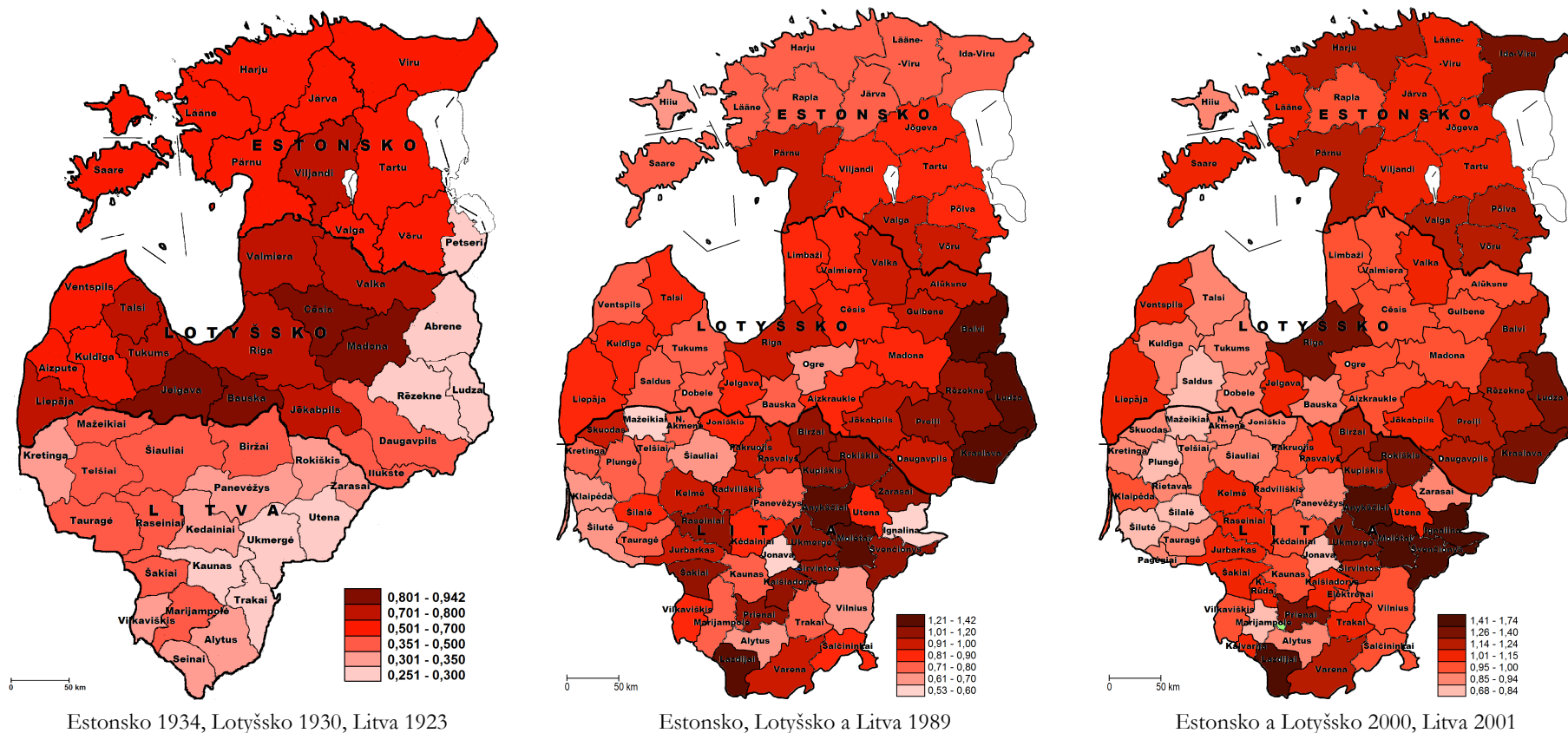
Také sovětská okupace se silně promítla do územní identity regionů v Litvě, Lotyšsku a Estonsku. Slabý vliv měla pouze na identitu periferních regionů (zejména vnitřních a přímořských periferií), které současně nebyly zasaženy industrializací spojenou s imigrací ruskojazyčných menšin. Nejvíce takových oblastí je ve venkovských částech Litvy, patří k nim ale také venkovské části lotyšského Kurzeme a Vidzeme, centrální Estonsko nebo západoestonské ostrovy. V největších centrech a v první fázi sovětské okupace také ve východních částech Pobaltí se naopak v souvislosti s industrializací a imigrací ruskojazyčných menšin projevil silný rusianizační tendence. Ty postihly ze stejných důvodů také některé do té doby venkovské regiony, v nichž byly lokalizovány průmyslové závody či elektrárny.

Současnou územní identitu části regionů v pobaltských zemích charakterizuje pozvolný návrat ke své předsovětské podobě, spojený s poklesem podílu ruskojazyčných menšin, jejich

⁶² Pro Estonsko jsou informační technologie důležitými symbolem národní identity. Velký důraz je kladen na příslušné vzdělávání na všech stupních škol. Estonsko jako první stát na světě zavedlo možnost hlasovat ve volbách prostřednictvím internetu. V Estonsku byl též vyvinut program Skype určený pro komunikaci prostřednictvím internetu. Někteří Estonci proto uvádějí, že na Skype „pohlízejí nacionalisticky“, tedy jako na součást národní identity. Informační technologie jsou součástí nejen vnitřní, ale i vnější identity Estonska, jehož anglický název proto bývá někdy v nadsázce psán jako „E-stonia“ (Kitman 2011).

počínající integrací do společnosti či rozvojem nových hospodářských odvětví nespojených se sovětským obdobím. Část regionů je však sovětizací poznamenána velmi silně a jejich vývoj naznačuje spíše reprodukci postsovětské identity než její oslabování. Mezi takové regiony patří zvláště oblasti kolem průmyslových center na východě Lotyšska a Estonska (Daugavpils, Narva, Kohtla-Järve) a některá menší centra ve všech třech státech. V těchto lokalitách a regionech si udržuje význam výroba rozvíjená v sovětském období, podíl ruskojazyčných menšin se nesnižuje nebo se dokonce zvyšuje a spíše než k jejich integraci dochází k segregaci a formování specifických „ruskojazyčných metropolitních oblastí“.

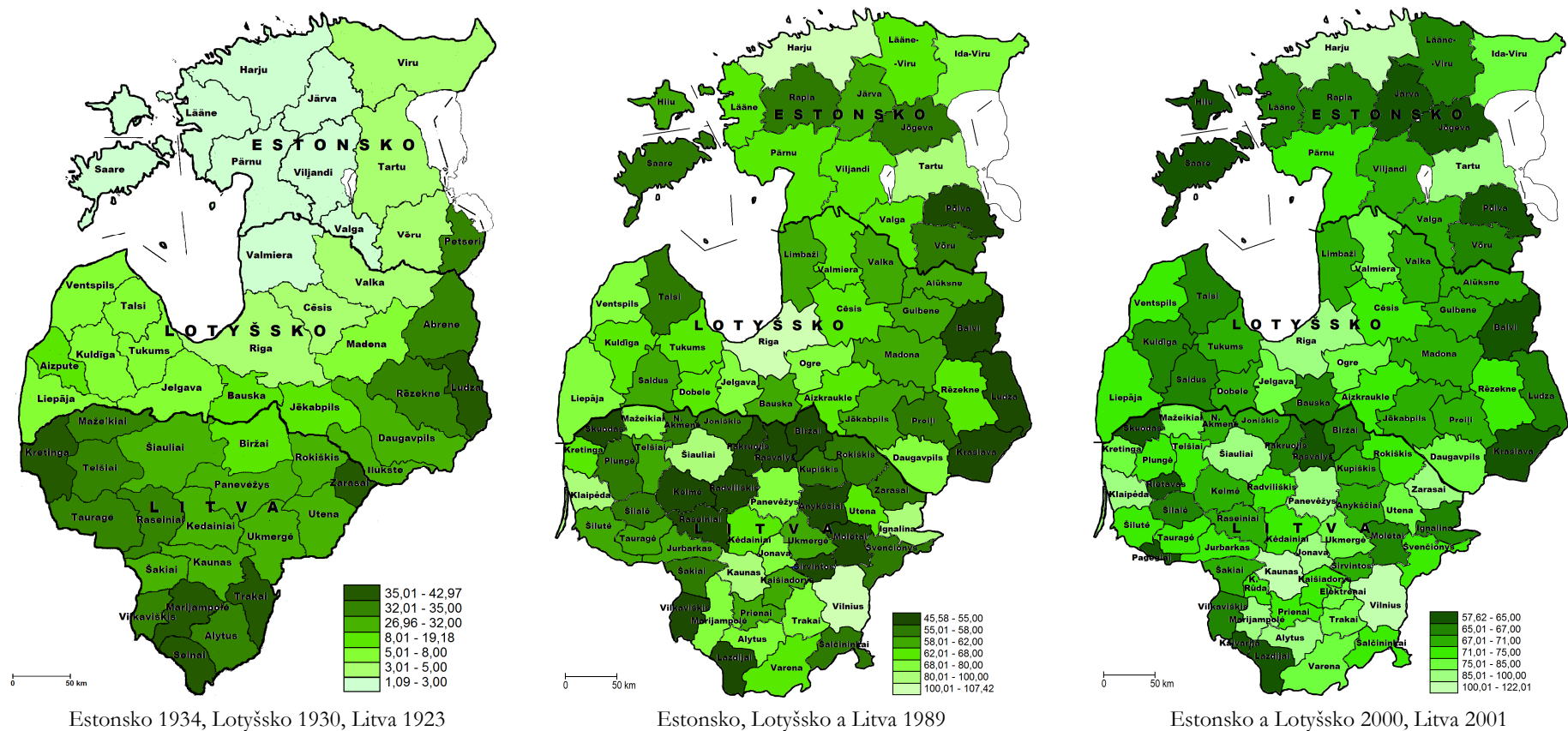
Mapa 14: Stáří obyvatel v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 1934 a 2000, sčítání lidu v Lotyšské republice 1930 a 2000, sčítání lidu v Litevské republice 1923 a 2001, sčítání lidu v Estonské, Lotyšské a Litevské SSR 1989

Pozn.: Index stáří je konstruován jako poměr počtu obyvatel ve věku 60+ let a počtu obyvatel ve věku 0-14 let (čím vyšší hodnota, tím starší obyvatelstvo). Města, která jsou samostatnými správními jednotkami, byla pro potřebu analýzy sloučena s okolními venkovskými regiony (blíže viz kapitola 2.3.2).

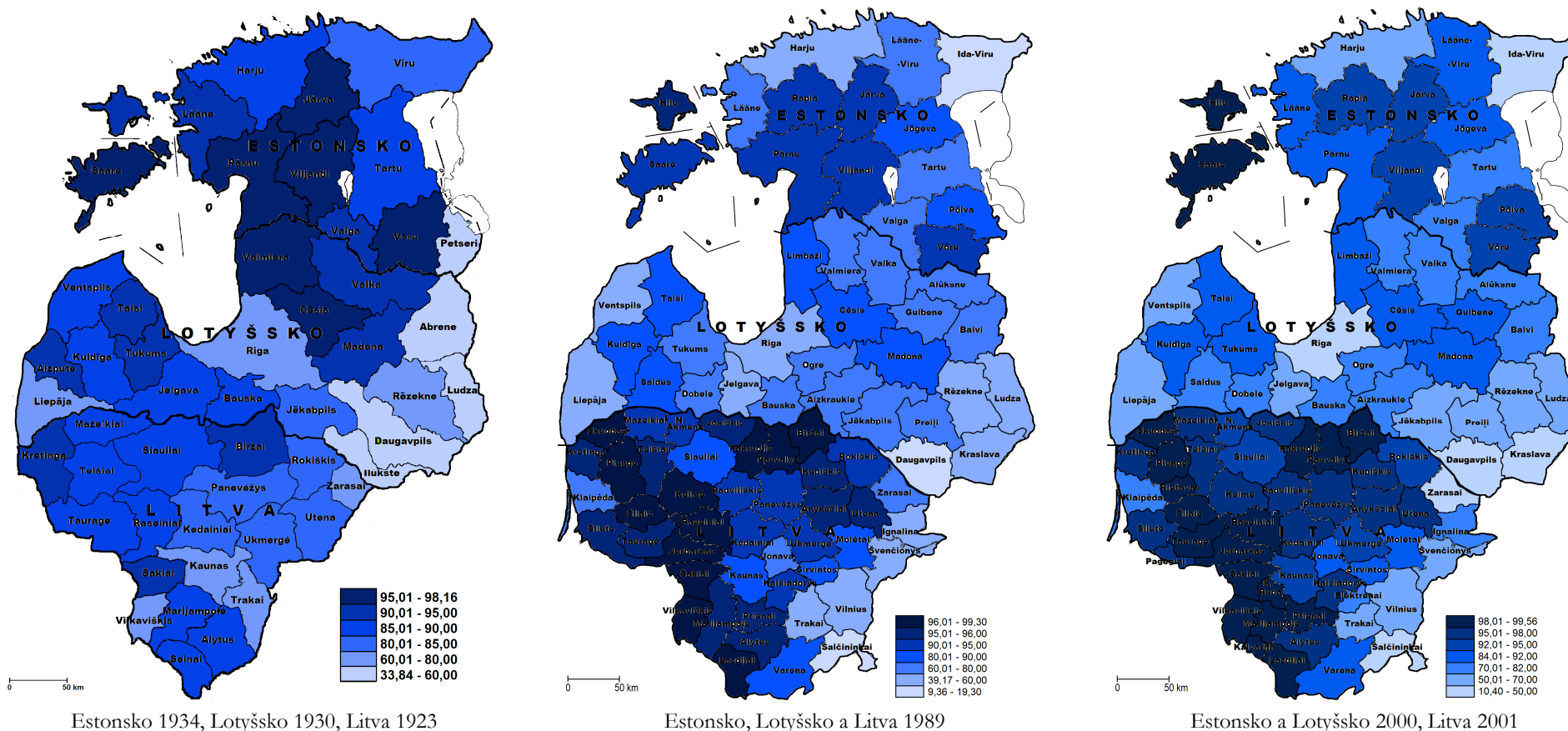
Mapa 15: Vzdělanost / gramotnost obyvatel v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 1934 a 2000, sčítání lidu v Lotyšské republice 1930 a 2000, sčítání lidu v Litevské republice 1923 a 2001, sčítání lidu v Estonské, Lotyšské a Litevské SSR 1989

Pozn.: V letech 1923/30/34 je uveden procentuální podíl negramotných obyvatel na celkovém počtu obyvatel starších 10 let. V letech 1989 a 2000/01 je uveden index vzdělanosti konstruovaný jako součet podílu obyvatel s úplným středoškolským vzděláním a trojnásobku podílu počtu obyvatel s vysokoškolským vzděláním (oba podíly na celkovém počtu obyvatel starších 15 let). Města, která jsou samostatnými správními jednotkami, byla pro potřebu analýzy sloučena s okolními venkovskými regiony (blíže viz kapitola 2.3.2).

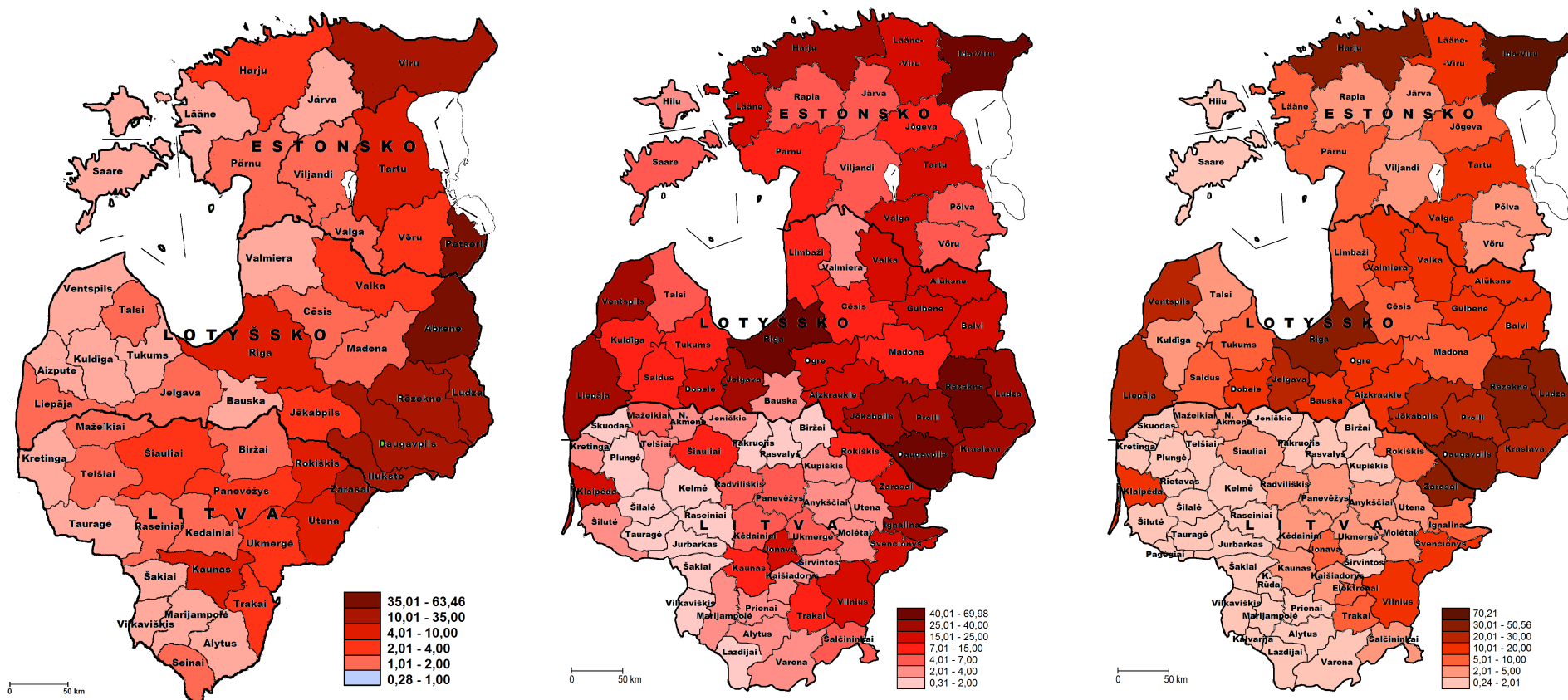
Mapa 16: Podíl titulární národnosti v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01 (%)

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 1934 a 2000, sčítání lidu v Lotyšské republice 1930 a 2000, sčítání lidu v Litevské republice 1923 a 2001, sčítání lidu v Estonské, Lotyšské a Litevské SSR 1989

Pozn.: Uveden je procentuální podíl obyvatel hlásících se k titulární národnosti (tedy estonské v Estonsku, lotyšské v Lotyšsku a litevské v Litvě) na celkovém počtu obyvatel. Města, která jsou samostatnými správními jednotkami, byla pro potřebu analýzy sloučena s okolními venkovskými regiony (blíže viz kapitola 2.3.2).

Mapa 17: Podíl ruské národnosti v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01 (%)

Estonsko 1934, Lotyšsko 1930, Litva 1923

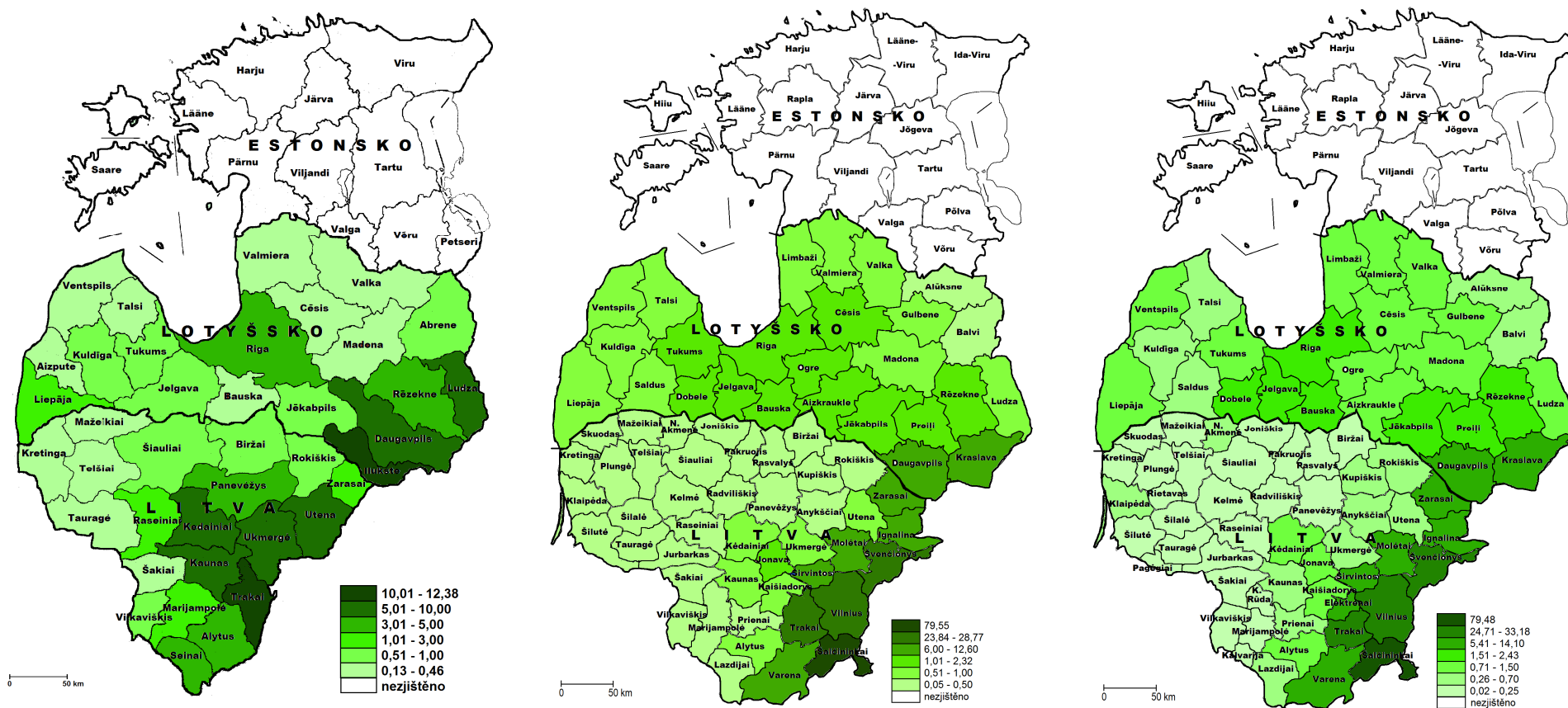
Estonsko, Lotyšsko a Litva 1989

Estonsko a Lotyšsko 2000, Litva 2001

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 1934 a 2000, sčítání lidu v Lotyšské republice 1930 a 2000, sčítání lidu v Litevské republice 1923 a 2001, sčítání lidu v Estonské, Lotyšské a Litevské SSR 1989

Pozn.: Uveden je procentuální podíl obyvatel hlásících se k ruské národnosti na celkovém počtu obyvatel. Města, která jsou samostatnými správními jednotkami, byla pro potřebu analýzy sloučena s okolními venkovskými regiony (blíže viz kapitola 2.3.2).

Mapa 18: Podíl polské národnosti v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01 (%)

Estonsko 1934, Lotyšsko 1930, Litva 1923

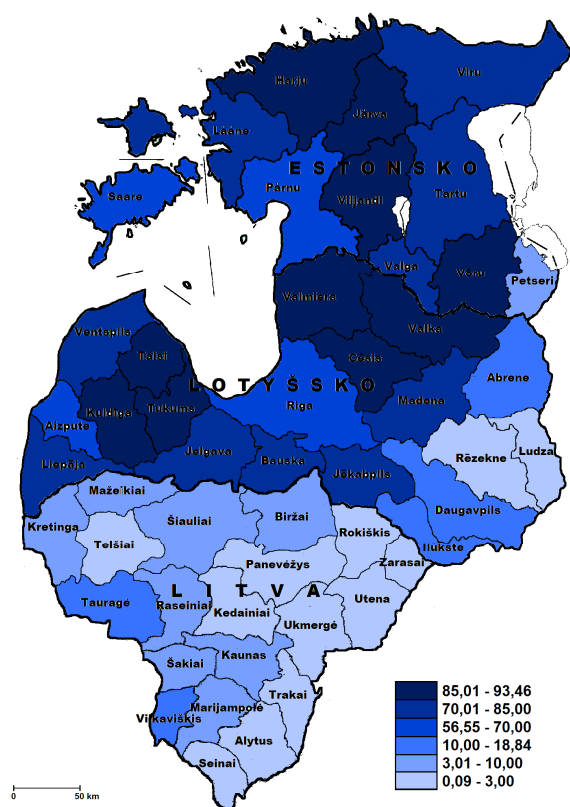
Estonsko, Lotyšsko a Litva 1989

Estonsko a Lotyšsko 2000, Litva 2001

Zdroj: sčítání lidu v Lotyšské republice 1930 a 2000, sčítání lidu v Litevské republice 1923 a 2001, sčítání lidu v Lotyšské a Litevské SSR 1989

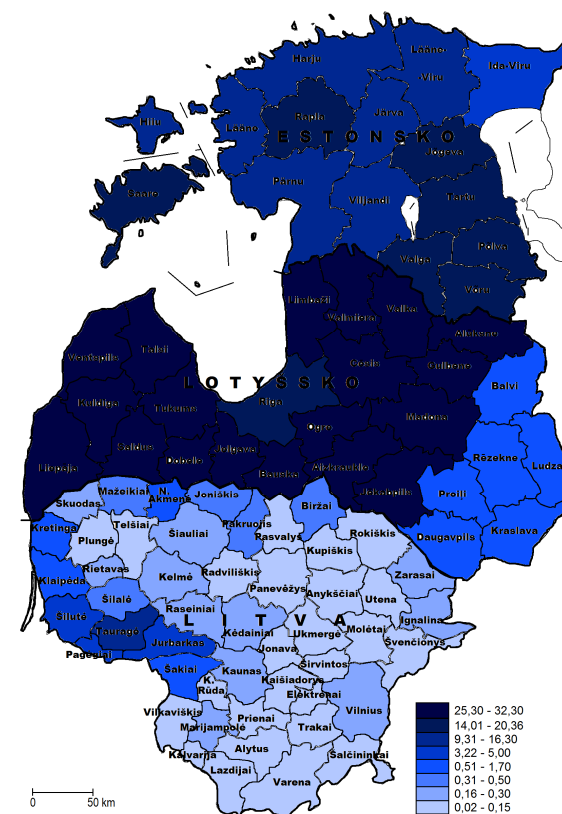
Pozn.: Uveden je procentuální podíl obyvatel hlásících se k polské národnosti na celkovém počtu obyvatel. Podíl polské národnosti v estonských regionech není dostupný, je však možné předpokládat, že byl ve všech třech časových horizontech velmi nízký. Města, která jsou samostatnými správními jednotkami, byla pro potřebu analýzy sloučena s okolními venkovskými regiony (blíže viz kapitola 2.3.2).

Mapa 19: Podíl evangelicko-luteránského vyznání mezi obyvateli v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34 a 2000/01/05 (%)

Estonsko 1934, Lotyšsko 1930, Litva 1923

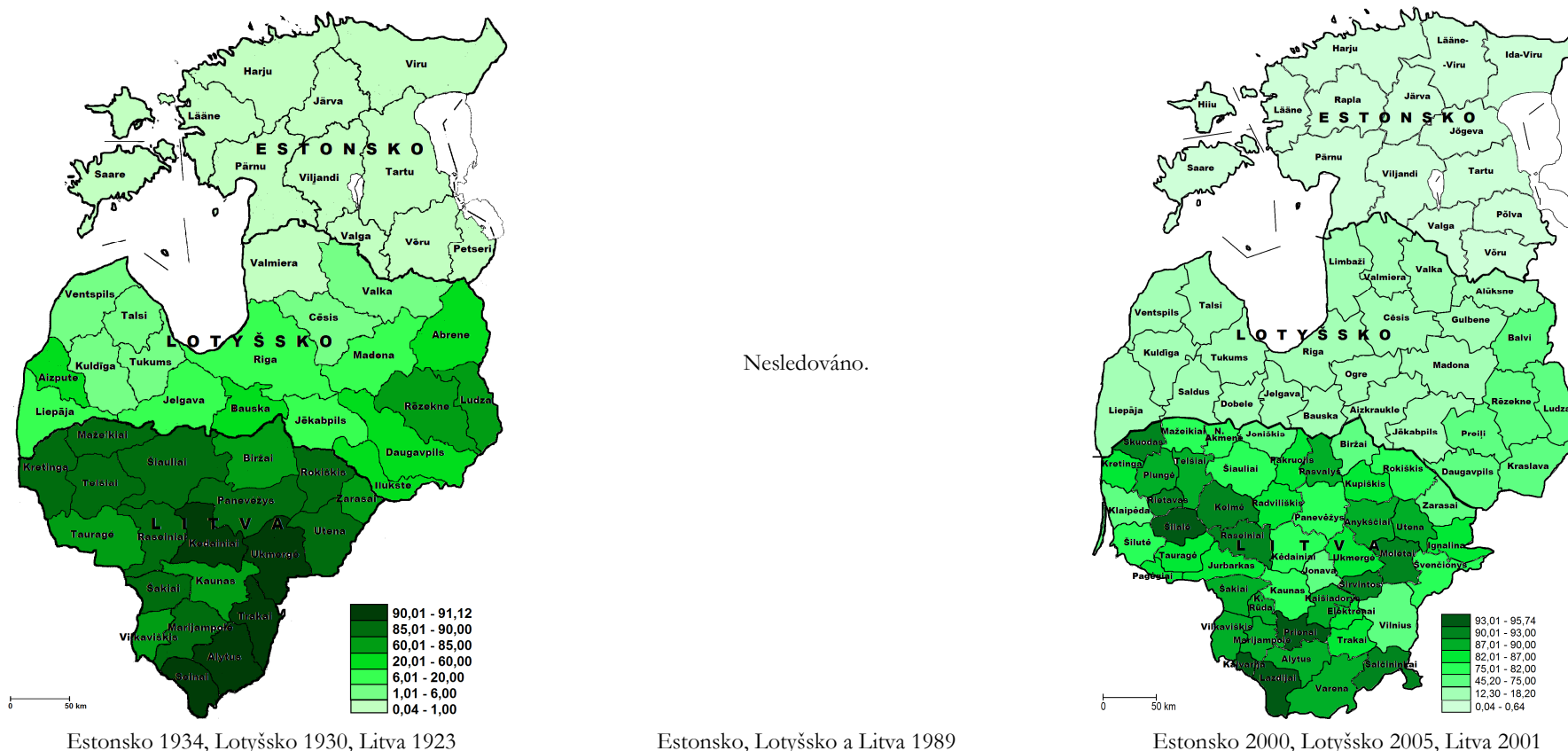
Nesledováno.

Estonsko 2000, Lotyšsko 2005, Litva 2001

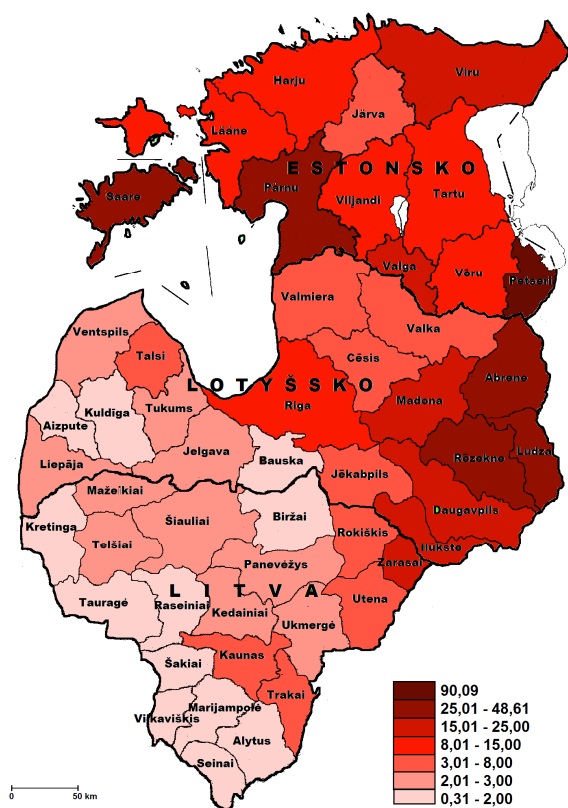
Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 1934 a 2000, sčítání lidu v Lotyšské republice 1930, sčítání lidu v Litevské republice 1923 a 2001, Průzkum religiozity obyvatel Lotyšska 2005 (www.skds.lv) / Pozn.: Uveden je procentuální podíl obyvatel hlásících se k evangelicko-luteránskému vyznání na celkovém počtu obyvatel. V roce 1989 nebyla religiozní příslušnost obyvatel zjišťována v žádné ze tří zemí, v roce 2000 nebyla zjišťována v Lotyšsku a byla tudíž nahrazena výsledky sociologického průzkumu, k dispozici pouze v hrubém členění na čtyři hlavní kulturní oblasti Lotyšska a Rigu. Města, která jsou samostatnými správními jednotkami, byla pro potřebu analýzy sloučena s okolními venkovskými regiony (blíže viz kapitola 2.3.2).

Mapa 20: Podíl římskokatolického vyznání mezi obyvateli v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34 a 2000/01/05 (%)

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 1934 a 2000, sčítání lidu v Lotyšské republice 1930, sčítání lidu v Litevské republice 1923 a 2001, Průzkum religiozity obyvatel Lotyšska 2005 (www.skds.lv) / Pozn.: Uveden je procentuální podíl obyvatel hlásících se k římskokatolickému vyznání na celkovém počtu obyvatel. V roce 1989 nebyla religiozní příslušnost obyvatel zjišťována v žádné ze tří zemí, v roce 2000 nebyla zjišťována v Lotyšsku a byla tudíž nahrazena výsledky sociologického průzkumu, k dispozici pouze v hrubém členění na čtyři hlavní kulturní oblasti Lotyšska a Rigu. Města, která jsou samostatnými správními jednotkami, byla pro potřebu analýzy sloučena s okolními venkovskými regiony (blíže viz kapitola 2.3.2).

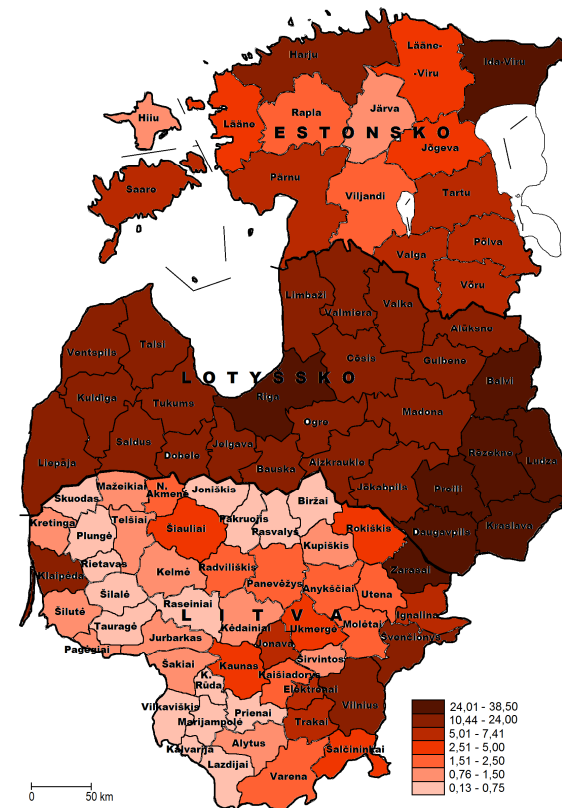
Mapa 21: Podíl ortodoxních vyznání mezi obyvateli v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34 a 2000/01/05 (%)

Estonsko 1934, Lotyšsko 1930, Litva 1923

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 1934 a 2000, sčítání lidu v Lotyšské republice 1930, sčítání lidu v Litevské republice 1923 a 2001, Průzkum religiozity obyvatel Lotyšska 2005 (www.skds.lv) / Pozn.: Uveden je procentuální podíl obyvatel hlásících se k pravoslavnému, řeckokatolickému a starověreckému vyznání na celkovém počtu obyvatel. Z důvodu nekompatibility kategorií religiozní příslušnosti zjišťovaných v jednotlivých zemích a letech nutné zařadit do jedné kategorie všechny tři tyto církve vyznávající východní rítus, ale jinak se často i významně liší. V roce 1989 nebyla religiozní příslušnost obyvatel zjišťována v žádné ze tří zemí, v roce 2000 nebyla zjišťována v Lotyšsku a byla tudíž nahrazena výsledky sociologického průzkumu, k dispozici pouze v hrubém členění na čtyři hlavní kulturní oblasti Lotyšska a Rigu. Města, která jsou samostatnými správními jednotkami, byla pro potřebu analýzy sloučena s okolními venkovskými regiony (blíže viz kapitola 2.3.2).

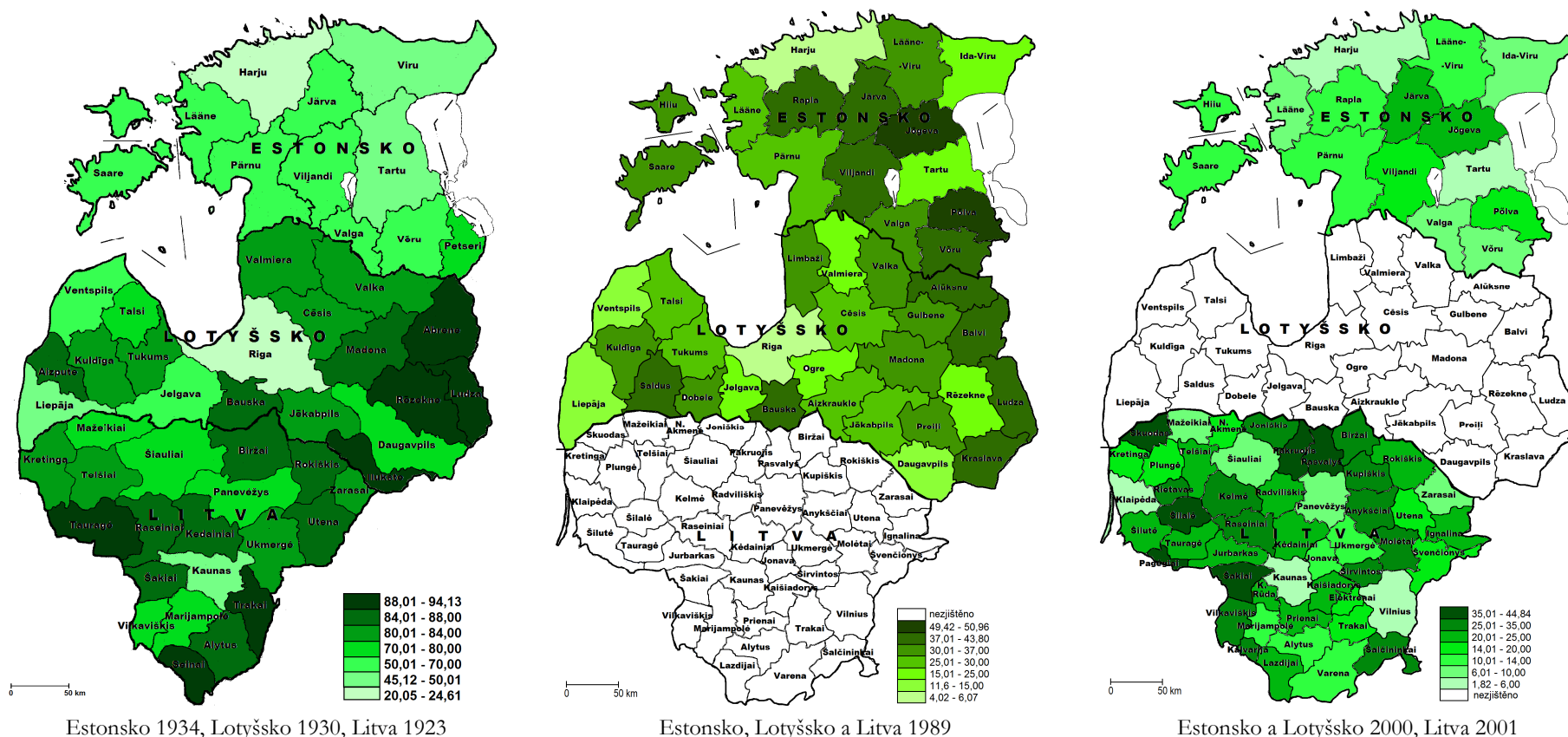
Nesledováno.

Estonsko, Lotyšsko a Litva 1989

Estonsko 2000, Lotyšsko 2005, Litva 2001

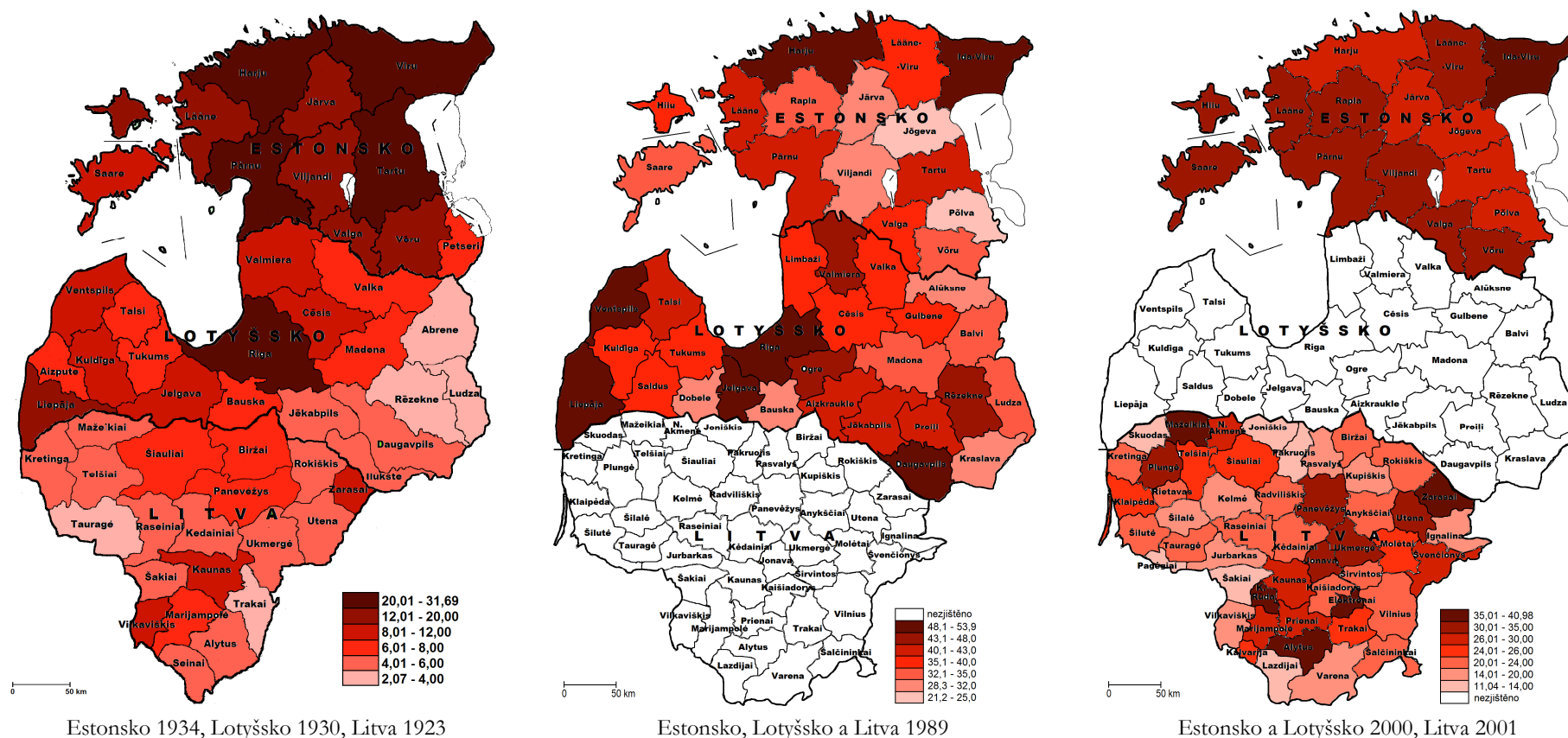
Mapa 22: Podíl primárního sektoru na zaměstnanosti obyvatel v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01 (%)

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 1934 a 2000, sčítání lidu v Lotyšské republice 1930, sčítání lidu v Litevské republice 1923 a 2001, sčítání lidu v Estonské a Lotyšské SSR 1989

Pozn.: Uveden je procentuální podíl obyvatel pracujících v primárním sektoru (zemědělství, rybolov apod.) na celkovém počtu ekonomicky aktivních obyvatel. Za Litevskou SSR v roce 1989 a za Lotyšsko v roce 2000 nejsou data k dispozici. Města, která jsou samostatnými správními jednotkami, byla pro potřebu analýzy sloučena s okolními venkovskými regiony (blíže viz kapitola 2.3.2).

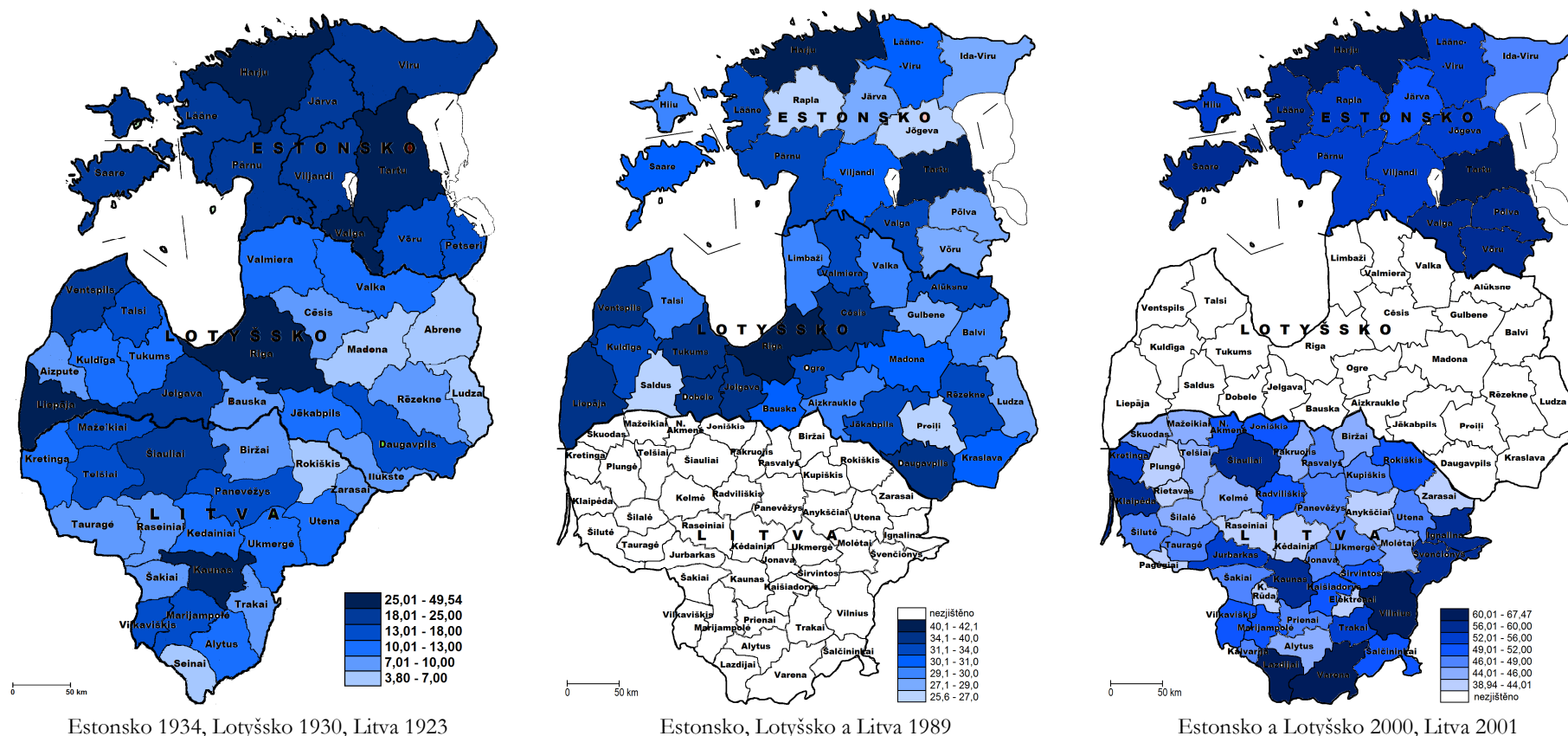
Mapa 23: Podíl sekundárního sektoru na zaměstnanosti obyvatel v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01 (%)

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 1934 a 2000, sčítání lidu v Lotyšské republice 1930, sčítání lidu v Litevské republice 1923 a 2001, sčítání lidu v Estonské a Lotyšské SSR 1989

Pozn.: Uveden je procentuální podíl obyvatel pracujících v sekundárním sektoru (průmysl, stavebnictví apod., v údajích za rok 1989 i doprava) na celkovém počtu ekonomicky aktivních obyvatel. Za Litevskou SSR v roce 1989 a za Lotyšsko v roce 2000 nejsou data k dispozici. Města, která jsou samostatnými správními jednotkami, byla pro potřebu analýzy sloučena s okolními venkovskými regiony (blíže viz kapitola 2.3.2).

Mapa 24: Podíl terciárního sektoru na zaměstnanosti obyvatel v regionech pobaltských států v letech 1923/30/34, 1989 a 2000/01 (%)

Zdroj: sčítání lidu v Estonské republice 1934 a 2000, sčítání lidu v Lotyšské republice 1930, sčítání lidu v Litevské republice 1923 a 2001, sčítání lidu v Estonské a Lotyšské SSR 1989

Pozn.: Uveden je procentuální podíl obyvatel pracujících v terciárním sektoru (služby, doprava, školství, zdravotnictví apod.) na celkovém počtu ekonomicky aktivních obyvatel. Za Litevskou SSR v roce 1989 a za Lotyšsko v roce 2000 nejsou data k dispozici. Datové zdroje za Lotyšsko a Estonsko k roku 1989 řadí dopravu do sekundéru. Města, která jsou samostatnými správními jednotkami, byla pro potřebu analýzy sloučena s okolními venkovskými regiony (blíže viz kapitola 2.3.2).

11 Závěr

Poslední kapitola této práce obsahuje její klíčové závěry. Nejprve jsou vyhodnocena východiska a cíle práce. Následně jsou shrnuty další podstatné závěry, které z práce vyplývají. Tyto závěry se týkají jak specifického tématu práce (regionální identita a regionální diferenciaci pobaltských států), tak i obecného teoretického rámce (teorie regionální identity). Součástí závěru je také nástin možných směrů dalšího výzkumu územních identit v pobaltských státech.

11.1 Východiska a cíle práce

V úvodu práce byly stanoveny čtyři okruhy hypotéz a s nimi provázaných cílů. Na tyto předpoklady je možné na základě závěrů práce odpovědět takto:

1. První hypotéza se týkala nejasnosti, rozostřenosti a diskontinuity územní identity Pobaltí jako celku i jednotlivých pobaltských států. Předložená práce prokázala, že tento předpoklad byl pravdivý. V práci bylo identifikováno a analyzováno několik regionálních konceptů (navíc v rámci kulturně odlišných částí Evropy). U většiny z nich byly nalezeny silnější či slabší vazby na region Pobaltí. Jeho identita se tudíž formuje pod vlivem velmi různorodých faktorů, jejichž význam se v čase střídá zejména v souvislosti s politickými změnami, změnami hranic a mocenskými zájmy. S tím souvisí i značná časová diskontinuita formování územní identity pobaltských států. Vliv jednotlivých regionálních uskupení na územní identitu Pobaltí se často střídá a práce dokládá, že jednotlivé nadřazené regiony působily na Pobaltí během historie často i vícekrát, tedy z časového hlediska diskontinuálně. Například region Baltského moře se ve středověku institucionalizoval na základě mezinárodního obchodu v rámci Hanzы a jeho dnešní paralelou je formování regionu Baltského moře jako jednoho z makroregionů uvnitř EU. Součástí hypotézy byl dále předpoklad, že se územní identita Pobaltí se v čase formuje od vnitřně nepřiliš soudržného území mezi dvěma sférami ke svébytnému regionu s jasnější regionální identitou, jejíž součástí jsou i silné vazby na okolní státy a regionální uskupení. Tato hypotéza se ukázala jako pravdivá jen částečně. Vnitřní soudržnost území Pobaltí se během historie několikrát vyvíjela směrem k integraci, ale často se také dezintegrovala. Vývoj institucionalizace tohoto regionu lze tedy v této souvislosti popsat spíše jako cyklický. Vnitřní soudržnost Pobaltí byla navíc často dána buď politickým ovládním tohoto prostoru vnějšími státy a uskupeními, nebo vnějšími hrozbami, zatímco soudržnost regionu „zevnitř“ je spíše slabá. Jako pravdivá se ukázala část hypotézy týkající se silných vazeb Pobaltí na okolní státy a uskupení. V každém období byly pro pobaltské státy podstatné vazby na okolní země formující identitu Pobaltí, ať již ve formě integračního úsilí pobaltských států (např. iniciativy v rámci Baltoskandie), nebo na základě mocenského ovládní Pobaltí (germanizace, rusianizace).

2. Druhá hypotéza předpokládala silnou soudržnost regionů, k nimž je možné Pobaltí přiřadit, a naopak jen částečnou institucionalizaci Pobaltí jako součásti těchto regionů, jež navíc probíhá v etapách formování, zániku a obnovování. Tento předpoklad je jednoznačně pravdivý. Územní identita pobaltských států se ukázala být ovlivněná velmi různorodými regiony s odlišnou, vzájemně „nekompatibilní“ identitou (severní, střední a východní Evropa a v rámci nich ještě několik dílčích regionálních konceptů). Již z tohoto závěru je patrné, že není možné, aby byla územní identita Pobaltí zcela zformovaná v rámci regionů severní, východní i střední Evropy. U téměř všech zkoumaných regionálních konceptů se prokázala jejich zformovanost a vnitřní soudržnost, která však v případě Pobaltí platí jen částečně a navíc pro každý pobaltský stát v jiné míře. Například region severní Evropy vnitřně i zvně integruje řada kulturních, hospodářských, politických i fyzickogeografických faktorů, avšak jejich platnost je v případě pobaltských států jen částečná (Estonsko) nebo téměř žádná (Litva). Naopak v případě regionu střední Evropy se ukázala jeho silnější provázanost s Litvou, která však není aplikovatelná v případě Lotyšska a zejména Estonska. Formování Pobaltí v rámci vnitřně velmi soudržné východní Evropy je zase podmíněno prakticky pouze mocenskými ambicemi Ruska jako hlavního nositele východoevropské identity, s níž se tudíž pobaltské státy vnitřně neztotožňují (viz v práci uvedené odlišné institucionální prostředí a odlišná interpretace regionální symboliky). Jediným regionem, s nímž jsou všechny pobaltské státy identifikovány silněji, je region Baltského moře. V jeho případě se však dosud spíše než o region jedná o blok států, který spojuje řada společných zájmů a některé kulturní paralely. Institucionalizace tohoto regionu v celém rozsahu (tedy včetně Ruska) je dosud spíše slabá, protože jednotlivé státy kolem Baltského moře jsou mnohem silněji ukotveny v jiných regionálních uskupeních v rámci severní, střední a východní Evropy a protože není vyjasněna pozice Ruska. Určitou perspektivou dalšího utváření tohoto regionu je jeho pozice v EU, v rámci níž tvoří jeden z nejvíce integrovaných makroregionů. Současná politika EU navíc do budoucna počítá s posílením role těchto makroregionů na základě společné strategie a rozhodovacích mechanismů.
3. Třetí hypotéza vycházela z předpokladu, že vnější subjektivní identita Pobaltí a také vnější faktory a hrozby posilují spolupráci a společnou identitu pobaltských států a naopak vnitřní faktory vč. vnitřní subjektivní identity Pobaltí podporují jejich individualizaci. Tato hypotéza se ukázala rovněž jako převážně pravdivá. V práci bylo identifikováno velké množství vnějších faktorů, které podporují vnitřní soudržnost Pobaltí, i vnitřních faktorů podporujících dezintegraci Pobaltí. Na druhou stranu byly nalezeny i četné vnější faktory, které Pobaltí dezintegrují, především ve vztahu k vazbám pobaltských států vůči nadřazeným regionům, které jsou v zásadě odlišné. Estonsko se zvolna identifikuje s identitou severní Evropy, Litva obnovuje tradiční vazby na střední Evropu. Lotyšsko je částečně (a tedy relativně rovnoměrně) integrováno do všech tří hlavních okolních nadřazených regionů a navíc vykazuje největší míru integrace také v rámci samotného Pobaltí. Pro všechny tři pobaltské státy platí, že jejich objektivní identita je i po více než 20 letech od obnovení nezávislosti

stále silně spjatá také s východní Evropou, konkrétně s Ruskem. V případě Litvy jsou integrujícím prvkem formování její územní identity v rámci východní Evropy především hospodářské vazby, v případě Lotyšska a Estonska existence ruskojazyčných menšin vyjádřená zejména u Lotyšska také intenzivními osobními, sociálními a turistickým kontakty. S předpokládaným slábnutím (vnějších) vazeb k postsovětské identitě, které představují významný integrující prvek regionu Pobaltí, bude pravděpodobně posílena individualizace pobaltských států a jejich formování v rámci různých celků s různou identitou. Zcela se potvrdila druhá část třetí hypotézy. Pobaltské státy se v posledních desetiletích a staletích nacházejí v procesu velmi dynamické proměny (vytváření, obnovy a zániku) své identity. V práci byly naznačeny a analyzovány jednotlivé cykly formování územní identity pobaltských států i Pobaltí jako celku. Společná územní identita Pobaltí se nejvíce formuje v případě Lotyšska, naopak estonská územní identita je orientovaná více na sever Evropy a litevská identita na prostor Evropy střední.

4. Čtvrtá hypotéza se zabývala vnitřní regionální diferenciací pobaltských států. Pobaltské státy v souladu s předpokladem práce vykazují značnou vnitřní regionální diferenciaci a polaritu. Identita jednotlivých regionů se po dlouhou dobu formovala diferencovaně v politicky a sociokulturně odlišných prostředích a jejich identita je proto často velmi specifická a odlišná i v rámci jednoho státu. Nejsilněji je tato skutečnost patrná v případě lotyšského regionu Latgale, který byl v posledních staletích postupně ustavován mj. v rámci livonské konfederace a pod vládou Švédska, polsko-litevského státu, Ruské říše, Sovětského svazu i nezávislého Lotyšska. Pestrá mozaika kulturních, religiálních a politických vlivů učinily z Latgale „kulturní střechu Evropy“, na níž se prolíná katolická, protestantská a pravoslavná Evropa. V Estonsku jsou příkladem regionů s velmi specifickou identitou ostrovní oblasti (dochovaná paměť někdejší švédské kolonizace a naopak velmi slabý vliv sovětizace), pobřeží Čudského jezera (vliv pravoslavné a starověrecké kultury) nebo kulturní region Setu, v Litvě pak oblasti při východní hranici země ovlivněné polskou kulturou a přítomností dalších etnických menšin nebo oblast Malé Litvy historicky formovaná v rámci Východního Pruska. V obdobích nezávislosti v meziválečném období a po roce 1991 se proto pobaltské státy vyznačovaly silnou vnitřní regionální diferenciací. V případě vývoje v sovětském období se nepotvrzuje hypotéza týkající se stírání rozdílů mezi regiony. Industrializace a imigrace ruskojazyčných obyvatel sice mohla přispět ke snížení rozdílů mezi regiony z hlediska ekonomické výkonnosti, ale z hlediska kulturního a politického naopak spíše vytvářela podmínky pro vznik rozdílů nových, které by případně mohly být nivelizovány pod ruským vlivem teprve v případě mnohem delšího trvání sovětské okupace. Nárůst regionální diferenciaci po roce 1991 byl v souladu s výchozím předpokladem práce charakteristický zvláště pro první roky po obnovení nezávislosti, postupně dochází ke stabilizaci regionální diferenciaci. Tvrzení o obnovování tradiční identity jednotlivých regionů se potvrzuje jen zčásti a zpravidla u těch regionů, které během sovětské okupace nebyly vystaveny výraznějším rusianizačním tlakům. V případě jiných regionů (např. těch, které prošly socialistickou industrializací a silným

přílivem ruskojazyčných obyvatel) se naopak na stávající územní identitě podepisuje především sovětské dědictví, které prakticky setřelo identitu původní (předsovětskou). Otázkou do budoucna zůstává, zda k alespoň dílčí obnově původních identitárních prvků dojde postupem času, nebo zda dotčené regiony již zcela přijaly identitu novou, ovlivněnou sovětizací.

11.2 Další zjištění

Kromě závěrů formulovaných v předchozím vyhodnocení jsou dílčí závěry uvedeny v závěrečných podkapitolách jednotlivých částí práce. Na tomto místě je však vhodné shrnout také některé hlavní závěry, které se váží k obecným konceptům a teorii regionální identity (Paasi 1986, 2001 a 2003, Raagmaa 2002 a 2003, Ipsen 1997) či k teoriím sociální reprezentace a sociální identity (Breakwell 1993).

Teorie regionální identity a z ní vyplývající modely formování regionální identity se ukázaly jako aplikovatelné na všech zkoumaných úrovních (tedy nadstátní, státní/národní i vnitrostátní). Zdá se, že stabilita a časová kontinuita územní identity roste s řádovostní úrovní zkoumaného regionu. Zatímco na nadstátní úrovni jsou dlouhodobě etablovány zformované regiony (v daném případě střední Evropa, severní Evropa a východní Evropa), jejichž vývoj postupuje postupnou reprodukcí, na vnitrostátní úrovni se identita regionů může výrazně změnit i v důsledku jediného zásahu, investice či rozhodnutí. Uvedené příklady regionů výrazně ovlivněných sovětizací tuto tezi potvrzují.

Podstatný závěr byl učiněn v kapitolách 6.2 a 6.3 hodnotících vliv sovětizace na územní identitu Pobaltí. Ukazuje se, že proces vystavení, přijetí a užití nové, zvně přicházející regionální identity je silně ovlivněn mírou institucionalizace a stability identity původní. Není překvapivé, že silně zformované a institucionalizované regiony lépe odolávají vnějším vlivům. Na příkladě pobaltských států se tato skutečnost projevila během sovětského období, kdy se územní identita Litvy, formovaná na základě silné tradice katolictví a symbolice středověké státnosti, ale i částečně i identita Estonska budovaná na bázi severoevropského sekularismu ukázaly jako výrazně rezistentnější než identita lotyšská, které je ukotvená a institucionalizované méně výrazně a méně vyhraněně. Zdá se, že pro silné ukotvení a rezistenci územní identity států je nezbytná existence třeba i omezeného počtu symbolů a institucí, které jsou však obyvatelstvem těchto států silně přijaty. Rezistenci a reprodukcí územní identity naopak snižuje její nejasná orientace a existence většího počtu cizorodých, vzájemně nekompatibilních prvků.

11.3 Další možné směry zkoumání

Předkládaná práce analyzovala a zhodnotila územní identitu pobaltských států na rozhraní dvou světových makroregionů, resp. zájmových sfér (evropská, ruská) a v rámci tří hlavních kulturních regionů Evropy (severní, východní a střední Evropa). Zabývala se rovněž identifikací a vyhodnocením symboliky a institucí formujících územní identitu Pobaltí zevnitř a klasifikací faktorů, které přispívají k reprodukci či naopak k rozměňování společné pobaltské identity. V závěru práce byly vyhodnoceny hlavní trendy vývoje regionální diferenciací uvnitř pobaltských států. Vzhledem k rozsahu a zaměření práce byly pro její zpracování použity především informace získané rešerší odborné literatury a veřejně dostupná data získaná ze statistických a jiných úřadů v pobaltských zemích.

Dalším možným směrem výzkumu je především detailnější analýza dílčích aspektů územní identity Pobaltí na základě podrobnějších informací, sociologických šetření apod. Zvláště důležitá zůstává otázka, zda se vliv sovětizace v některých regionech trvale zapsal do jejich regionální paměti a do regionálního vědomí, nebo zda od konce sovětské okupace dosud uplynula příliš krátká doba na to, aby se stihly obnovit původní, předsovětské prvky územní identity. Další možností návazného výzkumu je zpracování analýz vlivu dílčích identitářních prvků a faktorů (např. diskutovaných folklorních a historických symbolů apod.) na územní identitu Pobaltí. Příklady těchto prvků jsou v předkládané práci identifikovány. Odborná literatura se dosud příliš nevěnuje porovnání a podrobnějšímu zkoumání územních identit jednotlivých pobaltských států a jejich vzájemných vazeb a vazeb na jiné státy a skupiny států, stejně jako územním identitám konkrétních regionů uvnitř pobaltských států. V předkládané práci byly nastíněny některé významné faktory regionální diferenciací územních identit v Pobaltí, na základě nichž je možné např. vybrat pilotní regiony a v nich zkoumat procesy a zákonitosti formování identity za pomoci dotazníkových šetření, terénních průzkumů atd. Dalším možným námětem je také mezinárodní porovnání územních identit specifických příhraničních regionů, které vykazují některé podobné rysy (geografická poloha, etnická skladba apod.), ale jsou od sebe oddělené např. státní hranicí uvnitř EU, vnější státní hranicí EU či Baltským mořem (např. ostrovy v Baltském moři patřící k různým státům). Takovými specifickými oblastmi mohou být i regiony, které se vlivem změny státní hranice ocitly v jiném státě a kde může docházet ke vzájemnému ovlivňování jejich „původní“ a „nové“ identity, např. oblast východní Litvy obsazená v meziválečném období Polskem, okolí Abrene, Pečor, východní břeh Narvy či oblast Malé Litvy.

12 Použitá literatura

12.1 Tištěné a internetové publikace a články

AASLAND, A. (2002): Citizenship Status and Social Exclusion in Estonia and Latvia. *Journal of Baltic Studies* 33, č. 1, s. 57–77.

ABRAMOV, V., BOROVSKAJA, N., MARTYŇUK, V., JAFASOV, A. (2002): Kaliningradská oblast' na ruběže věkov. In: Furman, D. E., Zadorožňuk, E. G. (eds.): *Strany Baltii i Rossija: obščestva i gosudarstva*. Moskva, Izdatěľstvo Referendum, s. 504–552.

ABYZOV, J. (2002): Pribaltika – glazami Rossijanina. In: Furman, D. E., Zadorožňuk, E. G. (eds.): *Strany Baltii i Rossija: obščestva i gosudarstva*. Moskva, Izdatěľstvo Referendum, s. 419–438.

ADAMS, N., EZMALE, S., PAALZOW, A. (2006): Towards Balanced Development in Latvia: The Experience of the Latgale Region. In: Adams, N., Alden, J., Harris, N., *Regional Development and Spatial Planning in an Enlarged European Union*. Aldershot/Burlington, Ashgate Publishing Limited, s. 199–220.

AIDIS, R., MICKIEWICZ, T. M., SAUKA, A. (2011): Small- and Medium-Sized Businesses' Growth Expectations and Financial Performance in Latvia: Does Ethnicity Matter? *Journal of Baltic Studies* 42, č. 3, s. 359–378.

ANDĚL, J., BIČÍK, I., HAVLÍČEK, T. a kol. (2010): *Makroregiony světa. Regionální geografie pro gymnázia*. Praha, Nakladatelství České geografické společnosti.

Anonymní zdroj (1814): *Wo ist die natürliche und sichere Grenz-Linie für die mit Frankreich benachbarten Staaten? Germanien*.

Anonymní zdroj (1860): *Die natürliche Grenze. Ein Gedanke für Deutschland*. Philadelphia, Leipzig.

ARNDT, E. M. (1803): *Germanien und Europa*. Altona.

BAAR, V. (1992): *Politickogeografický vývoj rusko-sovětské koloniální říše*. Ostrava, Item.

BAAR, V. (2005): *Decentralizační a dezintegrační procesy v Ruské federaci v 90. letech minulého století*. Ostrava, Ostravská univerzita.

BACHTLER, J., DOWNES, R. (2000): The Spatial Coverage of Regional Policy in Central and Eastern Europe. *European Urban and Regional Studies* 7, č. 2, s. 159–174.

Baltic States: Part III. Estonia (2006). InContext 7, č. 12, Indiana Business Research Center at IU's Kelley School of Business. <www.incontext.indiana.edu>

BAUBINAS, R., BURNEIKA, D. (2001): Social Consequences of Closing the Ignalina NPP. *Geografija* 31, č. 1, s. 69–75.

BAUBINAS, R., BURNEIKA, D., DAUGIRDAS, V. (2002): The Socio-economic Monitoring of the Ignalina Nuclear Power Plant Region. *Methodology, Programme, Implementation*. *Geografija* 38, č. 2, s. 48–54.

BAULS, A., KRIŠJĀNE, Z. (2002): Migrācijas procesi Latvijā un to reģionālās atšķirības [Migrační procesy v Lotyšsku a jejich regionální rozdíly.] *Ģeogrāfiski raksti* 10, s. 55–63.

BEISSINGER, M. (2002): Ob'jasnēnija baltijskoj iskučitel'nosti: ideologija restavracionizma i granicy političeskogo voobraženija. In: Furman, D. E., Zadorožňuk, E. G. (eds.): *Strany Baltii i Rossija: obščestva i gosudarstva*. Moskva, Izdatěľstvo Referendum, s. 294–313.

BERESNEVIČIŪTĒ-NOSÁLOVÁ, H. (2006): *Stručná historie států – Litva*. Praha, Nakladatelství Libri.

BERG, E. (1997): Cultural Perspectives on the Lake Peipsi Region. *Journal of Baltic Studies* 28, č. 4, s. 369–381.

BERG, E. (2007): Where East Meets the West? Baltic States in Search of New Identity. In: Hayashi, T. et al., *Regions in Central and Eastern Europe: Past and Present (Slavic Eurasian Studies No. 15)*. Sapporo, Slavic Research Center, s. 49–67.

BERG, E., FILTENBORG, M. S. (2002): Introduction: Territoriality, Multilevel Governance and Cross-border Networks in the Baltic Sea Region. *Journal of Baltic Studies* 33, č. 2, s. 129–136.

- BERG, E., ORAS, S. (2000): Writing Post-Soviet Estonia onto the World Map. *Political Geography* 19, s. 601–625.
- BĒRZIŅŠ, M., KRISJĀNE, Z. (2008): Amenity Migration in Postsocialist Metropolis: The Case of Riga Agglomeration. *Proceedings of the Latvian Academy of Science - section B*, Vol. 62, č. 1/2, s. 71–77.
- BIČÍK, I. (1997): Světové makroregiony. *Geografické rozhledy* 6, č. 3, s. 140 – 141.
- BLAŽEK, J. (1996): Meziregionální rozdíly v České republice v transformačním období. *Geografie – Sborník České geografické společnosti* 101, č. 4, s. 265–277.
- BLAŽEK, J., CSANK, P. (2005): The West-East Gradient and Regional Development: The Case of the Czech Republic. *Acta Universitatis Carolinae - Geographica* 2005, č. 1–2, s. 89–108.
- BLAŽEK, J., CSANK, P. (2007): Nová fáze regionálního rozvoje v ČR? *Sociologický časopis* 43, č. 5, s. 945–965.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje - nástin, kritika, klasifikace. Praha, Univerzita Karlova v Praze - Nakladatelství Karolinum.
- BLOTEVOGEL, H. H. (2003): Neue Kulturgeographie - Entwicklung, Dimensionen, Potenziale und Risiken einer kulturalistischen Humangeographie. *Berichte zur deutschen Landeskunde* 77, č. 1, s. 7-34.
- BÖHM, A. (1927): O Lotyšsku. Praha, Československo-lotyšská společnost.
- BONDAR, N. S. (1984): Regional'nyje social'nyje različija. Rostov n. D., Rostovskij universitět.
- BOTTERO, W., PRANDY, K. (2003): Social Interaction Distance and Stratification. *British Journal of Sociology* 24, č. 2, s. 177–197.
- BOUDEVILLE, J. (1966): Problems of Regional Economic Planning. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- BREAKWELL, G. M. (1993): Social Representations and Social Identity. *Papers on Social Representations* 2, č. 3, s. 1-21.
- BRÜGGEMANN, K. (2002): Ot soslovnogo obščestva k nacional'noj nězavisimosti (1820-1920). In: Furman, D. E., Zadorožņuk, E. G. (eds.): *Strany Baltii i Rossija: obščestva i gosudarstva*. Moskva, Izdatěľstvo Referendum, s. 114-168.
- BURNEIKA, D. (2004): Regioniniai bendrosios ūkio būklės skirtumai ir jų kaita Lietuvoje [Regionální rozdíly v litevské ekonomice a jejich dynamika]. *Geografija* 40, č. 1, s. 43–47.
- BURNEIKA, D. (2007): Economic Aspects of Regional Disparities in Lithuania. *Geogrāfiski raksti* 13, s. 56–66.
- Cass, F. (2007): Attracting FDI to Transition Countries: the Use of Incentives and Promotion Agencies. *Transnational Corporations* 16, č. 2, s. 77–122.
- CASTELLS, M. (1997): The Power of Identity. In: *The Informational Age: Economy, Society and Culture*, II. Oxford, Blackwell.
- CASTELLS, M. (1983): *The City and the Grassroots*. London, Edward Arnold.
- CEPULKAUSKAITĖ, I. (1999): Majority-minority: Ethnic Relations in the Contemporary States. <www.sociumas.lt/Eng/Nr3/mazumos.asp>
- COLE, J. P. (1996): *Geography of the World's Major Regions*. London/New York, Routledge.
- ČEDE, P., FLECK, D. (1996): Der Mitteleuropabegriff. Entwicklung und Wandel unter dem Einfluss zeitspezifischer Geisteshaltungen. *Arbeiten aus dem Institut für Geographie der Karl-Franzens-Universität Graz* 34, s. 15–26.
- DANČÁK, B., POSPÍŠIL, I., RAKOVSKÝ, A. (1999): *Pobaltí v transformaci*. Brno, Masarykova univerzita.
- DANIEL, H. A. (1863): *Deutschland nach seinen physischen und politischen Verhältnissen*. Handbuch der Geographie, Teil 3. Stuttgart.
- DANIEL, J., DURKOŠOVÁ, P. (2012): Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu “střední Evropa“ a jejich důsledky. *Global Politics – časopis pro politiku a mezinárodní vztahy*. <www.globalpolitics.cz/clanky/geopoliticke-vize-stredni-evropy-promeny-chapani-pojmu-%E2%80%9Cstredni-evropa%E2%80%9C-a-jejich-dusledky>
- DE BLIJ, H. J., MULLER, P. O. (2002): *Geography. Realms, Regions and Concepts*. New York, J. Wiley & Sons.

- DE GEER, S. (1928): Das geologische Fennoskandia und das geographische Baltoskandia. *Geografiska Annaler* 1928, č. 1-2, s. 119–139.
- DEICHMANN, J. I. (2001): Distribution of Foreign Direct Investment among Transition Economies in Central and Eastern Europe. *Post-Soviet Geography and Economics* 42, č. 2, s. 142–152.
- DEJMEK, J. (2010): *Stručná historie států - Lotyšsko*. Praha, Nakladatelství Libri.
- DEUTSCH, K. (1966): *Nationalism and Social Communication*. Cambridge, MIT Press.
- DOSTÁL, P. (1996): *Post-Communist Transformation, Regional Development and Ethnonational Aspirations. Studies on Institutional and Geographical Differentiation*. Amsterdam, University of Amsterdam.
- DOSTÁL, P. (1999): Ethnicity, Mobilization and Territory: an Overview of Recent Experiences. *Acta Universitatis Carolinae 1999 Geographica*, č. 1, s. 45–58.
- DOSTÁL, P. (2000): The European Spatial Development Perspective and the Accession Countries: Polycentric Guidelines versus Uneven Spatial Development. *Informationen zur Raumentwicklung* 2000, č. 3/4, s. 183–192.
- DOSTÁL, P. (2010): *Risks of a Stalemate in the European Union: A Macrogeography of Public Opinion*. Prague, Czech Geographic Society.
- DZURÁK, I. (2009): *Ruské menšiny v Lotyšsku a Estonsku a pobaltský nacionalismus*. [Diplomová práce.] Praha, Vysoká škola ekonomická v Praze.
- EGLĀJS, R. (2003): *The Referendum and Ethnicity or Measuring Integration*. <www.policy.lv>
- EGLI, H. R., MESSERLI, P. (2003): Zur geopolitischen und geoökologischen Interpretation der Alpen als Brücke, Grenze und Insel. In: Jeanneret, F., Wastl-Walter, D., Wiesmann, U., Schwyn, M. (eds.), *Welt der Alpen – Gebirge der Welt. Ressourcen, Akteure, Perspektiven*. Bern, Haupt Verlag, s. 267–280.
- EHALA, M., ZABRODSKAJA, A. (2011): Interethnic Discordance and Stability in Estonia. *Journal of Baltic Studies* 42, č. 2, s. 213–238.
- EHALA, M. (2009): The Bronze Soldier: Identity Threat and Maintenance in Estonia. *Journal of Baltic Studies* 40, č. 1, s. 139–158.
- EHIN, P., BERG, E. (2009): Incompatible Identities? Baltic-Russian Relations and the EU as an Arena for Identity Conflict. In: Berg, E., Ehin, P., *Identity and Foreign Policy: Baltic-Russian Relations and European Integration*. London, Ashgate, s. 1–14.
- ENTNER, H. (1936): *Lotyšsko a jeho moře*. Praha, Československo-lotyšská společnost.
- ERHART, A. (1984): *Baltské jazyky*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.
- EZERA, L. (1999): The Development of Ethnic Assimilation in Latvia in the 1990s. In: *Population Development in Latvia on the Eve of 21st Century*. Riga, University of Latvia, s. 83–96.
- FASSMANN, H., WARDENGA, U. (1999): Der Begriff Mitteleuropa in politisch-geographischer Sicht. *Geographische Rundschau*, 51, č. 1, s. 26–31.
- FELDMAN, G. (2000): Shifting the Perspective on Identity Discourse in Estonia. *Journal of Baltic Studies* 31, č. 4, s. 406–426.
- FINK, P. (1931): *Za severním sluncem – dojmy a pozorování z toulek na Baltu*. Brno, Družstvo moravského kola spisovatelů.
- Finno-Ugric Peoples* (2005). Tallinn, Estonian Ministry of Foreign Affairs, Estonian Academy of Arts.
- FISHMAN, J. A. (1999): Sociolinguistics. In: Fishman, J. A. (ed.), *Handbook of Language and Ethnic Identity*. New York, Oxford University Press, s. 153–154.
- FONTAINE, A. (1983): *Histoire de la Guerre froide [Dějiny studené války]*. Paris, Le Seuil.
- FONTANA, D. (1997): *Psychologie ve školní praxi*. Praha, Portál.
- Foreign Investments in Latvia* (2011). <www.balticexport.com>
- FORSBERG, T. (1996): Beyond Sovereignty, Within Territoriality. Mapping the Space of Late-Modern (Geo)Politics. *Cooperation and Conflict* 31, s. 355–386.
- From a Baltic Point of View* (2009). Visby, Swedish International Development Cooperation Agency, Baltic Sea Unit.
- FUGLSANG, L., PEDERSEN, J. S. (1995): The Impact of Nine Social Groups on Socio-Economic Development in Eastern and Central Europe. *European Spatial Research and Policy* 2, č. 1, s. 63–77.

- FUCHS, R. J., DEMKO, G. J. (1979): Geographic Inequality under Socialism. *Annals of the Association of American Geographers* 69, č. 2, 304–318.
- FUKUYAMA, F. (2002): *Konec dějin a poslední člověk*. Praha, Rybka Publishers.
- FURMAN, D. (2002): Opyt baltijskich stran i jeho značenije d'ja Rossii. In: Furman, D. E., Zadorožņuk, E. G. (eds.): *Strany Baltii i Rossija: obščestva i gosudarstva*. Moskva, Izdatěľstvo Referendum, s. 3–27.
- FÜRST, M. (1997): *Psychologie*. Olomouc, Votobia.
- GAIDIS, V. (2002): Otnošenije baltijskich narodov k socialističeskomu prošlomu, pėrechodnomu nastojaščemu i kapitalističeskomu buduščemu. In: Furman, D. E., Zadorožņuk, E. G. (eds.): *Strany Baltii i Rossija: obščestva i gosudarstva*. Moskva, Izdatěľstvo Referendum, s. 392–406.
- GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, N. (2001): The Partisan War in Lithuania from 1944 to 1953. In: Anušauskas, A. (ed.), *The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States*. Vilnius, Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, Akreta, s. 23–45.
- GAZEL, A. (1935): Local Trade of the Baltic Countries. *Baltic Countries* 1, č. 2, s. 206–209.
- GIDDENS, A. (1984): *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge, Polity Press.
- GIDDENS, A. (1994): *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. Cambridge, Polity Press.
- GIDDENS, A. (2000): *Sociologie*. Praha, Argo.
- GIMBUTAS, M. (1963): *The Balts*. London, Thames and Hudson.
- GOLUBEVA, M. (2010): Different History, Different Citizenship? Competing Narratives and Diverging Civil Enculturation in Majority and Minority Schools in Estonia and Latvia. *Journal of Baltic Studies* 41, č. 3, s. 315–329.
- GORZELAK, G. (1997): Regional Development and Planning in East Central Europe. In: *Regional Development and Employment Policy - Lessons from Central and Eastern Europe*. Budapest, ILO/DWT/CO, s. 62–76.
- GORZELAK, G. (2001): Regional Development in Central Europe and European Integration. *Informationen zur Raumentwicklung* 2001, č. 11/12, s. 743–749.
- GUSTAFSON, P. (2001): *Meaning of Place: Everyday Experience and Theoretical Conceptualizations*. Göteborg, Göteborg University, Department of Sociology.
- HACKMANN, J., LEHTI, M. (2008): Introduction: Contested and Shared Places of Memory. History and Politics in North Eastern Europe. *Journal of Baltic Studies* 39, č. 4, s. 377–379.
- HACKMANN, J., SCHWEITZER, R. (2002): Introduction: North Eastern Europe as a Historical Region. *Journal of Baltic Studies* 33, č. 4, s. 361–368.
- HALTENBERGER, M. (1925): *Gehört das Baltikum zu Ost-, Nord- oder zu Mitteleuropa?* Tartu/Dorpat, Publicationes Universitatis Dorpatensis Geographici I.
- HALTENBERGER, M. (1929): *Die baltischen Länder*. Leipzig, F. Deuticke.
- HAMPL, M. et al. (1996): *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: Charles University, Faculty of Science.
- HAMPL, M. (2000): Pohraniční regiony České republiky: současné tendence rozvojové diferenciace. *Geografie* 105, č. 3, s. 241–254.
- HAMPL, M. (2003): Diferenciace a zvraty regionálního vývoje Karlovarska: unikátní případ, nebo obecný vzor? *Geografie* 108, č. 3, s. 173–190.
- HAMPL, M. (2005). *Geografická organizace společnosti v České republice: Transformační procesy a jejich obecný kontext*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNEL, K. (1987): *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Praha, Univerzita Karlova.
- HASSINGER, H. (1917): *Das geographische Wesen Mitteleuropas*. *Mitteilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien* 60, s. 437–493.
- HAUNER, M. (1994): Německo a střední Evropa. *Mezinárodní vztahy* 1994, č. 4, s. 34–40.
- HAUSHOFER, K. (1928): *Bausteine zur Geopolitik*. Berlin-Grunewald, Kurt Vowinckel.

- HÄUSZER, K., FREY, H. P. (1987): Identität. Stuttgart.
- HAVLÍČEK, T. (2003): Religiózní struktury a procesy v makroregionech světa. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): Geografie na cestách poznání. Praha, UK v Praze, Přírodovědecká fakulta, s. 150–162.
- HAVLÍČEK, T. (2005): Alpy. Regionální rozvoj a integrace evropských velehor. Geografické rozhledy 14, č. 4, s. 88–89.
- HAVLÍČEK, T., BIČÍK, I. (2009): Geografie makroregionů. Geografické rozhledy 19, č. 3, s. 8–9.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M. (2005): Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In: Novotná, M. (ed.): Problémy periferních oblastí. Praha, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, s. 6–24.
- HECHTER, M. (1975): Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1970. Berkeley, University of California Press.
- HELMOLT, H. F. (1902): History of the World. Volume VII. London, Dodd Mead.
- HENKEL, R. (2009): Religions and Religious Institutions in the post-Yugoslav States between Secularization and Resurgence. Acta Universitatis Carolinae 2009 Geographica, č. 1–2, s. 49–61.
- HIRSCHMAN, A. O. (1958): The Strategy of Economic Development. New Haven, Yale University Press.
- HLOUŠEK, V. (2004): Centra a periferie v Evropě – přístup Steina Rokkana. Středoevropské politické studie 6, č. 1. <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=189>>
- HNÍZDO, B. (2002): střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu. In: Kabele, J., Mlčoch, L., Pscheidt, S., Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a Evropské unii. Praha, Matfyzpress, s. 326–339.
- HOBBSBAWN, E. J. (1989): Mitteleuropa, Politik und Kultur. Wiener Tagebuch 11, s. 17–19.
- HUDEC, S. (2011): Regionální identita a změna krajských hranic. [Bakalářská práce.] Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav.
- HUNTINGTON, S. P. (1996): The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York, Simon & Schuster.
- HUNTINGTON, S. P. (2001): Sřet civilizací, boj kultur a proměna světového řádu. Praha, Rybka Publishers.
- CHALOUPKA, A. (1937): Země na severu. Praha, Nakladatel Vladimír Žikeš.
- CHROMÝ, P. (2003): Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): Geografie na cestách poznání. Praha, UK v Praze, Přírodovědecká fakulta, s. 163–178.
- CHROMÝ, P., SKÁLA, J. (2010): Kulturněgeografické aspekty rozvoje příhraničních periferií: analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka. Geografie 115, č. 2, s. 223–246.
- IPSEN, D. (1997): Raumbilder: Kultur und Ökonomie räumlicher Entwicklung. Pfaffenweiler, Centaurus-Verlagsgesellschaft.
- JACKSON, R. H., HUDMAN, L. E. (1990): World Regional Geography. New York, John Wiley & Sons.
- JANČÁK, V. (2001): Příspěvek ke geografickému výzkumu periferních oblastí na mikroregionální úrovni. Geografie 106, č. 1, s. 26–35.
- JANČÁK, V., CHROMÝ, P., MARADA, M., HAVLÍČEK, T., VONDRÁČKOVÁ, P. (2010): Sociální kapitál jako faktor rozvoje periferních oblastí: analýza vybraných složek sociálního kapitálu v typově odlišných periferiích Česka. Geografie 115, č. 2, s. 207–222.
- JANOSCHKA, M. (2009): Konstruktion europäischer Identitäten in räumlich-politischen Konflikten. Stuttgart, Franz Steiner Verlag.
- JANUSSON, J. (1935): The Economic Structure of Estonia. Baltic Countries 1, č. 2, s. 191–197.
- JOHNSTON, H. (1992): Religion and Nationalist Subcultures in the Baltics. Journal of Baltic Studies 23, č. 2, s. 133–148.
- JOHNSTON, R. J., GREGORY, D., SMITH, D. M. (1994): The Dictionary of Human Geography. Oxford, Blackwell.
- JONES, E. (2005): The Benelux Countries: Identity and Self-Interest. In: Bulmer, S., Lequesne, C. (eds.): Member States and the European Union. Oxford, Oxford University Press.

- KAARIAINEN, K. (2002): Rjeligioznost' v stranach Baltiji. In: Furman, D. E., Zadorožņuk, E. G. (eds.): Strany Baltii i Rossija: obščestva i gosudarstva. Moskva, Izdatěľstvo Referendum, s. 407–418.
- KANT, E. (1934): Estlands Zugehörigkeit zu Baltoskandia. Publicationes seminarii universitatis Tartuensis oeconomico-geographici 9. Tartu, Akadeemiline Kooperatiiv.
- KANT, E. (1999): Linnad ja maastikud [Města a krajina]. Tartu, Ilmamaa. (Pozn.: Autorovy spisy uspořádané O. Kursem.)
- KEHRIS, I. B. (2002): Public Awareness and Promotion Campaign for Latvian Citizenship. Riga, Latvian Centre for Human Rights and Ethnic Studies. <www.policy.lv/index.php?id=102450&lang=en>
- KEN, O., RUPASOV, A. (2002): Moskva i strany Baltii: opyt vzaimootnošenij, 1917-1939. In: Furman, D. E., Zadorožņuk, E. G. (eds.): Strany Baltii i Rossija: obščestva i gosudarstva. Moskva, Izdatěľstvo Referendum, s. 225–256.
- KIRCH, A., KIRCH, M., TUISK, T. (1993): Russians in the Baltic States: To Be, or Not to Be? Journal of Baltic Studies 24, č. 2, s. 173–188.
- KIRCH, M., KIRCH, A. (1995): Ethnic Relations: Estonians and Non-Estonians. Nationalities Papers 23, č. 1, s. 43–59.
- KIRCHHOFF, A. (1894): Wie Nationen entstehen. Zeitschrift für Schul-Geographie 15, s. 4–13.
- KITMAN, J. (2011): President Ilves: the man who made Estonia. The Guardian, 3. 11. 2011. <<http://www.guardian.co.uk/world/2011/nov/03/president-ilves-made-estonia>>
- KLUMBYTĚ, N. (2010): Memory, Identity and Citizenship in Lithuania. Journal of Baltic Studies 41, č. 3, s. 295–313.
- KOLOSOVSKIY, N. N. (1961): The Territorial Production Combination (Complex) in Soviet Economic Geography. Journal of Regional Science 3, č. 1, s. 1–25.
- KORHONEN, I. (2001): Progress in the Economic Transition in the Baltic Countries. Post-Soviet Geography and Economics 42, č. 6, s. 440–463.
- KOROPECKYJ, I. S. (1972): Equalization of Regional Development in Socialist Countries: An Empirical Study. Economic Development and Cultural Change 21, č. 1, 68–86.
- KOROPECKYJ, I. S. (1975): National Income of the Soviet Union Republics in 1970: Revision and Some Applications. In: Fallenbuhl, Z. M. (ed.), Economic Development in the Soviet Union and Eastern Europe. New York, Praeger, s. 287–331.
- KORTS, K. (2009): Inter-Ethnic Attitudes and Contacts between Ethnic Groups in Estonia. Journal of Baltic Studies 40, č. 1, s. 121–137.
- KOVÁCS, P. (1998): A Comparative Typology of Ethnic Relations in Central and Eastern Europe. Budapest, CEU/OSI Publications Office.
- KRASTIS, E. (1930): Lotyšsko. Praha, Vesmír.
- KREJČÍ, J. (2002): Postižitelné proudy dějin. Praha, Sociologické nakladatelství.
- KREMENJUK, V. (1994): Conflicts in and around Russia. Nation-building in Difficult Times. London, Greenwood Press.
- KRIŠJĀNE, Z., BAULS, A., VILCIŅŠ, A. (2004): Changing Patterns of Population Mobility in Latvia. Ģeogrāfiski raksti 12, s. 65–73.
- KRUPAVIČIUS, A. (2002): Partii i partijnyje sistěmy v gosudarstvach Baltii v period posle 1990 g. In: Furman, D. E., Zadorožņuk, E. G. (eds.): Strany Baltii i Rossija: obščestva i gosudarstva. Moskva, Izdatěľstvo Referendum, s. 339–363.
- KRUUSVALL, J. (2002): Integration Inhibiting Attitudes and Development Options for Ethnic Relations. Tallinn, Estonian Migration Foundation.
- KRUUSVALL, J. (2005): Hinnangud lõimumise edukusele, tulevikuohud ja tõrjuva suhtumise ilmingud. Uurungu „Integratsiooni monitoring 2005“ aruanne. Tallinn, TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, s. 43–59.
- KUCHYŇKOVÁ, P. (2005a): Evropská referenda – Estonsko. In: Fiala, P., Pitrová, M., Evropská referenda. Brno, Centrum pro studium demokracie, s. 222–248.
- KUCHYŇKOVÁ, P. (2005b): Evropská referenda – Litva. In: Fiala, P., Pitrová, M., Evropská referenda. Brno, Centrum pro studium demokracie, s. 197–221.

- KUCHYŇKOVÁ, P. (2005c): Evropská referenda – Lotyšsko. In: Fiala, P., Pitrová, M., Evropská referenda. Brno, Centrum pro studium demokracie, s. 249–274.
- KUJATH H. J., ZILLMER, S. (2007): Challenges for Central and Eastern European Metropolitan Regions. In: Structural Change in Europe 5 - Cities and Regions Facing Up to Change. Bollshtweill, Hagbarth Publications, s. 30–36.
- KUKK, K. (2000): Estonia's Foreign Economic Relations in the 20th Century: Geographical Metamorphosis. Tallinn, Estonia-Geographical Studies 8, Estonia Academy Publishers, s. 170–183.
- KULDOVÁ, S. (2005): Příspěvek ke kulturněgeografickému výzkumu: Možnosti hodnocení kulturních aspektů pomocí statistických metod. Geografie 110, č. 4, s. 300–314.
- KULU, H. (2003): Post-war Immigration to Estonia: A Comparative Perspective. In: Schönwalder, K., Ohliger, R., Triadafilopoulos, T., European Encounters: Migrants, Migration, and European Societies since 1945. Burlington/Hants, Ashgate Publishing Limited, s. 38–52.
- KULU, H., BILLARI, F. C. (2004): Multilevel Analysis of Internal Migration in a Transitional Country: The Case of Estonia. Regional Studies 38, č. 6, s. 679–696.
- KULTALAHTI, O., KARPPI, J. I., RANTALA, H. (1997): Baltic Countries and the Baltic Region. European Spatial Research and Policy 4, č. 1, s. 63–84.
- KUNDERA, M. (2000): Únos Západu aneb Tragédie střední Evropy. In: Havelka, M., Cabada, L. (eds.), Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni, s. 102–116.
- KÜÜN, E. (2008): The Ethnic and Linguistic Identity of Russian-Speaking Young People in Estonia. Trames 12, č. 2, s. 183–203.
- LAAR, M. (2001): The Armed Resistance Movement in Estonia from 1944 to 1956. In: Anušauskas, A. (ed.), The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States. Vilnius, Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, Akreta, s. 209–241.
- LAITIN, D. (2003): Three Models of Integration and the Estonian/Russian Reality. Journal of Baltic Studies 34, č. 2, s. 197–222.
- LAMOREAUX, J. W., GALBREATH, D. J. (2008): The Baltic States as "Small States": Negotiating the "East" by Engaging the "West". Journal of Baltic Studies 39, č. 1, s. 1–14.
- LEHTI, M. (1998): Baltoscandia as a National Coordinate for the Estonians, Latvians and Lithuanians. NORDEUROPAforum – Zeitschrift für Politik, Wirtschaft und Kultur 8, č. 2, s. 19–47.
- LÉVAI, I. (2003): Political Economy of Eastward Enlargement of the European Union: Small States and Sub-Regions in Europe. In: Hülvely, I., Lévai, I. (eds.), Regional Politics and Economics of EU Enlargement. Institute for Political Science of the HAS, Budapest, s. 11–35.
- LIUBINIENĖ, V. (1999): National Identity in Lithuania: Processes during the Period of Changes. Budapest, Open Society Institute.
- Līvõd Īt [Lívská společnost] 1923–2003 (2003). Riga, Līvõd Īt.
- LOEBER, D. A., VARDYS, V. S., KITCHING, L. P. A. (1990): Regional Identity under Soviet Rule: The Case of Baltic States. New Jersey, Hackettstown, University of Kiel.
- MACIEJEWSKI, W. (2002): The Baltic Sea Region. Cultures, Politics, Societies. Uppsala, Uppsala University.
- MACKINDER, H. J. (1904): The Geographical Pivot of History. The Geographical Journal 23, č. 4, s. 421–437.
- MACKINDER, H. J. (1919): Democratic Ideals and Reality. New York, Holt.
- MADELEY, J. T. S. (2003): A Framework for the Comparative Analysis of Church-State Relations in Europe. West European Politics 26, č. 1, s. 23–50.
- MALINA, J. (2008): Člověk – „rasy“ a rasové mýty. Nепublikovaný materiál. <www.fhs.cuni.cz/kos/kestazeni/ttety/rasove_myty.doc>
- MALLOY, T. H. (2009): Minority Environmentalism and Eco-Nationalism in the Baltics: Green Citizenship in the Making? Journal of Baltic Studies 40, č. 3, s. 375–395.
- MARADA, M. (2001): Vymezení periferních oblastí Česka a studium jejich znaků pomocí statistické analýzy. Geografie 106, č. 1, s. 12–24.

- MARSZAŁ, T. (2008): Metropolitan Processes in Central and Eastern Europe. *European Spatial Research and Policy* 15, č. 2, 27–37.
- MARTÍNEK, V. (1926): *Z Litvy a o Litvě*. Praha, Štorch-Marien.
- MARTYNIUK, Y. (2011): *Podmínky rozvoje cestovního ruchu Běloruska*. [Diplomová práce.] Praha, Vysoká škola ekonomická.
- MASARYK, T. G. (1920): *Nová Evropa, stanovisko slovanské*, Praha, Dubský.
- MASLOW, A. H. (1987): *Motivation and Personality*. New York, Harper and Row Publishers.
- MEŽS, I., BUNKŠE, E., RASA, K. (1994): The Ethno-Demographic Status of the Baltic States. *GeoJournal* 33, č. 1, s. 9–25.
- MICKIEWICZ, A. (1955): *Pan Tadeáš čili poslední nájezd na Litvě*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. (Pozn.: V polském originále vyšlo prvně v roce 1934.)
- MIKKEL, E. (1999): The Opinion Proximity of Russians and Estonians in Estonia during the Early 1990s. *Journal of Baltic Studies* 30, č. 2, s. 162–179.
- MIŠKOVSKÝ, J. (2005): *Pobaltí – turistický průvodce*. Mladá Boleslav, vlastním nákladem.
- MIŠKOVSKÝ, J. (2008): Referenda o vstupu pobaltských států do EU. *Středoevropské politické studie* 10, č. 2–3. <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=338>>
- MIŠKOVSKÝ, J. (2009): Borderland in Post-Socialist Central European and Baltic States. In: Vaitekūnas, S., Bučinskas, A., Šimanskienė, L. (eds.), *Social Sciences in Global World: Possibilities, Challenges and Perspectives (Bridges – Supplementary Issue 39)*. Klaipėda, Klaipėda University Press, s. 92–98.
- MÖLDER, H. (2011): The Cooperative Security Dilemma in the Baltic Sea Region. *Journal of Baltic Studies* 42, č. 2, s. 143–168.
- MYRDAL, G. (1957): *Economic Theory and Under-developed Regions*. London, Gerald Duckworth.
- NAUMANN, F. (1915): *Mitteleuropa*. Berlin, Reimer.
- NEKRASAS, E. (1998): Is Lithuania a Northern or Central European Country? *Lithuanian Foreign Policy Review* 1, s. 19–45. <www.lfpr.lt/uploads/File/1998-1/Nekrasas.pdf>
- NETOPIL, R., SKOKAN, L. (1989): *Geografie SSSR*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.
- NETOPIL, R., BIČÍK, I., BRINKE, J. (1989): *Geografie Evropy*. Praha, SPN.
- NIETO, W. A. S. (2011): Assessing Kaliningrad's Geostrategic Role: The Russian Periphery and a Baltic Concern. *Journal of Baltic Studies* 42, č. 4, s. 465–489.
- O'LOUGHLIN, J. (2001): Geopolitical Visions of Central Europe. In: Antonsich, M., Kolossov, V., Pagnini, M. P. (eds.), *Europe between Geopolitics and Political Geography*. Rome, Societa Geografica Italiana, s. 607–628.
- OKEN, L. (1814): *Neue Bewaffnung, neues Frankreich, neues Theutschland*. Jena.
- PAASI, A. (1986): The Institutionalization of Regions: A Theoretical Framework for the Understanding of the Emergence of Regions and the Constitution of Regional Identity. *Fennia* 164, č. 1, s. 105–146.
- PAASI, A. (2001): Europe as a Social Process and Discourse. Considerations of Place, Boundaries and Identity. *European Urban and Regional Studies* 8, č. 1, s. 7–28.
- PAASI, A. (2003): Region and Place: Regional Identity in Question. *Progress in Human Geography* 27, č. 4, s. 475–485.
- PABRIKS, A. (2002): Occupational representation and ethnic discrimination in Latvia. Riga, Latvian Centre for Human Rights and Ethnic Studies, Soros Foundation. <www.policy.lv>
- PAE, T., SOOVÄLLI-SEPPING, H., KAUR, E. (2010): Landmarks of Old Livonia – Church Towers, Their Symbols and Meaning. *Journal of Baltic Studies* 41, č. 4, s. 431–449.
- PAKŠTAS, K. (1994): *The Baltoscandian Confederation*. Kaunas, Lituanica. (Pozn.: Původní vydání je z roku 1942.)
- PARTSCH, J. (1904): *Mitteleuropa. Die Länder und Völker von den Westalpen und dem Balkan bis an den Kana lund dem Kurischen Haff*. Gotha, Justus Perthes.
- PAUL, L. (1995): Regional Development in Central and Eastern Europe: the Role of Inherited Structures, External Forces and Local Initiatives. *European Spatial Research and Policy* 2, č. 2, s. 19–42.

- PAVLÍNEK, P. (2004): Regional Development Implications of Foreign Direct Investments in Central Europe. *European Urban and Regional Studies* 11, č. 1, s. 47–70.
- PENCK, A. (1918): Die natürlichen Grenzen Rußlands. In: *Meereskunde*, H. 133.
- PETTAI, I. (2002): Estonians and Non-Estonians: A Typology of Tolerance. Tallinn, Estonian Migration Foundation. <www.meis.ee/pictures/PETTEXT.pdf>
- PLAAT, J. (2003): Religious Change in Estonia and the Baltic States during the Soviet Period in Comparative Perspective. *Journal of Baltic Studies* 34, č. 1, s. 52–73.
- PIIP, A. (1918): The Esthonian Question. In: *The New Europe*, 8. 8. 1918.
- PRED, A. (1984): Place as Historically Contingent Process: Structuration and the Time-Geography of Becoming Places. *Annals of the Association of American Geographers* 74, č. 2, s. 279–297.
- PRIDHAM, G. (2009): Post-Soviet Latvia - A Consolidated or Defective Democracy? The Interaction between Domestic and European Trajectories. *Journal of Baltic Studies* 40, č. 4, s. 465–494.
- PROOS, I. (2000): Eesti keele tähendus mitte-eestlaste integratsioonis [Význam estonského jazyka v integraci Neestonců]. In: Laius, A., Proos, I., Pettai, I., Integratsioonimaastik – ükskõissusest koosmeeleni. Tallinn, Jaan Tõnissoni Instituut, s. 107–134.
- Přípravy oslav v Moskvě kalí spor o poválečný osud Pobaltí (2005). *Novinky.cz*, 7. května 2005. <<http://www.novinky.cz/zahranicni/55841-pripravy-oslav-v-moskve-kali-spor-o-povalecny-osud-pobalti.html>>
- Průzkum religiozity obyvatel Lotyšska (2005). Riga, Výzkumné centrum marketingu a veřejného mínění. <www.skds.lv>
- RAAGMAA, G. (2000): Regional Identity and Public Leaders in Regional Economic Development. Towards the New Approach in Regional Policy: Cultural Geography Theories in Explaining Economic Growth. Tartu, University of Tartu, Faculty of Biology and Geography, Institute of Geography.
- RAAGMAA, G. (2002): Regional Identity in Regional Development and Planning. *European Planning Studies* 10, č. 1, s. 55–76.
- RAAGMAA, G. (2003): Centre-Periphery Model Explaining the Regional Development of the Informational and Transitional Society. Příspěvek přednesený na 43rd Congress of the European Regional Science Association, Jyväskylä, Finsko, srpen 2003.
- RAAGMAA, G. (2010): Regional Impacts of the Global Economic Crisis. In: Gorzelak, G., Goh, C., Financial Crisis in Central and Eastern Europe - from Similarity to Diversity. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 65–90.
- RATZEL, F. (1923): *Politische Geografie*. München/Berlin, R. Oldenbourg.
- RAUSCHEROVÁ, K. (2007): Soužití ruské menšiny s domácími národnostmi v pobaltských státech. [Diplomová práce.] Praha, Pedagogická fakulta UK.
- ROKKAN, S. (1987): Territorial Structures in Western Europe: An Overview and a Possible Model. In: Rokkan, S., Urwin, D., Aarebrot, F. H., Malaba, P., Sande, T. (eds.): *Centre-Periphery Structures in Europe. An ISSC Workbook in Comparative Analysis*. Frankfurt - New York, Campus, s. 51–105.
- ROKKAN, S. (1999): State Formation and Nation-Building. In: Flora, P., Kuhnle, S., Urwin, D. (eds.): *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. Oxford, Oxford University Press, s. 93–224.
- RYBOVÁ, J. (2007): Cestovní ruch v pobaltských zemích. [Diplomová práce.] Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha.
- SAFIRE, W. (1994): On Language; The Near Abroad. *The New York Times*, 22. 5. 1994. <<http://www.nytimes.com/1994/05/22/magazine/on-language-the-near-abroad.html?pagewanted=all&src=pm>>
- SARAUER, L. (2010): Vliv přeshraniční spolupráce na regionální identitu obyvatel (Modelová studie Euroregion Šumava). [Diplomová práce.] Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha.
- SAWERS, L. (2006): Inequality and the Transition: Regional Development in Lithuania. *Baltic Journal of Economics* 6, č. 1, s. 37–51.
- SCOTT, J.W. (2002): Baltic Sea Regionalism, EU Geopolitics and Symbolic Geographies of Co-operation. *Journal of Baltic Studies* 33, č. 2, s. 137–155.

- SEIDL, T., CHROMÝ, P. (2010): Problémy integrace marginálního území do regionálního systému: příklad vojenského újezdu Boletice. *Geografie* 115, č. 1, 44–63.
- SHAFIR, G. (1992): Relative Overdevelopment and Alternative Paths of Nationalism: A Comparative Study of Catalonia and the Baltic Republics. *Journal of Baltic Studies* 23, č. 2, s. 105–120.
- SHIMA, S. (2007): Dimensions and Geopolitical Diversity of "the Baltic": Then and Now. In: Hayashi, T. et al., *Regions in Central and Eastern Europe: Past and Present (Slavic Eurasian Studies No. 15)*. Sapporo, Slavic Research Center, s. 69–83.
- SCHROEDER, G. E. (1973): Regional Differences in Incomes and Levels of Living in the USSR. In: Bandera, N. V., Melnik, Z. L., *The Soviet Economy in Regional Perspective*. New York, Praeger, s. 167–195.
- SCHULTZ, H. D. (1997): Räume sind nicht, Räume werden gemacht. Zur Genese "Mitteleuropas" in der deutschen Geographie. *Europa Regional* 5, s. 2–14.
- SLABIHOUDOVÁ, N., VLČKOVÁ, A., ŠTOLL, P. (2008): *Slovník pobaltských spisovatelů*. Praha, Nakladatelství Libri.
- SLIŠĀNS, I. (2000): Latgales reģions un tā robežu jautājuma dažādie aspekti. [Region Latgale a jednotlivé aspekty jeho příhraniční otázky]. In: *Jauns gadsimts – jauna ģeogrāfija*. Rīga, Latvijas Ģeogrāfijas biedrība, s. 23–26.
- SMAGARS, A. (2003): Latgale's "No" to the European Union - the Reasons behind the Divide. <www.policy.lv>
- SMĚKENS, K. (2010): *In-Between-Ness. Identity Construction at the Border of Two "New Empires"*. [Master Thesis.] Nijmegen, Radboud University.
- SMITH, A. D. (1998): *Nationalism and Modernism*. London and New York, Routledge.
- SMITH, D. J. (2002): Narva Region within the Estonian Republic: From Autonomism to Accommodation. In: Batt, J., Wolczuk, J., *Region, State and Identity in Central and Eastern Europe*. Abingdon, Frank Cass Publishers, s. 89–110.
- SMITH, D. J. (2008): „Woe from Stones“: Commemoration, Identity Politics and Estonia's „War of Monuments“. *Journal of Baltic Studies* 39, č. 4, s. 419–431.
- SMITH, R. A. (1993): The Kaliningrad Region: Application of the Civic and Ethnic Models of Nationhood. *Journal of Baltic Studies* 34, č. 3, s. 233–246.
- SOJA, E. (1996): *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford, Blackwell.
- STOCCHIERO, A. (2010): *Macro-Regions of Europe: Old Wine in a New Bottle?* Roma, Centro Studi di Politica Internazionale.
- Strategie EU pro region Baltského moře (2009). *Panorama Inforegio* 30. Brusel, Evropská komise, Generální ředitelství pro regionální politiku.
- STRODS, H. (2001): The Latvian Partisan War between 1944 and 1956. In: Anušauskas, A. (ed.), *The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States*. Vilnius, Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, Akreta, s. 149–160.
- SUTELA, P. (2002): Ekonomičeskaja transformacija v Rossii i stranach Baltii: obščie (vo mnogom) startovyje uslovija i raznyje (sovsem) rezul'taty. In: Furman, D. E., Zadorožnik, E. G. (eds.): *Strany Baltii i Rossija: obščestva i gosudarstva*. Moskva, Izdatel'stvo Referendum, s. 364–391.
- SZELÉNYI, I. (1996): Cities under Socialism – and after. In: Andrusz, G., Harloe, M., Szelenyi, I., *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialistic Societies*. Oxford: Blackwell Publishers, 286–317.
- ŠATAVA, L. (2005): Jazyk a identita etnických menšin – možnosti zachování a revitalizace. *Svět literatury* 15, č. 31, s. 5–14.
- ŠATAVA, L. (2009): *Jazyk a identita etnických menšin – možnosti zachování a revitalizace*. Praha, Sociologické nakladatelství.
- ŠTĚTINOVÁ, K. (2003): Územní identita obyvatel okresu Prachatic. [Ročníková práce.] UK v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- ŠTĚTINOVÁ, K. (2006): Územní identita obyvatel Česka: vývojový a hierarchický pohled. [Magisterská práce.] Praha, Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- ŠTOLL, P. (1998): *Česko-lotyšská literární vzájemnost do roku 1940*. [Diplomová práce.] Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.

- ŠUŠARIN, A. L. (1986): Otnositel'naja ekonomičeskaja osobennost' regionov. Chozjajstvennyje mehanizmy regiona. Tomsk, Tomskij universitet.
- ŠVEC, L. (1998): Postavení pobaltských států v postsovětském prostoru v polovině 90. let. In: Litera, B. (ed.): Vzájemné vztahy postsovětských republik. Praha, Ústav mezinárodních vztahů.
- ŠVEC, L. (2002): Ot krest'janskich etnosov k sovremjennym nacijam: nacional'nyje dviženija narodov Baltii. In: Furman, D. E., Zadorožnik, E. G. (eds.): Strany Baltii i Rossija: obščestva i gosudarstva. Moskva, Izdatel'stvo Referendum, s. 28–80.
- ŠVEC, L. (2003): Konec cesty? Referenda o vstupu pobaltských států do Evropské unie. Reflex.
- ŠVEC, L., MACURA, V., ŠTOLL, P. (1996): Dějiny pobaltských zemí. Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- TAAGEPERA, R. (2011): Albert, Martin, and Peter Too: Their Roles in Creating the Estonian and Latvian Nations. *Journal of Baltic Studies* 42, č. 2, s. 125–142.
- TAJFEL, H. (1978): *Differentiation between Social Groups*. London, Academic Press.
- TAJFEL, H. (1981): *Human Groups and Social Categories*. Cambridge, Cambridge University Press.
- TAJFEL, H. (1995): *Sociálna psychológia menšín*. Bratislava, Minority Rights Group.
- TAMMARU, T. (2001a): Suburban Growth and Suburbanisation under Central Planning: The Case of Soviet Estonia. *Urban Studies* 38, č. 8, s. 1341–1357.
- TAMMARU, T. (2001b): Urbanization in Estonia in the 1990s: Soviet Legacy and the Logic of Transition. *Post-Soviet Geography* 42, č. 7, s. 504–518.
- TAMMARU, T. (2002): Universal and Specific Features of Urbanization in Estonia under Socialism: The Empirical Evidence of the Sources of Urban and Rural Population Growth. *The Professional Geographer* 54, č. 4, s. 544–556.
- TAMMARU, T. (2005): Suburbanization, Employment Change, and Commuting in the Tallinn Metropolitan Area. *Environment and Planning A* 37, s. 1669–1687.
- TAMMARU, T., KULU, H. (2003): The Ethnic Minorities of Estonia: Changing Size, Location and Composition. *Eurasian Geography and Economics* 44, č. 2, s. 105–120.
- TAMMARU, T., KULU, H., KASK, I. (2004): Urbanization, Suburbanization, and Counterurbanization in Estonia. *Eurasian Geography and Economics* 45, č. 3, s. 212–229.
- TESAŘ, F. (2007): *Etnické konflikty*. Praha, Portál.
- The World Factbook (2007). Washington, CIA. <<https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/index.html>>
- THRIFT, N. (1983): On the Determination of Social Action in Space and Time. *Environment and Planning D: Society and Space* 1, s. 23–57.
- THUMANN, M. (1994): Terra incognita. *Die Zeit*, 11. 3. 1994.
- TOMEŠ, J. (1996): Specifická nezaměstnanost v České republice v regionálním kontextu. *Geografie* 101, č. 4, s. 278–295.
- TOMEŠ, J. (2000): Geopolitika: nástroj a proces politické organizace prostoru. In: Daněk, P., Tomeš, J. a Jehlička, P. (eds.): *Stát, prostor, politika*. Praha, Univerzita Karlova.
- TRAITTEUR, K. T. von (1814): *Europa im Frieden für jetzt oder in Zukunft*. Mannheim.
- URRY, J. (1995): *Consuming Places*. London, Routledge.
- VAITEKŪNAS, S. (1992): Geopolitics in Lithuania. In: *Geography in Lithuania/Geografija Lietuvoje*. Vilnius, s. 4–19.
- VANAGS, A. (2011): Economic Integration and Cohesion in the Baltic Sea Region: A Critical Perspective from the Baltic States. *Journal of Baltic Studies* 42, č. 1, s. 91–102.
- VEEMAA, J. (2010): Contextualizing "Baltic Unity" in Estonian Post-Soviet Territorial Policies. *Journal of Baltic Studies* 41, č. 1, s. 73–90.
- VELMET, A. (2011): Occupied Identities: National Narratives in Baltic Museum of Occupations. *Journal of Baltic Studies* 42, č. 2, s. 189–212.
- VIDAL DE LA BLACHE, P. (1911): Les Genres de vie dans le géographie humaine. *Annals Géographie* 20, s. 193–212.

- VIHALEMM, P. (1999): Changing Baltic Space: Estonia and Its Neighbours. *Journal of Baltic Studies* 30, č. 3, s. 250–269.
- VIHALEMM, T., KALMUS, V. (2009): Cultural Differentiation of the Russian Minority. *Journal of Baltic Studies* 40, č. 1, s. 95–119.
- VIHALEMM, T., MASSO, A. (2003): Identity Dynamics of Russian-speakers of Estonia in the Transition Period. *Journal of Baltic Studies* 34, č. 1, s. 92–116.
- VILDZIUNIENĖ, A. (1999): Outlines of Migration Policy in Lithuania, Latvia and Estonia. <www.sociomas.lt/Eng/Nr9/migrac.asp>
- VÍŠEK, Z. (2010): Ochrana v Horní Lužici a Jednota bratrská. *Navýchod 2010*, č. 1. <www.navychod.cz>
- VOJTĚCH, V. (2010): Ethnic Processes in Post-Communist Europe during the 1990s. *Acta Universitatis Carolinae 2010 Geographica*, č. 2, s. 135–155.
- VOJTĚCH, V. (2011): Etnické procesy v Rusku v 80. letech 20. století. *Geografie - Sborník České geografické společnosti* 116, č. 1, s. 46–58.
- VOJTÍŠKOVÁ, K. (2008): Studium sociální struktury jsou konstruovaného prostoru: Sociální kategorizace a sociální identita. In: Šafr, J. (ed.), *Sociální distance, interakce, relace a kategorizace: alternativní teoretické perspektivy studia sociální stratifikace*. Praha, Sociologický ústav AV ČR, s. 61–78.
- VOŠŤA, M. (2004): Estonsko, Litva, Lotyšsko: regionální diference. *Současná Evropa a Česká republika 2004*, č. 1, s. 184–208.
- WAEVER, O. (1992): From Nordism to Baltism. In: Kukk, M., Jervell, S., Joenniemi, P. (eds.), *The Baltic Sea Area – A region in the Making*. Århus, Institut for Statskundskab.
- WAEVER, O. (1997): The Baltic Sea: A Region after Post-Modernity? In: Joenniemi, P. (ed.), *Neo-Nationalism or Regionality. The Restructuring of Political Space around the Baltic Rim*. Stockholm, NordREFO, s. 293-342.
- WÜTSCHKE, J. (1919): Die staatliche Neugestaltung Europas. *Geographischer Anzeiger* 20, s. 85–90.
- ZÁJEDOVÁ, I. (2006): *Pobaltská regionální spolupráce*. Praha, Nakladatelství Karolinum.
- ZERNACK, K. (2002): Im Zentrum Nordosteuropas. *Journal of Baltic Studies* 33, č. 4, s. 369–383.
- ZEUNE, A. (1808): *Gea. Versuch einer wissenschaftlichen Erdbeschreibung*. Berlin.
- ZICH, F. et al. (2003): *Regionální identita obyvatel v pohraničí: sborník příspěvků z konference „Evropská, národní, či regionální identita?“* Praha, Sociologický ústav AV ČR.
- ZVIDRIŇŠ, P. (1992): Changes in the Ethnic Composition of Latvia. *Journal of Baltic Studies* 23, č. 4, s. 359–368.
- ZVIDRIŇŠ, P. (1994): Changes in the Ethnic Composition of the Baltic States. *Journal of Nationalism and Ethnicity* 22, č. 2, s. 365–377.

12.2 Filmy

- Estonský oheň (1999). Praha, Česká televize.
- Evropané – Vaira Vīķe-Freiberga (2003). Praha, Česká televize.
- Lotyšská píseň (1999). Praha, Česká televize.
- Litvská naděje (1999). Praha, Česká televize.

12.3 Tištěné a internetové statistické zdroje

- Autobusová společnost EcoLines <www.ecolines.net>
- Autobusová společnost Bussireisid <www.bussireisid.ee>
- Český statistický úřad <www.czso.cz>

Estonská národní volební komise <www.vvk.ee>
Estonská policejní a hraniční stráž <www.politsei.ee>
Estonské železnice GoRail <www.gorail.ee>
Eurostat <www.ec.europa.eu/eurostat>
Internetová encyklopedie Wikipedia <www.wikipedia.org>
Letiště Kaunas <www.kaunas-airport.lt>
Letiště Palanga <www.palanga-airport.lt>
Letiště Riga <www.riga-airport.com>
Letiště Tallinn <www.tallinn-airport.ee>
Letiště Vilnius <www.vilnius-airport.lt>
Litevská centrální volební komise <www.vrk.lt>
Litevské železnice <www.litrail.lt>
Lotyšská centrální volební komise <www.cvk.lv>
Lotyšské písňové texty <www.dziesmuteksti.lv>
Lotyšské železnice <www.ldz.lv>
Lotyšský naturalizační úřad <www.pmlp.gov.lv>
Otevřená encyklopedie Wikipedia <www.wikipedia.org>
Přístav Klaipėda <www.portofklaipeda.lt>
Přístav Liepāja <www.portofliepaja.lv>
Přístav Riga <www.rop.lv>
Přístav Tallinn <www.portoftallinn.ee>
Přístav Ventspils <www.portofventspils.lv>
Sčítání lidu v Estonské republice 1934, 2000 a 2011
Sčítání lidu v Estonské SSR 1959, 1970, 1979 a 1989
Sčítání lidu v Litevské republice 1935, 2001 a 2011
Sčítání lidu v Litevské SSR 1959, 1970, 1979 a 1989
Sčítání lidu v Lotyšské republice 1920, 1935, 2000 a 2011
Sčítání lidu v Lotyšské SSR 1959, 1970, 1979 a 1989
Turistické a dopravní informace o Tallinnu, Rize a Vilnisu <www.inyourpocket.com>
Veřejná databáze Estonského statistického úřadu <www.stat.ee>
Veřejná databáze Litevského statistického úřadu <www.stat.gov.lt>
Veřejná databáze Lotyšského statistického úřadu <www.csb.gov.lv>